

”Det främmande” i nordisk språkpolitik
Om normering av utländska ord

Moderne importord i språka i Norden

Redaktør: Helge Sandøy

1. Helge Sandøy (red.): Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utlandske ord. 2003
2. Helge Sandøy & Jan-Ola Östman (red.): "Det främmande" i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord. 2004

Helge Sandøy och Jan-Ola Östman (red.)

”Det främmande” i nordisk språkpolitik

Om normering av utländska ord

NOVUS FORLAG
OSLO – 2004

Moderne importord i språka i Norden

Prosjektleder: Helge Sandøy

Nordisk institutt

Sydnesplassen 7

5007 Bergen

www.hf.uib.no/MODERNE/

Forskningsprosjektet Moderne importord blei initiert av Nordisk språkråd og sett i gang hausten 2001. Det er finansiert i hovudsak av NOS-H, NorFa, Noregs forskingsråd og Nordisk språkråd (og frå 2004 Nordplus Språk). Prosjektet har som mål å lage ei jamførande oversikt over korleis moderne importord blir behandla i språka i Norden i både norm og bruk, og å skaffe generell innsikt i vilkår for språkholdningar og spesiell innsikt i holdningane til importord i Norden.

Nordisk språkråd

blei nedlagt frå 2004, men dei nordiske språknemndene samarbeider vidare om heimesida:

<http://www.nordisk-sprakrad.no/>

Nordisk språkråd har finansiert utgivinga av denne boka, og artiklane er skrivne som bidrag frå dei nasjonale språknemndene til prosjektet Moderne importord i språka i Norden.

Omslagsfoto: Hallgrímur Ámundason og Jan-Ola Östman

Omslag: Ole Røset

© Novus forlag 2004.

Trykk: Interface Media AS, Oslo.

ISBN 82-7099-395-6

Innehåll

<i>Helge Sandøy & Jan-Ola Östman: Språkpåverkan och ansvar inom språkpolitik i Norden</i>	7
1. Det främmande och vårt eget	7
2. Språkpåverkan	8
3. Språkpåverkan på språken i Norden	9
4. Ideologiska funktioner	13
5. Status och korpus	16
6. Ansvar inom språknormeringen	17
Referenser	21
Bilaga: Normering och samhälle i Norden	
En översikt av de viktigaste händelserna i sju språkområden under de senaste seklen	23
<i>Ari Páll Kristinsson: Offisiell normering av importord i islandsk</i>	30
1. Innleiing	30
2. Dei historiske føresetnadene	31
3. Holdningar til islandsk ordforråd 1850-2000	36
4. Oppsummering	64
Referansar	66
<i>Jógvan í Lon Jacobsen: Den officielle normering av færøsk</i>	71
1. Indledning	71
2. Tre centrale purister	75
3. Foreninger og institutioner	80
4. Ordbøger	86
5. Fagsproget	98
6. Sammenfatning	102
7. Referencer	104
<i>Helge Sandøy: Norvagisering og fornorsking</i>	107
1. Innleiing	107
2. Norsk ortografi	107
3. Norsk bøyning	130
4. Fornorsking	131
5. Avslutning	138
Referansar	139
<i>Margrethe Heidemann Andersen & Erik Hansen & Pia Jarvad & Jørgen Schack: Dansk fra skandinavismen til i dag</i>	142
1. Indledning	142
2. Optakt til skandinavismen	143
3. Dansk purisme	145

6 INNHÅLD

4. Dansk Sprognævn og afløsningsord i sprogævnssamarbejde	150
5. Det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869	153
6. Retskrivningen 1955–1996	159
7. Retskrivningsordbogen 2001	168
Referencer	172

Martin Ransgart: Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet

1. Inledning	175
2. Leopolds stavningslära och franskans inflytande	176
3. Skandinavism och den historiska skolan	179
4. Junggrammatikerna Noreen, Tegnér och den rationella skolan	185
5. 1900-talets första hälft: tal och skrift, språk och stil	190
6. Efterkrigstiden fram till i dag: engelska och fackspråk	196
7. Sammanfattande avslutning	207
Referenser	211

Leila Mattfolk & Åsa Mickwitz & Jan-Ola Östman: Finlandssvensk språknormering

1. Bakgrund	219
2. Svenska språkets status i Finland	220
3. Om relationen till normeringen i Sverige	222
4. Historisk översikt	223
5. Normeringsdiskussionen 1970–2003	225
6. Den finlandssvenska normen i dag	231
7. Finlandssvenska språknormeringsaktiviteter i dag	244
8. Handlingsprogram för svenskan i Finland	245
9. Om behovet av en finlandssvensk normering	247
Referenser	249

Pirjo Hiidenmaa & Pirrko Nuolijärvi: Normering av främmande ord i finskan

1. Inledning	253
2. Finska språkets ställning och dess relation till andra språk i 1800-talets och det tidiga 1900-talets Finland	254
3. Från språkdebatt till organiserad språkvård	256
4. Lånord, främmande ord, internationella ord	258
5. Två faser av inlåning: internationella lån 1880–1970 och anglicismer 1960–	260
6. Etableringen av ordförrådet	263
7. Främmande ord och rättstavning: internationella ord anpassas, anglicismer ersätts	265
8. Valet mellan lån, anpassat uttryck eller ersättningsord	269
9. Avslutningsord	272
Referenser	273

Om författarna	275

Språkpåverkan och ansvar inom språkpolitik i Norden

Helge Sandøy & Jan-Ola Östman
Bergen & Helsingfors

1. *Det främmande och vårt eget*

Språk är inga statiska fenomen. Språket är en förutsättning för den mänskliga kulturen, men också ett resultat av denna kultur. En kultur och ett språk utvecklar sig i kontakt med andra språk och kulturer. I det perspektivet är det lite konstigt att skilja mellan ”det främmande” och ”vårt eget”. Språken fungerar väl också utan en sådan skillnad.

Olika kulturer har sedan länge trängt sig in i språken i Norden; latinet via kyrkan, tyskan via Hansan, franskan via kulturen och diplomatin. De nordiska språken har överlevt rätt väl. Men det är speciellt med tanke på vad som kan ske för tillfället i form av den angloamerikanska globaliseringen som denna översikt över språknormeringen kommit till. Vi har lärt oss att man kan lära av historien – när man skall tolka samtiden, förutse faror och bestämma sig för politiska åtgärder.

Språk är inte bara något kommunikativt utan också ett kulturellt fenomen. Det som vi specificerar som isländska, norska, danska, svenska eller finska är konstruktioner från ett bestämt stadium i vår kulturhistoria, från en tid när medlemmarna i ett samfund utvecklade en gemensam föreställning eller insikt om att de hade ett gemensamt språk som skiljer sig från andra språk. Den insikten har kommit rätt sent; idén om nationella språk med definierade normer och yttre gränser för variation hör den moderna tiden efter reformationen till. Språket, dvs. ”det auktoritära officiella språket”, är en konstruktion, skapad av ett politiskt och socialt behov (Sandøy 2000a). Språket har en stark symbolisk makt och blir använt som verktyg av nationalstaten för att skapa ordning, sammanhållning och stabilitet. Variation skapar osäkerhet om ideal, om gränser och om hegemoni.

Att språket är en kulturprodukt är lättast att se i fråga om skriftspråket, som står i centrum för den här rapporten, men detsamma gäller också talspråket. Språket är något vi *skapar*, understryker man inom språksociologin. Därmed kan språket jämföras med andra kulturyttringar som målarkonst och litteratur, som vi dyrkar via föreställningar, ideologier och värderingar. Detta kultursociologiska perspektiv är ett tillägg till det strukturalistiska där man lägger vikt på att beskriva språket som något som *är*. Men bägge perspektiven är av vikt i sitt sammanhang. I den normeringshistoriska genomgången är båda perspektiven relevanta.

Mot den här bakgrunden kan vi både kartlägga skillnaden mellan det främmande och vårt eget – en skillnad skapad av kulturen – och studera den funktion denna skillnad har.

Ett av syftena med denna bok är att illustrera hur sju nordiska språksamfund förhåller sig på olika sätt till (speciellt engelsk) språkpåverkan i dag, och hur dessa samfund har förhållit sig till språkpåverkan utifrån under de senaste århundradena.

Ett annat, mera indirekt ändamål med boken är att ge information om det som Haugen (1966) kallar normelaborering i sin diskussion om de olika stadierna i hur språk standardiseras. Denna standardspråkets moderniseringsprocess innefattar en ständig utveckling av terminologi, ortografi, grammatik och stilistiska drag för att tillgodose de behov som sociala förändringar i samhället ställer på språket. Artiklarna i denna samlingsvolym ger också indirekt information – exempelvis om språkförhållandena i Norge och i Svenskfinland – om hur det som Greenberg (1986) och Ferguson (1988) kallar en standardiseringscykel kan ske i praktiken, där perioder av aktiv och puristisk normering och standardisering omväxlas med perioder av avstandardisering ('destandardization') och diffusion.

Det tredje och praktiska syftet med boken är att den skall utgöra en historisk och generell bas för de studier som kommer att publiceras i denna bokserie under de kommande åren, med resultat från empiriska undersökningar om bruk av och attityder till språklig påverkan i sju språkområden i Norden. Boken kompletterar således den forskningsöversikt som presenterades i Sandøy (2003) och utgör en rapport från delprojekt D i det samnordiska forskningsprojektet *Moderna importord i språken i Norden, Moderne importord i språka i Norden*.¹ Till denna inledning följer som bilaga en årstalslista som kan ge en nyttig historisk översikt. Listan är uppställd kronologiskt för varje språksamhälle, men den lämpar sig även för jämförelse språksamhällena emellan.²

2. Språkpåverkan

Traditionellt brukar man skilja mellan interna och externa orsaker till att ett språk förändras. Oftast samspekar dessa två parametrar med varandra. De interna orsakerna har att göra med att språkanvändarna behöver bättre redskap för att kunna uttrycka distinktioner med nya detaljer och nytt raffinering. De externa orsakerna har att göra med att språket ständigt är i kontakt med andra språk. I och med att språkanvändare från olika kulturer kommer i kontakt med varandra och anpassar sig till varandra, påverkar språken också varandra. Det är välkänt att det enda som är konstant när det gäller språk är en konstant förändring. Ett språk som inte förändras sig är ett dött språk.

Språket är en del av människan och en del av hennes omgivning och hennes kultur. Eftersom vi varje dag måste anpassa oss till nya situationer, till nya människor vi kommer i kontakt med, till nya kulturer och tänkesätt, är det klart att det kommunikationsmedel vi använder för att vara i direkt kontakt med omvärlden – vårt språk – också ständigt måste anpassa sig.

Språkpåverkan sker på alla plan: i uttalet och skriften, i böjningsformerna, i grammatiken – både i de syntaktiska strukturerna och i ordval och skapandet av nyord. Men påverkan sker också mera implicit: berättelseformerna, interaktionsmönstren, gesterna och prosodin påverkas.³ Språkets olika funktioner – i relation till olika samhällsgrupper, attityder och livsstilar – påverkas och förändras; i och med att nya samhällsinstitutioner bildas, kodifieras vissa uttryckssätt som tillhörande specifika situationer och specifika sätt att kommunicera.

3. Språkpåverkan på språken i Norden

3.1. Språkpåverkan utifrån på språken i Norden

De två språk som mest ihärdigt har påverkat språken i Norden är latin och grekiska. Kristendomen tog naturligtvis med sig många ord, men den latinska och grekiska påverkan har fortsatt in i den moderna kulturen p.g.a. att moderna ord ofta är ”internationella kulturord” eller ”internationalismer”, dvs. ord som är bildade på latinska och/eller grekiska ordstammar och som har tagits in i många språk i en lätt anpassad form, som t.ex. telefon. De två klassiska språken lever alltså kvar som ett gemensamt internationellt arv som vi fortfarande hämtar material ur, och därmed är det i detta fall inte längre fråga om påverkan från en specifik kultur.

En mer kulturbestämmd språkpåverkan har hos oss kommit från tyskan och franskan, och den är knuten till speciella historiska villkor under en viss tidsperiod. Lågtyskan påverkade Norden genom Hansans handelsverksamhet från och med 1200-talet, och efter reformationen ersattes den så småningom av högtyskan. Denna tyska påverkan var ganska lika i danska, norska och svenska, och kanske också i färöiskan. På 1700-talet nådde en del fransk påverkan Skandinavien, men då var svenskan mer mottaglig än de andra språken.

Sammanlagt sett är ordimporten i våra språk stor. Till exempel är hela 44 % av ordstammarna i *Nynorskordboka* (Hovdenak 1993) importerade. Denna handordbok innehåller cirka 90 000 uppslagsord fördelade på 29 844 ordstammar, och 13 070 av dem har alltså kommit in från andra språk. Fördelningen på de icke-nordiska upphovsspråken ges i tabell 1.

Tabell 1 visar att fem exportspråk har dominerat ordimporten helt. Denna tabell visar produkten av en historisk process – där de lågtyska, franska och engelska orden erinrar om olika historiska perioder. De engelska importorden hör för det mesta till tiden efter andra världskriget, den tid vi gärna räknar som vår egen.

Det är svårt att hitta en helt identisk bas att utgå ifrån för en liknande beräkning för de andra språken, men en motsvarande statistik skulle troligen se ganska lika ut för de tre skandinaviska språken norska, danska och svenska.⁴ Detta framgår av tabell 2, som chefredaktör Christian Becker-Christensen har ställt upp på basis av uppgifter om härkomst för de ca 10 000 importorden av de totalt 60 000–70 000 uppslagsorden i *Nudansk Ordbog med Etymologi* (Becker-Christensen 2001):

Tabell 1.

<i>Importerat från</i>	<i>Antalet ord</i>	<i>Procent</i>
latin	4 089	31
grekiska	2 120	16
lågtyska	2 021	15
franska	1 931	15
engelska	1 564	12
italienska	358	3
holländska	167	1
arabiska	148	1
spanska	108	1
portugisiska	80	1
ryska	51	
hebreiska	42	
keltiska	24	
turkiska	14	
slaviska	4	
indiska	3	

Tabell 2.

<i>Importerat från</i>	<i>Antalet ord</i>
tyska	2 531
latin	2 358
franska	1 702
engelska	1 281
grekiska	904
italienska	361
nederländska	119
spanska	110
arabiska	42
ryska	27
portugisiska	24
japanska	22
malajiska	13
turkiska	13
fornindiska	11
persiska	9
singalesiska	7
kinesiska	5
grönländska	5
tamil	4
tjeckiska	3
polska	3
jiddisch	1

3.2. Intern språkpåverkan i Norden

Inom Norden har det också förekommit en del påverkan mellan språken. Danskan är det språk som mest har påverkat norska, färöiska och isländska. I en del fall kan det vara svårt att skilja dansk påverkan från den som kommit direkt från tyskan. I varje fall uppvisar statistiken för norskan klara siffror, i tabell 3 igen beräknat på *Nynorskordboka*.

Tabell 3

<i>Importerat från</i>	<i>Antalet ord</i>	<i>Procent</i>
danska	179	1
svenska	116	1
finska	11	
samiska	9	
isländska	5	
färöiska	1	

Motsvarande siffror från *Nudansk Ordbog med Etymologi* ges i tabell 4.

Tabell 4

<i>Importerat från</i>	<i>Antalet ord</i>
norska	90
svenska	52
färöiska	4
isländska	4
finska	2

Norden har alltså i huvudsak varit ett mottagarområde, och de skandinaviska språken har upprätthållit sin inbördes likhet genom att ta in i stort sett samma ord. Det här är en del av den skandinaviska språkgemenskapen.

Typologiskt sett har ordförråden i dessa språk påverkats på liknande sätt. Det färöiska talspråket har också genom århundradena tagit in många av dessa ord, vilket gör det möjligt att även räkna färöiskan till den skandinaviska typen.

Isländskan avviker däremot, både för att den isländska kontakten med kontinenten och de nordiska grannländerna där var mindre, och för att den isländska kulturen tidigt utvecklade en puristisk språkpolitik med aktiv nyordsproduktion. Under de senaste tvåhundra åren har många danismer och germanismer som förr fanns i isländskt talspråk ersatts av isländska ord – och isländskan har markerat sig som en alternativ språktyp. I modern tid sker något motsvarande på Färöarna, så att det färöiska *talspråket* kan tyckas fjärma sig typologiskt från skandinaviska i riktning mot den ”isländska” typen. Det färöiska *skriftspråket* har länge varit sådant. I Norge har nynorskan uppvisat lite liknande avvisande tendenser när det gäller ord från danska och tyska.

Utgångsläget för finskan är ett annat än för de övriga nordiska språken, och därför kan man räkna med att såväl kontakten med som ordimporten från de andra nordiska språken är mindre. I och med att det funnits perioder där språkvårdsarbetet riktat sig specifikt mot svenska importord, så att finskan hellre skapar egna ersättningsord, kan man säga att finskan har flera likheter med den ”isländska” typen. Finlandssvenskan följer de rekommendationer som ges för svenskan i Sverige, vilket fört med sig att speciellt finska lånord avvisas. Detta har gjort att finlandssvenskan i sin attityd till språkpåverkan utifrån kan sägas vara mer skeptisk än sverigesvenskan.

Tidvis har det också i Danmark och Norge förekommit reaktioner mot ord från svenskan och i Sverige har det funnits reaktioner mot ord från danska och norska. Det är dock oklart om dessa reaktioner har haft några praktiska konsekvenser.

3.4. *Styrd gemenskap*

Som vi sett har det tidvis funnits språkliga motsättningar mellan de nordiska länderna, och sådana förekommer fortfarande; färöiskan försöker undvika danska importord, och finlandssvenskan strävar efter att inte ta in finska ord. De språkliga motsättningarna måste dock betraktas i ljuset av den rådande kulturpolitiska situationen. När man har byggt upp en nationalstat har det varit viktigt att dels ta språket i bruk på nya områden, dels markera sitt språk som ett självständigt språk. Det intresset har varit starkare än ett intresse som lika väl kunde ha betonat det gemensamma, t.ex. genom att tala om fem dialekter av samma skandinaviska språk. Det senare hade varit minst lika vetenskapligt och historiskt riktigt.

Mot den bakgrunden är det intressant att se att man i vissa skeden också har arbetat aktivt för en *skandinavisk* språkgemenskap i och med att de skandinaviska dialekterna/språken är sinsemellan förstäligen. Men även behovet av arbete för en skandinavisk språkgemenskap har troligen sin kulturpolitiska förklaring i den någorlunda likadana politiska situation som råder i de nordiska länderna.

Den första stora tanken om gemenskap kom med skandinavismen i mitten av 1800-talet. Skandinavismen beskrivs i detalj i artiklarna om svenska, danska och norska i denna bok. Trots ivern blev kanske det viktigaste resultatet av denna rörelse att ortofonin (’uttalsenlig stavning’) i allt högre grad togs som rättesnöre för de enskilda språken. Gemenskapen verkade således till största delen på ett mer abstrakt ideologiskt plan än på själva ordplanet.

Ur en skandinavisk synvinkel kunde det vara aktuellt att fråga sig om det finns någon gemenskap mellan färöiskan och isländskan. Färöiskan har visserligen tagit in några isländska nyord, men det har aldrig varit fråga om någon uttryckt ideologi med ett brett stöd för en förstärkning av gemenskapen. På Island har det knappt heller varit aktuellt att hämta språkligt gods från färöiskan.⁵ Skandinavismen har alltså knappast någon parallell i dessa språksamfund.

Det skandinaviska samarbete som efter andra världskriget utvecklades inom den nordiska ramen för språknämnderna, gjorde en stor och konkret framstöt på 1980-

talet, och det gjordes flera samfälliga beslut om gemensam ortografi i många importord. Dessa beslut om gemensam ortografi gällde ofta stavningen av engelska ord och markerade således en gemenskap med ömsesidiga importord. Men de problem man stöter på när man i arbetet med att nationalisera importord skall samordna ord på bokstavnivå blev i detta sammanhang mycket tydliga. Den viktigaste lärdomen av denna språkpolitiska insats var kanske den, att det inte är på den här nivån som samarbetet skall ske: man kommer längre genom att utbyta erfarenheter och att utveckla gemensamma diskussioner om principer. De konkreta lösningarna måste varje språksamfund hitta fram till själv, för både de ortografiska mönstren och de språkpolitiska klimaten är så olika.

Genom den faktiska språkkontakten blir en del facktermer och ersättningsord utväxlade mellan länderna, dvs. inspirationen rör sig mellan länderna med goda gemensamma lösningar som resultat, som t.ex. *bil*, *e-post* och *stötteark/stödpaper*. Dessa ord representerar i och för sig inte reglering genom gemensamma beslut om gemensamma ord, men de är till en viss grad ett resultat av en styrd kontakt mellan språken. Resultaten ser man i dag positivt på, eftersom de utvecklar en gemenskap mellan de nordiska språken.⁶

4. Ideologiska funktioner

Vi har valt att i denna bok inte fokusera de historiska diskussionerna kring när föreställningarna om våra språk danades; jfr perspektivet i avsnitt 1. Redan kring 1850 existerar föreställningarna om alla de språk vi behandlar. Den grundläggande premissen för normering, dvs. definitionen och styrningen av nationella språknormer, finns på sin plats vid början av var och en av de historiska översikterna. Här följer ett kort försök till samordning av de mest markanta tendenserna i de sju översikterna i denna bok.

4.1. Avgränsning och sammanhållning

I de faser av historien när man upplever hot utifrån eller när det är politiskt viktigt att markera självständighet, får språk och kultur lätt funktionen att betona det nationella och avgränsningarna mot det utländska och främmande. Detta präglade flera av våra språksamfund under senare delen av 1800-talet. Tydligast ser man detta för danskan, finskan och norskan.

Mot den bakgrunden är det också lätt att förstå skandinavismen. Egentligen har svenskan också en hel del likheter med norskan och danskan i detta avseende, även om det svenska samfundet knappast upplevde några yttre hot. Men här kan man framhäva den andra sidan av myntet: gemenskapen. Det var meningen att skandinavismen skulle ge ekonomisk tillväxt och framgång genom ett brett samarbete; att betona det skandinaviska blev viktigt. I importordens avgränsade perspektiv kunde

det samtidiga vetenskapliga intresset för fonetik och ortofoni stärka den skandinaviska avgränsningspolitiken genom att nationalisera stavningen, dvs. genom att förorda ortografisk purism (som t.ex. i orden *filosof* och *konsonant*).

I början av 1900-talet hade det finska och det norska samfundet fortfarande behov av att markera det nationella. Bägge länderna saknade fortfarande suveränitet. Speciellt för Norge minskade det behovet dock en bit in på 1900-talet. Andra världskriget med utländsk ockupation spelade knappast någon stor roll i detta sammanhang; det var snarast ett intermezzo. Att Norge i dag utmärker sig för ett starkt språkligt intresse kan knappast förklaras enbart utifrån faktorn om ett yttre hot. Det norska språkintresset kan komma av den speciella fokusering som sociala och regionala motsättningar har i landet, och som först och främst har fått uttryck i den interna språkstriden mellan bokmål och nynorska. Denna har i sin tur resulterat i omfattande språkdiskussioner, som troligen har inverkat på det generella språkintresset. I Danmark och i Sverige har inga nationella språkstrider aktualiserats under 1900-talet, vilket kan förklara att språkintresset där verkar vara svagare; dessutom förekommer det i dessa länder inga större interna sociala konflikter som är språkligt markerade.

Däremot har Island på 1900-talet upplevt två stadier i sin separation från Danmark, och under senare hälften av förra seklet genomgick landet en ekonomisk kamp mot utländska fiskeriintressen i samband med striden om fiskegränserna. Allt sådant kan ha styrt intresset för det nationellt säregna i det isländska språksamfundet, vilket i sin tur har fått mycket markerade språkliga uttryck. Färöarna har också flera gånger varit i konflikt med Danmark om självständighet, och under åren kring senaste sekelskiftet intensifierades konflikten. Då har också intresset för det nationella språket ökat. Även på Färöarna är medvetenheten om språkpåverkan följaktligen stor.

Finland har tämligen länge haft en utrikespolitisk press på sig, också efter självständighetsförklaringen 1917, och egentligen ända in på 1980-talet. Denna press medförde under 1800-talets senare del och i början av 1900-talet en kamp för att göra finskan till bruksspråk på alla områden. Uppslutningen bakom finskan har dock också fortsatt in i våra dagar. Detta gäller alla sidor av purismen. Men eftersom finskan strukturellt är så olik de germanska och slaviska språken, har kanske behovet varit mindre för formella markeringar. I dag tycks det i alla fall finnas en liten gradskillnad i den puristiska ivern mellan finskan å ena sidan och isländskan och färöiskan å andra sidan. Den interna språkfrågan på finskt håll har dessutom varit orienterad mot hur normerna kunde vara en kompromiss mellan de rätt så olika finska dialekterna. Finlandssvenskan, å andra sidan, har upplevt sig mer och mer bli markerat som ett minoritetsspråk, och därmed har situationen alltmer upplevts som hotande för språkets status. Detta kan ha inverkat intensifierande på finlandssvenskarnas tydliga intresse för och engagemang i modersmålet. Mycket av finlandssvensk språkvård i dag koncentrerar sig också på att hitta svenska ersättningar till finska importord.

4.2. Moderniseringsfaser

Den nationella perioden i de nordiska länderna var ofta präglad av ekonomiskt uppsving, och nationalkulturen kan därför ses som en fas i moderniseringen av samhället. Man kan se på det som en kombination av ekonomisk och kulturell initiativrikedom. Detta hittar vi t.ex. på Färöarna, som från och med mitten av 1990-talet har upplevt stor framgång på bägge områden.

Hela 1900-talet har uppvisat en storstilad uppbyggnad av den isländska ekonomin, och i viss grad också den norska, och denna modernisering har gått parallellt med en språklig nationalisering.

Dansk ekonomi hade en stark tillväxt och gick igenom en stor omläggning redan på 1800-talet, med en övergång till industriellt jordbruk. Detta fungerade som stöd för den moderniseringsperiod som låg till grund för det kulturella nationsbygget under 1800-talet (jfr Pedersen 2003).

Även i de andra nordiska länderna kan man se ett samband mellan ekonomiskt uppsving, modernisering och ett intresse för att främja det kulturella, vilket bl.a. kan ses som ett ökat intresse i nationalspråkets välbefinnande.

Nu står vi inför en fas som kallas globalisering. Den representerar en internationaliseringstendens i ekonomin som i och för sig inte är ny, men som är mycket starkare än under tiden för nationsbygget i Norden. Kulturellt betraktar globaliseringen internationella kontakter och värderingar som nödvändiga villkor för framgång. Ideologiskt möter vi därför en situation där associationer till det internationella används som uttryck för denna nya moderniseringsfas. Det är likväl inte klart att denna fas är så olik den förra som de symboliska uttrycken antyder, för det viktiga kan vara att man upplever och fokuserar kontrasten till det traditionella. Den nationella och traditionella kulturen som symbol blir till följd av detta utmanad och ifrågasatt. Men denna symbolkamp betyder inte nödvändigtvis att den kulturella (nordiska eller nationella) enheten behöver ifrågasättas eller utmanas. Vår samtid kan därför tolkas som en kulturell och ideologisk kamp om symbolen för denna nya ekonomiska utveckling.

Detta ger oss i dag vissa motsättningar: Globalisering har blivit något av ett skällsord för idealister och nationalister, medan affärsmän, experter inom teknik och forskare ofta ser den angloamerikanska globaliseringen som en resurs, som en möjlighet att erövra världen och att föra sina varor, tankar och projekt utanför ens egna nationella gränser. Varken den positiva eller den negativa bilden behöver motsvara verkligheten.

Engelskan har redan i mångt och mycket blivit vetenskapens språk – inte bara i och med att så mycket skrivs på engelska, utan också för att engelskans sätt att uttrycka tankar börjar ta vid. Retoriska mönster som är typiska för angloamerikansk argumentation har slagit rot och blir alltmer accepterade som något slags allmänt tecken på rationell argumentation.

I samtiden upplevs denna situation som ambivalent. Där befinner de nordiska samfunden sig i dag, när i synnerhet engelskan knackar på dörren. När påverkan

utifrån blir alltför markant kan samhällsmedlemmarna känna sig utanför sitt eget språk och i takt med att de själva känner att de blir placerade i periferin av det som de alltid upplevt som sitt eget, kommer de att reagera. De kan reagera avståndstagande eller integrerande; de kan ställa sig på bakhasorna och aggressivt motarbeta påverkan utifrån, slå vakt om sin egen identitet, gräva fram traditionen och historien och slå tillbaka. Alternativt kan de öppna sig, se de nya möjligheterna som uppenbarar sig och integrera det nya ”främmande”, eller till och med låta sig själva bli integrerade i något annat, större och bättre. Problemet är hur man ska kunna upprätthålla en bra balans mellan det gamla, egna och det nya, främmande: det gäller att inte bli uppriven med rötterna, att inte helt bli lämnad vind för våg, samtidigt som det gäller att inte helt sälja sin själ och ringakta och ge upp respekten för det traditionella. Vår egen språkliga kreativitet kan ligga i strävandet efter balans.

De normeringshistoriker som vi presenterar i denna bok kan inte ge svar på dessa frågor eller analyser av dessa perspektiv. Men vi hoppas att dessa historiska översikter kan hjälpa oss att förstå de olika strategiska positioner som de sju språksamfunden befinner sig i nu när internationaliseringen har stärkts, och när globaliseringsideologin genomsyrar den moderna ”diskursen” och den offentliga debatten. Vi tror att kontrasterna mellan de sju samhällena kan utgöra en viktig grund för vidare arbete med att förstå språkkulturens politiska betydelse.

5. Status och korpus

Perspektivet i den moderna språkdebatten är gärna den att våra språk är hotade av globaliseringen, så att våra modersmål står i fara för att stryka med i den stora språkdöd som vi kommer att bli vittnen till.

I diskussioner om hur hotade språk bäst kan understödjas och försvaras brukar språkvetare skilja mellan *statusplanering* och *korpusplanering* (jfr Haugen 1968). Statusplanering är aktuell när ett specifikt språk ses i relation till andra språk, dvs. när språkets användningsområden debatteras. I nordiska sammanhang kan vi nämna diskussionen om vilken status nynorska och bokmål skall ha i Norge, och (speciellt under tidigare perioder) diskussionen kring finlandssvenskans status som ett språk i sig, för vilket man borde utveckla en egen norm. Med den engelska dominansen i dag har vi fått diskussionen om vilken status våra egna modersmål skall ha som vetenskapsspråk på universiteten och som arbetsspråk i större företag, som i t.ex. SAS.

Korpusplaneringen, eller språknormeringsarbetet, baserar sig oftast på allmänna och generella direktiv som centralt utarbetats av forskningsgrupper med språkvetenskaplig och kulturhistorisk expertis. I Norden har det under 1800- och 1900-talen utvecklats en politik där det offentliga aktivt har gått in i språknormeringen; på 1800-talet genom styrning från departement och ministerier, och under senare delen av 1900-talet genom språknämnder. Dessa bildar de officiella organ som ska vårda språket. Den specifika vården och normeringen av eller direktiven om något lexikalt fenomen eller någon böjningsform föregås av noggrann språkplanering.

Den allmänna trenden har gått från att se språkvården som restriktiv, med dikotomier som rätt och fel, god och dålig stil, till allmän planering på basis av kunskap om språk och sociokulturella aspekter. Språkvårdarna intar i dag inte en ”diktatorisk” inställning till språket, utan försöker utarbeta och explicera ”naturliga” normer, som alla kan kännas vid. Det vill säga att man inte kan förlita sig så mycket på auktoriteten i de kodifierade normerna, utan man måste ta språkbrukarnas attityder till normförslagen i beaktande. Språkplaneringen måste därför också syfta till att påverka språkbrukarnas attityder.

Inom korpusplaneringen är själva ytstrukturen i språken i fokus: vilka ord tas in i språken, vilken böjning får de, hur anpassas de morfologiskt och syntaktiskt till målspråket? Inom projektet *Moderne importord i språka i Norden* är det främst korpusplaneringen som står i fokus. Men korpusplaneringen är också beroende av statusplaneringen. En av de centrala frågorna är i hur hög grad de enskilda språken i Norden gärna ser sig integrerade med, eller hellre vill hålla stånd mot angloamerikansk påverkan inom t.ex. olika vetenskapsområden och på olika håll i samhället. Denna fråga gäller både det språkliga bruket (status) och den språkliga formen (korpus).

Reellt sett är språken i Norden knappast i någon överhängande fara, för jämfört med de flesta andra språk i världen befinner vi oss i en privilegierad samhällssituation med välstånd och organiserad samhällsstruktur, med våra språk som viktiga identitetsramar, bl.a. tack vare den utvecklade skriftspråkstraditionen. Men den tvåspråkighet som vi efterhand utvecklar, med kunskaper både i vårt modersmål och i engelska, och som vi utan tvivel kommer att ha stor nytta av, den innehåller också en fara för modersmålet. Processerna för språkdöd förutsätter nämligen en tvåspråkig fas, och det är språkbrukarna som i sista hand avgör vilket språk de vill hålla aktivt i olika situationer. Därmed är frågan om modersmålet status också en fråga om attityder, dvs. att språkbrukarna måste uppleva att det är viktigt att använda modersmålet.

6. Ansvar inom språknormeringen

6.1. Normering

Modersmålet betydelse kan uttryckas och dyrkas genom intressen för de språkliga normerna. Men den vanliga människan på gatan ser inte alltid språkvård och språknormering som något positivt. Själva orden ”vård” och ”normering” för tankarna till sjukdom och till ett behov av hjälp från något etablissemang eller officiellt organ, av en språkpolis, i sista hand till ett ifrågasättande av den fria viljan.

Pekpinnementaliteten för tankarna till skola och underkastelse. Även om språkvårdare gärna vill se att författare och journalister skall föregå med gott exempel och använda ett ledigt och kreativt skriftspråk enligt normerna, är författarna och journalisterna själva inte alltid glada över sådana krav – författarna av förklarliga, konstnärliga skäl. Men inte heller journalisterna vill alltid vara språkliga föregångare. Journa-

listen och tidningsredaktören Birger Thölix (1992: 76) påpekar bl.a. att "Vi lever inte i en värld där ... det grammatiskt korrekta kan gå före en faktarapportering. ... språkvården ... måste frigöras från sina sociala elakheter. Jag kan inte se att språkriktigheten vore vårt största problem. Det är inte heller sant att de [sic] dunkelt sagda är det dunkelt tänkta. Det klichémässigt sagda är en långt farligare tankefiende." Och han fortsätter i ännu kraftigare ordalag, "Det finns en stingslighet, en banal elakhet, inbyggd i skolans språkvård. Hur många den för alltid gjort till tigare, språkligt handikappade eller andliga opportunisterna undandrar sig ett bedömande."

Detta skrevs för över tio år sedan och omhuldas kanske inte generellt. Men det lyfter upp en viktig aspekt i språknormeringsarbetet: Vilken ideologi eller samhällssyn lever språkvårdaren i och i hur hög grad delar han eller hon denna ideologi med andra i språksamhället? Detta borde vara den viktigaste mötesplatsen för språklig reflektion.

Med ideologi menar vi här den allmänna attityd man har till omvärlden och dess kontexter. Man kan skilja mellan det implicita och det explicit uttryckta, så att en explicit ideologi t.ex. kan vara en politisk ståndpunkt, eller en viss uttalad språknormerande ståndpunkt, medan en implicit ideologi har att göra med ens dagliga liv, hur man betar sig i relation till sin omgivning och till omgivningens språk.

6.2. Normer

Med skriftspråken har det blivit allt viktigare att upprätthålla en norm för hur språket ska se ut för att en ansenlig mängd språkanvändare ska kunna tillgodogöra sig det som produceras på olika håll i en och samma kultur. Vi kan skilja mellan *internaliserade* (också kallade *operativa* eller *naturliga* normer) och *kodifierade* normer (också kallade *fastslagnalfastsatta* eller *preskriptiva*, se t.ex. Nyman 1997, Brunstad 2000, Vannebo 1980); de flesta kodifierade normerna har under kortare eller längre perioder växt fram ur internaliserade normer. Kodifierade normer uppstår främst när internaliserade normer kommer i konflikt med varandra – individer eller grupper går olika vägar, följer olika normer. I ett sådant skede har det moderna samhället sett det som viktigt att skapa organ som ger rekommendationer, och den föreskrivna normen kan på det sättet i nästa omgång inverka på den internaliserade normen. En samling rekommendationer om språkbruket och språkets form inom ett område är det som kallas en kodifierad norm. Medlemmarna i ett samhälle eller i en kultur kan vara av olika åsikter om den kodifierade normens utseende, funktion och sanktioner – ibland så att geografiska eller sociala varieteter tillskrivs mer betydelse än vad det officiella organet anger, ibland så att medlemmarna vill ha en starkare och klarare uttryckt identitet i sitt språk än vad som allmänt rekommenderas. I det förra fallet kan vi få en konflikt mellan dialekter, mellan dialekter och standardspråk, eller mellan statusen på olika regionala stadsspråk. I det senare fallet när identiteten kommer att stå i centrum för diskussionen kommer vi in på begreppet *purism*.

Det är ofta purism i någon form som gör att insändarsidorna i dagstidningarna inte så sällan innehåller diskussioner om vad som är det "rätta" uttrycket, om hur språket

förfaller, om hur påverkan utifrån förstör – eller förbättrar – språket. Språklig purism kan vara ett viktigt vapen i nationella strävanden eller när en minoritet känner sig hotad. Ofta kan den tyckas vara en kamp mot väderkvarnar och ge uttryck för ett oförstående gentemot det som sades ovan om att språket av naturliga skäl ständigt förändras. Men som framgår av kapitlen i denna bok finns det många fall av lyckad språkstyrning. Det visar att de internaliserade eller naturliga normerna i slutändan även är skapade av den mänskliga viljan och den sociala makten.

Här har vi endast diskuterat skillnaden – och förhållandet – mellan en kodifierad och en internaliserad norm. Teleman (1979) gör en indelning i tre: *kodifierade* normer, *faktiska* normer (de normer som språkanvändare *de facto* rättar sig efter; jfr naturliga normer), och *upplevda* normer. Upplevda normer baserar sig på språkanvändarnas uppfattning om vad som borde vara norm. Det faktum att upplevda normer ges uttryck pekar på ideologins styrka inom språknormeringen: vi har ”medfödda” eller ”inlärda” uppfattningar om vad som borde vara rätt – sådana uppfattningar styr våra liv, även vad gäller vår språkanvändning.

6.3. Språklig etik

Ideologi för tankarna till etik och ansvar, eftersom speciellt en implicit ideologi inte ifrågasätts; den sammanfaller med vår uppfattning om vad som är ”vi”, vår kultur, vår tradition – och den gömmer således andra möjligheter; den kräver inte att vi ifrågasätter vårt beteende. Men för att kunna ta ansvar för vart våra ideologier leder våra tankar om språknormering och språkvård måste vi kunna ifrågasätta det implicita och allmängiltiga. Och frågan inställer sig osökt om vilket ansvar vi har som experter eller representanter för de nordiska språken som ”minoritetsspråk” i ett globalt hänseende; vilket ansvar har vi för mänskligheten, i synnerhet när vi utgår ifrån att språk och kultur alltid hör samman.

Språkvårdarens och språknormerarens uppgift i dag utsträcker sig till alla nivåer inom språket. De traditionella arbetsfälten (uttal, böjning, ordval och grammatik) kommer alltid att förbli viktiga, men i dagens senmoderna samhälle där snart sagt alla har tillgång till dator och Internet, är det inte svårt och inte dyrt att göra sökningar om vad som i normeringsavseende föreskrivs på dessa arbetsfält. Den stora utmaningen gäller det implicita i språket, sekvenserna och ordningsföljden på det man vill säga, indirekta uttryck för manipulation och propaganda, strategisk användning av interpunktion, och användningen av diskursmarkörer – både i tal och i skrift. Utmaningen är inte bara en utmaning för språkvårdarna; den största utmaningen är att göra språkanvändarna medvetna om vikten av att sätta ner energi på sådana icke-traditionella aspekter på språket.

Det bästa sättet att vårda ett språk är att använda det, är ett mantra som Olle Josephsson på Svenska språknämnden i Sverige länge har pläderat för. Men ansvaret för att få ”vanligt folk” att använda de nordiska språken ligger i sista hand hos den ”språkvetande eliten”. Om inte aktiva inom nordistiken själva använder sitt språk är

det föga möjligt att få andra att inse värdet i att använda det. Detta gäller såväl vetenskapliga skrivelser och debattinlägg som vardagliga tal, det gäller både i kontakter med offentliga institutioner och i butiken runt hörnet.

Den nordiska idealismen finns i dagens samhälle främst inom kulturlivet; de krassa realiteterna styrs av de ekonomiska faktorerna och näringslivet och därmed är det engelskan som i första hand för samman språken och beslutsfattarna i Norden. En nordisk engelska håller på att utvecklas: den engelska som finskspråkiga och svenskspråkiga pratar när de sitter tillsammans på ett möte är inte dålig engelska eller uppblandad svenska eller finska utan ett ”nytt språk”, ett pidginspråk som småningom kanske kreoliserar. Även om det ser ut som engelska, är uttrycken för det kulturella, det pragmatiska, något helt annat än den diskurs en språkanvändare med engelska som modersmål skulle använda. (Se t.ex. Paatola 2004.) Det är p.g.a. detta som studier i pragmatik i relation till språkpåverkan är så viktiga i detta skede av globaliseringen/glokaliseringen. Användningen av diskursmarkörer och berättelsemönster är några av de språkdrag som avgör i hur hög grad ett språk i Norden kan stoltsera med att vara glocaliserat snarare än integrerat med hull och hår i den angloamerikanska globaliseringsprocessen.

Det största problemet med engelskan är att det kräver underkastelse: man kan öva upp sitt uttryck, sitt uttal och sina idiomatiska uttryck, men det implicita i språket – det sätt på vilket man kommunicerar mellan raderna – det lär man sig genom att dialogiskt medverka i den specifika språkkulturen. Detta betyder att den genrespecifika nordiska engelska som används i affärlivet förblir en reducerad kommunikationsform som inte nödvändigtvis kan förstås utanför denna gemenskap.

Med tanke på det nordiska samarbetet i framtiden är språknormeringen speciellt viktig. Om språkvårdsarbetet i Skandinavien kan sluta upp kring likalydande/parallella åtgärder angående språkpåverkan kommer detta att kunna göra det möjligt att i allt högre grad använda de skandinaviska språken så att inte bara färingar och islänningar känner att de kan delta i kommunikationen på nordiska, utan att även finskspråkiga och de som har samiska som modersmål lätt kan anamma det gemensamt nordiska och använda sin interspråkliga varietet av ett skandinaviskt språk i stället för att sträva mot en nordisk engelska. Allt detta kan givetvis leda till en utjämning, men en utjämning de nordiska språken emellan torde dock vara att föredra framför en utjämning i riktning mot det globala; det är priset vi måste betala för glocaliseringen.

Språknormeringen och språkvården i dag bör främst vara ett verktyg där språkvårdaren är en expert som ska stå till tjänst med vetenskapligt underbyggd information om språk i allmänhet och om specifika språk i synnerhet. Detta innebär att språkvårdaren måste ha specialkunskaper – om datorprogrammering, om text- och diskursanalys, om interaktionsforskning, om terminologi, om juridik, om språksociologi etc.

Språkvårdsarbetet måste påbörjas så tidigt som möjligt. Intresset för språk är stort bland ungdomar och skolelever; lärare i nordiska språk måste därför vara inte bara språkkunniga utan också språkkulturmodeller med en avancerad och ständigt uppdaterad kunskap om den kultur och de folkgrupper som använder det nordiska språket i fråga.

Noter

- 1 Det här betyder också – tyvärr – att endast de sju språkområden som ingår i projektet behandlas i denna bok. Det är att hoppas att projektet i något skede uppföljs av en kompletterande undersökning av moderna importord i minoritetsspråken i Norden, i synnerhet i de samiska språken, i grönländskan, i de nordiska teckenspråken, i de nordiska romanispråken, i kvenskan, i tornedalsfinskan ('meänkieli') och i dialekterna i Norden.
- 2 Vi vill tacka författarna till artiklarna i denna samling för förslag, samarbete och hjälp med sammanställningen av bilagan med de viktigaste årtalen. Leila Mattfolk förtjänar ett speciellt tack för redaktionell hjälp med översättning och för andra välkomna förslag.
- 3 Det finns ett otal översiktsarbeten och detaljstudier om språkpåverkan; rätt heltäckande arbeten är Thomason & Kaufman 1988 och Nichols 1992; Meeuwis & Östman 1995 ger en översikt av olika typer av språkkontakt, där även pragmatiska aspekter ges utrymme. Raukko & Östman 1994 ger en översikt av Östersjöns avrinningsområde som kontaktskapande faktor. Andra generella och språkspecifika framställningar finner man i t.ex. Ljung 1988, Edlund & Hene 1992, Hansen & Lund 1994, Sandøy 2000b, Ásta Svavarsdóttir & Guðrún Kvaran 2002, Hansen m.fl. 2003, Sandøy 2003.
- 4 Finskan intar här en speciell ställning, även om det i regel är vanskligt att uppskatta antalet importord i nufinskan. Det finns ungefär 100 äldre slaviska importord och ca 300 senare importord från ryskan, även om alla inte upptagits i standardspråket. Dessutom har finskan ca 135 importord från de baltiska språken och ca 500 från germanska språk. (Pirkko Nuolijärvi, pers. komm.)
- 5 Men i kulturella och vetenskapliga sammanhang har det i modern tid utvecklats ett samarbete mellan de två länderna, t.ex. i och med konferensen *Frændafundur* som ordnas vartannat år.
- 6 Detta benämns oftast "nordiskt", även om isländskan, färöiskan och finskan för det mesta ligger utanför på just den språkliga detaljnivån.

Referenser

- Ásta Svavarsdóttir & Guðrún Kvaran. 2002. Icelandic. I: Manfred Görlach (red.), *English in Europe*, s. 82-107. Oxford: Oxford University Press.
- Becker-Christensen, Christian (red.). 2001. *Nudansk Ordbog med Etymologi*. Köpenhamn: Politikens Forlag. (2. utg.)
- Brunstad, Endre. 2000. Språknormer som forskningsobjekt. Refleksjoner kring språknormbegrepet og språknormforskninga. I: Randi B. Brodersen & Torodd Kinn (red.), *Språkvitskap og vitskapsteori. Ti nye vitskapsteoretiske innlegg*, s. 46-68. Larvik: Ariadne.
- Edlund, Lars-Erik & Birgitta Hene. 1992. *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Höganäs: Wiken.
- Ferguson, Charles A. 1988. Standardization as a form of language spread. I: Peter H. Lowenberg (red.), *Language spread and language policy: Issues, implications, and case studies* [Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 1987], s. 119-132. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Greenberg, Joseph H. 1986. Were there Egyptian koines? I: J.A. Fishman *et al.* (red.), *The Fergusonian impact* [vol. 1], s. 271-290. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hansen, Erik & Jørn Lund. 1994. *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard.
- Hansen, Zakaris & Jógvan í Lon Jacobsen & Eivind Weyhe. 2003. Faroese. I: Wim

- Vandenbussche & Ana Deumert (red.), *Germanic Standardizations. Past to Present* [Impact: Studies in language and society. Vol. 18], s. 157-191. Amsterdam: John Benjamins.
- Haugen, Einar. 1966. *Language conflict and language planning: The case of Modern Norwegian*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Haugen, Einar. 1968. Language planning in modern Norway. I: Joshua A. Fishman (red.), *Readings in the Sociology of Languages*, s. 673-687. Paris: Mouton de Gruyter. [1 uppl. 1959]
- Hovdenak, Marit m. fl. 1993. *Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Ljung, Magnus. 1988. *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Trevi.
- Meeuwis, Michael & Jan-Ola Östman. 1995. Contact linguistics. I: Jef Verschueren & Jan-Ola Östman & Jan Blommaert (red.), *Handbook of Pragmatics. Manual*, s. 177-182. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Nichols, Johanna. 1992. *Linguistic diversity in space and time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nyman, Martti. 1997. How does a norm come about? I: *PIC Bulletin* 4, s. 30-38. (Helsingfors universitet: The PIC Project.)
- Pedersen, Inge Lise. 2003. Traditional dialects of Danish and the de-dialectalization 1900-2000. I: *International Journal of the Sociology of Language 159: The Sociolinguistics of Danish*, s. 9-28.
- Paatola, Ulla. 2004. Turn-initial *but* in Nordic Professional English. I: *PIC Bulletin* 6, s. 40-57. (Helsingfors universitet: The PIC Project.)
- Raukko, Jarno & Jan-Ola Östman. 1994. *Pragmaattinen näkökulma Itämeren kielialueeseen*. (Publications no. 25.) Helsingfors universitet: Institutionen för allmän språkvetenskap.
- Sandøy, Helge. 2000a. Nation und Sprache: das Norwegische. I: Andreas Gardt (red.), *Nation und Sprache*, s. 865-905. Berlin: de Gruyter.
- Sandøy, Helge. 2000b. *Lånne fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen.
- Sandøy, Helge. 2002. Moderne importord i Norden. Ei gransking av bruk, normer og språkholdninger. I: *Språk i Norden 2002* [Årsskrift for Nordisk Sprogråd og spragnævnene i Norden], s. 73-100.
- Sandøy, Helge (red.). 2003. *Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord*. Oslo: Novus.
- Teleman, Ulf. 1997. *Språkrätt*. Lund: Liber.
- Thomason, Sarah Grey & Terence Kaufman. 1988. *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Thölix, Birger. 1992. Avdramatisera språkvården. I: Sven-Erik Hansén & Christer Laurén (red.), *Finlandssvenskans framtid*, s. 73-76. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Vannebo, Kjell Ivar. 1980. Om språkvetenskapens normbegrep. I: *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 1, s. 3-22.

Bilaga

Normering och samhälle i Norden

En översikt av de viktigaste händelserna i sju språkområden
under de senaste seklen

Island och isländska

- 1584 Guðbrandur Þorláksson: Bibelöversättning till isländska
- 1779 Vetenskapssällskapet Lærdómslistafélagið etableras. Sällskapet arbetade med nyord
- 1813 Rasmus Rask varnar för hotet mot isländskan
- 1835-47 *Fjölnir* – en tidskrift och en förening som bl.a. bedrev arbete med nyord
- 1845 Alltinget återupprättas
- 1851 Konráð Gislason: *Dönsk orðabók*, med språkpuristiska mål
- 1900 Folkmängden ca 78 000
- 1904 Hemstyre införs
- 1911 Islands universitet (Háskóli Íslands) upprättas
- 1918 Island blir en självständig stat i personalunion med Danmark
- 1919 Den första ordnämnden etableras – av Ingenjörsföreningen
- 1920-24 Sigfús Blöndal: *Íslensk-dönsk orðabók*
- 1928 *Íorðasafn*, Den första fackordboken utkommer – för ingenjörer
- 1930 Isländsk radio påbörjar utsändningar
- 1940-41 Island ockuperat av Storbritannien
- 1941-45 Island ockuperat av USA
- 1944 Island går ut ur personalunionen med Danmark (den 17 juni)
- 1951 USA upprättar en bas i Keflavík
- 1950- och 70-t. Island för torskrig mot England
- 1963 Árni Böðvarsson: *Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*
- 1964 Isländska språknämnden (Íslensk málnefnd) tillsätts
- 1966 Isländsk tv påbörjar utsändningar
- 1982 Mörður Árnason m.fl.: *Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál*
- 1985 Isländska språksekretariatet (Íslensk málstöð) etableras
- 1997 Baldur Jónsson preciserar ”kraven” för anpassningen av importord
- 1999 Engelska blir första främmande språk i skolan, men danska finns kvar som obligatoriskt ämne
- 2000 Folkmängden ca 285 000

Färöarna och färöiska

- 1770-t. Jens Chr. Svabo anbefaller färingarna att övergå till danska p.g.a. att färöiskan är så uppblandad
- 1823 J.H. Schrøter: *Mattæus evangelium* på färöiska (Suðuroydialekten)
- 1845 Sven Grundtvig: *Dansken paa Færoerne – Sidestykke til Tysken i Slesvig*
- 1846 Vencelaus Ulricus Hammershaimb lanserar den färöiska rättskrivningen
- 1852 Lagtinget återupprättas
- 1854 V.U. Hammershaimb: Färöisk språklära
- 1856 Den danska monopolhandeln upphävs
- 1870-t. Färingarna köper in sina första stora havsgående fiskebåtar
- 1881 Den nationella föreningen Føroyingafelag upprättas i Köpenhamn
- 1888 Stort nationellt möte med språkligt program
- 1890 *Føroyingatíðindi*, den första färöiska tidningen börjar utkomma
- 1889 Föreningen Føringafelag etableras i Tórshavn
- 1891 Jakob Jakobsens färöisk-danska ordbok utkommer i V.U. Hammershaimb: *Færøsk Anthologi*
- 1901 Folkmängden 15 230
- 1907 Färöiska blir läroämne inom lärarutbildningen
- 1912 Färöiska blir obligatoriskt läroämne i folkskolan
- 1927-28 Chr. Matras & M.A. Jacobsen: *Føroysk-donsk orðabók*
- 1933 Färöarnas språkförening (Føroya Málfelag) etableras
- 1938 Färöiska och danska blir jämställda som undervisningsspråk
- 1939 Färöiska och danska blir jämställda som kyrkospråk
- 1940-45 Färöarna ockuperade av Storbritannien
- 1946 Folkomröstning som ger knapp majoritet för att Färöarna skall lösgöra sig från Danmark
- 1948 Hemstyreslagen, enligt vilken färöiskan blir accepterad som huvudspråk
- 1949 Bibeln på färöiska
- 1952 Färöiska vetenskapssällskapet (Fróðskaparfelag Føroya) etableras
- 1957 Färöisk radio (Útvarp Føroya) börjar sina utsändningar
- 1958 Färöiska språkinstitutionen (Málstovnur Føroya) inrättas som nytt normeringsorgan
- 1965 Färöarnas universitetet (Fróðskaparsetur Føroya) grundas
- 1967 Jóhannes av Skarði: *Donsk-føroysk orðabók*, med språkpuristiskt mål
- 1974 Elever i gymnasiet (Studentaskúlin) i Tórshavn nekar till att tala danska i sina muntliga tentamina
- 1985 Färöiska språknämnden (Føroyska málnevndin) tillsätts
- 1990 J.H.W. Poulsen: *Nøkur teldorð*, ordlista över färöiska datatermer
- 1995 Hjalmar Petersen & Marius Staksberg: *Donsk-føroysk orðabók*, som accepterar många importord och skapar en omfattande debatt
- 1998 J.H.W. Poulsen m.fl.: *Føroysk orðabók*
- 2000 Folkmängden ca 47 000

Norge: nynorska och bokmål

- 1777 Ove Malling: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*, som skall vara förebild för skriftspråksnormen i Danmark och i Norge
- 1814 Norge ut från det dansk-norska kungadömet och blir självständig stat i personalunion med Sverige, grundlag stiftas
- 1853 Ivar Aasen presenterar landsmålet (nynorskan)
- 1862 Kyrkodepartementet påbjuder förändringar i stavningen i riktning mot en ortofon skrift
- 1864 Ivar Aasen: *Norsk Grammatik*
- 1869 Bl.a. Knud Knudsen och Henrik Ibsen deltar i det skandinavistiska rättskrivningsmötet i Stockholm
- 1873 Ivar Aasen: *Norsk Ordbog*
- 1874 J. Aars rättskrivningsregler genomför en del ”skandinavist”-förslag
- 1881 Knud Knudsen: *Unorsk og norsk – eller fremmedords avløsning*
- 1885 J. Aars rättskrivningsregler får officiell status för norsk-danskan. Mer ortofoni införs i importorden
- 1885 Landsmålet och norsk-danskan blir jämställda
- 1898 Ett förslag om rättskrivning, som tar upp ”Skrivemåten av fremmede ord”
- 1900 Folkmängden 2 217 971
- 1905 Norge går ut ur unionen med Sverige
- 1907 Ny rättskrivning påbjuds för norsk-danskan; många importord får ny stavning (bl.a. *concert* > *konsert*)
- 1917 Omfattande rättskrivningsändringar både för landsmålet och norsk-danskan (bl.a. *nation* > *nasjon*)
- 1923 Ordet *kringkasting* (radio, tv) blir skapat i en tävling om ersättningsord
- 1929 Landsmålet döps om till nynorska, norsk-danskan döps om till bokmål
- 1938 Ny stor rättskrivningsändring både för nynorskan och för bokmål
- 1940-45 Norge ockuperat av Tyskland
- 1952 Norsk språknemnd bildas
- 1959 *Læreboknormalen*, rättskrivningsändringar för båda nynorska och bokmål (bl.a. *hike* > *haik*)
- 1963 Norsk språknemnd tar initiativet till en ordlista över nordiska ersättningsord; görs av Alf Hellevik
- 1972 Norsk språkråd tar över efter Norsk språknemnd
- 1982 [Vigleik Leira:] *Nyord i norsk 1945-1975*
- 1983 Nordiska språkmötet i Marstrand fattar gemensamma beslut om importord
- 1983 Statoil beslutar att driftshandböckerna för Gullfaksfältet skall vara på norska. Därmed skapar de ett projekt för norsk oljeterminologi
- 1984 Norsk språkråd beslutar gå ännu längre än Marstrand-beslutet
- 1990 Norsk språkråd påbörjar ”Aksjon for språklig miljøvern”
- 1996 Norsk språkråd beslutar om ca 60 ”norvageriserte” ordformer, vilket följs av en omfattande offentlig debatt
- 1998 Norsk språkråd fattar beslut om principerna för ”norvageriseringa”
- 2000 Språkrådet sätter upp den elektroniska diskussionslistan *Ordsmia*
- 2000 Folkmängden 4 478 497

Danmark och danska

- 1777 Ove Malling: *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerer*, som skall vara förebild för skriftspråksnormen i Danmark och i Norge
- 1814 H.C. Ørsted ger ut en avhandling med kemitermer (t.ex. *ilt* 'syre' och *brint* 'väte')
- 1826 Rasmus Rask: *Retskrivningslære*
- 1844-45 N.M. Petersen: "Den nordiske oldtids betydning for nutiden", med en skandinavistisk ideologi
- 1849 Danska grundlagen avvecklar enväldet, upprättar en riksdag i två kamrar
- 1860-61 H.P. Selmer: "Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder og språk- og retskrivningsfejl", som bl.a. föreslår *diæter* > *dagpenge*
- 1864 Danmark förlorar Slesvig-Holstein till Tyskland
- 1865 Ministeriet gör *Dansk Ordbog* av C. Molbech (1833 och 1859) till de-facto-rättskrivningsordböcker
- 1869 Rättskrivningsmöte i Stockholm. De utsända från Danmark var K.J. Lyngby och Svend Grundtvig
- 1870 Svend Grundtvig: *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 vedtagne regler*
- 1872 Svend Grundtvig: *Dansk Haandordbog. Med den af Kulturministeriet anbefalede Retskrivning* (tar bara med ord som kan stavas efter danska regler)
- 1875 Hans Dahl: *Dansk hjælpeordbog til fredning af det hjemlige og uddrivelse af det unyttige fremmede i vort modersmål*, som bl.a. föreslår *sekel* > *hundredår*
- 1889 Kyrko- och undervisningsministeriet sänder ut den första systematiska "bekendtgørelse" om rättskrivning. Detta förs vidare 1892, där bl.a. *consonant* > *konsonant* och *Philosophi* > *Filosofi*, men *Centrum* föreslås kvarstå
- 1891-1946 *Dansk Retskrivningsordbog*. (Ministeriellt auktoriserade rättskrivningsordböcker av Viggo Saaby, senare Jørgen Glahder)
- 1900 Folkmängden ca 2 450 000
- 1907-14 B.T. Dahl & H. Hammer: *Dansk Ordbog for Folket*
- 1933 Knud Hjortø: *Afløsningsordbog*
- 1938-47 Sven Clausen: *Nordisk målstræv*
- 1940-45 Danmark var ockuperat av Tyskland
- 1948 Rättskrivningsreform (t.ex. *kunde* > *kunne*, *Baad* > *båd*, *Bataille* > *batalje*)
- 1955 Dansk Sprognævn bildas och bemyndigas att redigera och utge en rättskrivningsordbok: *Retskrivningsordbogen*
- 1968 Aage Hansen uppgör ett förslag om principerna för rättskrivning; förslaget avböjs av språknämnden
- 1984 Pia Riber Petersen: *Nye ord i dansk 1955-1975*
- 1985 "Majonæsekrigen"
- 1986 *Retskrivningsordbogen* föreslår bl.a. *checke* > *tjekke*
- 1997 Lag om dansk rättskrivning
- 1999 Pia Jarvad: *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*
- 2000 Folkmängden ca 5 330 000
- 2001 Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen 2001* (t.ex. *linie el. linje* > *linje*, *kafè* > *café* eller *café*)
- 2003 [Jørn Lund m.fl.]: *Sprog på spil – et udspil til en dansk sprogpolitik* (på uppdrag av Kulturministeriet)

Sverige och svenska

- 1786 Svenska Akademien instiftas
- 1801 Gustaf Leopold: *Afhandling om svenska stafsättet* (t.ex. *philosophie* > *filosofi*)
- 1842 Den allmänna folkskolan införs
- 1850-t. Livlig purismdebatt tar fart
- 1850-53 Anders Fredrik Dalin: *Ordbok öfver Svenska språket*
- 1850-83 Johan Erik Rydqvist: *Svenska språkets lagar*
- 1866 Ny grundlag; Ständerriksdagen blir ersatt av en riksdag i två kamrar
- 1868 Artur Hazelius språkrensningsprogram i *Svensk Literatur-tidskrift*
- 1869 Rättstavningsmöte i Stockholm i skandinavismens anda
- 1873 Viktor Rydberg: ”Tysk eller nordisk svenska?”, föreslår bl.a. *minoritet* > *mindretal*
- 1874 Första utgåvan av *Svenska Akademiens Ordlista (SAOL)*
- 1874 Esaias Tegnér d.y.: *Om språk och nationalitet*
- 1880 Esaias Tegnér d.y.: *Språkets makt öfver tanken*
- 1885 Adolf Noreen: *Om språkriktighet*
- 1885 Rättstavningsällskapet instiftas; föreslår bl.a.: *gest* > *sjäst*, *lexikon* > *läksikon*
- 1886 Esaias Tegnér d.y.: *Om natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*
- 1890 SAOL 6 blev rättstavningsnorm
- 1900 Folkmängden 5 136 441
- 1906 Rättstavningsreform (t.ex. *hv*, *fv* och *f* ersätts med *v*)
- 1907 Olof Östergren: *Våra vanligaste främmande ord*, med puristiskt mål
- 1923 SAOL 8 (t.ex. *konsär/konsert*, *klaun/clown*)
- 1927 Gustaf Cederschiöld: *God och dålig svenska*
- 1939 Erik Wellander: *Riktig svenska*
- 1941 Tekniska nomenklaturcentralen bildas
- 1944 Nämnden för svensk språkvård bildas
- 1946 Gösta Bergman: *Särsvenskt och samnordiskt*
- 1950 SAOL 9 (t.ex. *bourgeoisi* > *burgeoasi*, *spraya* > *sprää*)
- 1973 SAOL 10: de engelska pluralformerna ersätts (*gangstrar*, *blinker* el. *blinkrar*)
- 1974 Svenska språknämnden bildas
- 1986 Svenska språknämnden: *Nyord i svenskan*
- 1986 SAOL 11: språkbruket ofta avgörande: Främmande ord behåller ofta sin främmande form
- 1991 Svenska språknämnden: *Svenska skrivregler*
- 1994 Birgitta Lindgren m.fl.: *Skandinavisk ordbok*
- 1998 Svenska språknämnden: *Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket*
- 1998 SAOL 12: försvenskade stavningsvarianter som inte etablerats mönstras ut (*vaksin*, *modärn*, *jos*)
- 1999 Svenska Akademiens *Grammatik*; s-pluralen blir sjunde deklinationen
- 2000 Svenska språknämnden: *Nyordsboken*
- 2000 Folkmängden 8 882 792
- 2002 Kommittén för svenska språket: *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*

Svenskfinland och finlandssvenska

- 1809 Finland blir ett autonomt storfurstendöme under Ryssland efter att dessförinnan ha varit en del av Sverige; svenskan förblir officiellt språk
- 1800-t. Nationella rörelser växer fram med målet att Finland skall bli enspråkigt finskt. Som motvikt skapas begreppet *Svenskfinland*
- 1863 Språkförordning fastslår att finskan skall bli myndighetspråk vid sidan av svenskan; i praktiken skedde detta år 1902
- 1867 A.O. Freudenthals föredrag ”Om svensk språkkunskap” lyfter fram svenskan i Finland i relation till den svenska språkvården
- 1877 Professur i svenska språket och litteraturen inrättas vid Helsingfors universitet
- 1882 Svenska folkskolans vänner bildas
- 1885 Svenska litteratursällskapet i Finland grundas
- 1900 Antalet svenskspråkiga 349 700, 12,9 % av befolkningen i Finland
- 1906 Svenska folkpartiet grundas
- 1917 Hugo Bergroth: *Finlandssvenska*
- 1917 Finland förklarar sig självständigt (den 6 december)
- 1918 Inbördeskrig i Finland
- 1918 Åbo Akademi inrättas
- 1919 Svenska Finlands folkting grundas och framlägger 1920 ett betänkande om autonomi för det tilltänkta ”landskapsförbundet Svensk-Finland”
- 1919 Svenskan fastslås i grundlag som ett av Finlands två nationalspråk
- 1919-20 Ålandskonflikten; Ålands befolkning önskar ansluta sig till Sverige
- 1922 Åland får självstyrelse som en del av Finland
- 1922 En språklag antas som tryggar medborgarnas rätt att använda sitt modersmål, finska eller svenska, i domstolar och hos andra myndigheter
- 1939-44 Vinterkriget mot Sovjetunionen och med i andra världskriget
- 1942 Svenska språkvårdsnämnden i Finland tillsätts
- 1950 Antalet svenskspråkiga detsamma som 1900, nu 8,6 % av befolkningen
- 1970-t. En egen finlandssvensk norm diskuteras i massmedierna
- 1976 Forskningscentralen för de inhemska språken inrättas med svensk avdelning
- 1976 Språkvårdsnämndens uppgifter övertas av Svenska språknämnden i Finland och Språkbyrån vid Forskningscentralen för de inhemska språken
- 1977 Harry Stenmark: *Finlandssvenska ord och uttryck*
- 1992 Hugo Bergroth-sällskapet stiftas
- 2000 Charlotta af Hällström & Mikael Reuter: *Finlandssvensk ordbok*
- 2000 Ny grundlag bekräftar svenskans ställning som nationalspråk
- 2002 Antalet svenskspråkiga i Finland 290 251 (5,5 % av befolkningen)
- 2003 Marika Tandefelt: *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*
- 2004 Ny språklag bekräftar tidigare språkliga rättigheter
- 2004 Andra inhemska språket slopas som obligatoriskt ämne i studentexamen

Finland och finska

- 1809 Finland blir ett autonomt storfurstendöme under Ryssland efter att dess förinnan ha varit en del av Sverige
- 1800-t. Nationella rörelser växer fram med målet att göra Finland enspråkigt finskt
- 1831 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ('Finska litteratursällskapet') grundas
- 1856 Finska språket blir läroämne i skolan
- 1863 Finskan blir jämställd med svenska som officiellt språk
- 1863 Det första finska lärarseminariet inrättas i Jyväskylä
- 1865 Gymnasieutbildning på finska påbörjas
- 1866 Folkskolförordning stiftas
- 1870-t. Arbetet med att utveckla terminologi på finska påbörjas
- 1876 Språkföreningen Kotikielen Seura bildas
- 1881 Läkarföreningen Duodecim; utvecklar finskans medicinska språk
- 1883-88 utkom den första ordboken över främmande ord i finskan
- 1894 Krav på att universitetslärare skall kunna använda finska i tal och i skrift
- 1900 Folkmängden i Finland ca 2 720 000
- 1907 E.A. Tunkelo: *Vierasperiäiset sanat*. Ortografin föreslås följa uttalet
- 1917 Finland förklarar sig självständigt (den 6 december); inbördeskrig 1918
- 1919 Finland blir republik med två nationalspråk, finska och svenska
- 1921 Lag om allmän läroplikt
- 1922 Lag om nationalspråk
- 1928 Ett språkutskott grundas inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- 1928 Den första ordtävlingen, där läsarna ombads hitta på ett finskt ord för "reklami"; resultatet "mainos" används fortfarande
- 1939-44 Vinterkriget mot Sovjetunionen och Finland part i andra världskriget
- 1945 Kielitoimisto (Finska språkbyrån) inrättas vid Finlands Akademi
- 1949 Suomen kielen lautakunta (Finska språknämnden) inrättas
- 1957 Finska språknämnden fattar beslut om hur främmande ord skall skrivas
- 1971 Finska språkbyrån anordnar en ordtävling om motsvarigheter till engelsk-baserade ord (bl.a. *data*, *bookata*, *booking*, *lay out*, *trench-coat*, *kidnappaus*)
- 1973 Ordboken *Nyky-suomen sivistyssanakirja*, befäster ortografin på s.k. speciallån (t.ex. *matematiikka*) i enlighet med principerna från 1957
- 1974 Centralen för teknisk terminologi, Tekniikan sanastokeskus, grundas
- 1976 Forskningscentralen för de inhemska språken (Focis) inrättas
- 1976 Finska språknämnden och Finska språkbyrån överförs till Focis
- 1984 Pulkkinen: *Lokarista sponsoriin*; puristisk översikt av engelska lån i finskan
- 1984 Finska språknämnden behandlar anglicismernas ortografi (*drive-in*)
- 1999 Finska inst. vid Helsingfors univ. börjar dela ut pris för finskt språkbruk
- 2002 Folkmängden i Finland är 5 206 295
- 2004 Finska språknämnden behandlar ortografin hos främmande ord och anser att praxisen är etablerad.

Offisiell normering av importord i islandsk

Ari Páll Kristinsson
Reykjavík

1. Innleiing

Den offentlege språkstandardiseringa, m.a. når det gjeld ordforrådet, viser seg å vere svært påverka av holdningane til framstående kulturpersonar til kvar tid (i publiseringarbeid, forskning, undervisning osv.). Ser vi på perioden 1850-2000, kan ein seie at sjølv om islandske myndigheiter lenge uttrykte lite eller ingenting om ein klår offentleg språkpolitikk med bindande formuleringar i vedtak eller politiske program, har hovudkursen i islandsk språkpolitikk likevel vore tydeleg utan å vere fastlagd i offentlege forskrifter o.l. Ved å gjere seg kjend med skriftene til enkeltpersonar med stor innverknad – slike som engasjerte seg i ordlagingspolitikken og dyrkinga av språket – og deriblant med stridsartiklane som desse personane skreiv, kan ein finne straumdraga i språkpolitikken i tida 1850-2000. Der finn ein òg kva holdning stor-delen av allmenta har hatt til oppattnying av ordforrådet. Derfor har eg her leitt etter kjelder mange stader, også utanom “generelle vedtak i språknemndene og andre autoritative organ og i lett tilgjengelege normative ordbøker” (Sandøy 2000: 16).

Vi kan slå fast alt her at islandske myndigheiter har blanda seg mye mindre direkte inn i ordlagings og språkrensing enn mange har tendens til å tru, med tanke på kor sterk påverknad den islandske purismen har hatt i dette tidsrommet (1850-2000). Dette forundrar mange, ikkje minst utlendingar, som studerer holdningar og premisser i islandsk språkpolitikk og målrensing (jamfør f.eks. Wahl 1997: 94).

Det blei ikkje skipa språknemnd på Island før i 1964 (og da hadde myndigheitene faktisk støtta ordlagingsarbeidet økonomisk i godt og vel eit tiår), men det hadde alt tidlegare komme fram effektive krefter i planlagt arbeid med fagterminologi, særleg innafor Ingeniørforeninga. Men alt “i siste halvdel av 1700-talet set ein for første gong i verk organiserte tiltak for å skape eit islandsk ordforråd for den store mengda av nye omgrep som den nye kunnskapen om samtida kravde” (Jakob Benediktsson 1964: 105).

I tillegg til føregangsmennene i Lærdómsslistafélagið (Vitskapsselskapet) og andre opplysningsmenn på 1700-talet kan ein nemne ein del andre, slike som lærarane på gymnaset og fleire som omsette lærebøker på 1800-talet og såleis skapte islandsk fagspråk i sine disiplinar (Kjartan G. Ottósson 1990: 99), f. eks. forfattarane åt *Ný dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum* (1896) osv.

Det er viktig å ha i tankane at islandske målreinsingar ved midten av 1800-talet hadde ein fleire hundre år gammal tradisjon å byggje på i ordarbeidet. I tida kring og etter midten av 1800-talet kan ein ikkje sjå at det har vore nemnande strid blant islendingar om at grunnsynet i arbeidet med å utvide ordforrådet skulle vere purist-

isk. Striden har heller stått om to saker: På den eine sida kjempa ein for bruksområda åt språket, dvs. for å bruke islandsk i staden for dansk, og på hi sida var islendingane noko ueinige om bøyning og rettskriving, for det var ikkje semje om kor langt ein skulle gå i morfologisk purisme, dvs. kor stor arkaisering ein skulle arbeide for. I ortografiske spørsmål var det særleg strid om ein skulle byggje på etymologi eller uttale (sjå f.eks. Stefán Karlsson 1989: 48-51).

Første og einaste store islandsk-islandske allmennordboka kom ut i 1963, og ho har seinare til fulle vore nytta i språkstandardiseringsarbeidet (jf. "lett tilgjengelege normative ordbøker" i prosjektskissa *Moderne importord i språka i Norden*).

2. *Dei historiske føresetnadene*

2.1. *Innleiing*

Styrken i denne tradisjonen og politikken i notidssamfunnet på Island kan nok forklarast mye i hopehavet mellom islandsk og dansk (eller kanskje mye heller: Island og Danmark) på 1800- og 1900-talet. Sjølv sagt kan ein sjå på dette i lyset frå nasjonalromantikken i Europa på 1800-talet da ein begynte å bruke nasjonalmåla til å skilje nasjonar frå kvarandre, og den tanken fekk aukande oppslutning at kvar nasjon (definert etter språk) hadde rett på å skipe sitt eige rike, ein nasjonalstat. Likevel skal det understrekast at purismen i islandsk er ein god del eldre enn denne (internasjonale) nasjonalvakninga. Den islandske tradisjonen med å lage nyord i staden for å ta inn utalandske ord har røter heilt tilbake til 1100- og 1200-talet i skriftene åt islandske vitskapsmenn (sjå Baldur Jónsson 1997a: 167, Jón Helgason 1954: 97 o.a.).

2.2. *Oversyn over historia fram til 1850*

Vitskapsmenn frå starten av skrifttida på Island

Islandske vitskapsmenn nytta ofte ord og orddelar frå tradisjonelt islandsk ordforråd i staden for latinske ord i skriftene sine alt frå opphavet åt den islandske skrifttida. For eksempel brukte den såkalla første grammatikaren på 1100-talet termen *raddarstafr* (= "stemmebokstav") for *vocalis* osv.

Geistlege

I islandsk skrifthistorie kjem prentevalderen med Nytestamentet frå 1540. Nesten alt som blei trykt på Island fram til 1770, var gudelege bøker (Kjartan G. Ottósson 1990: 19). Det har såleis tydeleg hatt stor innverknad på reinleiken i ordforrådet kva måte dei åndelege leiarane såg på språket på. Tvillaust kan vi rekne arbeidet og holdningane deira under omgrepet "offentleg holdning til nyord og importord".

I siste del av 1500-talet var Guðbrandur Þorláksson, biskop på Hólar, den som dominerte mest i islandsk kulturliv. Han beskreib tankane sine om reinleiken i det

norrøne eller islandske språket m.a. i samband med utgåva av Bibelen i 1584 og salmeboka i 1589. I forordet til salmeboka seier han m.a.:

“Med tanke på dette og også til ære og venleik for morsmålet vårt som er i seg sjølv både lyst og fagert og treng ikkje å ta til låns ord frå andre språk i desse emna, eller ta imot utskjemt eller uformeleg språk, har eg alltid sia eg kom som uverdige tenar til dette embetet, ønskt og lagt tanke og iver i at salmane våre skulle vere omsette med var språkkjensle i samsvar med rett lydform og rett versemål, men likevel i samsvar med den tyske eller latinske originalen.” (Henta frå Kjartan G. Ottósson 1990: 18, omsett her.)

Her nemner altså Guðbrandur særleg at det er unødvendig å ta inn importord i det emnet som han tek opp, enda om han sjølv her faktisk brukar importord som *originall* når han treng det. Guðbrandur og folk i samtida hans hadde eigentleg ikkje språkhistorisk kunnskap til å avgjere rett om opphavet åt mange ord.¹

Kjartan G. Ottósson (1990: 20) seier at sjølv om ein kan finne puristiske synsmåtar i skriftene åt Guðbrandur biskop, kjem slikt tydelegare fram hos medarbeidaren hans, Arngrímur Jónsson (øg kalla Arngrímur lærde). I skriftet *Crymogæa* frå 1609 beskriv Arngrímur synsmåtane sine med klåre ord, nemleg at islandsk på den tida er for det meste same språket som blei tala i heile Norden i gammal tid. Der set han også fram det ærlege ønsket om at landsmennene “ikkje skulle ape etter danskane eller tyskarane i tale og skrift, heller burde dei sjå etter førebilete i den rikdomen og genialiteten ein finn i morsmålet” (Jakob Benediktsson 1987 [1953]: 47).

På 1600-talet kjem det fram ei interesse for antikken og for det islandske språket. Det ser ein i arbeida åt fleire geistlege, slike som Brynjólfur Sveinsson, biskop på Skálholt. Biskop Þórður Þorláksson, som gav ut *Landnáma* i 1688, ønskjer i forordet åt utgåva at islendingane heldt fast på “det gamle og vidgjetne norrøne målet” utan endringar (etter Árni Böðvarsson 1964: 191).

Dei puristane som no er nemnde, var likevel ikkje aleine i diskusjonen. Det ser ut som om det var sterk utalandisk påverknad i kyrkjespråket, f.eks. i omsetjingane av gudelege bøker på 1600-talet.

Kjartan G. Ottósson (1990: 20) fortel at bibelutgåva åt biskop Steinn Jónsson (1728-34) er “langt den mest danskpåverka bibelomsetjinga på islandsk, for biskopen hadde pålegg frå kongen om å leggje seg nær teksten i den danske Bibelen”. Guðrún Kvaran (1994) peikar likevel på at denne omtalen er ikkje heilt rettkommen fordi biskop Steinn omsette ein ny bibeltekst heilt frå grunnen av og fekk det særleg vanskeleg av den grunn, ettersom folk gjerne er trufaste mot eldre tekstar som dei har lært. Språket sjølv skapte mindre problem (1994: 152-153).

Administrasjon og handel

Den islandske lovbooka var lenge etter reformasjonen *Jónsbók*, som blei vedteken i 1281. At den var i bruk, førte til at lovspråket blei halde nokså ublanda lenge. Men i siste delen av 1600-talet, under eineveldet og Kristian 5.'s norske lov, blei det mindre

og mindre av at islandsk lov og islandske rettsreglar blei brukte. Når ein kjem fram på 1700-talet, er mange av dei som steller med juridisk arbeid på Island, blitt innprenta med latinsk-dansk fagspråk (Kjartan G. Ottósson 1990: 26, 32). I siste halvdel av 1700-talet reagerer Eggert Ólafsson og Jón Ólafsson nettopp på utalandsk påverknad i det juridiske ordforrådet med å klandre juristane som apar etter danskane i utrensmål (Kjartan G. Ottósson 1990: 32).

Handelen er eit område der offentlege tiltak i språkstandardiseringa ikkje så lett får innpass, men dette området er ikkje mindre viktig når det gjeld effektivt språkarbeid i samfunnet. Utalandske kjøpmenn hadde lenge berre avgrensa kontakt med islendingane. Det var dessutan ikkje tale om berre danskar før einehandelen kom tidleg på 1600-talet. Dansk påverknad er likevel rekna som omfattande i handelspråket på Island, i alle fall fram til slutten av 1800-talet og jamvel inn på 1900-talet.² Så lenge handelen for det meste var i hendene på utlendingar, var det neppe tale om stor interesse for islandsk språkreinsing på dette området. Ymse utalandske varenemningar frå dagleglivet har derfor gått rett inn i daglegspråket åt allmenta på same måten som det skjer i dag.

Språkreinsing og opplysningstida

Kring og etter midten av 1700-talet blir språkreinsingspolitikken enda tydelegare enn før i kulturdebatten blant islendingane, og det heng saman med språkreinsingsinteressa i Danmark kring og før 1750 da det blei omsett tyske skrifter i ånda frå opplysningstida (Kjartan G. Ottósson 1990: 34; Jón Helgason 1954: 98), der eit mål var å nå betre ut til allmenta med å bruke ord og ordledd frå morsmålet i staden for frå latin og fransk. I skolevedtektene åt Harboe frå 1743, som gjaldt i Skálholt og på Hólar, er skolane pålagde å drive språkreinsing ved at lærarane skal lære elevane å skrive morsmålet reint, klårt og utan iblanding av andre språk (Kjartan G. Ottósson 1990: 31).

Motsette synsmåtar blant andre utdanna personar i siste del av 1700-talet kjem fram f.eks. i forordet til ei juridisk handbok som Sveinn Sölvason laga i 1754, og i det vidkjende framlegget frå 1771 som Bjarni Jónsson, rektor i Skálholt, kom med til gjenreising av Island. Der foreslår han at dansk blir innført på Island (sjå f.eks. Svavar Sigmundsson 1990-1991: 131).

Men mektige embetsmenn og akademikarar var tilhengarar av språkreinsings-tanken, og opplysningsidéane blanda seg også inn til støtte for tanken. På Island viser ein ofte til Eggert Ólafsson, som i reiseboka si (utgitt i 1772 og handlar om reisene han og Bjarni Pálsson gjorde i åra 1752-1757) beskriv korleis det islandske ordforrådet står seg i fleire bygder av landet. Han seier at språket er for det meste reint utover på bygdene, men kringom handelshamnene er språket blanda med danske og tyske ord (Kjartan G. Ottósson 1990: 30).

Formålsparagrafen åt Vitskapsselskapet

Lærdómslistafélagið (Vitskapsselskapet) var skipa seint på 1700-talet, og det gav ut innhaldsrike tidsskrift dei to siste tiåra av det hundreåret. I formålsparagrafen åt selskapet (1780) er nyordpolitikken åt islendingane beskriven svært klårt:

“Selskapet skal også gøyme og ta vare på det norrøne språket som eit fagert hovudmål, som har vore tala i Norden i lang tid, og leggje vekt på å reinse det for utalandske ord og talemåtar som no er begynt å bederve det. Derfor skal ein i skrifter frå selskapet ikkje bruke utalandske ord om aktivitetar, reiskapar og anna, så framt ein kan finne andre gamle ord eller ord frå mellomalderspråket. Og ein kan derfor òg i staden for dei utalandske orda lage nye ord, samansette av andre norrøne ord som beskriv eigenskapane åt det som ordet skal vise til. Dermed skal ein passe godt på dei reglane som gjeld dette språket, og som er brukte i forminga av gode, gamle ord. Det skal også lagast ein klår omtale og forklaring av slike ord slik at dei blir lettforståelege for allmenta. Likevel kan ein halde på slike ord som har vore brukte i skrifter på 1200- og 1300-talet sjølv om dei ikkje har opphavet i norrønt, men er frå nærståande utalandske nasjonar, dersom det ikkje finst andre meir brukte ord eller slike som er betre eller fagrare på annan måte.” (Sitert etter Halldór Halldórsson 1971b: 223, omsett her.)

I hovudsak kan ein seie at her er den politikken formulert som tradisjonelt har særmerkt islandsk språkrøkt.

Skriftene frå selskapet er derfor eitt av største bidraga til nyordpolitikken på Island. Det skal likevel ikkje forståast slik at stordelen av nyorda fekk allmenn utbreiing (for slik ser det ikkje ut til å ha gått); skriftene er viktige heller av di “at her blei det markert ein politikk som ein i hovudsak har halde seg til seinare” (Kjartan G. Ottósson 1990: 46).

I kjølvatnet etter Vitskapselskapet kom *Hið íslenska landsuppfræðingarfélag* (Det islandske landsopplysningslaget), og der var purismen i ordforrådet også rådande (jf. Svavar Sigmundsson 1990-91: 132).

Kulturpersonar i første halvdel av 1800-talet

I første tiåra av 1800-talet blir nyordpolitikken driven fram m.a. i skriftene frå *Hið íslenska bókmenntafélag* (Det islandske litteraturselskapet) og ordboka av Gunnlaugur Oddsson (1819). Det reduserte ikkje pågangsmotet i nyordlaginga at Rasmus Rask oppmoda til slikt arbeid. Han sa i brev til Grímur Jónsson i 1810 at islandsk hadde meir enn dei fleste språka han kjende, “ei uendeleg nyskapingsevne” (Kjartan G. Ottósson 1990: 54). Og Rask skreiv i 1811:

“Islandsken udmærker sig ... ved Bekvemhed til at danne Ord, ved Rigdom og Bøjlighed fremfor det nuværende Danske, der har tabt saa meget af sin forudms Herlighed. Som en Følge heraf overgaar det de fleste om ikke alle vestevropæiske Sprog i Renhed og Originalitet” (etter Jón Helgason 1954: 99).

“Slik omtale frå ein så stor og vord språkvetar har utan tvil eggja islendingane sterkt til å halde fram slik dei hadde gjort,” seier Jón Helgason (1954: 99).³

Hallgrímur Scheving og Sveinbjörn Egilsson⁴ gjorde svært mye med å utvikle evne og smak hos elevane sine i Bessastaðaskolen. Baldvin Einarsson dyrka språk-

reinsing og nyordlaging i tidsskriftet *Árman á Alþingi* – og ingen kan omtale denne perioden i islandsk språkhistorie utan å nemne foreininga og tidsskriftet *Fjölur* (1835-1847) og nyordsmeden innafor naturfag, Jónas Hallgrímsson.

Språkreinsingsmennene var òg dyktige til å gi gamle og gløynde ord nytt liv. Jakob Benediktsson seier (1964):

“Da Ivar Aasen stridde for gjenreisinga av det norske folkemålet kring midten av 1800-talet, forsvarte han opptaket av gamle og sjeldne talemålsord i skriftmålet m.a. med desse orda: ‘Med orda er det ikkje slik som med levande dyr at dei lyt vilkårslaut døy, og at dei aldri kan livne til att.’ Med dette er det i stor grad sikta til ordforrådet i den gammalislandske litteraturen, og det same lág i tankane åt islandske språkreinsingsmenn på 1800-talet.” (Jakob Benediktsson 1964: 99-100.)

I første halvdel av 1800-talet styrkte dei puristiske straumdraga seg i takt med at nasjonsidéane slo rot på Island, noko som ein til vanleg reknar som del av “fridomsbølgjene som rulla over Europa i kjølvatnet av julirevolusjonen i Frankrike i 1830 og den nasjonalromantiske perioden i litteraturen” (Kjartan G. Ottósson 1990: 51). Ein ser tydelege forsøk på å ta opp eller imitere sagastilen og til arkaisering i bøyingssystemet; om begge delar kom det fram ulike meiningar. Det same gjaldt spørsmålet om ortografien. Sjølv sagt er det lagt stor vekt på reint ordforråd og nyord på heimleg grunn, men som det alt er sagt, bygde det vel så mye på gamle synsmåtar og tradisjonar som den nasjonale ideologien.

2.3. Konklusjon

Her har det komme tydeleg fram kor samstemte dei dominerande islandske kulturpersonane har vore gjennom alle hundreåra – same korleis dei elles såg på språkrøkt og språkreinsing på andre språkområde. For dei var det mest naturleg å nye opp att ordforrådet med å bruke det tilfanget som alt fanst i islandsk.

Resultatet er at importorda utgjer ein liten del av islandsk notidsspråk samanlikna med nærstående språk. For å understreke det kan ein sitere eit avsnitt or artikkelen åt Jón Helgason, “Hrein íslenzka og miður hrein” (= ‘Rein og mindre rein islandsk’) frå 1954:

“Ein har følgd trufast den politikken som blei utforma dei siste tiåra av 1700-talet, nemleg med å unngå mest mogleg å setje utalandske ord inn i islandsk skriftmål. Denne politikken er for det meste følgd enno. Det er blitt skapt nye ord med kvar ny lærebok i visse vitenskapgreiner. Vi kan her berre nemne geografi i åra 1821-27, astronomi 1842, fysikk 1852, og bøker om filosofiske emne frå først på 1900-talet. Evna som forfattarane har hatt til å smi ord, har sjølv sagt skifta, men forsøka har jamt over gått i ei retning. Resultatet er at islandsk i dag – og dette

gjeld framfor alt bokspråket – er meir tilbakehaldande enn dei nærslekta grannespråka på fastlandet med å bruke internasjonale ord, som dei blir kalla.” (Jón Helgason 1954: 100.)

For den tida som her er blitt behandla, er det rimeleg å tenkje seg at språket i bibelomsetjingane, språket åt prestane, dels åt juristane, kanskje enda meir handelspråket (namn på vareslag osv.), og ikkje å gløyme språket i historiebøker og vitskapelege verk har kunna hatt heller stor påverknad på språkstandardiseringa – i det minste på korleis holdningane er blitt til ordforrådet. “Offentlege” tiltak på dette området måtte sjølvsgt vere annleis før 1850 enn i tida etter da skolegang litt etter kvart blei meir allmen, avisene blei meir utbreidde, islendingane fekk grunnlov, og stadig fleire administrasjonsområde blei overførte til islendingane frå Danmark.

3. Holdningar til islandsk ordforråd 1850-2000

3.1. Innleiing

Ein kan peike på nokre hendingar i islandsk politikk og kultur midt på 1800-talet som verkar inn på vilkåra språksamfunnet på Island hadde for å arbeide på ein meir organisert måte enn før når det gjeld standardisering av ordforrådet og framdyrkinga av nyordpolitikken.

Reykjavík hadde nærast vore ein halvdansk by i første halvdel av hundretalet, men midt i hundreåret kom der endringar som måtte styrkje islandskan i bylivet. Dit kom det prenteverk i 1844, Alltinget blei atterreist i 1845, latinskolen kom til Reykjavík i 1846, presteskolen i 1847, og dei heimlege embetsmennene auka smátt om senn i tal. (I 1844 blei det avgjort at ingen fekk embete på Island utan at han/ho kunne islandsk.) (Kjartan G. Ottósson 1990: 58-59.)

Under sjølvstendestríden som islendingane førte mot danskane, innebar språkrensing og språkrøkt delvis vedlikehald av språkformene (til og med gjennom å ta arkaiske former i bruk igjen), men kampen var ikkje mindre retta direkte mot dansk påverknad – som var tydelegast i ordforrådet.⁵ Notidisislandsk ber enno merke etter denne stríden mot danske ord, sjølv om ingen fryktar så sterkt den danske innverknaden lenger.

Ein kan ikkje sjå at styresmaktene på Island har gjennomført nyordlaginga mot viljen åt allmenta. Nyordpolitikken har heller representert mentaliteten eller moten gjennom fleire generasjonar, og styresmaktene og politikarane har slutta seg til likeins som stordelen av folket. Avsnittet nedafor frå svarbrevet som Halldór Halldórsson fekk frå ein sekretær i eit politisk parti, dagsett 5. mars 1985, da Halldór undersøkte det språkpolitiske programmet hos dei islandske partia, er typisk for den allmenne holdninga hos folket i tida 1850-2000: “Det er ei felles vurdering her at partiet støttar språkrøkta; dessutan hadde det vore vondt om noko anna kunne seiast” (Halldór Halldórsson 1986: 226-227). Her kan ein trygt forstå omgrepet ‘språkrøkt’ som

støtte til nyordlaginga. Også alle aviser og massemedium har alltid støtta den islandske politikken med språkreinsing og nyordlaging (Kjartan G. Ottósson 1990: 123-124).

Nyordarbeidet i dag er på mange måtar svært organisert, og både medvete og umedvete følger ein den linja som Lærdómslistafélagið la for vel 200 år sia. Sirka femti ordnemnder har vore skipa for å arbeide med avgrensa område i ordforrådet: medisin, luftfart, bilar, datamaskiner, matematikk og så vidare. Ikkje alle ord som ordnemndene i visse fag legg fram, får plass i språket åt allmenta, for mange ord er del av eit avgrensa fagspråk og er sjeldan aktuelle i allmennspråket. Ein stor del av nyorda som går inn i allmennspråket, blir utan tvil til i massemedia og hos omsetjarar, og dessutan hos importørar av all slags varer, hos reklamefirma og dei som sel ymse slags tenester.

3.2. Allmennspråk og fagspråk

Ordforrådet i eit språk høerer dels til i allmennspråket og dels til i ymse fagspråk. I mangt må det gjelde ulike reglar i allmennspråket og fagspråket for kva omsyn ein skal ta i samband med standardisering. Ein kan f.eks. sjå at både massemedia og allmenta har eller kan ha innverknad på kva synsmåtar som blir lagde til grunn, og kva konsekvensen blir når det er tale om nye ord i allmennspråket. Som døme kan ein ta ord som *bill*, *reiðhjól* og *ferna* ('bil, sykkel, kartong'). I fagspråket er sjølvsagt brukarane langt færre, og det kan vere lettare å nå raskt til alle, f.eks. i fagskrifter eller på medlemsmøte. Her kan tannlegar eller revisorar nemnast som eksempel på avgrensa brukargrupper og skaparar av fagspråksord på eit avgrensa felt.

Men det er rett å nemne også at fleste innhaldsorda i allmennspråket på same tid er eller kan vere fagord i visse disiplinar (ordet *hest* er slik sett eit fagord i zoologi osv.). Dessutan er det slik at "same" ordet kan ha ulike betydingar alt etter kva samanheng det er brukt i, om teksten er allmenn eller meint for spesialistar. Eit eksempel på det i islandsk er ordet *rok*, som i allmennspråket har heller uklår betyding, men oftast viser til vind som ikkje er ubehageleg eller farleg kvass. Som fagord i meteorologi betyr *rok* derimot vind av styrke 10 på beaufortskalaen, som svarar til 24,5–28,4 meter i sekundet (dvs. 'full storm').

Ved Meteorologisk institutt på Island blei det vedteke for nokre år sia å slutte å opplyse om vindstyrken etter beaufortskalaen, både av faglege grunnar og for å komme i samsvar med internasjonal praksis. I staden gjekk ein over til å opplyse om m/s i vêrmeldingane. Ein del av folket tok denne omlegginga svært ille, og ein grunn var utan tvil at det her kom ei nyordning som dei ikkje var vane med. Men kampen mot omlegginga fekk den forma at det blei ein forsvarsstrid for islandsk språk. Såleis blei det påstått at islandsk språk blei forringa om vindstyrkenamna ikkje lenger kunne hørast i vêrmeldingane. På Alltinget kom det fram spørsmål til miljøministeren 4. november i 1999 om årsaka til at meteorologane gjekk over til meter i sekundet. I innlegget frå spørjaren (Kristján Pálsson) kom det fram at det låg mål-røkt synspunkt bak:

“Det er likevel ikkje hovudsaka om allmenta forstår denne nye måten å beskrive vindstyrken på. Den forståinga kjem truleg etter kvart. Viktigare er det for meg at islandsk språk blir fattigare, og språkbruken blir på denne måten meir utvatna. Stormen er blitt utflata. Vi er heldigvis opptekne av å halde på islandsk språk, og det er nødvendig å sjå etter alle måtar å halde på variasjonen i språket på.”

I svaret frå miljøministeren der ho forsvarte meteorologane, heiter det m.a.:

“Det er slettes ikkje slik at eg her vil at vi skal støyte ut ord i språket vårt, slettes ikkje. Det er derimot mi meining at folk, og særleg ungdomen, forstår til vanleg ikkje forskjellen på flau vind, svak vind, lett bris, frisk bris, laber bris og liten kuling.”

Her ser ein altså av språkrøktsynsmåten blir ingenstad avvist, men endringa er forsvart av praktiske årsaker. Islandsk språknemnd vedtok til og med 17. april 2000 denne støtta for dei gamle orda, rettnok varsamt:

”Sjòlv om Meteorologiske institutt tek opp denne nyordninga med å beskrive vindstyrken i meter i sekundet, er det ikkje med det sagt at det er nødvendig å kaste over bord ord som før har vore vanlege om vindstyrke, slike som *andvari*, *kul*, *stinningskaldi* og *stormur*. Dei tradisjonelle termene kan opplagt blir brukte både i daglegspråket og i vèrmeldingane frå Meteorologisk institutt.”

I denne diskusjonen er to ting interessante. For det første er språkrøkt ei god sak i salane på Alltinget, og det blir gripe til språkrøktargument i dei utrulegaste saker. For det andre vitna ikkje diskusjonane der og andre stader i samfunnet om at folk allment forstod betydningsforskjellen i ord som *rok* i allmennspråket på eine sida og i fagspråket på den andre sida.

På same måten som fleste innhaldsorda i allmennspråket også kan vere fagord i visse fag, kan det skje med kva som helst fagord at det går inn i språket åt stordelen av folket, i alle fall etter ei tid. Ordet *tölva* ‘datamaskin’ var brukt som fagord om apparat som berre fåe ekspertar hadde tilgang til og kunnskap om, men ordet breidde seg ut i allmennspråket ettersom sjòlve apparatet fekk utbreiing i samfunnet. Det same skjedde i alle fall for ei tid med sjukdomsnamna *Creutzfeldt-Jakobs sjukdómur* og *kúariða* (= ‘kugalskap’).

Hendingar i samfunnet som ingen kan sjå føreåt, kan sende kva som helst fagord opp på stjernehimmlen – om ein kan formulere det slik. Derfor skal ein vere varsam med å leggje for mye i forskjellen på allmennspråk og fagspråk når det gjeld standardisering, holdning i samfunnet og offentlege inngrep i ordforrådet.

Her skal det leggjast til at purismen tydeleg har vore den allmenne ideologiske eller språkpolitiske holdninga på Island når det gjeld både allmennspråk og fagspråk. I det organiserte ordlagingsarbeidet åt ymse foreiningar og åt frivillige innafor visse

særområde har det vore lagt stor vekt på å følgje tradisjonane i ordlaging og krava for tilpassing. Jón Hilmar Jónsson beskreib dette slik i ein artikkel som kom ut i 1988:

“Den store vekt som legges på størst mulig tilpasning til den språklige tradisjonen, kommer sterkest til uttrykk i det organiserte nylagingsarbeidet, der fagspråket inntar en sentral posisjon. Dette skyldes det utstrakte samarbeidet mellom spesialister på de enkelte fagområdene og språkfolk som trekker opp linjene for og kontrollerer selve orddannelsen. En vesentlig del av nyorddannelsen er nemlig arbeidet med å finne islandske paralleller til utenlandsk fagterminologi.” (Jón Hilmar Jónsson 1988: 29.)

Sjølv om denne beskrivinga ikkje gjeld i alt lenger for fagordarbeidet (fordi språkvetarar kjem mindre og mindre med ordlagingsarbeidet), er det no som før slik at specialistane prøver først og fremst å lage eit heimleg og gjennomiktig ordforråd og mindre å tilpasse utalandske termar. Siste alternativet er til vanleg sett på som siste utveg når ordnemnder og spesialistar slit og strevar.

Ei følgje av purismen i organisert ordnemnd- og nyordarbeid og i den “lærde ordlaginga” som der blir driven, er at det stundom blir brukt andre orddanningsmåtar enn i den “aktive ordlaginga”. Sigurður Jónsson (1984) undersøkte ordlaging i manuskripta til ei økonomiordbok laga av økonomispecialistar og språkvetarar (i Nyordnemnda i 1960-1965 og i Islandsk språknemnd etter 1981) og *Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál* (1982). Forskjellen på ordlagingsmåten kjem godt fram i oversikta Sigurður Jónsson gir av suffiks i dei to ordbøkene. I “slangordboka” var det mye av importerte suffiks som *elsi, heit, ist, í, rí* og *sjón*, men ikkje noko i økonomiordboka. Der var det godt om suffiks som *an, ð/dlt, leik, sem* og *ur*, mens det var ingen eksempel på det i “slangordboka”. Suffiksa *ar, ing* og *un* var derimot vanlege i begge ordbøkene (Sigurður Jónsson 1984: 160).

Trass i den forskjellen som der kom fram, kan ein seie at forskjellen på allmennspråk og fagspråk når det gjeld generelle synsmåtar på ordlaging og offentleg bruk av ordforrådet, på mange måtar er heller uviktig på Island. Dette har Sigurður Jónsson frá Arnarvatn (1990) kritisert:

„Man har kort och gott inte varit klar över behovet av terminologiskt arbete eftersom man har en lång tradition av neologismer efter normer som många tycker har varit nyttiga och i fullt samsvar med den rådande språkpolitiken. För termerna behöver man inte använda några importerade metoder eftersom de endast räknas som en del av det allmänna ordförrådet liksom alla andra ord och därför bör kunna följa samma lagar som dessa. Så länge man har denna syn på saken kan man inte vänta sig att man kommer att inse att det i isländskan som i andra spåk finns ett specialiserad ordförråd som följer andra regler än det övriga språket. Någon förbättring kan man knappast vänta sig innan man börjar undervisa i terminologiarbete på Island.

Slutsatsen blir sålunda den att jag menar att det neologistiska arbete som pågått och den språkpolitik som man följt sedan sjuttonhundratalet har varit ett hinder i vägen för det egentliga terminologiarbetet på Island. Följderna

har varit att det allmänna språket har haft företräde och att man inte erkänt det specifika terminologiska språket. Den härskande språkpolitiken har motarbetat det terminologiska arbetet eftersom man har velat se allt utifrån en nationalistisk och språkpuritansk synvinkel.“ (1990:211-212.)

Desse orda viser synsmåtane hos terminologar, og dei ser ein lite av i diskusjonane på Island. Derimot reknar truleg stordelen av folket, deriblant spesialistar i alle moglege fag, med at tradisjonell islandsk språkrøkt og språkpolitikk veg tyngre enn terminologiske prinsipp når ein skal setje seg inn i fagspråkleg ordforråd. Generelt er vurderingane slik at det er mogleg å bruke islandsk i eit utal ulike vitenskaplege og tekniske disiplinar *på grunn av* (og ikkje *trass i*) at islendingane har vore dyktige til å drive fram nyordpolitikken. Dette resultatet har islandske vitenskapsmenn og teknikarar nådd, og fåe har kjent uro for at terminologiske særromsyn skulle vere relevante.

Ei svært god utgreiing om samspelet og kontaktflata mellom terminologi og islandsk språkpolitikk kan ein finne i Kristján Árnason og Sigrún Helgadóttir (1993). Dei to var også forfattarar til eit framlegg om ein plan for terminologiarbeid som blei skriven på initiativ frå kulturdepartementet (Sigrún Helgadóttir & Kristján Árnason 1991). Dei to seier i arbeidet frå 1993 m.a.:

“Scientists and specialists translating their terminology into Icelandic are *málræktarmenn* in the best sense of the word, since they take part in the cultivation of the language, helping to make it a better tool to cope with the constantly changing world about us.

It is obvious that terminological methods can be extremely useful in the task of making the language able to cope with new surroundings by finding Icelandic words for new or foreign concepts. It is often difficult to find an Icelandic word for a term if its meaning isn't clear enough. As we shall show more clearly below, one of the demands made on Icelandic terms is that they be transparent. To make it possible to find the best word, the meaning has to be as clear as possible, i.e. the concept that is to be named has to be clearly defined.

The pursuit of terminological theory is not in itself an act of language cultivation. From the point of view of the Icelandic Language Council which is responsible for the execution of the Icelandic language policy, the theory of terminology is simply a tool in carrying out the policy, i.e. the cultivation of the language, and in particular in developing the vocabulary. It is possible to be a terminologist, showing interest in the terminology of a particular field or in terminological work in general, without being a *málræktarmaður*, and it is also possible to be a *málræktarmaður* without being a terminologist. The ideal is of course to have a terminologist and the *málræktarmaður* in the one and the same person.“ (1993:10-11.)

3.3. Skjebnen til nyorda og forslaga om nyord

At nyord og forslag til nyord får så skiftande skjebne, er på mange måtar ei gåte. Inga heilskapleg undersøking har vore gjord på Island om det, men mange antydningar kan ein få frå undersøkingar av ord som er komne frå visse personar (Jónas Hallgrímsson, Guðmundur Finnbogason o.a.) eller frå visse skrifter.

Halldór Halldórsson (1987: 96-98) drøftar kort opphav og skjebne for nokre ord, m.a. slike han sjølv hadde laga, og legg der vekt på innverknaden frå tre samfunnsfaktorar: skole, Alltinget og media. Det er svært viktig "at nyordet kjem fram snarast råd etter at fenomenet blir kjent" (1987: 96-97). Skolar hadde ei stor rolle i å breie ut orda *strokleður* og *tækni* etter vurderinga åt Halldór, men han kjem til at media har vege tyngre i sigersgangen åt orda *þota*, *hanna* og *vanþróaður* ('jetfly, formgi/designe, underutvikla').

Halldór Halldórsson (1986) peikar på at Alltinget har på dette området indirekte hatt innverknad på islandsk språk: "Det er f.eks. heilt usikkert om vi hadde brukt orda *sími* og *útvarp* ('telefon, radio') om Alltinget ikkje hadde teke dei inn i lover" (1986: 230). Jón Helgason (1954: 107-108) skriv om nyordet *sími* og nemner spesielt at det har følgt med andre ("*símsstöð*, *símskeyti* osv.), som blei støtta av *stýresmaktene*" (kursivert av APK; *símsstöð*, *símskeyti* = 'telefonstasjon, telegram'). (Om ordet *sími* skriv Halldór Halldórsson m.a. i artikkelen "Nýyrði frá síðari öldum" (= 'Nyord frå dei seinare hundreára') (1971b: 236-239).)

Ein kan nemne orda *ffjölbrotaskóli* ('vidaregåande skole/mangretningsskole') (jf. Halldór Halldórsson 1987: 97), *peningapvætti* 'kvitvask (av pengar)' og *húsbréf* ('obligasjon/gjeldsbrev for hus') som nye eksempel på ord som kom inn i lover og forskrifter og etterpå er blitt del av allmennspråket. Utanom forskrifter kan ein nemne standardar og direktiv, som det no er blitt svært mange av på islandsk, og dei har auka mye i tal etter at Island gjekk inn i EØS-avtalen, og med det stadig veksande internasjonale samarbeidet på mange område. "Frå standardar og forskrifter kjem ord inn i kunngjeringar og går derifrå til arbeidstakarar og handverkarar, som treng å bruke orda," seier Halldór Halldórsson (1987: 98).

Dei som omset og forhandlar seg fram til standardar, forskrifter, direktiv osv., leitar for sin del etter kjelder i ordsamlingar og ordbøker, svært ofte i spesialordsamlingar (fagterminologiske samlingar). Det same gjeld for omsetjarar og forfattarar av lærebøker, fagbøker og populariserte presentasjonar.

I samband med denne drøftinga kan det vere interessant å hente fram nokre av orda som følgde med metersystemet. Det er blitt vanleg no i islandsk å nytte dei utalandske orda og førestavingane, slike som *metri*, *gramm*, *lítri*, *milli-*, *desi-*, *sentim-* og *kiló-*. Men da metersystemet blei innført med lov på Island i 1907, "syntest somme på den tida at ein heller skulle nytte islandske termar enn tilpasse dei internasjonale" (Kjartan G. Ottósson 1990: 107). Da metersystemet blei drøfta på Alltinget i 1907, ville somme tingmenn opne for islandske termar jamsides dei utalandske: *metri* = *stíka*, *gramm* = *met*, *lítri* = *pottur*, *sentimetri* = *þumlungur*, *millimetri* = *lína*, *kilómetri* = *röst*, *hektari* = *teigur*, *kilógramm* = *tvíþund* o.a. Konklusjonen blei at ein skulle

vente på kva som vann fram, og sjå “om nokon heimlege termar fekk oppslutning i allmenta og dermed ville få plass i språket”, og heimestyret fekk mandat til å avgjere at dei islandske orda skulle gjelde jamsides dei utalandske (Kjartan G. Ottósson 1990: 107-108). Kunngjeringa frå ministeren i 1909 brukte dei islandske hovudtermane: *stika*, *röst*, *teigur* (jf. framlegget som er nemnt ovafor), *rönd* (millimeter), *skor* (centimeter), *mælir* (liter), *vog* (kilogram), *lest* (tonn). Det var strid om termane, men somme blei brukte. Men det var inga semje om kva for islandske nyord ein skulle bruke “slik at det opplagt måtte bli siger for dei utalandske termane” (Kjartan G. Ottósson 1990: 108).

Diskusjonar og propaganda gir i beste fall resultat i språkbruken, men ein kan tvile på om Alltinget eller Islandsk språknemnd oppnår noko med berre vedtak utan at dei blir etterfølgde på målretta måte, slik som i publikasjonar om emne som når vidt, og som mange bryr seg om. Klåraste eksempelet på det er utgivinga av ordsamlinga som omsetjarar og forfattarar støttar seg til når dei presenterer emne for allmenta, styresmaktene og for firma.

3.4. Tilpassing av utalandske ord

Når det gjeld tilpassing av utalandske ord i islandsk, kan ein vise særleg til artikkelen åt Guðrún Kvaran og Ásta Svavarsdóttir (2002a) og til den annoterte bibliografien deira i boka *An Annotated Bibliography of European Anglicisms* (2002b). Ein kan òg vise til Baldur Jónsson (1997c og 2002b), jf. òg f.eks. Veturliði Óskarsson (1997-1998: 181-183).

I dei nemnde artiklane åt Baldur kjem det fram klære og grunngitte forslag om standardisering eller “offentlege krav” til importord i islandsk. Tilpassingskrava åt Baldur er desse:

- 1) Trykket skal liggje på første stavinga
- 2) Importordet skal følgje dei fonologiske reglane i islandsk
- 3) Importordet skal følgje dei fonotaktiske reglane i islandsk
- 4) Importordet skal gå inn i ein bøyingsklasse som alt finst, og føye seg etter bøyingsmønsteret for klassen og ev. andre særreglar for klassen
- 5) Importordet skal stavast med bokstavar frå det islandske alfabetet og på den måten at det følgjer det regelfaste forholdet mellom skrift og uttale (Baldur Jónsson 2002b: 222-223.)

I store drag har behandlinga av importord i islandsk faktisk vore i samsvar med dei nemnde forslaga sjølv om det ingenstad har vore gitt ut offisielle reglar om dette emnet. Som eksempel på tilpassing i uttalen kan ein nemne at den engelske lyden [w] er alltid uttalt [v] i importord i islandsk (*víski* osv.), preaspirasjonen kjem fram (som i *popp*, *tékki* osv.), og mangt anna kunne nemnast. Tilpassinga i uttale er verkeleg stor. Men unntak finst, f.eks. nokre ord der ein kunne venta palatale

plosivar, er uttalte med velar (*gæi, gæd* < eng. *guy, guide*). Når det gjeld bøyning, er tilpassinga også generelt stor, men substantiv og verb blir tydeleg dregne til store bøyingsklassar (*sjoppa* < eng. *shop* går til dei svake hokjønnsorda, *gæi* til dei svake hankjønnsorda, og *fila* < eng. *feel* følgjer *kasta*-klassen) og adjektiv har tendens til å unngå full bøyning (sjå f.eks. Jón Hilmar Jónsson 1980: 66-67). Om rettskrivinga (jf. femte regelen hos Baldur) kan det seiast at når importord faktisk er i bruk i skrift (dei kan leve tiår i talemålet før det skjer), så kan ein ikkje sjå anna enn at islandske bokstavar er brukte, og at dei følgjer det regelfaste forholdet mellom skrift og uttale (jf. for eksempel hos Guðrún Kvaran & Ásta Svavarsdóttir 2002a: 92). Såleis er det vanleg å skrive ordet *dósent* på denne måten i islandsk, men om ein skreiv *docent* (slik det er gjort i dansk), ville det markert at ordet ikkje var eit godkjent importord. Men ordet er godkjent i islandsk skriftmål, og derfor skriv ein det med *ó* og *s*.

Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál (1982) viser også tydeleg det standpunktet at importord skal skrivast med islandske bokstavar. Ein finn der svært mange ord som ikkje er rekna som allment godkjende i omhyggjeleg språkbruk. Under bokstaven *a* i denne ordboka står m.a. desse importorda skrivne som synt her: *aktífisti, agressifur, akústik, aksjón, absúrd*. (Av desse orda er det truleg berre ordet *absúrd* som kunne ha stått i formelt skriftspråk.) Desse eksempla viser at orda i "slang-ordboka" blei skrivne i samsvar med den ortografiske purismen, dvs. med det

Diskari

digga so, (e. *dig*). 1 kunna vel við, líka vel, njóta: *ég digga bárujárnsrokk*. 2 *digga við* láta vel að, fá til ásta: *bún var að digga við hann í partiinu*.

yfir matborðum; niðrandi um (djass)-tónlist.

dipló lo, háttvís, nærgætinn; stjórnvís, ráðsnjall (sbr. *diplómatískur*).

dipló ao, á nærgætinn hátt, með lagni: *getur ekki einhver talað við hana dipló?* (sbr. *diplómatískt*).

dirka so, → *dirka*.

diskant h, **diskantur k**, (d. *diskant*, e. *discant*) (T) hátíðnisvið; sópranródd.

diskari k. (T) 1 plötusnúður, maður sem kynnir og leikur hljómplötur í útvarpi eða á dansstað (sbr. e. *disc jockey*). 2 sá sem dansar → *diskó*, fylgir diskótísku: *diskarar og pönkarar*. (Sjá mynd bls. 20)

diskó h. (T) 1 → *diskótek*. 2 tónlistarstefna í rokki (að nokkru leyti úr smíðju svartra tónlistarmanna), einkum til að dansa eftir, tengd → *diskótekum*. Flytjendur diskós starfa oft í hljóðverum eingöngu. Vinsælt á s.

Ein islandsk "diskjockey". Frå *Orðabók um slangur* (1982)

tradisjonelle sambandet mellom lyd og bokstav. Det er heller ingen tvil om at det alltid er rekna med trykk på første stavinga. Derfor kan det ikkje tolkast annleis enn at redaktørane av “slang”-ordboka faktisk har komme til same konklusjon som Baldur Jónsson (1997c, 2002b) når det gjeld krav til skrivemåten i importord.

Det ser altså ut til å vere allmenn einigheit i det islandske språksamfunnet om å skrive importord med islandske bokstavar og å halde seg til det tradisjonelle forholdet mellom lyd og bokstav. Men det har ikkje funnest nokon standardforskrift å støtte seg til, og det kan opplevast som upraktisk. For eksempel er det ujamt i islandsk om suffikset *-iv* blir skrive *-ifur* (som i eksempla frå “slang”-ordboka) eller *-ívur*. Det er også skrive både *túpa* og *túba* (begge skrivemåtane er gangbare med tanke på vanlegaste uttalen), men skrivemåten er også begynt å skilje mellom to betydningar (som i *tannkremstúpa* og *túbuleikari* ‘tubaist’). Og det blir også skrive både *sístem* og *sýstem*.⁶

Halldór Halldórsson nemner ein synsmåte om dette som kan nemnast her:

“Dersom det ikkje skjer tilpassing som liknar det som her er beskrive, er det fare for at dei utalandske orda stikk seg ut frå dei reine islandske orda, og da kan ein rekne med at dei får islandske konkurrentar, og at islandske nylagningar sigrar til slutt” (1971b: 218).

I dette ligg det truleg at eine metoden som nyordpolitikken brukte for å kjempe mot importord, var å unngå tilpassing og passe på at importorda alltid hadde så tydeleg utalandsk svip at islandske nyord lettare kunne sigre i kampen om oppslutning frå språkbrukarane.

Sjølv om ein kan seie at det finst mangel på målretta retningslinjer frå myndigheitene om skrivemåten av importord, er det heilt annleis når det gjeld islandsk rettskriving allment. Rettskrivingsdiskusjonane har av og til vore store, og stundom var det hard strid på 1800- og 1900-talet. Men importord og namn av utalandsk opphav var uendeleg lite aktuelle (i alle fall det meste av tida), slik ein kan lese om det i det grunndige oversynet åt Jón Aðalsteinn Jónsson over historia om islandsk rettskriving (1959). Ein av hardaste stridane gjaldt spørsmålet om ein skulle skrive *é* (eller *è*) eller *je* i ord som *vér*, *lét*, *hérað* (‘vi, lét (pret.), herad’). Men fæe ser ut til å ha rekna anna som rimeleg enn å skrive utalandske namn som *Jesús* og *Jerúsalem* med *Je* (og altså ikkje *Ésús* og *Érúsalem*). Skrivereglane åt Journalistforeininga frå 1898 tilrådde *é* “der uttalen er *je*, unnateke i dei substantiva som er opphavlege presens partisipp av verb, og som i infinitiv har *ja*: *þiggjendur*, *byrjendur*” (etter Jón Aðalsteinn Jónsson 1959: 95). Men utalandske namn, som f.eks. *Jens*, er ikkje nemnde der. I ei utgreiing frå Sigurður Nordal i 1927 i tidsskriftet *Vaka* skriv Sigurður om rettskrivinga i dette tidsskriftet. Der blir det særleg nemnt at ein fremst i utalandske namn skal skrive *Je*. *Jens*, *Jerúsalem*, *Jesús* (Jón Aðalsteinn Jónsson 1959: 114). I ei kunngjering frå undervisningsministeren 25. februar i 1929 om islandsk rettskriving står eit vedtak om *Je* i namn som liknar regelen åt Sigurður Nordal i 1927. (Mellom anna er same eksempla brukte.) Forskjellen på reglane er at Sigurður tala om “utalandske namn”, mens undervisningsdepartementet

brukar formuleringa “namn av utalandsk opphav”. I kunngjeringa frå 1929 er det tilrådd å bruke *z* for opphavleg *ds*, *ðs*, *ts*, men det er ikkje nemnt om ein kan skrive *Z* i namn av utalandsk opphav. På andre sida er det nemnt i reglane som no gjeld (frå 1973, 1974 og 1977), og døma der er *Zóphánías*, *Zakaría*s, *Zimsen*. Enno i dag står regelen om *Je* først i særnamn av utalandsk opphav, men i tillegg er det komme tilsvarende punkt om samnamn (slike som *jeppi*). Dessutan blei den regelen sett inn at jamvel om ein skulle skrive *Jelje* først i særnamn og samnamn av utalandsk opphav, er det valfritt om ein skal skrive *je* eller *é* “inni utalandske ord: *Sovétrikin* eller *Sovjetrikin*, *tékkar* eller *tjekkar*” (*Auglýsing um íslenska stafsetningu*, pgr. 31).

I nogjeldande kunngjering om islandsk rettskriving er ord av utalandsk opphav også nemnde i paragraf 25, der det er slått fast at ein skal skrive *f* når det står vokal framom og *l* eller *n* bak, sjølv om uttalen er *b* (dvs. at skrivemåte og uttale følgjer mønsteret i heimlege ord, jf. *sofna* som er uttalt “sobna”), men unntak er “nokre ord av utalandsk opphav, t.d. *Biblí*a, *babl*, *babla*, *obláta*”.

Purismen kjem ikkje til syne berre i flest mogleg nyord av islandske ordstammar, men også i best mogleg tilpassingar av dei utalandske orda som blir ein del av ordforrådet. Det gjeld uttale, bøyning og skrivemåte. Purismen (dvs. fonologisk, morfologisk og ortografisk purisme) kjem altså fram sjølv om det er tale om importord i islandsk. Importordet *bill* fell for eksempel fullstendig inn i islandsk same korleis ein ser på det; ein kan ikkje sjå at ordet stikk av frå ordforrådet elles i islandsk i uttale, bøyning eller skrivemåte.

Det er blitt peikt på (f.eks. i Vikør 1998) at det er sterke band mellom leksikalsk purisme og ortografisk purisme retta mot ord som er importerte i språket. Vi kan for eksempel samanlikne skrivemåten av importord i islandsk på eine sida og i dansk på hi sida (der purismen står svakt): I islandsk er det skrive f.eks. *dósent*, *sjampo*, *sexappill*, mens dansk har *docent*, *shampo(o)*, *sexappeal* osv.

Dette er nødvendigvis ikkje ei følge av politikken med nyordlagning. Ein kan heller sjå på det slik at både nyordlagninga og den nokså sterke tilpassinga av importord til islandsk er uttrykk for den allmenne purismen i det islandske språksamfunnet. I eit slikt samfunn kan ein ikkje vente at importord blir godkjende i språket utan tilpassing til tradisjonell skrivemåte, bøyning og uttale.

I islandske aviser og andre tekstar blir stundom hermeteikn brukte kring utalandske ord og ordsamband som ikkje har fått islandsk form, dvs. verken islandske synonym eller tilpassa form som importert ord. Eit eksempel er denne avisnyheita:

Kristleifur Kristjánsson, sérfræðingur í barnalækningum, sagði fyrir dómi í gær að útilokað væri að níu mánaða drengur, sem lést af völdum svonefnds „shaken-baby syndrome“, hefði hlotið áverkana áður en hann kom í daggæslu að morgni 2. maí 2001.⁷ (*Morgunblaðið* 16.2.2002.)

Hermeteikna kring “shaken-baby syndrome” markerer nettopp at redaktøren eller forfattaren ber lesarane sjå i nåde med at det ikkje har lykkast å finne noko anna og betre ord i dette tilfellet⁸, og her er endatil ordet *sákalla* lagt til.

3.5. Argument frå fortid og notid for islandsk nyordlaging – og dei allmenne holdningane hos islendingane

Det er eit allment kjent om islandsk språkpolitikk og utvidinga av det islandske ordforrådet at den vanlegaste framgangsmåten er å referere til omgrep med nye termar danna av (ujamt gamle) ord og ordledar som alt er brukte i islandsk, i staden for med utalandske termar. Ein prøver da å forme ordet med å beskrive betydninga i omgrepet så godt som mogleg. Som eksempel på framgangsmåten kan ein nemne ordet *útvarp*, skapt av *varp* (jf. verbet *varpa* 'kaste') og adverbet *út* (for ordet beskriv at lyden blir kasta ut), og ordet *bílskúr*, som er forma av *bíll* og *skúr* (for her gjeld det eit skur for bilar), i staden for å bruke tilsvarende utalandske termar som *radio* og *garage* i ei eller anna form.

Om denne islandske tradisjonen seier Jón Hilmar Jónsson (1998: 309):

“Bak denne tradisjonen ligger en kombinert motivasjon, dels de språksystematiske forhold som krever en tilpasning til de eksisterende ordlagingsmønstre, dels en indre kontroll fra nært beslektede ord og termer, men ikke minst den alminnelige språkpolitiske holdning i samfunnet.”

Islandsk ordlaging er mest å sjå på som ei slags allmenn holdning eller hovudsynsmåte og ikkje ei beskriving av ein ufråvikeleg regel. Måtehaldet i purismen, som det har vore allmenn einigheit om, karakteriserer Jón Helgason svært godt kring midten av førre hundreåret. Han seier m.a.:

“Dette er sannsynlegvis meininga hos mange islandske kulturpersonar: Hovudkursen er alt fastlagd, og den skal ein prøve å halde seg til. Men det betyr ikkje at ein aldri kan godkjenne importord, aller minst når dei fyller tomrom i det ordforrådet som er, og når dei høver inn i språket. Likevel skal ein hugse at sjølv om det ikkje er blitt laga eit godt ord i første omgang, kan det lykkast betre i neste – så lenge oppmerksamheita ikkje blir sløva. Slikt kunne ein nemne mange eksempel på frå farne tider.” (Jón Helgason 1954: 105.)

Argumenta for islandsk nyordlaging før og no er langt frå slik at dei berre er eit resultat av sjølvstendestrident eller nasjonalpolitikken åt islendingane. Ofte blir det gløymt i den overflatiske drøftinga at det finst gamle og alltid gyldige praktiske argument og også demokratiske argument for ein puristisk politikk. Slike argument kan ein lese om hos Halldór Halldórsson (1987: 94-95), Kjartan G. Ottósson (1997: 31-32) og Ástráður Eysteinnsson (1998).

Det følgjer ei usikkerheit med bruken av importorda så lenge dei ikkje har fått fotfeste i mottakarspråket. Uttale, bokstivering og bøyning kan vere ustø, for forma på orda i eksportspråket kan vere nokså ulik den som passar i språkssystemet i importspråket. Med tanke på dette kan det utan tvil vere enklare i språkbruken å gå utanom importstrategien og heller satse på å lage nyord av heimleg tilfang, for da er det opplagt korleis ein skal skrive, uttale og bøye.

Når det islandske språksamfunnet møter eit nytt omgrep, og spørsmålet blir aktuelt om det er betre å bruke ein utalandsk term som er tilpassa på ein eller annan måte, enn å skape ein ny av heimleg tilfang, veg det omsynet ofte tungt om det finst eit system eller mønster for parallelle ord i islandsk, dvs. om det er lett synlege førebilete for ordlaginga. Orddelen *-stjóri* er kanskje eit godt eksempel på dette. Leddet *-stjóri* er laga av verbet *stýra*; *skipstjóri stýrir skipi* 'kapteinen styrer skipet', *lestarstjóri stýrir lest* 'togføraren styrer toget' osv. Vi har *skipstjóri* 'kaptein', *flugstjóri* 'pilot', *bílstjóri* 'sjåfør', *lestarstjóri* 'togførar' osv. Her har det utvikla seg eit slags system for nyord som har ein likskap i betydning, og dette systemet kjem ikkje fram i dei tilsvarende utalandske orda. Enda fleire eksempel: Den som styrer ei bedrift, er *forstjóri* 'direktør', den som styrer eit skodespel, er *leikstjóri* 'regissør'. Leddet *-stjóri* har altså fått den rolla å vere ein aktiv og tilgjengeleg del i nyskapinga i ordforrådet, og dette kan vere vellykka når ein skal løyse problem med heimlege samsvar til utalandske termar som stadig dukkar opp; no er ein for eksempel begynt å bruke ord som *landbúnaðarstjóri*, *utanríkismálastjóri*, *efnahagsmálastjóri* osv. om dei som har ansvaret for landbrukspolitikk, utarikpolitikk og økonomisk politikk i Europaunionen.

Den indre og notidige samanhengen i språket er stundom undervurdert når det er tale om grunnar til den islandske ordlagingspolitikken. Det kan ein lese nærare om hos Jón Hilmar Jónsson (1988). Guðmundur Finnbogason (1928) legg også stor vekt på den indre samanhengen mellom orda, og i artikkelen "Hreint mál" (= 'Reint språk') i *Skírnir* 1928 knyter han denne kvaliteten til det gjennomslitige i språket. Jón Helgason (1954) rekna denne artikkelen som ein av dei viktigaste offensive artiklane som har vore send ut frå leiren at dei knallharde puristane "siste mannsaldren" (Jón Helgason 1954: 102). Der seier Guðmundur m.a.:

"Nesten alle heimlege ord har mange slektningar i språket, med same slektskjennermerka, same ánda, slik at det eine ordet kastar lys over det andre og forklarar det. Dei utalandske orda viser ikkje denne slektskapen innafor språket og står derfor kalde og dumme innimellom dei andre orda." (Guðmundur Finnbogason 1928: 148.)

Den holdninga til utalandske ord som kjem fram i ei slik beskriving, minner ikkje lite om ordet "sletta" (= 'flekk'), som ofte har vore brukt om fremmede ord i islandsk.

Mange spesialistar har igjen og igjen erklært offentleg og i private samtalar kor stor verdi dei gjennomslitige heimlege termane har hatt for dei, med andre ord kor nyttig nyordlaginga har vore for dei i dagleg strev som spesialistar eller lærarar der dei har kunne nytte islandske orddelar til å orientere seg sjølve betre og til å forklare betre for andre kva som ligg i visse omgrep. Her er altså tale om fleire praktiske argument enn dei som var nemnde ovafor da vi drøfta fordelene med at det er lettare å skrive, uttale, bøye og bruke heimlege ord enn utalandske. Dette er òg eit demokratisk perspektiv, som vi no skal gå over til.

Det har vore hevda (jf. Kjartan G. Ottósson 1997: 32) at den leksikalske purismen og den vekta ein legg på å bruke heimleg tilfang ved nyordlagings, ofte har ført til nokså liten forskjell på språket åt spesialister og språket åt allmenta, dvs. at ein med heimlege nyord lykkast i å føre spesialistinsikt på ymse område nærare dei som ikkje er spesialistar på desse områda. Derfor har ein kunna argumentere for at islandsk nyordlagings kan vise seg å vere nyttig når ein skal betre og forenkla informasjonsformidlinga og dermed demokratiet.

Når det gjeld dette demokratiargumentet, kan ein nok påstå at det kanskje blir stadig mindre relevant etter kvart som allmenta kjenner betre til det utalandske ordforrådet pga. auka utdanning og meir internasjonale massemedium.

Av denne drøftinga kan ein sjå at det ville vere gale eller i alle fall ei sterk forenkling å beskrive islandsk språkpolitikk i ordforrådet i dag som slik purisme som blir retta mot utalandske ord og orddealar berre av nasjonale eller nasjonalromantiske grunnar. Erfaringa har vist det praktiske og demokratiske i å velje ordformer av heimleg ordmateriale. Dermed kan ein komme forbi problema som kan følgje med importorda.

Islendingane i dag har altså fått ordlagingstradisjonen som arv frå alle dei tidlegare generasjonane som har tala og forma islandsk. Denne politikken er inga oppfinning frå 1800-talet. Derimot er det klårt at denne tradisjonen blei styrkt ved den politiske situasjonen som rådde blant islendingar i kampen for å skape (eller gjenreise) eit sjølvstendig rike på Island, og likeins av synsmåtane som dominerte i det minste første tiåra etter at republikken blei skipa, og dei rår tvillaust i ein viss grad i dag. Her er det sikta til det ideologiske at islandsk språk er nær knytt til det å vere islending og det sjølvbiletet som islendingar har av seg som nasjon (“på line med ski og hytte for nordmenn,” seier Kjartan G. Ottósson 1997: 32). Purismen er den klåraste og best kjende delen av islandsk språkpolitikk.

Islendingane er ikkje alltid einige om kor langt ein skal gå i å drive fram purismen eller nyordlagings, og kritikken mot denne politikken er ikkje av ny dato, jamfør f.eks. Kjartan G. Ottósson (1990: 119) og Jón Helgason (1954: 102) om dei ulike oppfatningane blant islandske kulturpersonar i første halvdel av 1900-talet.

Det ser ut som dei som dominerte kulturlivet mest på 1900-talet, for det meste har vore einige om dei store linjene og om at ein helst skulle velje nyord, men utan å stengje importord heilt ute. I denne samanhengen kan ein dra fram synsmåtane åt Björn Bjarnason frå Viðfjörður. Han heldt ei forelesing i 1918 (som blei trykt i *Tímarit Verkfræðingafélags Íslands* i 1918 og gitt ut som særtrykk i 1919) der han tala om nyordlagings. Denne artikkelen har vore rekna som viktig for at ingeniørar og andre kulturpersonar begynte å organisere betre nyordarbeidet rett etter første verdskrigen (Halldór Halldórsson 1971c og 1971b: 228). Björn Bjarnason var slett ikkje talsmann for noko trongsyn mot importord. I avsnittet om importord drøftar han ord som *kaffi*, *bikar*, *prestur* osv. og samanliknar det “å begynne å vise alle desse gjestene på dør, slik somme har tenkt seg” med det å gi islandsk sår som ikkje gror. Heller burde islendingane vere “takksame for gáva” (Björn Bjarnason 1918).

Det kan til slutt vere på sin plass å sitere ordboksredaktøren dr. Jakob Benediktsson, som også var formann i Islandsk språknemnd frå 1966 til 1977:

“Gjenreisingsmennene av det islandske bokspråket hadde valt purismen som leiarstjerne, og faktisk har ho vore hovudstandpunktet fram til denne dag. Slik det ofte vil bli, har somme pressa saka fram av større iver enn omtanke, og dei har vilja slåst nådelaut mot alle utalandske importord utan atterhald. Men eit slikt trongsyn er verken klokt eller mogleg å gjennomføre konsekvent. Islandsk språkhistorie viser oss heilt tydeleg at ein god del importord er ufarlege for språket, så lenge dei ikkje rører ved kjernen i språket, ikkje bryt med sjøve språksystemet, skipar bøyningane eller ordlagingsmønstra, eller øydelegg lyd-systemet. Eit klønete nyord kan såleis vere til mye meir skade enn eit utalandsk som er mogleg å tilpasse språksystemet.” (Jakob Benediktsson 1964: 108.)

3.6. Organisert arbeid med ordforrådet

3.6.1. Det offentlege

På 1900-talet begynte myndighetene etter kvart å forme språkpolitikken meir direkte, og dermed blei han ledd i den offisielle islandske kulturpolitikken. Dette skjedde på fleire måtar, f.eks. i:

- læreplanar og undervisningsspørsmål
- Riksringkastinga og Nasjonalteateret
- lovgiving om namn (personnamn, stadnamn, firmanamn)
- kunngjeringar om rettskriving (1918, 1929, 1973, 1974, 1977)
- tiltak i uttalespørsmål (særleg i samband med granskingane åt Björn Guðfinnsson kring midten av hundretalet og i drøftingane om standardisert uttale)
- nyordnemnder på 1950-talet og seinare
- Islandsk språknemnd (skipa 1964)
- mange andre lovvedtak og forskrifter der islandsk språk og språkbruk er omtalt (slik som konkurranselova (om reklame) og ymse anna, sjå Ari Páll Kristinsson 2001a seksjon 3.7)

I dei første forskriftene om *Islandsk språknemnd* (skipa i 1964, og forskriftene blei vedtekne 10.3.1965) er det lagt særleg vekt på nyord, innsamling og utgiving av slike (sjå f.eks. Halldór Halldórsson 1971b: 231-232 og Halldór Halldórsson & Baldur Jónsson 1993). Til orientering kan ein i denne samanhengen nemne at Islandsk språknemnd var skipa i framhaldet av ein prosess som begynte i 1950 da kulturministeren la fram for Alltinget eit forslag til lov om “Akademía Íslands”.⁹ Idéen vann ikkje fram på Alltinget, men tinget vedtok derimot å løyve pengar på budsjettet for 1952 til å samle nyord, og den oppgåva blei lagd på Orðabókanefnd Háskólans. Etter 1960 blei arbeidet flytta heilt over i den såkalla Nyordnemnda, og Islandsk språknemnd blei i 1964 ein arvtakar til den, men med eit mye meir omfattande arbeidsfelt.

Guðrún Kvaran & Ásta Svavarsdóttir (2002a: 86) peikar på at den store språkpåverknaden som kom av den direkte kontakten islendingane fekk med britiske og amerikanske militære styrkar i og etter andre verdskrigen, har auka interessa for nyordlagning.

Íslandske myndigheiter hadde som nemnt støtta økonomisk innsamlinga av nyord ei tid fram til skipinga av Íslandsk spráknemnd (Halldór Halldórsson 1979: 83). I perioden 1953-1959 kom det ut fem ordsamlingar frá kulturdepartementet eller med støtte derifrå. I ordsamlingane stod nyord frá fysikk, kjemi, biologi, navigasjon, fiskeri, landbruk o.a., i tillegg til at det blei laga ei ordliste i økonomi. Orðabókanefnd Háskólans stod for arbeidet. Kring 1962 var “det generelt slutt med å snakke om nyordarbeidet som oppgåva åt Ordboksnemnda, derimot blei nemnda jamt over kalla Nýyrðanefnd (= Nyordnemnda)” (Halldór Halldórsson & Baldur Jónsson 1993: 25).

Íslandsk spráknemnd blei skipa 30. juli i 1964, og Nyordnemnda blei lagd ned. Utanom nyordarbeidet skulle Íslandsk spráknemnd ha oppgåver som tilsvarte dei som låg under dei andre nordiske spráknemndene som var oppretta dei føregåande tiåra. (Om førebuingane til skipinga av spráknemnda og om oppgåvene ho fekk, kan ein lese i Halldór Halldórsson & Baldur Jónsson (1993).)

Íslandsk spráknemnd har hjelpt og oppmuntra svært mange ordnemnder og enkeltpersonar som har arbeidd med ordsamlingar på ymse særømråde. I ára fram til 1978 var det lite nytt på dette ømrådet, men etter at Baldur Jónsson blei formann i nemnda i 1978, gjorde ho mye meir av seg på dette ømrådet, ikkje minst etter at Íslensk málstöð (= Íslandsk spráksekretariat) kom i arbeid i 1985 som sekretariat for spráknemnda.

Frå 1983 har spráknemnda gitt ut ein skriftserie der det m.a. har komme ut omfattande fagordsamlingar på ømråde som er viktige i samfunnet, slike som datafag, økonomi, luftfart og pedagogikk. Etter at ordbanken åt Íslandsk spráksekretariat kom i gang i 1997, har det vist seg mogleg å gi ut enda fleire fagordsamlingar i ei elektronisk tilgjengeleg form på Internettet.

I tillegg til utgivingshjelp og teknisk og sprákleg rádgiving har spesialistane tilbod om å få bruke boksamlinga ved Íslandsk spráksekretariat og Internett-tilkopla datamaskiner der. Redaktørar for ordsamlingar har ofte hatt arbeidsplass og assistanse på spráksekretariatet i lengre eller kortare tid mens dei har arbeidd med ordbokutgåver.

Svært mange av dei fagømráda som har skaffa seg íslandsk terminologi på 1900-talet, er undervisningsfag ved Universitetet på Ísland. Kollegiet der gjorde dette vedtaket om sprákrøkt 25. oktober i 1990 (Baldur Jónsson 1990b):

“Kollegiet oppmodar sterkt alle fakultet ved universitetet om å arbeide systematisk for at det blir skapt íslandsk terminologi på undervisningsømráda innafor kvart fakultet. Ein skal sjå på arbeidet med terminologiutvikling som ein sjølvsgd del av fagarbeidet åt lærarane og vitskapsfolka ved Íslands universitet.”

Dessutan blei det vedteke framlegg om nærare organisering av arbeidet med å rettleie

universitetslærarar (Baldur Jónsson 1990b). Det er vanskeleg å vurdere innverknaden av dette vedtaket, men det har utan tvil fått mange til å ta fatt på eller gjere enda meir av ordlagning på sitt område. Viktigaste initiativtakaren til vedtaket var Einar B. Pálsson, professor i bygningsfag, og han fekk støtte frå Islandsk språknemnd og Baldur Jónsson (Baldur Jónsson 1990b). Det har ofte vekt oppmerksomheit kor ivrige og interesserte vitskapsfolka på realfag har vore i islandsk fagterminologi.

Halldór Halldórsson (1986) undersøkte holdninga til islandsk språkpolitikk med å skrive til alle daverande politiske parti og be om programmet deira eller særlege vedtak eller erklæringar om språkpolitikk (jf. seksjon 3.1). Konklusjonen i granskinga var at alle partia slutta opp om språkvern og språkrøkt i tradisjonell meining (1986: 229).

Skolar har sjølvsagt innverknad på utbreiinga av nyord som finst i lærebøker, og for det meste er det styresmaktene på Island som har stått for utgivinga av lærebøker, særleg for den obligatoriske skolen.

Det er særleg grunn til å nemne Rikskringkastinga (grunnlagd 1930) som ein faktor med stor innverknad på vedlikehaldet og gjennomføringa av nyordpolitikken. Rikskringkastinga var einaste radiostasjonen fram til 1986, og i perioden 1966–1986 hadde ho samtidig einaste islandske fjernsynskanalen. Det blei lagt svært stor vekt på språkdyrking og språkrensing så lenge som mogleg i Rikskringkastinga. I 1985 blei det m.a. vedteke ei programerklæring i språkspørsmål. Året før var det tilsett språkkonsulent i radioen, nemleg Árni Böðvarsson, som var blant dei mest førande språkrøktarane ei tid, og han er mest kjend som redaktør av *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* (1. utg. i 1963, 2. utg. i 1983), som blir spesielt omtalt i seksjon 3.8. (Árni Böðvarsson døydd i 1992.)

Professor Halldór Halldórsson uttrykte i 1986 denne meininga om rolla åt Alltinget i islandsk språkpolitikk:

“Det finst inga lov som handlar om islandsk språk allment. Dette seier eg ikkje for å laste nokon. Alltinget bør markere den allmenne språkpolitikken, slik det er gjort i lovene om Islandsk språknemnd, men det bør ikkje påleggje noko om språklege enkeltspørsmål. Det er heller ikkje sannsynleg at slikt ville ha den tilsikta verknaden.” (1986: 230.)

Ein kan ikkje finne at vedtak eller tiltak i Islandsk språknemnd til fordel for eitt ord framom eit anna har vege særleg tungt om ikkje det er allmenn støtte for ordet¹⁰ eller det får ein sikker plass i språkbruken. Men det er viktig å hjelpe til og støtte andre som kjem med gode ordframlegg, slik som da Naturvernrådet la fram ordet *landvörður* for Språknemnda, og ho tilrådde det (*Fréttabréf Íslenskrar málnefndar* (1982) 1,2: 19).

Språknemnda og Språksekretariatet er til nytte gjennom å publisere eller hjelpe andre å gi ut ordsamlingar på fagområde der det finst ei mengd nyord. Språknemnda og språksekretariatet har hjulpet til med trykking og publisering av bøker på nettet (i ordbanken), til at uendeleg store mengder nyord er blitt presenterte, og mange av orda er no velkjende i allmennspråket. Enda ein gong skal det nemnast at dette ikkje

dreiar seg om verk der Spráknemnda eller medarbeidarane på Språksekretariatet har forfattarskapen (unnateke i svært få tilfelle), men først og fremst er det tale om å publisere verk som fagfolk og grupper av spesialistar her og der i samfunnet har skapt.

Luftfartsordnemnda blei organisert av samferdsleministeren i 1987 til å førebu ei ordsamling (til avløyning for ordsamlinga om luftfart frå 1956), samle tilgjengeleg ordforråd og finne nyord for dei omgrepa som ikkje hadde islandske termar. Denne ordnemnda er den einaste statleg organiserte nemnda som Islandsk språksekretariat har samarbeidd med. Nemnda avslutta arbeidet i 1993 da Luftfartsordboka (*Flugorðasafn*) kom.

Islandsk spráknemnd er medlem i det nordiske terminologisamarbeidet i Nordterm, og Islandsk språksekretariat er medlem i Europeisk samorganisasjon for offentlege og offisielt godkjende fagordinstitusjonar, TDCnet (som faktisk har som mål å ta inn medlemmer frå andre verdsdelar dei næraste ára) og i den internasjonale organisasjonen Infoterm.

Islandsk spráknemnd er einaste spráknemnda i Norden så langt som har direkte medlemskap i terminologisamarbeidet på denne måten, mest fordi særlege terminologiiinstitusjonar har vore i arbeid i dei andre fire landa. Grunnen til denne særstillinga er først og fremst at nyordlaginga er ein så omfattande og tydeleg del av islandsk språkpolitikk, og at interesserte spesialistar på ymse særrområde har vore engasjerte.

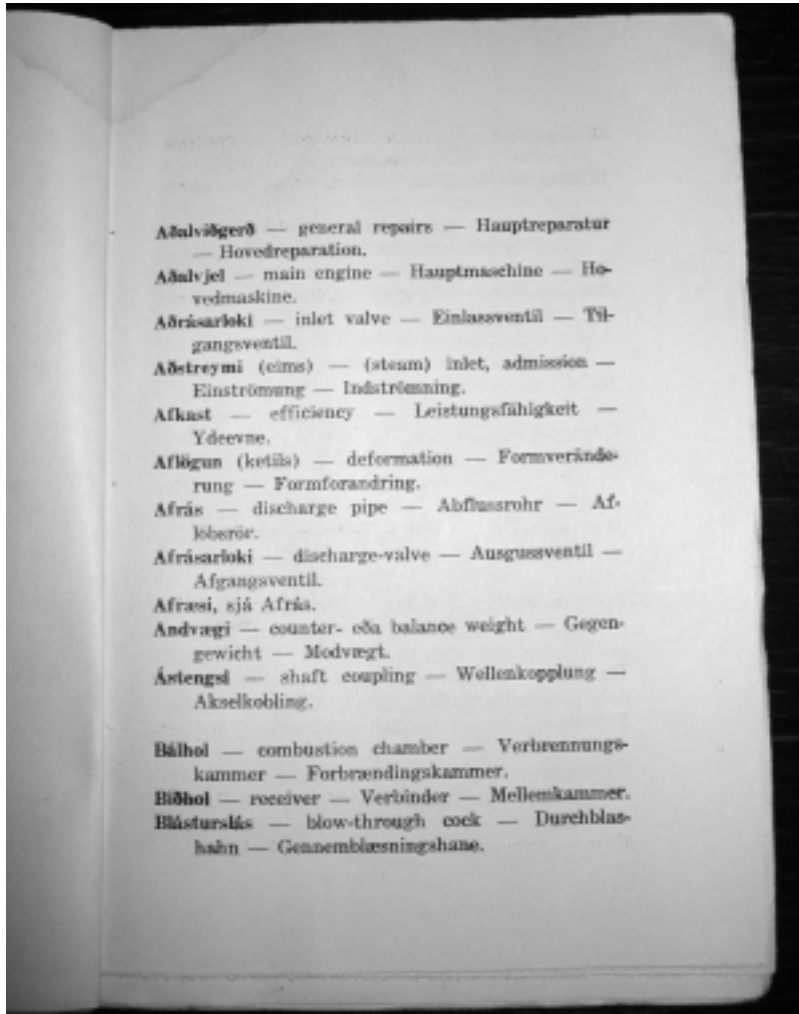
3.6.2. Frittstående organisasjonar, ordnemnder

Eldste islandske ordnemnda som enno arbeider, er ordnemnda for elektroingeniørar, skipa i 1941. Nemnda har no gitt ut i alt 13 ordsamlingar, som er store i omfang. Elektrikarspråket er så å seie fullislandsk, og det meste må ein takke denne ordnemnda og forgjengaren hennar for, dvs. ordnemnda i ingeniørforeininga (1919-1927).

Opphavet til organisert ordnemndarbeid på Island er til vanleg ført tilbake til skipinga av den ordnemnda åt Ingeniørforeininga på Island (1919) som kom i kjølvatnet av forelesinga som dr. Björn Bjarnason heldt om nyord, og som er nemnd under punkt 3.5. (sjå f.eks. Halldór Halldórsson 1971b: 228 og Baldur Jónsson 1976: 41-58). I ordnemnda sat professorane Guðmundur Finnbogason og Sigurður Nordal og vegsjef Geir G. Zoëga, og dei to første “var livet og sjela i denne nemnda. Ho heldt 152 møte i ára 1919-1926, eitt i 1927 og til slutt eitt i 1933” (Baldur Jónsson 1976: 43). Ingeniørforeininga søkte hjelp frå nokre organisasjonar og institusjonar i Reykjavík til ordbokarbeidet, og desse løyvde pengar: Foreininga for islandske trálreiðarar, Handelsráðet, Fiskarlaget, Handelsmannsforeininga Merkúr og Murarforeininga i Reykjavík (Halldór Halldórsson 1971c: 173). Her ser ein at interessa for ordlagingsarbeidet slettes ikkje var avhengig av myndighetene, heller tvert imot.

Ordnemnda gav ut ordlistene sine i tidsskriftet for ingeniørane og til slutt i bokform i 1928: *Íðorðasafn frá Orðanefnd Verkfræðingafjelagsins* (på 63 sider). Denne ter-

Første sida i
Íorðasafn frá
Orðanefnd
Verkfræðinga-
fjelagsins,
1928.

minologisamlinga er delt i kapitl om maskiner og skip. Også ei bok om handels-
språk (*Orð úr viðskiftamáli*) laga denne ordnemnda “med ráð og dáð frá handels-
menn i Reykjavík” (1927: 3), og ordsamlinga låg opphavleg ved avisbilaget *Lesbók*
Morgunblaðsins 3.10.1926, og seinare blei det utgitt som særprent i 1927 (på 34
sider i svært lite format).¹¹ Om orda i samlinga seier Halldór Halldórsson (1971c):
“Det er unødvendig å nemne at nyorda jamt over er gjorde med god sans. Somme av
dei har no fått fotfeste i språket, og andre har hatt vanskeleg for å vinne tilslutning,
for eksempel frukttermane” (1971c: 185).

Ordnemnda arbeidde ikkje berre med å gi ut ordsamlingar. Ho tok seg også av å
omsetje islandsk lov om tilsyn med skip og båtar og sikkerheita ombord (19.6.1922)
og tilhørande forskrifter (20.11.1922). Om språket i forskriftene seier Baldur Jóns-
son (2002c):

“Denne omsetjinga er eit ikkje lite storverk. Forskriftene er braddfulle av nyord og gamle sjømannsord, og slettes ikkje alt er sett inn i ordlista. ... Somme av orda som var kunnngjorde der, hadde alt vore offentleggjorde i elektrisitetsordlista i 1920, men blant gode ord som ikkje var komne ut før, kan vi nemne: *blöndungur*, *eldflaug*, *breyfill*, *loki*, *rafall*, *rakstraumur*, *riðstraumur*, *rúmllest*, *snyrting*, *sprengihol* [omsetjingar: ‘forgassar, rakett, motor, ventil, dynamo, likestraum, vekselstraum, tonn, toalett, eksplosjonskammer’] og adjektivet *vergur* (for italiensk *brutto*).” (Baldur Jónsson 2002c: 149-150, omsetjingane ved red.)

Når ein har i tankane somme av desse orda som Baldur (2002c) nemner, får ein eit interessant perspektiv på kritikken som tydeleg kom fram ein god del tidlegare hos Jón Helgason (1954) der han omtalar same teksten:

“Av desse nye yrkesgruppespråka er sjømannsspråket det som har gjort mest av seg i bøker, og stilen der har vore eit irritasjonsmoment for reinsingsivrige kulturpersonar. Året 1922 blei ‘forskrifter for tilsyn med skip og båtar og sikkerheit ombord’ fastsette, og dei var førebudde på ein måte som var svært islandsk: to språkmektige menn var sette til å gi ei mengd gjenstandar og omgrep frå sjømannsspråket islandske termar, og forskriftene blei sia kunnngjorde med desse nye orda og i tillegg med ei ordliste bak. Eg vil ha det usagt kor store voner ein kan gjere seg om at dette nyskapte sjømannsspråket nokon tid blir brukt om bord.” (Jón Helgason 1954: 111.)

Omsetjinga av forskriftene sette i si tid i gang ein hard avisdebatt der dei som først og fremst kasta seg inn, var på eine sida Guðmundur Finnbogason og på hi sida Sveinbjörn Egilson, sekretær hos Islandsk fiskarlag. Sveinbjörn var trufast mot stilen som sjømennene brukte på denne tida, og han såg det slik at lærde språkvetarar ikkje skulle bry seg med å smi nyord om skip og arbeid på sjøen; det skulle heller dei gjere aleine som utfører arbeidet, og han var redd for sikkerheita åt sjøfolka dersom dei ikkje forstod forskriftene når det verkeleg var alvor (Halldór Halldórsson 1971c: 177).

Ei grundig liste over utgitte terminologisamlingar på Island finst på nettadressa <http://www.ismal.hi.is/safnskr.html>. På nettsidene åt Islandsk språknemnd er det også omtalt 50 ordnemnder.

3.6.3. Samarbeid mellom det offentlege og ekspertar

Offentlege institusjonar tek ikkje del i terminologiarbeid ved å stå som forfattarar av ordsamlingar (einast i liten grad). Oppgåva til desse institusjonane ligg i å hjelpe så godt dei kan, ordarbeidet til andre interesserte. Islandsk språksekretariat gjer m.a. derfor avtalar med dei om publikasjon av ordsamlingane på Internettet og i ord-

banken utan å krevje betaling. Språksekretariatet får da publisierungsretten for Internettet som motyting for å leggje ordsamlingane inn i særtilpassa programvare og for annan assistanse som det er behov for, og som det er mogleg å gi.

Som eksempel frå publisierungsarbeidet åt Språknemnda og Islandsk språksekretariat kan vi nemne statistikkordlista (*Orðasafn úr tölfraði*, 1990), dataordlista (*Tölvuorðasafn*, 3. utg. 1998) og økonomiordlista (*Hagfræðiorðasafn*, 2000). Desse tre har stort sal, litt tregare går salet av luftfartsordlista (*Flugorðasafn*, 1993).

I ordbanken åt Islandsk språksekretariat er det tilgjengeleg 47 ordsamlingar i ymse fag (på slutten av år 2004), og bruken av banken (som blei opna 15.11.1997) har vore større enn dei meste optimistiske venta. I 2003 var det sirka 300 besøk per dag, og enkelttoppslaga utgjorde 1700 per dag. På Islandsk språksekretariat er det ei boksamling med alle tilgjengelege ordsamlingar, store og småe. Dei er organiserte i 45 forskjellige kunnskapsområde (f.eks. bilord, bibliotekslære, jordbruk, arkitektur og bygningsfag), og jamt over finst ei mengd ordsamlingar på kvart område, frå to til åtte og somtid enda fleire.

Året 1991 etablerte Islandsk språknemnd Språkrøktfondet (Málræktarsjóður), som skulle ha 100 millionar islandske kroner som grunnfond, og rentene skulle brukast til stipend, ikkje minst til dei som lagar ordsamlingar i ymse fag, eller slike som arbeider på andre, men tilsvarande måtar for å auke det islandske ordforrådet. Ved årsskiftet 2000 hadde fondet nesten nådd den størrelsen som trengst, og store voner er knytte til voksteren i fondet dei neste tiåra. Fondet har allereie gitt pengestøtte til arbeidet med nokre fagordlister, og det same har Republikkfondet (Lýðveldissjóður, 1994-1999). (I tillegg kom det i 2000 pengeløyvingar frå Nordisk ministerråd gjennom Nordisk språkråd, og dei skal brukast til ordbokprosjekt i islandsk, færøysk, grønlandsk og samisk, og der har forfattarar av islandske terminologiordbøker alt søkt støtte.)

3.7. Talemål og skriftmål

Sjølv om det islandske språksamfunnet har vore nokså einsleta og fritt for dialektar, har det sjølvsgagt vore forskjellar på stillaga slik som i andre språksamfunn. Tydelegast er forskjellane på formelt og uformelt språk – eller kvardagsleg talemål og høgtidleg skriftmål.

Ordvalet er i notidsspråket viktigaste eller i alle fall eitt av klåraste særdraga som skil stillaga. Dette er ikkje nytt i islandsk. Handskriftsammlaren Árni Magnússon (1663-1730) brukte utalandske ord i privatbrev, men noko mindre i publikasjonane sine. Forskjellen på talemål og skriftmål på dette området er tydeleg for alle på 1900-talet: “Sjølvsgagt er islandsk skriftmål reinare enn talemålet,” skriv Halldór Halldórsson (1971b: 243).

Jón Helgason (1954) drøftar dette emnet i islandsk språkbruk og seier m.a.: “Det er eit lyte ved purismen at bokspråk og talemål står i fare for å gli frå kvarandre, og bokspråket har ein tendens til å bli eit høgtidsspråk med eit spesielt ordval” (1954:

108). Jón ser så på at mange nyord har “sigra berre halvt: alle kjenner dei, brukar dei også gjerne i skrift, men i talen er andre ord vanlegare” (1954: 108), og han nemner som eksempel desse orda (synonympara) *vegabréffpassi* (“eg trur dei fleste seier *passi*”) og *áttaviti/kompás* (“eg tvilar på om ein nokon gong har hørt [áttaviti] brukt ved skipsstyring; der blir det jamt tala om *kompás*”) (1954: 108).

No, eit halvt hundreår seinare, kan ein enno seie det same som før om den splitta språkbruken i islandsk, dvs. at ordvalet har ein tendens til å skilje seg i utalandske ord og heimlege nylagingar etter stillaget (sjå f.eks. Ari Páll Kristinsson 2001b: 145-146 og 2003: 187-189) og Guðrún Kvaran & Ásta Svavarsdóttir 2002a: 102-103).

Det andre er ikkje mindre interessant at i mange par av same type som Jón Helgason nemnde (1954), har orda bevega på seg slik siste tiåra at ord som før var bokspråksord og underlege i talemålet, er blitt del av “naturleg” talemål (f.eks. *vegabréf*, *gangstétt* ‘pass, fortau’), mens tilsvarende importord er blitt marginale (f.eks. *fortó* for *gangstétt*), og dei er ofte ukjende for ungdomen. (Orðabók Háskólans har no bygnt å samle slike ord i radioprogramma sine.)

Same skjebnen vil nok mange engelsk-amerikanske gloser få, slike som særprega kvardagsmålet under og etter siste verdskrigen (jf. Kress 1966). Det er tydeleg alt no når det gjeld f.eks. dei orda som Kress (1966: 15-17) samla or islandsk på den tida (*kar*, *görl*, *monningur*, *sjúr*, *geim* osv.). Andre av same opphav er enno knytte til uformell stil (*stjúpid*, *meika* o.a., jf. Kress 1966: 16-19), og til slutt finst det ord som er komne inn i nærast kva som helst stillag (*jeppi*, *sjampó*, *sjoppa* o.fl.).

3.8. Rettleiande ordbøker

3.8.1. Om islandske ordbøker 1850-2000

Blant eldre ordbøker kan ein først nemne *Dönsk orðabók* av Konráð Gislason “med islandske omsetjingar” (1851). Med den prøvde Konráð å reinse islandsk for danske gloser. Kjartan G. Ottósson seier at boka har hatt “svært stor innverknad” (1990: 70). Halldór Halldórsson (1971b: 220, fotnote) reknar f.eks. som tvillaust at Konráð var den første som brukte det gamle ordet *vél* i tydinga ‘maskine’. I ordboka er *Maskine* omsett med “vjel [...], smiðvjel”, *Dampmaskine* med “gufuvjel (maskin eller apparat som er drive med dampkraft)”, og *Spindemaskine* med “spunavjel (meir innvikla enn rokk)” (forklaringane i parentes er omsette her). Halldór Halldórsson (1971b) viser til at Konráð “ser ikkje ut til å ha vore nokon stor nyordsmed. Dette sluttar eg [HH] frå ordboka hans, der ein finn meir definisjonar av ord enn nylaga ord. Stundom kan ein oppdage at Konráð har kjent til nyord, men at han brukar dei ikkje i ordboka si. Frå dette er det likevel visse unntak” (Halldór Halldórsson 1971b: 226).

Av andre eldre ordbøker kan ein nemne *An Icelandic-English Dictionary* (1874) av Richard Cleasby og Guðbrandur Vigfússon (for det meste med ordforråd frå gammalisländsk), ordboka åt Fritzner om det norrøne språket (1886-1896, 1972), *Supplement til islandske Ordbøger: Tredje Samling* (1890-1897) av Jón Þorkelsson, og

nokre småe islandsk-danske ordbøker. Dessutan er det grunn til å nemne den framifrå dansk-islandske ordboka av Freysteinn Gunnarsson frå 1926, der det er mange islandske synonym: *Dönsk orðabók með íslenskum þýðingum – orðabók Jónasar Jónassonar og Björns Jónssonar aukin og breytt*.

I *Ný dönsk orðabók með íslenskum þýðingum* (1896), som Jónas Jónasson frá Hrafnagili laga, er det svært mange nyord (Guðrún Kvaran 1996: 45, Halldór Halldórsson 1979: 82), deriblant orda *sími* og *smásjá* ('telefon' og 'mikroskop').

Ordboka åt Jón Þorkelsson (1890–1897) har også teke med nokså mange nyord som blei laga på 1800-talet (Halldór Halldórsson 1979: 82).

Nokre rettskrivingsordbøker kom ut på 1900-talet. Dei har eit avgrensa ordforråd og var først og fremst tenkte for rettskrivingsopplæringa. Derfor legg dei nokså stor vekt på opphavsbeskriving for å forklare skrivemåten av orda, og det er lite av rettleiande bøyingsseksempel i dei. Dei bøkene det her er tale om, er først og fremst ordbøkene av Björn Jónsson (1900-1921), Finnur Jónsson (1914) og Freysteinn Gunnarsson (1930-1945) og *Stafsetningarorðabók með skýringum* av Halldór Halldórsson, som først kom ut i 1947, *Stafsetningarorðabók* (1957 og seinare) av Árni Þórðarson og Gunnar Guðmundsson og *Réttitunarorðabók handa grunnskólum* av Baldur Jónsson (1989).

For å avslutte med nyheitene frå siste tiåra skal vi nemne at islendingane har no fått seg ei synonymordbok (*Íslensk samheitaorðabók*, 1985), allkunneordbok (eller leksikon) (*Íslensk alfræðiorðabók*, 1990), frekvensordbok (*Íslensk orðtíðnibók*, 1991), kollokasjonsordbok (*Orðastaður*, 1994) og omgrepsordbok (*Orðaheimur*, 2002) i tillegg til ordtakssamlingar og andre handbøker.

Elles kan ein vise til ei oversikt over islandske ordbøker i lista hos Guðrún Kvaran (1988) og på nettsidene http://www.lexis.hi.is/ordabaekur._skrahtml. Ovafor har vi berre teke med det viktigaste.

Når det gjeld terminologi- og nyordsamlingar kan ein vise til lista åt Islandsk språksekretariat på nettsidene <http://www.ismal.hi.is/safnskr.html>. Der kan ein m.a. finne opplysningar om nyordsamlingar som kom ut på 1950-talet (sjå punkt 3.6.1.), *Nýyrði I-IV* (allmennord, sjømannsord, jordbruk og luftfart) og *Tækniorðasafn* (1959).

3.8.2. Viktigaste ordbøkene, redigerte av Sigfús Blöndal og Árni Böðvarsson

Det er lett å framheve to bøker som opplagt har hatt stor innverknad på meir enn ein generasjon språkbrukarar frå den perioden det her gjeld. Det er ordboka åt Sigfús Blöndal (1920-1924) og *Íslensk orðabók* med Árni Böðvarsson som redaktør (1963, 1983). (Så kort tid er gått frå aller siste utgåva av *Íslensk orðabók* under redaksjon av Mörður Árnason (2000, berre på CD, hausten 2002 ny bok i to bind), at det ville vere gale å ta omsyn til den i dette historiske oversynet.)

Arbeidet åt desse ordbokredaktørane har nok hatt stor innverknad på standardiseringa av ordforrådet og på synet på nyord og importord. Men ein kan òg sjå på arbeida deira med det i tankane at dei redaksjonelle synsmåtane i desse spørsmåla avspeglar truleg dei allmenne synsmåtane i samtida åt redaktørane.

3.8.2.1. Íslensk-dönsk orðabók av Sigfús Blöndal (1920-1924)

a. Om boka

Ordboka at Blöndal (1920-1924) inneheld etter undersøkingane at Baldur Jónsson (1997b) 114 592 ord (og tillegget frå 1963 har 39 562 ord). Om korleis boka blei motteken, og kva innverknad ho fekk, skriv Svavar Sigmundsson m.a.: “Den påverknaden som ordboka at Blöndal har hatt, er meir enn ein på fornuftig vis kan måle. Fleste islandske ordbøkene etter denne at Blöndal har på ein eller annan måte henta stoff frå henne” (1997: 92). Mellom anna er det nemnt at redaktør Árni Böðvarsson bygde si Íslensk orðabók på ordboka at Blöndal (1997: 93), og det er nærare beskrive hos Guðrún Kvaran (1998).

b. Om nyorda i ordboka

Sigfús Blöndal omtalar nyord og importord i forordet til ordboka (1920–1924: XII):

“Den stærke puristiske Bevægelse i vort Nutidssprog har ført til en Mængde Nydannelser, især paa saadanne Omraader, som først nylig er blevet bekendte for vort Folk (Elektroteknik osv.), og i de Grene af Aandslivet, som før kun ufuldstændigt var repræsenterede i vor Litteratur (Fysik, Filosofi osv.). Det har været saare vanskeligt her at træffe et Udvalg. Jeg har uden videre optaget saadanne Nydannelser, som maa siges at have vundet almindelig Anerkendelse, bl. a. ved at benyttes i almindeligt tilgængelige Lærebøger. Af disse er der dog en Del, som jeg finder i høj Grad betænkelige, og om mange andre Nydannelser gælder det, at de er enten helt overflødige, idet der eksisterer ældre Ord, som Sprogforbedreren ikke har kendt eller husket paa, – eller at de er de rene Dögnfluer. I det hele kan man sige, at først naar en Ting er bleven almindelig kendt og brugt fastslaas der for den et af de mange Navne, som man tidligere har bragt i Forslag. Man tænke paa de mange Udtryk for „Telefon“, indtil man selv fik Telefoner indført i vort Land og Ordet „*talsími*“ (nu som oftest kun *sími*) sejrede. Af og til træffer man to Nydannelser, maaske med den Variation, at den ene anses for at være finere eller mere litterær, saal. *bifreið* og (Talespr.) *bill* for Automobil, det sidste rimeligvis i Færd med at sejre. Det Mærke (°), som en Mængde af disse Ord er forsynede med i Ordbogen, betyder kun, at disse Ord, efter min og mine Medarbejderes Mening, ikke kan siges at have faaet almindelig Indpas i Sproget“ (1920-1924:XII).

Desse orda er på mange måtar interessante i historisk lys, ikkje minst tankane hans om skjebnen at nyordforslaga, ulike stilverdiar til ymse nyord (eller tilpassa importord), tvilsmåla om kvaliteten i somme, og opplysningane om korleis han har vore tvilande til kor langt ein skulle gå i å ta med dei nyordframlegga som han ikkje var sikker på fekk langt liv i språket.

Merket °, som Sigfús Blöndal nemner i sitatet or forordet, har han m.a. sett framfor desse orda:

baglingur (= gerill; Bacil), *baklestur* (Bagtalelse), *bakrafurmagn* (negativ Elektricitet), *bakskaut* (negativ Pol), *báldrepur* (Brandspröjtte; Ildslukningsapparat), *barkadrep* ((vet.) Krop, Kvarke), *barkarskorpa* (Yderbark), *bassaliúður* (Basun), *beggjablenska* (Underfundighed), *beinakarlinn* (Knokkelmanden (Døden)), *beinstríka* (ligeliniet), *beinvængjur* (Retvingede (Insekter)), *bekkhefill* (Skothövl), *bekkjargjald* (Stoleleje (i en Kirke)), *bekkjavagn* (Charabanc, Bænkevogn), *belgflauta* ((mus.), Sækkepibe), *bergbik* (Asfalt), *bergbráð* (Jødebeg), *bifbátur* (Motorbaad), *býflygi* (Bisværme), *býflygisdrötning* (Bidronning), *býkúpa* (Bikube), *bilgjarn* (rimelig, føjelig, eftergivende), *birgðabúð* (Pakhus), *birgðasali* (Grosserer), *birgðaskáli* (Pakhus), *byrgiborð* (Skalkning, Skalkningsliste)

Desse orda er samla ved å sjå over vel 20 sider fremst i bokstaven *B* (s. 55-77 i utg. 1920-1924). Her kan ein sjå at jamt over er merket ° blitt brukt på nyordframlegg som no har gått i gløymeboka. Men som ventande er, har ikkje Blöndal alltid greidd å vere sannspádd om lagnaden åt orda i boka. Han har såleis ikkje sett átvaringa si, dvs. nyordmerket °, framom f.eks. *bakarabúð*, *bakarabús*, *baksturhús*, *baksturklefi*, *bakstursklefi* (= 'bakeri'), men dette er no gløymde nyord. Derimot er ordet *bakari* merkt med spørjeteikn (meir om det nedafor), men det har trygg plass i allmennspråket, og det fekk faktisk innpass i *Íslensk orðabók* (1963) utan merknad. Han merkte også *belgflauta* med °, men det gjorde han verken med *belgpípa* eller *sekkpípa*. Det ordet som vann siger, viste seg å bli *sekkjapípa*, og det kan ein ikkje finne i ordboka åt Blöndal før enn i tillegget frå 1963.

Samla sett viser slike eksempel at språkrøkt i ånda åt den islandske nyordpolitikken var tydeleg eitt av formåla med arbeidet åt ordbokforfattaren Sigfús Blöndal, og ein kan rekne med at boka hans har hatt merkande påverknad (jf. Svavar Sigmundsson 1997).

c. Holdninga til importord

Språkpolitikk og språkrøktomsyna i samtida åt Sigfús Blöndal blir ikkje mindre tydelege når ein ser på orda som forfattaren har merkt med spørjeteikn (?). Av om lag 115 000 ord i boka (dvs. hovuddelen og første tillegget) har forfattaren sett spørjeteikn ved sirka 1000, dvs. om lag 0,9 % av ordmengda (Veturlíði Óskarsson 1997: 26).

Spørjeteiknet sette Sigfús Blöndal i tråd med denne forklaringa: "Ord, som maa anses for uanvendelige i Skriftsproget, eller hvis Brug i hvert Tilfælde maa betragtes som ikke almindeligt anerkendt, mærkes med?"

Veturlíði Óskarsson (1997) har drøfta orda merkte med spørjeteikn i denne ordboka. Han seier at sjølv om den næraste tolkinga av beskrivinga Blöndal gav, er at ho skal gjelde ord som ikkje tilfredsstillar formkrava i språket eller har ny utalandsk betydning (1997: 26), stemmer ikkje det godt med det ein ser f.eks. i orda *pólití*, *brúnél*, *mortél*, *skammel*, *frauken*, *nankin*, *barún*, *bió*, *gabbró* og *bitter*. Desse orda har alle spørjeteikn, men ikkje *mahóni*, *flauel*, *kanel*, *kólon*, *kúmen*, *kíló*, *kókó*, *nóló*, *lomber* og *korrex*, sjølv om det er vanskeleg å sjå at dei sistnemnde er "meir islandske" i forma. Som eksempel på spørjeteikn ved ny og utalandsk betydning av gamle ord

nemner Veturliði betyðninga “matvandur” ved *kræsin*, jf. det danske ordet *kræsen* med same innhald (1997: 27). Undersøkinga hans gjorde det klårt “at mange ord har fått spørjeteikn verken pga. forma eller pga. betyðninga, men berre fordi dei er importord, og oftast danske importord” (1997: 27). Om dette seier Veturliði vidare:

“Dette er sjølvsagt ikkje noko nytt, og det har sine godt kjende kulturhistoriske og nasjonale grunnar. Men det er klårt at i mange tilfelle, kanskje i dei fleste tilfella, er det ingen språkvitskapleg grunn som f.eks. formkrav å støtte seg til. Om ein ser f.eks. på ordet *strákiústur*, som har spørjeteikn, så er det ingenting ved forma som er til hinder for å rekne det som eit fullgodt islandsk ord. Ordet er importert med same betyðning som i opphavsspråket, og på det viset er det samanlikneleg med ord som *kaupmang* og *kíghósti*, som begge elles står utan merknad i boka” (1997: 27).

Veturliði Óskarsson (1997: 28) viser at ikkje alle danske importorda er merkte med spørjeteikn (altså for å vere ubrukande i velstelt språk), men på hi sida er det heilt umogleg å sjå kva slags ord som slepp igjennom “silen”. Ord med utalandisk suffiks har gjerne spørjeteikn, og Veturliði undersøkte nokre suffiks spesielt. Da blei det klårt at ord som endar på *-heit*, er “oftare enn ikkje merkte med spørjeteikn”, og ved *-elsi* gjekk det fram at fire ordstammar og samansetningar er merkte med spørjeteikn, og tre er det ikkje. Ved *-eri* er tre av fem ord merkte. (1997: 31-32.)

Når det gjeld merkinga med spørjeteikn i denne ordboka, er det klårt at somme ord som det såleis er átvara mot, er del av godkjend islandsk i nesten alle stillag i dag. Som døme på det kan ein nemne f.eks. orda *blússa*, *kokkur* og *plökkfiskur*.

3.8.2.2. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi* (1963, 1983)

a. *Om boka*

Første allmenne islandsk-islandske ordboka kom ut i 1963: *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*, dvs. for skolar og allmente. Árni Böðvarsson blei tilsett som redaktør, og boka begynte alt tidleg å gå dels under omtalen ‘ordboka åt Árni Böðvarsson’ og dels som ‘ordboka åt Kulturfondet’. Første utgåva var på 852 sider og omfatta sirka 65 000 ord. Boka blei utvida og gitt ut på ny i 1983, og Árni Böðvarsson hadde da hjelp frå Ásgeir Bl. Magnússon. Boka blei no på 1254 sider, og i andre opptrykk på 1264 sider. Det var da komne 85 000 oppslagsord i henne. Året 2000 kom *Íslensk orðabók* igjen ut, og no med 100 000 oppslagsord, og denne utgåva finst berre på CD. Mörður Árnason redigerer denne utgåva på vegner av forlaget Mál og menning. Utgåva frå 2000 blei frå forlaget omtalt som “svært utvida, både i ordforråd, forklaringar og eksempel”, men ho fell utafør den vidare omtalen her. I 2002 kom tredje utgåva med sirka 88 000 oppslagsord ved Mörður Árnason. Den fell også utafør behandlinga her.

Ordbøkene som Sigfús Blöndal og Árni Böðvarsson gav ut, var og er enno dei ordbøkene som alle islendingar kjenner best, som har fått største utbreiinga, og som

har hatt størst påverknad. Dei står i bokhyllene i islandske heimar og på islandske arbeidsplassar. Begge er dei rettleiande, og dei fell utan atterhald under beskrivinga “lett tilgjengelege normative ordbøker”.

Slik som det før har komme fram, byggjer boka åt Árni Böðvarsson på ordboka åt Blöndal. Hos Guðrún Kvaran (1998) går det f.eks. fram at under bokstaven D var det i første utgåva hos Árni Böðvarsson 1540 oppslag, og berre 384 av dei stod ikkje i ordboka åt Blöndal (og av dei var faktisk 112 ord slike som også kunne finnast i tilleggsbandet frå 1963 til Blöndals-boka).

Likeins som i ordboka åt Blöndal er det her brukt spørjeteikn (?) til rettleiing under forklaringa “dårleg språk, ord eller betydning som ein bør unngå i islandsk (stort sett brukt berre der eit betre ord blir nemnt i forklaringa)”. (NB: Parentesen kom inn i andre utgåva.) Og likeins som i ordboka åt Blöndal er eit spesielt merke (O) brukt til å markere “ikkje innarbeidde nyord”, og same teiknet er her faktisk også brukt til å markere “slangur”.

b. Om nyorda i ordboka

Sjølvsagt lyt det vere ein brote nyord i ei ordbok over islandsk notidsspråk om ho skal fortene namnet. Omfanget av dei burde svare til den relative delen dei har i allmenn språkbruk, og talet på nyord i islandsk siste halve hundreåret er svært stort. Men det finst ikkje noko grundig mål på prosentdelen av nyord i *Íslensk orðabók* meir enn i ordboka åt Blöndal. Ein kan ta som eksempel at i *Íslensk orðabók*, 2. utg., er det nesten ei halv side med ordet *tölva* (= datamaskin), og samansetningar med det ordet. (Ordet *tölva* blei laga på 1960-talet.)

Det er elles ugjerleg å gisse på kor stor del nyorda utgjer av boka, men nokre antydningar kan ein få av forordet i henne der det er nemnde kjelder og heimelsmenn. *Íslensk orðabók* inneheld for eksempel eit hopetal av ord frå naturvitskapane, først og fremst botanikk og biologi (Guðrún Kvaran 1998: 11), og mange av dei er nylaga.

I ei islandsk-islandsk ordbok er det ikkje mogleg å nærme seg det nye ordforrådet med utalandske ord som mellomveg unnateke der utalandske termar er tekne inn i boka som importord meir eller mindre tilpassa, og nyordet står i forklaringa som synonym. Eit nytt ord kan også vere brukt f.eks. i ei betydningsbeskriving ein stad i boka utan at det er synonym til oppslagsordet, og da kan ein vente at brukaren leitar etter dette ordet i same ordboka. Under oppslaget *tékka* (verb) i *Íslensk orðabók* (1983) står m.a. synonyma *kanna*, *gáta* (og denne betydninga er merkt med spørjeteikn). Der ser vi nyordet *gáta* (verb), og brukaren kan slå opp det ordet i boka. Der er det forklart med verbet *sannprófa*, og fleire forklaringar følgjer. Oppslagsordet *gáta* er markert som ikkje innarbeidd nyord. (Jmfør Ari Páll Kristinsson 1998.)

Jón Hilmar Jónsson har i ei bokmelding (1985) peikt på og kritisert *Íslensk orðabók* (2. utg. 1983) for at nylaga ord står i forklaringar i boka, men ikkje som sjølvstendige oppslagsord. Somme av dei kan det vere tvilsamt om ein skulle ta med, men det er ikkje mogleg

“á la nylaga ord leike seg fritt i forklaringane utan at dei er forklart som oppslagsord. [...] No er det ikkje slik á forstå at det ikkje kan vere oppgáva for boka á introdusere nye ord som endatil kunna avløyst andre mindre ónskjelege ord. Men ein má vere varsam sá ikkje slike ord blir hengande etter i lause lufta” (1985: 201).

I denne samanhengen kan det ikkje vere tvil om at redaktøren i *Íslensk orðabók* (1963, 1983) følgde trufast den (måte)haldne) islandske nyordpolitikken som fleste islendingane har slutta seg til, og det ber boka merke av.

c. *Holdninga til importord*

Eigentleg kan det seiast at importord klárt har status som andreklassens ord i boka, heilt slik som i ordboka át Blöndal. Ein del av orda er merkte med spørjeteikn, som betyr “dárleg sprák, ord eller betýdning som ein bør unngá i islandsk (stort sett brukt berre der betre ord blir nemnde i forklaringa)” (2. utg., 1983). “Nár ein ser etter kva ordtypar som mest har fátt spørjeteikn, er det ikkje til á ta feil av at utalandsk opphav veg tyngst i skála, og det er átvára mot ei stor mengd import- og fremmendord, gamle og nye,” som Jón Hilmar Jónsson seier det i omtalen av 2. utg. av ordboka (1985: 195).

Det er likevel rett á slá fast at spørjeteikna i *Íslensk orðabók* (1963, 1983) er brukt som merke på meir enn importord (nemleg på bøyingar, syntaktiske drag og betýdningar), og det kan visast til ein omtale av dette hos Ásta Svavarsdóttir (1994) og Jón Hilmar Jónsson (1985).

Árni Böðvarsson skriv i forordet át *Íslensk orðabók* (2. utg., 1983): “Likeins kan det ofte vere tvil om kva ord (importord o.a.) som det er rett á vurdere som uónskjelege eller ubrukande i spráket. Denne boka var aldri tenkt som stillære sjølv om ho bør kunne vere til rettleiing om ordvalet.”

La oss sjá på eksempel på dette vanskelege valet. I utgåva frá 1983 er f.eks. desse orda merkte på denne máten: *adressa*, *akta* (verb), *grísa* (verb), *klossaður* (adj.), *klósett*, *rúnstykki*, *séni*, *standard*, *standardísera* (verb), *svindla* (verb), *svínarí*. Det gjeld også *alkóhólisti*, *grínisti*, men derimot ikkje *kommúnisti*, noko som lyt forklarast med at eit betre ord er ikkje for handa, jf. forklaringa redaktøren gir av spørjeteiknet. Orda *ókei* og *bæ* (< eng. *bye*) er også merkte med dette teiknet, og mange andre ord. (Sjá Ari Páll Kristinsson 1998.)

Rettleiingar i sprákrókt av denne typen vi her har sett, er utan tvil vanskelege á skrive. Det er f.eks. litt sterkt sagt av redaktøren at eit visst ord “bør unngáast i islandsk”. I ei slik formulering er det ikkje gjord forskjell på bruksområde. Ser ein på korleis islandsk sprákpólitikk er beskriven offisielt i 1986 og seinare, kan ein sjá at málet er á rettleie sprákbrukarane om skiftande sprákbruk etter stillag, og ikkje á avgjere unntakslaut om rett og gale i spráket.

Íslensk orðabók har m.a. vore kritisert for dette. Ari Páll Kristinsson (1998) peikar f.eks. på at brukarane av ordboka ikkje får fullgodt bilete av vurderingane i sprák-samfunnet av velstelt og ikkje-velstelt sprák når visse ord får karakteren “dárleg sprák, ord eller betýdning som ein bør unngá i islandsk”. I somme stillag er det f.eks. som-

tid brukt ord av utalandsk opphav som ein tradisjonelt unngår i skriftmål som skal publiserast. Somstad kan det høve å tale om “svindl og svínari” sjølv om andre ord passar betre andre stader. Orda *grínisti*, *rúnstykki* og *séni* er blant orda med spørjeteikn. Det er opplagt ei ufullstendig rettleiing om islandsk språkbruk å seie at ein kort og godt “bør unngå i islandsk” f.eks. å seie at “*sénið kaupir rúnstykki af grínistanum*” ‘geniet kjøper rundstykkje av moromannen’. Slik språkbruk er rettnok ikkje alltid passande, men er det ofte i “vanleg” islandsk.

Jón Hilmar Jónsson (1985) har peikt på at importord som det er åtvara mot i boka, er faktisk brukte i forklaringane i ordboka, og det står “sterkt i strid med tilrådinga til lesarane om at slike ord skal unngåast, og det undergrev alle språkroktforsøk i denne boka” (1985: 196).

Det er interessant at det er inkonsekvens i åtvaringsmerka på den måten at ord “som er knytte til abstrakt tanke, vitskapar, kunststartar og teknikkar, ser ut til å vere meir godkjende enn andre, sjølv om det finst islandske synonym (jf. Jón Hilmar Jónsson 1985). Blant importorda som er rekna som gode og gangbare, er f.eks. *dogma*, *elektróna*, *lýrik*, *prelúdíá*, *pírismi*, *rasismi*, *sána* og *túrbína*” (Jón Hilmar Jónsson 1985: 196). På den andre sida prøver ein å kvitte seg med ord som *karamella* og *sjoppa* (1985: 196).

3.8.3. Om skiftande synsmåtar på importord

Synsmåtane som kjem fram i dei redaksjonelle merknadene til enkeltord og betydningar i islandske ordbøker, er som omtalt her ikkje eit påfunn av redaktøren i eit tomrom utafør og over språksamfunnet. Dei avspeglar dei rådande synsmåtane i alle fall i dei delane av samfunnet som forfattaren vankar i. Det som blir uttrykt i ordbøker som dei to sistnemnde, er utan tvil på sin måte ei sikker måling på den holdninga som dominerte i den aktuelle tida til ordforrådet.

Det vekker oppmerksamheit at mistanken om at somme “kultur- og kunstnarord” som *lýrik* og *dogma* har oppnådd betre behandling enn “mindre fine” ord som *sjoppa* og *karamella* (jf. Jón Hilmar Jónsson 1985: 196, som er sitert framafør). Dette minner om omtalen frå Kjartan G. Ottósson (1990: 120): “Mange utdanna personar har lenge hatt ein tendens til å bruke utalandske ord i talen sin, ikkje minst om faglege emne. Dette har ofte vore ord som allmenta ikkje er van med. Siste åra har det endatil blitt meir av slikt i skriftmål.”

Om dette har Jónas Kristjánsson (fødd i 1924) skrive:

“Inde i islændinges skrāsikre puristiske sprogholdning har der imidlertid altid været en dobbelthed begravet: Samtidig med at man bestræbte sig på at undgå udenlandske slangord og vendinger i skriftsproget, så har akademikere ikke haft spor imod at krydre deres talesprog med udenlandske ord. Dette hverken evnede eller ville menigmand. I min hjemegn ville ældre mennesker ikke bruge ordet „rúta“ for „rutebil“ og ikke en gang ordet „takk“ for „tak“ selv om i hvert fald det sidste nu har rod fæste i sproget – i

det mindste talesproget. Men da jeg kom i gymnasiet sagde rektor om to vejledere for os unge: “**Peir eru expertar í að próviantera.**” (“De er eksperter i at proviantere.”) Bondedrengen husker sikkert dette fordi han hverken har forstået **expertar** eller **próviantera**. “**Njáll var próblematískur karakter,**” sagde professor Sigurdur Nordal – hvad jeg også erindrer fordi jeg knapt forstod hvad meningen var. – Dette misforhold mellem det rene og hellige skriftsprog og det plettede talesprog hos akademikere findes endnu i dag. I dag er de imidlertid noget mindre bange end før for at krydre ikke blot deres tale men også deres skriftsprog med udenlandske slangord.“ (1986:145-146)

Denne omtalen stemmer heilt med at toleransen i språkrøktrettleiinga i *Íslensk orðabók* (1963, 1983) ser ut til å vere større når det gjeld ord frå språket åt utdanna folk og kunstnarar, enn ord om heilt vanlege emne.

Rettleiingane i ordboka viser som sagt mentaliteten i det minste somstad i samfunnet til dei utalandske orda som er merkte som uønskjelege. Her kan ein minnst den synsmåten som kom fram i 1928 i artikkelen til den dominerande kulturpersonen Guðmundur Finnbogason, der sirke 40 linjer er brukte til å greie ut om utalandsk ordbruk om ting og arbeid i heimen (*gardína, sultutau, kontór, krullujárn* osv.). Disse orda får karakteren “meiningslaust kråkemål”, “halvutalandske ordvan-skapningar” osv. Situasjonen for desse orda i islandsk kan ein lese om hos Guðrún Kvaran (2001) og Höskuldur Þráinsson (2000).

4. Oppsummering

Ovafor har vi drøfta nyordlagjing i allmennspråket og fagspråket: Der har drivkrafta vore den same på begge områda, nemleg interesse for språkreinsing og nyord, men i fagspråket har ein gått meir organisert til verks.

Purismen på Island har vore mest tydeleg i ordforrådet, der ein har lagt vekt på å finne nyord i staden for å tilpasse importord. Det er neppe mogleg å seie at ein har arbeidd særleg målretta med å tilpasse importord til islandsk uttale, bøyning og skrive-måte, i alle fall ikkje før no nyleg. Ein kan trygt seie tradisjonen er gammal, og at det har vore svært stor diskusjon i samfunnet i samband med nyordpolitikken, og i store drag har folket slutta opp om ein måtehalden purisme.

Nyordspørsmåla har vore i støypeskeia heile perioden som skulle drøftast her. Først gjekk diskusjonen særleg på korleis ein skulle setje stoppar for dansk påverknad, men etter andre verdskrigen blei denne påverknaden smått om senn mindre, og ein blei meir oppteken av påverknaden frå engelsk (i vitskap og teknologi og allment i samfunnet) og korleis ein skulle reagere på den.

Resultatet av nyordpolitikken har kanskje vore litt forskjellig etter emneområda (importord er f.eks. svært tydelege i metersystemet, krydder, frukter o.a., men mye mindre f.eks. innafor elektrofag).

Nyordpolitikken har verka inn på alle område i samfunnet i tidsrommet 1850-2000, og sjølv sagt går nyordlagarane stadig laus på nye emne ettersom tida går, for det ligg i naturen åt denne politikken at ein arbeider nettopp med dei aktuelle nye orda og omgrepa.

Notar

- 1 Dette gjorde Guðrún Kvaran meg oppmerksom på i ein samtale.
- 2 Her kan ein føye til for morskaps skuld eksempel på islandsmar i det danske handelsspråket, dvs. islandske ord i dansk form: *ukosten* for *ókæstur* ('ugjæra'), *bayer* for *baír* ('gardar'), *abatter* for *ábatí* ('forteneste') osv., jf. Gísli Gunnarsson 1988-1989.
- 3 For moro skuld kan ein nemne at Rasmus Rask hadde også særleg kjærleik til finsk: "finsk er et af de mest oprindelige, regelmæssige og velklingende sprog på jorden: det har den skønneste harmoni mellem vokalernes og konsonanternes antal og fordeling i ordene," siterer Morten Bennum etter Rask i presentasjonsbrosjyren *Hyvää päivää – Det finske sprog* (Nifin 2002).
- 4 Sveinbjörn voks opp hos Magnús Stephensen (i landsopplysningslaget) frå han var 10 år, slik at samanhangen i nyordarbeidet blir på den måten tydeleg, jf. Svavar Sigmundsson (1990-91: 132).
- 5 Språkreinsinga i ordforrådet var ikkje retta berre mot danske og lågtyske ord (slik ein kjenner ho frå f.eks. nynorsk språkreinsing), men også mot ord av gresk-latinsk, fransk og engelsk opphav.
- 6 Det kan ta tiår før det er einigheit i språksamfunnet om skrivemåten på importord. Det felles grunnprinsippet er å bruke islandske bokstavar og å ha tradisjonelt samsvar mellom bokstavering og uttale. Men dette er ikkje uproblematisk. På kva premisser kan ein føretrekkje skrivemåten *sistem* framom *sýstem*, eller omvendt, og å avvise den estetiske smaken eller vanane åt dei som vel den andre skrivemåten av ein eller annan grunn? Enda meir innfløkt er spørsmålet om korleis ein skal gå fram når det ikkje er tale om berre skrivemåten, f.eks. med ordpar som *kóti* og *kódi*, *píramídi* og *píramíði*, eller kva ein skal gjere med substantiv som finst i meir enn eitt kjønn (ordet *jógurt*: hokjønn eller innkjekjønn?).
- 7 "Kristleifur Kristjánsson, spesialist i barnesjukdomar, sa for domstolen i går at ein kan sjå bort frå at ein ni månader gammal gut som døydde av såkalla "shaken-baby syndrome", hadde fått skaden før han kom i dagheimen morgonen 2. mai 2001."
- 8 Jón Helgason (1954) beskriv denne framgangsmåten slik: "folk vågar å ta i bruk det utalandske ordet, og somme har da den leie vanen å setje det i hermeteikn, liksom for å be om orsaking" (1954: 109).
- 9 Halldór Laxness (1952) lovprisar språkbruken hos den islandske allmenta i epilogen til andre utg. av *Sjálfstætt fólk* (= *Frie menn*), der han seier m.a. at ein finn eit islandsk akademi i språkbruken til fattige døler og hjelpelause arbeidarar i bygdene og ikkje andre stader – akademiet har ikkje sitt hovudsete i kulturinstitusjonane i landet eller hos dei lærde, embetsfolk, storbønder, prestar eller kjøpmenn (1952: 471-472). Guðrún Kvaran gjorde meg oppmerksom på dette i ein samtale. Denne omtalen hos Halldór i 1952 er utan tvil eit utslag av diskusjonen i samfunnet om eit 'Akademía Íslands'.
- 10 Hausten 1999 avgjorde styret i Islandsk språknemnd at ho rådde til at ein brukte ordet *lýðnet* om det som var kalla *Internet*, *Netið*, *alnetið* o.a. på den tida. Dette vedtaket var gjort etter forslag frå medlemmer i ordnemnda til Dataforeininga, som brukte ordet *lýðnet* i dataordboka si (*Tölvuorðasafn*, 3. utg. 1998). Det er ikkje mogleg å sjå at vedtaket i styret har endra noko i skjebnen for dette ordet, som er nærast usynleg i islandsk språkbruk, sjølv om det har vore trykt i ordboka. Om *dill* og *selleri* ville Islandsk språknemnd bruke orda *dilja* og *silja* (*Fréttabréf Íslenskrar málnefnar* 2,1: 16 (1983)), men det vedtaket ser ikkje ut til ha hatt noko påverknad på den allmenne språkbruken om krydder. Islandsk språknemnd rådde til ordet *majónsósa* i 1983 (framlegget hadde først komme fram i *Morgunblaðið* i 1956) (*Fréttabréf Íslenskrar málnefnar* 2,2: 5 (1983)), men ennå heiter "sausens" jamnast *majones* blant folk flest. (I beste fall er det skrivne slik, men somtid er det skrivne *mayonnaise*.)
- 11 Bak i ordsamlinga er denne oppmodinga: "Ber heftet i lomma og spør det til ráds. Skriv på dei

tomme sidene utalandske ord i islandsk handelsspråk som du vil få bytt ut med islandske, og send dei til *Morgunblaðið* saman med framlegget ditt til islandsk omsetjing.”

Referansar

- Ari Páll Kristinsson. 1998. Málræktarhlutverk almennrar íslenskrar orðabókar. I: *Orð og tunga* 4, s. 53-59.
- Ari Páll Kristinsson. 2001a. *Utredning om de nordiske språkernes domener og det siste tiårs språkpolitiske initiativ – Island* – for Nordisk ministerråds språkpolitiske referansegruppe. Nettside: <http://www.ismal.hi.is/utredning.html>
- Ari Páll Kristinsson. 2001b. Språkpolitikk og språkrøkt – islendingenes erfaring. I: *Nordisk kulturpolitisk tidskrift* 2/2001, s. 138-153.
- Ari Páll Kristinsson. 2003. Mediespråk og standardiseringsspørsmål. I: Kristján Árnason (red.), *Útnorður. West Nordic Standardisation and Variation. Papers from a Symposium in Stockholm October 7th 2001*, s. 179-191. Reykjavík: University of Iceland Press.
- Ari Páll Kristinsson & Sigrún Helgadóttir. 1999. Islandsk sprogrøgt og terminologi. I: *Terminologi och språkvård. Rapport från en konferens den 24-26 april 1998 i Gentofte*, s. 57-63. Oslo: Nordiska språkrådet.
- Auglýsing um íslenska stafsetningu* (1977/1974/1973).
- Árni Böðvarsson (red.). 1963. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. (1. utg. 1963, 2. utg. 1983.) Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Árni Böðvarsson. 1964. Viðhorf Íslendinga til móðurmálsins fyrr og síðar. I: *Þættir um íslenskt mál*, s. 177-200. Reykjavík.
- Ásta Svavarsdóttir. 1994. Sprogsamfund, sprogpólitik og ordbøger. I: *LexicoNordica* 1, s. 119-137.
- Ástráður Eysteinnsson. 1998. Þýðingar, menntun og orðabúskapur. I: *Málfregnir* 15, s. 9-16.
- Baldur Jónsson. 1976. *Mályrkja Guðmundar Finnbogasonar*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Baldur Jónsson. 1985a. Ísländsk ordbildning på inhämsk grund. I: *Språk i Norden* 1985, s. 5-12.
- Baldur Jónsson. 1985b. Ísländska språkets ställning inom 1800-talets förvaltning. I: *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-tallet. 2. Behovet for og bruken av skrift i 1800-tallets forvaltning, næringsliv og privatkommunikasjon*, s. 51-61. (Nordisk språksekretariats rapporter 6.) Oslo.
- Baldur Jónsson. 1987. Íslensk málrækt. I: *Málfregnir* 2, s. 19-26.
- Baldur Jónsson. 1988. Ísländsk språkvård. I: *Språk i Norden* 1988, s. 5-16.
- Baldur Jónsson. 1990a [1978]. Íslensk málvöndun. I: *Málfregnir* 7, s. 5-13.
- Baldur Jónsson. 1990b. Háskóli Íslands vill íslensk fræðiorð. I: *Málfregnir* 8, s. 2-4.
- Baldur Jónsson. 1997a. Ísländska språket. I: *Nordens språk*, s. 161-176. Oslo: Novus forlag.

- Baldur Jónsson. 1997b. Stærð orðaforðans í orðabók Blöndals. I: *Orð og tunga* 3, s. 15-19.
- Baldur Jónsson. 1997c. Zur formalen Anpassung von Fremdwörtern im Isländischen. I: *Skandinavistik* 27,1, s. 15-23.
- Baldur Jónsson. 2002a. Málstefna Íslendinga og framkvæmd hennar. I: *Málsgreinar. Afmælisrit Baldurs Jónssonar með úrvali greina eftir hann*, s. 427-449. (Rit Íslenskrar málnefndar 13.) Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Baldur Jónsson. 2002b. Aðlögun tökuorða í íslensku. I: *Málsgreinar. Afmælisrit Baldurs Jónssonar með úrvali greina eftir hann*, s. 219-233. (Rit Íslenskrar málnefndar 13.) Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Baldur Jónsson. 2002c. Orðasmíð Guðmundar Finnbogasonar. I: *Málsgreinar. Afmælisrit Baldurs Jónssonar með úrvali greina eftir hann*, s. 143-153. (Rit Íslenskrar málnefndar 13.) Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Baldur Jónsson & Guðmundur B. Kristmundsson & Höskuldur Þráinsson & Indriði Gíslason. 1986. *Álitsgerð um málvöndun og framburðarkennslu í grunnskólum. Samin af nefnd á vegum menntamálaráðherra 1985-1986*. (Rit Kennaraháskóla Íslands. B-flokkur: fræðirit og greinar 1.) Reykjavík.
- Bergur Jónsson. 1991. Orðanefnd rafmagnsverkfræðinga 50 ára. I: *Málfregni* 10, s. 3-13.
- Bjarni Vilhjálmsson. 1968. Sprogrensning og fremmedord. I: *Nordiske sprogproblemer 1966 og 1967*, s. 25-28. København: Dansk Sprogævn.
- Björn Bjarnason. 1918. Nýyrði. I: *Tímarit Verkfræðingafélags Íslands*, s. 46-56. *Fréttabréf Íslenskrar málnefndar* 1,2 (1982), 2,1 (1983), 2,2 (1983).
- Gísli Gunnarsson. 1988-1989. Udmalt ukosten fisk og skibs-abatter i Islands veiger og boger. Um íslensk orð í danskri tungu einokunarverslunarinnar. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10-11, s. 125-129.
- Guðmundur Finnbogason. 1928. Hreint mál. I: *Skírnir* 102, s. 145-155.
- Guðrún Kvaran. 1988. Orðabækur og orðasöfn sem varða íslensku. I: *Orð og tunga* 1, s. 221-234.
- Guðrún Kvaran. 1994. Nokkur orð um málið á Steinsbiblíu. I: *Biblían og bókmenntirnar. Rit helgað minningu séra Jakobs Jónssonar dr. theol.*, s. 129-153. (Studia theologica islandica 9.) Reykjavík: Guðfræðistofnun — Skálholtsútgáfan.
- Guðrún Kvaran. 1996. Þættir úr sögu orðaforðans. I: *Erindi um íslenskt mál*, s. 32-48. Reykjavík: Íslenska málfræðifélagið.
- Guðrún Kvaran. 1998. Uppruni orðaforðans í „Íslenskri orðabók“. I: *Orð og tunga* 4, s. 9-15.
- Guðrún Kvaran. 2001. Nokkur dönsk aðkomu- og tökuorð í heimilishaldi. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 23, s. 275-289.
- Guðrún Kvaran & Ásta Svavarsdóttir. 2002a. Icelandic. I: Manfred Görlach (ed.), *English in Europe*, s. 82-107. Oxford: Oxford University Press.
- Guðrún Kvaran & Ásta Svavarsdóttir. 2002b. Icelandic. I: Manfred Görlach (ed.), *An Annotated Bibliography of European Anglicisms*, s. 141-146. Oxford: Oxford University Press.

- Halldór Halldórsson. 1971a. *Íslenszk málrækt. Erindi og ritgerðir*. Reykjavík: Hlaðbúð.
- Halldór Halldórsson. 1971b. Nýyrði frá síðari öldum. I: *Íslenszk málrækt. Erindi og ritgerðir*, s. 212-244. Reykjavík: Hlaðbúð.
- Halldór Halldórsson. 1971c. Orðanefnd Verkfræðingafélagsins. I: *Íslenszk málrækt. Erindi og ritgerðir*, s. 170-188. Reykjavík: Hlaðbúð.
- Halldór Halldórsson. 1979. Icelandic Purism and its History. I: *Word* 30, s. 76-86.
- Halldór Halldórsson. 1986. Afstaða íslenskra stjórnmalaflokka og stjórnvalda til íslenskrar málstefnu. I: *Ævisögur orða*, s. 219-236. (Íslensk þjóðfræði.) Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Halldór Halldórsson. 1987. Þörf á nýyrðum og sigurlíkur þeirra. I: *Móðurmálið. Fjórðán erindi um vanda íslenskrar tungu á vorum dögum*, s. 93-98. Reykjavík: Vísindafélag Íslendinga.
- Halldór Halldórsson & Baldur Jónsson. 1993. I: *Íslensk málnefnd 1964-1989. Afmálistit*. (Rit Íslenskrar málnefndar 8.) Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Halldór Laxness. 1952. *Sjálfstætt fólk. Hetjusaga*. (2. útgáfa.) Reykjavík: Helgafell.
- Hyvää päivää – Det finske sprog*. 2001. Helsingfors: Nifin.
- Höskuldur Þráinsson. 2000. Um áhrif dönsku á íslensku og færeysku. I: *Frændafundur 3*. Bls. 115-130. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Indriði Gíslason & Baldur Jónsson & Guðmundur B. Kristmundsson & Höskuldur Þráinsson. 1988. *Mál og samfélag. Um mál og málstefnu*. Reykjavík: Íðunn.
- Íðorðasafn frá orðanefnd Verkfræðingafélagsins*. 1928. Reykjavík: Prentsmiðjan Acta.
- Íslensk-dönsk orðabók*. 1920-1924. Redaktør Sigfús Blöndal.
- Íslensk orðabók handa skólum og almennungi*. (1. utg. 1963, 2. utg. 1983.) Redaktør Árni Böðvarsson.
- Jakob Benediktsson. 1964. Þættir úr sögu íslensks orðaforða. I: *Þættir um íslenskt mál*, s. 88-109. Reykjavík.
- Jakob Benediktsson. 1977. Aktuelle problemer i islandsk sprogrøgt. I: *Språk i Norden* 1977, s. 33-42.
- Jakob Benediktsson. 1987 [1953]. Arngrímur lærði og íslensk málhreinsun. I: *Lærdómslistir. Afmálistit 20. júlí 1987*, s. 47-68. Reykjavík: Mál og menning – Stofnun Árna Magnússonar.
- Jón Helgason. 1954. Hrein íslenska og miður hrein. I: *Språkvård. Redogørelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*, s. 95-114. (Skrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 11.) Stockholm: Svenska bokförlaget Norstedts.
- Jón Aðalsteinn Jónsson. 1959. Ágrip af sögu íslenskrar stafsetningar. I: *Íslenszk tunga* 1, s. 71-119.
- Jón Hilmar Jónsson. 1980. Om skrivemáte og bøyning av fremmedord i islandsk. I: *Språk i Norden* 1980, s. 61-67.
- Jón Hilmar Jónsson. 1985. Ritdómur um Íslenska orðabók handa skólum og almennungi. I: *Íslenskt mál og almenn málfraði* 7, s. 188-207.
- Jón Hilmar Jónsson. 1988. Tendenser og tradisjoner i islandsk orddannelse. I: *Språk i Norden* 1988, s. 21-33.

- Jón Hilmar Jónsson. 1998. Normhensyn ved valg av ekvivalenter. Islandsk som ekvivalentspråk i Nordisk leksikografisk ordbok. I: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*, s. 304-312. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Jónas Kristjánsson. 1986. Islandsk sprogpolitik i 1800-tallet. I: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet. 3. Ideologier og språkstyring. Rapport fra et symposium på Schæffergården ved København 2.-5. oktober 1985*, s. 134-147. (Nordisk språksekretariats rapporter 7.) Oslo.
- Kjartan G. Ottósson. 1990. *Íslensk málbreinsun. Sögulegt yfirlit*. (Rit Íslenskrar málnefndar 6.) Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Kjartan G. Ottósson. 1997. Purisme i islandsk. I: *Purisme på norsk?*, s. 31-37. (Norsk språkråds skrifter. Nr. 4.) Oslo: Norsk språkråd.
- Kress, Bruno. 1966. Anglo-Amerikanisch und Isländisch. I: *Nordeuropa. Jahrbuch für Nordische Studien* 1, s. 9-22.
- Kristján Albertsson. 1939. Þróun íslenskunnar. I: *Skírnir* 113, s. 35-45.
- Kristján Árnason & Sigrún Helgadóttir. 1993. Terminology and Icelandic Language Policy. I: *Behovet och nyttan av terminologiskt arbete på 90-talet*, s. 7-21. (Nordterm 5. Nordterm-symposium 1991.)
- Mörður Árnason & Svavar Sigmundsson & Örnólfur Thorsson (red.). 1982. *Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál*. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Orð úr viðskiftamáli eftir Orðanefnd Verkfræðingafjelagsins*. 1928. Sjerprentun úr Lesbók Morgunblaðsins 3. október 1926. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja h.f.
- Orðabók um slangur, slettur, bannorð og annað utangarðsmál*. 1982. Redaktörar: Mörður Árnason & Svavar Sigmundsson & Örnólfur Thorsson. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Sandøy, Helge. 2000. *Moderne importord i språka i Norden. Ei gransking av bruk, normer og språkholdningar. Skisse til prosjekt under Nordisk språkråd*. Nettadresse: <http://www.hf.uib.no/moderne/prosjektskisse.html>
- Sigfús Blöndal (red.). 1920-1924. *Íslensk-dönsk orðabók*. 1920-1924. Reykjavík.
- Sigrún Helgadóttir. 1991. Terminology in Iceland. I: *Journal of the International Institute for Terminology Research. IITF*, s. 56-67.
- Sigrún Helgadóttir & Kristján Árnason. 1991. *Áætlun um tilhögun iðorðastarfsemi. Tillögur*. Reykjavík: Íslensk málnefnd & Menntamálaráðuneytið.
- Sigurður Jónsson. 1984. Af hassistum og kontóristum. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 6, s. 155-165.
- Sigurður Jónsson frá Arnarvatni. 1990. Är kravet på neologismer ett hinder för terminologiarbetet? I: *Terminologi, edb og vidensteknik*, s. 205-212. (Nordterm 3. Nordterm-symposium 1989.)
- Stefán Karlsson. 1989. Tungan. I: *Íslensk þjóðmenning VI. Munnmenntir og bókmenntir*, s. 3-54. Reykjavík: Bókaútgáfan Þjóðsaga.
- Svavar Sigmundsson. 1990-1991. Hreinsun íslenskunnar. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 12-13, s. 127-142.
- Svavar Sigmundsson. 1997. Orðabók Blöndals: Viðtökur og áhrif. I: *Orð og tunga* 3, s. 89-94.

- Veturliði Óskarsson. 1997. Tæk orð og miður tæk í Blöndalsorðabók. I: *Orð og tunga* 3, s. 25-34.
- Veturliði Óskarsson. 1997-1998. Ske. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 19-20, s. 181-207.
- Vikør, Lars S. 1998. Normering av fremmedord i internasjonalt perspektiv. I: *Normer og regler. Festskrift til Dag Gundersen 15. januar 1998*, s. 122-135. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Wahl, Betty. 1997. *Sprachpurismus auf Island: Die Geschichte der isländischen 'málstefna' und die Auswirkungen normativer Sprachpolitik auf das Isländische*. (MA-avhandling ved Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main.)

Den officielle normering af færøsk (ca. 1850–2000)

Jógvan í Lon Jacobsen
Tórshavn

1. Indledning

1.1. Situationen i færøsk

Den officielle færøske sprogrøgt har været og er stadig kendetegnet ved leksikalsk purisme. Men der er dog mange importord i sproget (se fx Clausén 1978 og Jóansson 1997). Sprogdebatten i aviserne afslører, at færinger er uenige i, hvordan sproget bør normeres. Nogle foretrækker hjemlige nydannelser for nye begreber, mens andre hellere vil anvende importord. Der er stor opmærksomhed om sproget og i særlig grad om begrebet korrekthed. Man må ikke glemme, at færøsk som skrevet sprog kun er ca. 150 år gammelt. Da *Føroyamálsdeildin* ved *Fróðskaparsetur Føroya* (Institut for færøsk ved Færøernes Universitet) blev grundlagt i 1965, var formålet højere undervisning og forskning i færøsk. Men sprognormering har været en væsentlig del af arbejdet bl.a. ved ordbogsarbejde og sproglig rådgivning. I 1985 blev *Føroyska málnevndin* (Færøsk sprognævn) etableret, og har siden stået for den sproglige rådgivning til offentlige institutioner, medierne osv. Der eksisterer ikke nogen officielle vedtægter om retskrivning af importord, men der er tradition for at tilpasse retskrivningen af importordene, således at der er overensstemmelse mellem retskrivning og udtale (fx *kapteynur*, *sitrón*, *súkkla*). I enkelte ordbøger forekommer der forskellig retskrivning af samme ord; fx staves *konfirmation* både som *konfirmatióin* og *konfirmasjón*.

Den nære forbindelse til dansk kulturliv, fx tv-udsendelser med dansk tekst og/eller tale, danske undertekster i udenlandske film, danske ugeblade, dansk litteratur, danske skolebøger, brugervejledninger, reklameblade osv. har medført, at en mængde danske importord findes i færøsk, og sprogrøgten har derfor især været rettet mod danske importord. Man har forsøgt at sætte en grænse for, hvad der er færøsk og hvad der er dansk. De sidste 10–20 år har en stor del af importordene været engelske og amerikanske, bl.a. inden for moderne teknologi. De fleste henvendelser til sprognævnet drejer sig om at finde færøske ord for tilsvarende danske ord og udtryk. I sprognævnets oversigt for 2000 og 2001 kan man se, at oversættelser af danske ord og udtryk udgør ca. tre fjerdedele og oversættelser af engelske ord og udtryk ca. én fjerdedel, dog er spørgsmålene om færøske oversættelser af engelske ord steget lidt fra 2000 til 2001.

Purismen har været idealet i den færøske sprogrøgt lige fra begyndelsen og til i dag; der er ikke sket noget egentligt brud med purismen. Ikke alle var enige i den

puristiske linje. Det gjaldt bl.a. filologen Rikard Long, som i 1960'erne og 1970'erne var meget kritisk til purismen. I 1970'erne blev begrebet *setursføroyskt* (egl. universitetsfærøsk) lanceret. Termen blev dannet af folk, som var uenige i den officielle sprogpolitik. Baggrunden var, at folk med tilknytning til *Fróðskaparsetur Føroya* (i daglig tale ofte forkortet til *Setrið*) havde tegnet den officielle færøske sprogrøgt. Ordet var negativt ladet, og kritikerne mente, at den puristiske sprogrøgt, som fik inspiration fra islandsk, medførte en sproglig fremmedgørelse. Resultatet var – mente kritikerne – et konstrueret sprog, som var menigmand fremmed. Kritikerne mente, at puristerne ville danne et færøsk sprog, som ikke havde rod i dagligsproget. Det var den lærde akademiske orddannelse, som blev anfægtet af de radikale intellektuelle. Ordet *setursføroyskt* bruges ikke så meget mere, men den kritiske holdning til purismen kommer ofte til udtryk i fx sprogpalter og læserbreve i aviserne. Idéen er, at færøsk sprogrøgt i større grad bør acceptere importord. Kritikerne ønsker en mere deskriptiv holdning til sprognormeringen.

1.2. Sproget skriftfæstes

I 1846 lancerede V.U. Hammershaimb (1819–1909) sin færøske retskrivningsnorm, og færøsk blev til som moderne skriftsprog. Ortografien er etymologisk, og det medfører, at der kan være stor forskel mellem skrift og tale. Denne ortografi anvendes i dag med enkelte modifikationer.

De ældste sproglige mindesmærker blev skrevet på gammelfærøsk eller norrønt. Men i løbet af middelalderen udgik færøsk som skriftsprog på Færøerne og blev erstattet af dansk. Særlig efter reformationen slog dansk skriftsprog for alvor igenem på Færøerne.

Da færøsk jo ikke eksisterede som officielt sprog og ikke havde nogen skriftnorm, kunne det heller ikke udvikle nogen form for standardudtale. Talesproget udviklede derimod en lang række dialekter, og da man omkring 1800 for alvor begyndte at optegne færøske kvad, var det på dialekt. Da der ingen fælles retskrivning var, benyttede hver enkelt optegner sig

Grundlæggeren af det færøske skriftsprog, V.U. Hammershaimb (1819–1909).

af en mere eller mindre ortofon dialektal retskrivning. En af optegnerne var Jens Chr. Svabo (1746–1824), som gjorde sin egen ortografi. Han indsamlede kvad og optegnede ord fra talesproget (Matras 1939; Matras 1966–70). I 1823 udkom *Matteus evangelium* i færøsk oversættelse (Schrøter 1823), og i 1832 blev *Færingesaga* (Rafn 1832) udgivet i færøsk oversættelse sammen med den norrøne originalform og en dansk oversættelse. Her møder man de første egentlige forsøg på at skabe en brugbar retskrivningsnorm, især i det sidstnævnte værk (Skårup 1964). Men dialektforskellen var et problem, for hvilken dialekt skulle man lægge til grund for en fremtidig ortografi? Spørgsmålet fandt sin løsning med V.U. Hammershaimbs retskrivning fra 1846, der fandt sin endelige form i hans færøske grammatik fra 1854. Hammershaimb var dog ikke alene om at udvikle den færøske retskrivning. Han fik god hjælp fra bl.a. islændingen Jón Sigurðsson og professor C. C. Rafn i København. Ortografien er et ægte barn af romantikken og skandinavismen i Norden.

I indledningen til *Færøsk Anthologi* kommer Hammershaimb (1891:LV) med en slags sproglig programerklæring. Han siger, at da han blev opfordret til at meddele kvad m.m. i Oldskriftselskabets skrifter og at lave en færøsk grammatik, blev han sat i et dilemma, fordi han ikke syntes, at nogen af dialekterne kunne bruges som fælles skriftsprog for alle øerne. Hvis han valgte en enkelt dialekts lydbetegnelse, ville det være en uret mod de andre dialekter, og hvis han valgte en etymologiserende retskrivning, ville det virke kunstigt og doktrinært. Men han siger:

“Jeg valgte den etymologiserende skrivemåde, da den forekom mig at frembyde de største fordele for sproget, dersom det skulde have nogen fremtid for sig; ikke blot at meddelelser på færøsk herved blev lettere at læse for fremmede og tækkeligere af udseende, men også at Færingerne herved kom nærmere til de nærbeslægtede sprog: islandsk og dansk, fik lettere ved at tilegne sig det fælles i disse i stedet for at isolere sig ved at lade deres på forskellig måde forvanskede udtale give sig udtryk i skriftsproget.”

Hammershaimb valgte, som han selv siger, at bygge på det etymologiske princip, og han tog sit udgangspunkt i det norrøne sprog, idet han dog tog hensyn til nogle af de ændringer, sproget havde gennemløbet. Samtidig opnåede man, at mange af de dialektale forskelle ikke kom til syne i retskrivningen. Den blev så at sige “overdialektal” og undgik derved at favorisere en enkelt dialekt (Matras 1951).

1.3. Retskrivning og udtale

Den store afstand mellem ortografi og udtale måtte blive en følge af det etymologiske princip, og det medførte pædagogiske problemer. Folk havde svært ved at lære retskrivningen. Et forslag, fremsat af filologen Jakob Jakobsen i 1889 (Larsen 1991) om en fonetisk retskrivning, vandt dog ikke tilslutning. Jakobsen mente, at retskrivningen skulle bygge på udtalen og ikke på etymologi. Jakobsen var helt klart inspireret af fonetikken,

mens Hammershaimb var romantiker. Et kompromis fra 1895, en let modificeret udgave af Hammershaimb-normen med nogen tillempringer til udtalen, fik heller ikke nogen tilslutning. Eftertiden har – bortset fra mindre justeringer – holdt fast ved den retskrivning, som i dag bærer Hammershaimbs navn. Men en af Hammershaimb indført (etymologisk begrundet) forskel mellem *ø* og *ö* slog aldrig rigtig an; fx praktiseredes den ikke af de første færøsskrevne aviser i 1890'erne. Den senere bibeloversætter og grammatikforfatter Jákup Dahl fastholdt den dog i sin skolegrammatik (Dahl 1908) og i sin bibeloversættelse (fx *Det ny Testamente* fra 1937). I 1954 blev der foretaget nogle retskrivningsændringer, fx angående dobbeltskrivning af konsonanter foran en tredje konsonant i bøjningsendelsen genitivs-*s* (*fjals* istedet for *fjalls* og *kendi* istedet for *kenndi*), et par valgfrie former og en varsom tillemprning til udtalen (fx *ongin* ved siden af *eingin*).

Normeringen fra omkring 1850 gjaldt kun selve retskrivningen og sagde intet om, hvordan færøsk skulle udtales, dvs. der var ingen udtalenorm. Princippet synes egentlig at være, at enhver skulle kunne udtale sproget i overensstemmelse med sin egen dialekt, fx ved oplæsning af skriftsprogsnormen. I sin redegørelse for den færøske udtale i grammatikken fra 1854 (i revideret udgave ved Jakobsen i Hammershaimb 1891), gør Hammershaimb sig netop stor umage for at belyse udtaleforskellene i dialekterne, uden egentlig at fremhæve nogen af dem på bekostning af andre (helt undgår han dog ikke at anlægge æstetiske synspunkter, da han anser visse dialekter for at have en mere "ren" og "klangfuld" udtale, mens han om andre anvender udtryk som "plat" og "bondeagtig").

Hammershaimbs *Færøske Anthologi* (1891) indeholdt også en færøsk-dansk ordbog (ordliste til anthologiens tekster og tidligere udgivne kvadtekster) udarbejdet af Jakob Jakobsen, og den havde udtaleangivelse efter hvert opslagsord. I en sådan situation var man selvfølgelig nødt til at vælge en bestemt udtale. Dette valg diskuteres ikke. Det konstateres nøgternt i en fodnote til første bogstav (*A, Á*), at "Hvert ord er gengivet med lydskrift i Sydstrømdialekt", dvs. at udtalenormen bygger på udtalen omkring hovedstaden, Tórshavn. Samme oplysning finder vi i indledningen til 1. bind ("J. Jakobsen har ... ved hvert enkelt ord i glossaret i klammer givet dets udtale i Sydstrømdialekt"). Denne praksis er videreført i færøske ordbøger, fx i Chr. Matras' og M.A. Jacobsens *Føroysk-donsk orðabók* (1927–28), og i 2. udgave af denne ordbog (1961); den færøske modersmålsordbog (1998) *Føroysk orðabók* har samme udtaleangivelser. En undtagelse er *Donsk-føroysk orðabók* (1995), hvor fx <ó> udtales som [øu] (i stedet for Tórshavnsdialektens [åu]). Men bortset fra den sidste ordbog har traditionen sandsynligvis bidraget væsentligt til at cementere centralfærøsk udtale som grundlag for en slags udtalestandard, selv om man ingenlunde kan sige, at den er godkendt som sådan, hverken fra officiel side eller hos menigmand.

I 1770'erne skrev oplysningsmanden Jens Chr. Svabo (1746–1824), at sproget gik sin undergang i møde og anbefalede færingerne til at gå over til dansk i tale og skrift, fordi sproget var så blandet med dansk, at det næppe kunne lade sig gøre at få det til færøsk igen. For ham var der to muligheder: enten at gå tilbage til de gamle islandske håndskrifter efter ord eller at gå over til dansk. Det første alternativ, som vi kan kalde for det puristiske, var helt utænkeligt for ham. Han troede ikke på, at sprogrensning var nogen løsning, fordi folk formentlig ikke ville acceptere de nye

ukendte ord. Purismen var således for ham ikke noget reelt alternativ. Svabo anbefalede derfor færingerne at overtage dansk. Han opfordrede til en rationel løsning helt uden nationale følelser. Han var rationalist og oplysningsmand.

I løbet af 1800-tallet var der synspunkter om at færøsk næppe ville overleve som sprog. Jakobsen kom ind på sprogblending i slutningen af 1800-tallet:

“På den ene side vrimler det i den daglige tale af ufærøske, navnlig danske, ord og vendinger, så man skulde tro, at sproget med stærke skridt gik sin opløsning i møde” (Matras 1957).

2. *Tre centrale purister*

Mange færinger har i tidens løb bidraget med nye ord for fremmede begreber. Her skal tre af dem omtales i kronologisk rækkefølge: Jakob Jakobsen, Chr. Matras og J.H.W. Poulsen. De trækkes frem, fordi de har præget sprogbrugen og sprogholdninger i deres samtid og har videreført den puristiske idé, og samtidig repræsenterer de tre generationer.

2.1. *Jakob Jakobsen (1864–1918)*

Ordet *sprogrensning* kan defineres som arbejdet at skabe en sprognorm, udvikle/udbygge den og få den accepteret i det sprogsamfund, hvor den hører hjemme. Med den officielle retskrivning og grammatikken kunne den færøske sprogrejsning for alvor begynde. En af de personer, som på et relativt tidligt tidspunkt gik ind i sprogdebatten om ordforrådet var filologen Jakob Jakobsen (1864–1918). Et af hans hovedindlæg i sprogdebatten drejede sig om udvikling og udbygning af færøsk. For Jakob Jakobsen var normering af ordforrådet det centrale. Han var i slutningen af 1800-tallet meget bekymret over alle danismerne i talesproget. Han var særlig opmærksom på såkaldte *anbeheitilsi-ord*, dvs. danske importord med præfikser og suffikser, fx *be-*, *for-*, *an-* og *-heit*: *behøva*, *bedrøvaður*, *begynna*, *behag*, *bestemma*, *forharmaður*, *forkláring*, *forskelligur*, *forstanda*, *forsvara*, *angennemur*, *fríheit*, *klárheit*. Han påviste, at man i mange tilfælde havde tilsvarende færøske ord, men de færøske ord havde fået negative konnotationer. Jakob Jakobsen var klar over, at forudsætningen for udviklingen af færøsk først og fremmest var et spørgsmål om at få udviklet det nødvendige færøske ordforråd, dvs. danne nye ord for nye begreber. Færøsk var godt repræsenteret på enkelte domæner, fx “sådanne som stå i umiddelbar sammenhæng med færingens daglige syssel og arbejde” (Matras 1957: 51). Som eksempel på et område med få importord nævner han ord for “oprørt sø”: “Så godt som alle de mange navnord, der betegner mere eller mindre oprørt sø, ere af hjemlig oprindelse” (ibid.). Men man havde behov for nye ord, når man skulle beskæftige sig med nye begreber. Jakobsen mente, at der måtte skabes nye ord for nye begreber.

Jakobsen var den første egentlige sprogfornyer og den første færøske sprogrenser, purist (Larsen 1993:12). Han argumenterede for, at man måtte gå i gang med at forny sproget, hvis det skulle kunne bruges som et moderne skriftsprog. Grunden til at han blev så radikal purist, kan have forbindelse med hans rejse til Shetlandsøerne i årene 1893–95, hvor han indsamlede norrøne ord til en ordbog over det norrøne sprog. På Shetlandsøerne så han, hvordan det var gået med det norrøne sprog dér og har naturligvis sammenlignet sprogsituationen på Shetlandsøerne og på Færøerne:

“Jo mere jeg studerer dette stakkels mishandlede sprog og forsøger på at smede stumperne sammen, des stærkere føler jeg dets nære slægtskab med mit eget modersmål, des stærkere kærligheden dertil, og des stærkere hadet til skotter og engelskmænd (britter), som planmæssigt har kuert det i vækst og trivsel...” (ibid. s. 14).

Jakob Jakobsen gjorde mange færøske ord inden for astronomi. Grunden til det var, at han var redaktør på almanakken, som Københavns Observatorium udgav. Jakobsen havde ansvaret for den færøske udgave af almanakken, og oversættelsen krævede, at der blev lavet en hel del nye ord. Han ville ikke bruge importordene, men dannede i stedet for nye ord. En stor del af Jakobsens almensproglige nydannelser var oversættelser (oversættelseslån) af fremmede ord, først og fremmest fra dansk. Nogle eksempler kan illustrere dette (de tilsvarende danske ord står i parentes bagefter): *eftirspurningur* (efterspørgsel), *ferðarloysi* (rejsetilladelse), *mállæra* (sprogglære), *ráevni* (råstof), *tannarókt* (tandpleje). Oversættelserne kunne også have en mindre direkte forbindelse med det fremmede ord, fx *blóðvitnismaður* (martyr), *tollkrevjari* (tolder). Han havde også en del ord uden nogen formel forbindelse til det fremmede, fx *bókamaður* (litterat), *evnisfrágreiðing* (kommentar), *revsingarríma* (satire). I enkelte tilfælde oversatte Jakobsen det fremmede ord med en ordforbindelse, fx *lærdur háskúli* (universitet), *fagrar bókmentir* (skønlitteratur).

Jakobsen lod sig inspirere fra islandsk, og mange af hans nydannelser har rod i islandske ord. Der er både tale om direkte lån og tilpassede lån. Her kommer nogle af hans nydannelser med de tilsvarende islandske og danske i parentes: *bókamentir* (bókmentir = litteratur), *fyrirmynd* (fyrirmynd = forbillede), *halastjorna* (halastjarna = komet), *hugsjón* (hugsjón = ideal), *sjónarringur* (sjónarhringur = horisont), *skjalasavn* (skjalasafn = arkiv). Af islandsk inspirerede ord med løsere formel forbindelse kan nævnes *jarðarringur* (miðjarðarhringur = ækvator), *sjónarvitni* (sjónarvottur = øjenvidne), *skákskrift* (skáletur = kursiv). Eksempler på gamle ord med ny betydning er *básur*: bás i en stald > stand på udstilling; *deild*: jordlod > afdeling, fx i en virksomhed eller idrætsdivision; *rás*: trådt sti > fjernsyns- og radiokanal.

Mange af Jakobsens nydannelser kom aldrig i brug, men det er hans store fortjeneste at han påviste en metode til fornyelse af ordforrådet (Larsen 1993). Færøske sprogpurister har siden dengang fulgt denne linje og har først og fremmest praktiseret leksikalsk purisme med forbillede i den islandske tradition. Jakobsen nævner

overhovedet ikke muligheden for at optage importord i en eller anden tillempet form. Han praktiserede kun leksikalsk purisme.

2.2. Christian Matras (1900–1988)

Chr. Matras professor dr. phil. blev i 1936 ansat som lektor i færøsk ved Københavns Universitet, i 1942 blev han docent og i 1952 professor samme sted (Heinesen Gaini & Simonsen 2002: 35–36). I 1965 blev *Frøðskaparsetur Føroya* etableret, og samme år blev Chr. Matras ansat som professor i færøsk sprog ved universitetets eneste institut: *Føroyamálsdeildin* (institut for færøsk sprog og litteratur). Han var den første og i nogle år den eneste fastansatte lærer og forsker ved instituttet. Ved årsskiftet 1971–72 fratrådte han sin stilling. Han var purist og fulgte i Jakobsens fodspor, og der er mange nye ord fra hans hånd. Han syntes at purismen var den rigtige løsning, fordi der var så mange muligheder for orddannelse i sproget. Sammen med M.A. Jacobsen redigerede Matras *Føroysk-donsk orðabók* (1927–28). Som 29 årig skrev Matras en artikel om færøsk sprogpolitik i tidsskriftet *Varðin* (jf. Matras 1929: 46–59). Matras kunne godt forstå det fornuftige i Jakobsens forslag til en fonetisk ortografi, men eftertiden skal være taknemmelig for, at Hammershaimbs norm sejrede til sidst, siger Matras i artiklen. Han mente, at den etymologiske norm gav større muligheder for udvikling af sproget. Dannelse af nye ord med fx omlyd, gamle affikser osv. syntes han var nemmere med en etymologisk end en fonetisk ortografi. I artiklen tog han et nationalromantisk digt fra 1888 som udgangspunkt. Anden juledag i 1888 blev der holdt et møde i lagtingsalen i Tórshavn med temaet: bevarelsen af de nationale værdier. Færingerne havde med nationalromantikken fået øjnene op for de nationale værdier. Politikeren og digteren Jóannes Patursson (1866–1946) havde skrevet et digt, som blev læst op på mødet. I digtet bruges et nydannet ord, *stinni*, i betydningen 'kraft'. Matras sagde, at ordet både pegede tilbage til et gammelt orddannelsesprincip og frem i tiden som en mulighed i dannelse af færøske ord. Dermed var det blevet påvist, siger Matras, at det lod sig gøre at danne nye substantiv med gamle suffikser i stedet for den almindeligt anvendte danske endelse *lighed*. Matras var enig i, at færinger havde lært meget af islændinge, når det gjaldt dannelse af afløsningsord, men han påviste samtidig, at man ikke kunne tage kritiskløst fra islandsk, fordi ikke alle islandske ord passede ind i færøsk.

Den symbolske betydning, som digtet havde for Matras var, at i sproget lå der store muligheder for orddannelse. Der er naturligvis nogen retorik i referencen til digtet, men det viser, at det er muligt at danne et substantiv *stinni* ud fra et adjektiv *stinnur* med en afledningsendelse. Med dette digt begyndte genrejsningen af det færøske sprog, som havde til formål at udvide det færøske sprog på hjemlig grund og udbygge færøsk til et funktionelt værktøj for hjemlige og almene tanker. Af nydannelser fra Matras' hånd kan nævnes: *evnisbundin* (materiel), *ígerð* (infektion), *gagnnýta* (udnytte), *yrkisgagn* (organ), *sannkenning* (erkendelse), *sjóbúnaður* (havbrug), *skilmarking* (definition), *algilding* (generalisering) (Poulsen 1991a). Matras brugte meget det islandsk inspirerede ord *frøði* i betydningen videnskab, derfor er der en del sammensatte ord med *frøði* som andet sam-

mensætningsled, fx *alisfrøði* (fysik), *jarðfrøði* (geologi), *læknafrøði* (medicin), *evnafrøði* (kemi), *lívfrøði* (biologi), *støddfrøði* (matematik). Matras overtog arbejdet med Københavns Observatoriums almanak efter Jakobsen og var redaktør fra 1939 til 1971. Fra 1972 til 1978 var J.H.W. Poulsen redaktør. Alle tre redaktører havde purismen som ideal, og de dannede mange nye fagudtryk (se yderligere Jóhannesarson & Joensen 1999: 7–21). Almanakken havde stor betydning for udviklingen af færøske fagudtryk, og mange af de ord, som bruges i dag som ganske almindelige færøske ord, kom oprindeligt fra almanakken. Matras var dog ingen fanatisk purist, særlig i hans skønlitterære oversættelser bruger han ofte importord.

2.3. Jóhan Hendrik Winther Poulsen (1934–)

J. H.W. Poulsen blev ansat på *Føroyamálsdeildin* i 1968 og blev i 1986 udnævnt til professor i nordisk, særlig færøsk sprog. Han fratrådte sin stilling ved instituttet i 1997. Han har arbejdet meget med sprognormering, hvor hans hovedindsats var ”orddannelse på hjemlig grund”, dvs. puristiske nydannelser (Poulsen 1985). Poulsen praktiserer såkaldt lærd orddannelse, dvs. at han danner nye ord af gamle til dels uproduktive suffikser (fx *bulald* for body stocking og *mótald* for modem), og ord med omlyd (fx *telda* for pc dannet af roden i ordet *tal* med i-omlyd). Han har været produktiv i sin nyorddannelse, både i fagsprog og almensprog. Han redigerede supplementsbindet til *Føroyskdonsk orðabók* (1974) og var hovedredaktør på den monolingvale færøske ordbog, *Føroysk orðabók* (1998). Desuden var han formand for *Føroyska málnevndin* (Færøsk sprognævn) fra 1985–1997. Han har i al sin virksomhed fulgt den samme puristiske linje som Jakobsen og Matras. Poulsen havde i

Professor Jóhan Hendrik Winther Poulsen (f. 1934), som står bag flest nyorddannelser i færøsk.

flere år et sprogprogram, *Orðabókin* (Ordbogen) i radioen, hvor emnet var sprog og sprogbrug. Antallet ord fra hans hånd løber sig op i flere hundrede, og mange af dem hører til det daglige ordforråd, fx *bingja* (container), *flogbólturn* (volleyball), *floða* (cd), *gegni* (habilitet), *hugburður* (holdning), *telda* (computer), *tyrla* (helikopter). På fagordsområdet har Poulsen bl.a. redigeret en ordliste med computertermer, *Nøkur teldorð* (1990), og en ordliste med færøske termer inden for olieindustri, som oliedepartementet og Færøsk sprognævn tog initiativ til. Listen blev redigeret i 2002 og findes på sprognævnets hjemmeside (www.fmn.fo).

Orddannelsesprincippet er det puristiske: nydannelser på hjemlig grund. Metoden er hovedsagelig sammensætninger (fx *flogbólturn*, *hugburður*, *talgildur*) og afledninger (fx *telda*). Ordet *floða* (cd) er eksempel på et gammelt ord med ny eller udvidet betydning (*floða* betyder oprindelig 'lag i en høstak').

I computerordlisten forekommer dog enkelte importord, fx *bit* for *bit*, *být* for *byte*, *fila* for *file*, *funka* for *funktion*; derimod hedder fx *RAM ritminni* (egl. skriftminde) *ROM* hedder *lesiminni* (egl. læseminde), og *macro* hedder *fjølvi*. I ordlisten er der indsat to korte artikler, som beskriver to nye fagtermer: *telda* (pc) som er en nydannelse og *kervi* (system), som er et gammelt ord med udvidet betydning. Idéen med de to artikler er formentlig at argumentere for, at det er praktisk muligt at bevare leksikalsk purisme i fagsproget.

I 1974 redigerede J.H.W. Poulsen en liste med landenavne. I denne liste har navnene bibeholdt den fremmede retskrivning. En sammenligning mellem 1974-listen og verdensatlasset (1993) viser en stor ændring i retskrivningen af fremmede navne, fx *Bangladesh* > *Bangladesj*; *Qatar* > *Katar*; *Swaziland* > *Svasiland*; *Tchad* > *Kjad*; *Thailand* > *Teiland*. Sprognævnet har efterfølgende foreslået at skrive fx *Tailand*, fordi <ei> i store dele af landet udtales som [oi].

Stednavnenormeringen i atlasset kan deles op i tre punkter:

- 1) Den fremmede ortografi bliver afløst af færøsk ortografi, fx *Chile* > *Kili*, *Costa Rica* > *Kosta Rika* og *Yemen* > *Jemen*.
- 2) Neologismer. En oversættelse afløser det fremmede, fx *Cape Town* > *Høvdastaður* og *Cape Province* > *Høvdaland*, hvor hvert led oversættes til det tilsvarende færøske.
- 3) Gamle til dels ukendte navneformer i stedet for andre almindeligt anvendte navneformer, fx *Björgvin* for *Bergen*, *Burgundarhólmur* for *Bornholm*.

Stednavnenormeringen er placeret her, fordi J.H.W. Poulsen har været med i dette normeringsarbejde sammen med forlaget Føroya Skúlabókagrunnur.

Endre Brunstad (Brunstad 2001: 276–78) opstiller ni tendenser for J.H.W. Poulsens orddannelser:

- 1) Hellere korte end lange ord.
- 2) Hellere afledninger end sammensætninger (*telda*, *tyrla*, *glæra*, *bingja*).
- 3) Støtte i etymologi, fx *volly ball* > *flogbólturn*, hvor *volly* kommer af det latinske ver-

bum *volare* 'flyve'.

- 4) Brug af hjemlige sprogelementer (affikser, omlyd osv.), fx *telda* dannet af roden i *tal*.
- 5) Søge i udkanten af leksikonet, give gamle ord ny/udvidet betydning.
- 6) Lydlig lighed, fx lade det nye ord have samme begyndelsesbogstav som det fremmede: *skíggi* for *skerm/screen*.
- 7) Tage udgangspunkt i opfordringer fra sprogbrugerne.
- 8) Støtte i islandsk.
- 9) Bruge listige kneb i implementeringen.

Blandt de mest betydningsfulde tendenser i orddannelsen står (1), (2), (4), (5), (8).

Sammenfattende kan man sige, at det som Jakobsen i slutningen af 1800-tallet introducerede som en metode til fornyelse af sproget, videreføres op gennem 1900-tallet af Chr. Matras og J.H.W. Poulsen.

3. Foreninger og institutioner

3.1. Generelt

Der er mange foreninger og institutioner, som har haft stor betydning for udbygningen/udviklingen af færøsk, siden retskrivningsnormen blev lanceret omkring midten af det 19. århundrede. Her gives først en kort oversigt over de vigtigste af disse foreninger, og i næste afsnit får de en lidt fyldigere behandling.

Føroya Fólkaháskúli (grundlagt i 1899) har haft stor betydning for færøsk kultur. De nationale foreninger (*Føroyingafelag*) i København og på Færøerne lagde – sammen med ungdomsforeningerne – stor vægt på at gøre færinger bevidste om de nationale kulturværdier og arrangerede møder for at diskutere færøsk sprog og kultur. Desuden kan man nævne, at forlag, som udgav færøsk litteratur i begyndelsen af 1900-tallet havde stor betydning i selve formidlingsprocessen og i publiceringen af færøsk litteratur. *Hitt føroyska bókmentafelagið* (den færøske litteraturforening) udgav bl.a. J. Dahls færøske grammatik i 1908; en grammatik som i kraft af sin anvendelse i færøskundervisningen på lærerseminariet og i folkeskolen fik stor betydning for normeringen af grammatikken og de grammatiske termer. *Hitt føroyska studentafelagið i Keypmannahavn* (Den færøske studenterforening i København) udgav færøsk litteratur og fungerede desuden som diskussionsforum for færøske studenter i København under besættelsen.

Udgivelsen af tidsskriftet *Varðin* fra 1921 har først og fremmest haft betydning for udviklingen af det færøske litteratursprog. I 1933 blev *Føroya Málfelag* (Færøernes Sprogforening) etableret og fungerede som forlag.

I 1952 blev *Føroya Fróðskaparfelag* (Videnskabernes Selskab) grundlagt. Hovedformålet var at udvikle færøsk som videnskabsprog. Det gjorde man bl.a. ved at udgive en årbog, *Fróðskaparrit*, der har haft stor betydning for udviklingen af færøsk videnskabsprog og færøske fagterminologier. I 1958 blev *Føroya Málfelag* afløst som

sprognormeringsorgan af *Málstovur Føroya Fróðskaparfelags* (Videnskabernes Selskabs Sproginstitut) (Poulsen 1991b:50).

3.2. *Føroya Fólkaháskúli*

Hvis en norm skal få en effekt, må der findes nogle kanaler, hvorigennem normen kan formidles eller implementeres, og til det arbejde kræves der et "støtteapparatet". Brunstad (2001:301) siger:

"Dei som stod for det språkpolitiske organisasjonsarbeidet [på Færøerne], utbreiinga av språket, utbygging av støtteapparat for språket etc., førte tradisjonen [dvs. den puristiske tradition] vidare."

Her skal nævnes nogle vigtige "støtteaktører".

26. december 1888 holdt man et møde i lagtingssalen for at diskutere det færøske sprogs status og modersmålets stilling i det færøske samfund. Dagsordenen var kort men alvorlig: Bevarelsen af de nationale værdier. Færingerne havde med nationalromantikken fået øjnene op for de nationale værdier. Dette såkaldte "julemøde" blev startskuddet til den nationale bevægelse på Færøerne. På mødet kom de nationale strømninger til udtryk. Ideerne var klare: man ønskede at give modersmålet bedre vilkår i det færøske samfund. Mødet kom til den resolution: at færøsk skulle ind i skolen og i kirken, dansk udenadslære skulle holde op, og færøsk skulle bruges i alle offentlige anliggender. På mødet vedtog man desuden, at der skulle arbejdes frem imod en etablering af en færøsk folkehøjskole.

Et konkret resultat af mødet var oprettelsen af *Føringafelag* i 1889, hvis formål var at arbejde for det færøske sprogs status. Et andet resultat var at *Føroya Fólkaháskúli* blev grundlagt i 1899. Her blev der undervist på færøsk, og der blev lagt stor vægt på undervisning i færøsk sprog, litteratur, kultur, historie, matematik, naturhistorie og geografi. Skolens formål var at udvikle færinger kulturelt, nationalt og erhvervsmæssigt. Skolens grundlæggere Rasmus Rasmussen (1871–1961) og Símun av Skarði (1872–1942) mødtes på Askov højskole i 1896 og fik dér inspirationen til at grundlægge en færøsk højskole. Rasmus Rasmussen skrev bl.a. den første færøske roman, *Bábelstornið*, i 1907, en naturalistisk skildring af et færøsk bygdesamfund. Símun av Skarði skrev bl.a. den færøske nationalsang *Tú alfagra land mítt* på højskolen i 1905. Højskolens ideal var, at skolen skulle være grundelementet for en kulturel/sproglig udvikling, og helt fra begyndelsen havde det færøske sprog den plads, som tilkommer modersmålet.

3.3. *Hitt føroyska studentafelagið i Keypmannahavn (Den Færøske Studenterforening i København)*

I 1901 blev studenterforeningen *Grani* grundlagt. Foreningens hovedformål var at

“smidiggøre sproget”, dvs. at udvikle færøsk, således at det kunne anvendes på nye områder. Man var interesseret i at udvide brugsområdet for færøsk. På et af *Grani's* møder blev det bestemt, at Jákup Dahl skulle skrive en færøsk sproglære. Den udkom i 1908, og som lærebog i færøsk grammatik fik den stor betydning for udviklingen af en morfologisk norm og i udbredelsen af færøske grammatiske termer.

Grani blev siden afløst af *Hitt føroyska studentafelagið í Keypmannahavn*, som blev oprettet i 1910 i København. Foreningen arbejdede meget aktivt med den færøske sprogrejsning. Den udgav færøsk litteratur, bl.a. den første færøske digtsamling, *Yrkingar*, af J.H.O. Djurhuus i 1914. Foreningen var engageret i striden om en normeret retskrivning af de færøske stednavne og udgav i 1924 dels et hefte med færøske stednavne og dels en bog om retskrivning af stednavne. Foreningen var aktiv i diskussionen om færøsk som undervisningssprog i skolen. I 1937 udgav Studenterforeningen et skrift, som var en opfordring til at få ændret den så kendte §7 (som påbød at undervisningssproget skulle være dansk). Den blev ændret i 1938.

3.4. *Føroya Málfelag (Færøernes Sprogforening)*

Den første færøske forening, som arbejdede med færøsk sprogplanlægning på Færøerne, var *Føroya Málfelag*, som blev stiftet i 1933. Formålet var at udvikle færøsk til at kunne anvendes på alle områder i det færøske samfund, at give sproget lovmæssige rettigheder i alle anliggender, at give vejledning i anvendelse af skriftlig færøsk, og at udgive bøger som kunne fungere som forbillede for, hvordan man skulle formulere sig på skrift. Men dens levetid var kort. Foreningens sidste generalforsamling blev holdt i 1941, og i 1949 gjorde man et mislykket forsøg på at genetablere foreningen.

Foreningen arbejdede både med korpusplanlægning og statusplanlægning (se Poulsen 1991b: 49–50). Der blev lagt stor vægt på at danne færøske fagord, bl.a. havde foreningen forskellige terminologiudvalg, fx inden for handel, søfart, jordbrug, medicin, jura, skole, teknologi osv. I 1934 udkom *Brævabók*, en håndbog i udfærdigelse af breve, og i 1935 kom en lille litteraturhistorie *Bókmentasøga* af Chr. Matras. *Føroya Flora* af Rasmus Rasmussen kom i 1936, og i 1937 kom en lille almensproglig færøsk-dansk og dansk-færøsk ordbog med titlen *Yrkisnøvn*, dvs. fagbenævnelser.

3.5. *Málstovnur Føroya Fróðskaparfelags (Sproginstituttet ved Færøernes Videnskabelige Selskab)*

De samme personer, som var aktive i den færøske sprogdebat i Danmark under krigen, fortsatte deres arbejde, efter at de var kommet hjem til Færøerne efter krigens afslutning. I 1952 blev *Føroya Fróðskaparfelag* etableret, og initiativtagerne var Hans Debes Joensen (1913–1995) og Jóannes Ramussen (1912–1992). Foreningen udgav *Fróðskaparrit*, et videnskabeligt tidsskrift på færøsk. Man arbejdede fortsat med at

udruste og udvikle færøsk som videnskabsprog, således at det kunne dække de nye sproglige behov. I 1958 blev *Málstovnur Føroya Fróðskaparfelags* oprettet. Det var et sprogorgan med tilknytning til *Føroya Fróðskaparfelag*. Formålet med dette sprogorgan var at indsamle ord til et seddelkartotek, og at arbejde med udvikling af færøsk inden for forskellige fagområder. *Málstovnur* gav også sproglig vejledning. Jóhannes av Skarði (1911–1999) var sekretær helt fra begyndelsen til den blev nedlagt i 1993. I 1980 flyttede *Málstovnur* ind i eget lokale med telefon og en halv sekretærstilling, og samtidig blev et uofficielt sprognævn oprettet i tilknytning til *Málstovnur*, som således fik funktion som et sprogsekretariat. *Føroya Fróðskaparfelag* var den egentlige årsag til at *Fróðskaparsetur Føroya* (Færøernes universitet) blev etableret i 1965.

Den egentlige årsag til oprettelsen af *Málstovnur* var nødvendigheden af at få dannet færøske afløsningsord og videnskabelige termer i forbindelse med udgivelsen af den videnskabelige årbog, *Fróðskaparrit*, som udelukkende blev skrevet på færøsk de første mange år. Man forsøgte at smidiggøre færøsk som videnskabsprog. Argumenterne for at oprette *Málstovnur* var bl.a., at man skulle kunne bruge færøsk på alle fagområder, og færøsk skulle have nye ord for nye begreber. Man tænkte både på sproget i administrationen og i forskellige fagsammenhænge (Heinesen et al. 2002: 18).

Et af de første initiativer fra *Málstovnur* var en ny udgave af *Føroysk-donsk orðabók* af M.A. Jacobsen og Chr. Matras i 1961 (1. udgave var fra 1927/28). Selskabet udgav bogen, mens Færøernes Landsstyre og den danske stat bekostede udgaven. Overskuddet af salget skulle indgå i et ordbogsfond (*Orðabókagrunnurin*). Ordbogsfondet har siden den dag financieret mange færøske ordbogsudgivelser.

3.6. *Føroyska málnevndin* (Færøsk Sprognævn)

I 1985 blev det offentlige færøske sprognævn, *Føroyska málnevndin*, oprettet med lignende struktur og statutter som de øvrige nordiske sprognævne; dog ligner formålsparagraffen mest den islandske med et udpræget puristisk og normativt sigte. Sprognævnet hører under kulturdepartementet. Det er et rådgivende sprogrøgts- og sprogværnsorgan, som skal give vejledning og råd til enkeltpersoner og institutioner om færøsk sprog og sprogbrug. Sprognævnet skal også registrere nye færøske ord og bidrage til dannelse af nye færøske ord, og det skal holde et vågent øje med ukorrekt sprogbrug og – som det hedder – prøve på at forhindre det i at fæstne sig i sproget. Sprognævnet skal have samarbejde med terminologiorganer og institutioner og efter bedste evne forsøge at yde støtte til dem. Sprognævnet har et sekretariat med en sekretær på fuld tid. Der lægges vægt på, at Sprognævnet skal have et godt samarbejde med medier og institutioner med stor sproglig påvirkning, fx centraladministrationen, skoler, aviser, radio og tv. Der kommer mange henvendelser til Sprognævnet, mest gennem telefon og e-post. If. formålsparagraffen skal sprognævnet også besvare spørgsmål om personnavne og stednavne m.m. Men siden oprettelsen af personnavneudvalget i 1992, har spørgsmål om personnavne været administreret af dette organ, hvis formand er en videnskabelig medarbejder ved afdelingen for færøsk ved universitetet.

Sprognævnet har fem medlemmer, som mødes en gang om måneden for at drøfte indkomne spørgsmål. Landsstyret udnævner medlemmerne efter anbefaling fra kulturdepartementet, afdelingen for færøsk ved universitetet, modersmållærerforeningen, forfatterforeningen og journalistforeningen. Sprognævnet vælges for fire år. Afdelingen for færøsk yder sproglig hjælp og vejledning efter behov og lader sine sprogsamlinger stå til disposition. Sprognævnets sekretariat, *Málstovan*, har lokaler på Føroyamálsdeildin. Sprognævnet deltager i det nordiske sprogsamarbejde.

Sammenfattende kan man sige, at dagens sprogpolitik implementeres gennem de sædvanlige kanaler: ordbøger, grammatikker, aviser, radio og tv, terminologiværker, standardværker, lærebøger, skoler, gennem sprognævnets talerør *Orðafar* og den daglige rådgivning fra sprognævnets sekretariat, gennem telefon og e-mail til mediefolk, journalister osv.

3.7. Andre distributionskanaler

En betydelig andel nydannelser bliver kendt i offentligheden gennem skolebøger. Man har i de senere år udgivet mange færøske skolebøger især til folkeskolen i fag som fx matematik, regning, fysik, kemi, historie, natur og teknologi. Nye færøske ord som fx *trihyrningur* (trekant), *samløga* (addition), *stigvísí* (potens), *javnffjarur* (parallel) er kommet i brug gennem nye matematik- og regnebøger. Der bruges dog en del importord i matematikbøger, fx *algebra*, *parabolur*, *paráþil* (parabel), *funksjón*, *hýperþil*, *trapets*, *sýlindari*.

Der udgives mange børnebøger på færøsk. Gennem børnebøgerne lanceres mange nye ord. Ord som er indkommet i talesproget gennem børnebøger og skolebøger er, fx *áarross* (flodhest), *flur* (elefant) og *skjaldboka* (skildpadde). Medierne har også stor betydning, når man taler om lancering af nye færøske ord. Det gælder i særlig grad radioen. Der er mange eksempler på nydannelser, som er kommet i brug gennem radioen, fx *twíkilja* for *katamaran*, *tyrla* for *helikopter*, *einskiljaleinskiljing* for *privatisere/privatisering*, *gegnilógegni* for *habilitet/inhabilitet*, *fløga* for *cd*, *samkyndur* for *homoseksuel* osv.

Útvarp Føroya (Færøernes radio, etableret i 1957) praktiserede i begyndelsen en form for rigsfærøsk udtale med udgangspunkt i sydstrømdialekten, men senere gik man bort fra den igen. I begyndelsen blev der gjort forsøg på at indføre det gamle nordiske tællesystem (fx *sjeytifimm* i stedet for det i talesproget anvendte *fimm* og *hálvfjerðs* svarende til dansk *fem* og *halvfjerds*), men det gik man bort fra igen. I 1997 arrangerede radioen et møde om radiosproget. Diskussionen drejede sig om at finde en neutral form for dagligdags færøsk. I konklusionen kan man læse følgende:

“Radioen skal forsøge at bruge et levende færøsk sprog. Sproget skal være let og forståeligt og skal hverken være unødvendigt højtideligt eller forfladiget. Sproget skal på ingen måde forhindre lytterne at komme til orde eller at forstå radioudsendelserne” (Jacobsen 2001: 50).

Om dialekterne står der samme sted, at radiosproget skal genspejle, at der på Færøerne er forskellige dialekter, og radioen skal værne om rigdommen i dialekterne. Man ønsker altså ikken nogen standardudtale af færøsk. I dag får alle radiomedarbejderne lov til at anvende deres egen dialekt.

Sjónvarp Føroya (Færøernes fjernsyn) blev oprettet i 1984. Den 13. januar 2001 fremlagde kulturministeren et forslag til ændringer i lagtingsloven om radio og tv. I anmærkningerne til forslaget blev der sagt noget om sproget og den sproglige påvirkning fra tv-mediet. Ministeren påviste, at med den teknologiske udvikling på medieområdet, var det nødvendigt at styrke færøsk fjernsyn som kulturinstitution og kulturformidler, fordi færøsk sprog og kultur var under stort pres fra udenlandske fremmedsproglige massemedier. Og der blev lagt vægt på at producere færøske programmer og at transmittere gode udenlandske programmer med færøske undertekster i stedet for danske. Der blev lagt stor vægt på at styrke det færøske sprog i fjernsynet i særdeleshed over for børn og unge. Målsætningen i 2001 var, at de færøskproducerede programmer skulle udgøre halvdelen af den samlede sendetid 1. januar 2003. Men efterfølgende kan man konstatere, at den målsætning ikke er nået.

If. sprogpolitikken skal fjernsynet anvende et levende færøsk sprog; sproget skal være let og forståeligt og ikke unødvendigt højtideligt. Sproget skal på ingen måde hindre seerne i at komme til orde. I forbindelse med dialekterne siges der, at fjernsynet skal genspejle, at der på Færøerne er mange dialekter, og fjernsynet skal beskytte den sproglige skat i dialekterne. Det er samme formulering som for radioen.

3.8. Eksempler på sprogbrug i medierne

Her skal der anføres nogle eksempler på afløsningsord, importord og hybrider (forsynet med en dansk oversættelse). Ordene er udvalgt fra en tilfældig avis, *Sosialurin* (nr. 184, 26. sept 2002), og giver et indtryk af sprogsituationen i aviserne.

Afløsningsord:

“*ikki syndari hóast samkyndur*“, ikke synder skønt homoseksuel (forsiden)

“*hernaðarlig tvíkilja*“, militær katamaran (s. 2)

“*rullubretti á alfaravegi sera vandamikil*“, skateboard på offentlige veje meget farlige (s. 2).

Tilpasning af importord:

“*dagsentur* fyrí gøtubørn í Kiev”, dagcenter for gadebørn i Kiev (s. 11)

“*nógvur turbolensur í Vejle*“, megen turbulens i Vejle.

Importord uden nogen form for tilpasning:

“*triathlon má bíða*“, triathlon må vente (s. 22).

Hybridsammensætninger:

“smartur *stationvognur*”, smart stationvogn (s. 19)

“Havnar Svímjifelag gjørt *sponsoravtalu*”, Tórshavns Svømmeforening gjort sponsoraftale (s. 21).

“*Super tilbøð*” = super tilbud (s. 23).

I en radioudsendelse i Færøernes Radio (26. september 2002 kl. 08.15) blev der talt om skateboard. I indslaget blev både importordet *skateboard* og de færøske nydannelser *rennifjøl*, *rullifjøl* og *rullibretti* benyttet. Der var fire mennesker til stede: værten, to unge skateboardere, moderen til den ene og formanden for Rådet for større færdselssikkerhed. Værten annoncerede indslaget ved først at anvendte importordet og derefter nydannelsen *rennifjøl*. Da han henvendte sig til de to unge, brugte han *skateboard*, og de unge besvarede hans spørgsmål ved at anvende *skateboard*. Da værten så henvendte sig til moderen og til formanden for Rådet for større færdselssikkerhed, brugte han ordet *rennifjøl*. Formanden besvarede spørgsmålene ved konsekvent at anvende ordet *rullibretti*. Det resulterede i at værten begyndte at tilpasse sin sprogbrug og slog over til at anvende *rullibretti*. Der var altså stor variation i sprogbrugen. Radioværten brugte de færøske nydannelser, når han talte med de voksne og med repræsentanten for myndigheden, mens han brugte importordet, når han henvendte sig til de unge, fordi *skateboard* er det ord, som de unge bruger.

I avisen *Fregnir* (nr. 34, 27. september til 3. oktober 2002) kunne man på samme side se to overskrifter med hhv. et importord og en tilsvarende nydannelse: *Privatisering er torfør* (privatisering er vanskelig) og *einskiljing i Kekkia* (privatisering i Tjekkiet). *Einskiljing* er en nydannelse for *privatisering*. Ordet kom på tryk for første gang i en betænkning om privatisering af offentlige foretag og virksomheder, hvorefter ordet kom i brug i medierne og blandt politikerne, og det er nu blevet almindeligt i talesproget.

Men nye ord og ordformer kommer også i brug ved at offentlige og private institutioner følger rekkommendationer fra sprognævnet. Således kan man konstatere, at banker, pengeinstitutter og finansministeriet anvender de anbefalede tilpassede former *konta* og *salda* for importordene konto og saldo. De færøske former er ved at slå igennem i almensproget. Til en vis grad vinder ord fra lovtekster også indpas i almensproget. Man kan forestille sig at et ord som *akfar* (fartøj) først er kommet på tryk i færdselsloven og derfra har fundet vejen til offentligheden via medierne.

4. Ordbøger

4.1. 1770-tallet og 1800-tallet

Der var stor interesse for folkeoplysning og kulturelle værdier i det 18. og 19. århundrede. Denne interesse for land og folk kom til udtryk hos den lærde færøske oplysningsmand Jens Chr. Svabo (1746–1824). Oplysningsforfatterne havde ikke kun interesse i at forbedre folks materielle vilkår, men var også i høj grad optaget af sprog og kultur. Svabo var en typisk oplysningsmand med folkeoplysning som

hovedinteresse, men hans interesse for færøsk kultur medførte, at han indsamlede fx kvad og ord til en færøsk ordbog. Svabos ordbog er den første færøske ordbog, som vi kender. Desuden skrev han et stort topografisk værk om Færøerne *Indberetninger fra en Reise i Fære 1781 og 1782* (Djurhuus 1959).

Svabos ordbog har færøske opslagsord skrevet med hans egen ortofone retskrivning og er forsynet med danske og latinske ordforklaringer. Ordbogsmanuskripterne blev først trykt og udgivet af Chr. Matras i 1966 med titlen *Dictionarium Færoense*. Ordbogen foreligger i flere manuskripter, hvoraf de ældste stammer fra 1770'erne. Svabo var – som før påpeget – ikke purist, og hans ordbog indeholder mange *anbeheiti*-ord (her i normaliseret retskrivning), fx: *annám, annáma, bedraga, bedriva, beganga seg, bekyrnra, bestyrkja, bestýra, besøkja, betonkja, fordi, forhøga, forkynna, forláta, forráða, fortrúligur*. Der er mange eksempler på suffikset *-heit*: *einigheit, blindheit, bløheit, evigheit, hastigheit, óskyldigheit, tolmðigheit, øvrigheit*. Eksempler på suffikset *-iksi* er: *forbanniksi, formyrkiksi, reinsiksi*. Sådanne ord har været uønskede ord i færøske ordbøger, selv om de er almindelige i talesproget, og de har derfor været udelukket fra de normative/præskriptive færøske ordbøger op gennem 1900-tallet. En del af dem har dog fundet optagelse i de nyeste ordbøger fra 1990'erne. Svabo mente, at færøsk var så blandet med dansk, at det næsten ikke kunne kaldes for et sprog. Purismen, som Svabo anså for at være umulig at gennemføre i 1700-tallet, blev ca. hundrede år senere hovedprincippet i den færøske sprogpolitik (jf. Jakob Jakobsen). Svabos anbefaling var, at færingerne burde tage det danske sprog i brug og lade det færøske uddø, fordi han anså ikke at færøsk havde nogen mulighed at overleve. Svabo syntes det var en håbløs opgave at gå tilbage til de ”gamle membraner” (dvs. de gamle islandske håndskrifter) for at finde nye ord, for selv om man fandt dem, troede han ikke på, at folket ville kendes ved dem. Han havde et nøgternt rationalistisk syn på sprogsagen uden nogen følelser for sprogets symbolske værdi for det færøske folk.

I 1891 udkom den første færøske ordsamling, udarbejdet af Jakob Jakobsen. Den blev udgivet som anden del af *Færøsk Anthologi* ved V.U. Hammershaimb. Ordene var exciperet fra litteratursproget, dvs. fra prosateksterne i *Færøsk Anthologi 1* og fra færøske kvad. Andelen af *anbeheiti*-ordene er betydeligt mindre end hos Svabo. Jakobsens holdning var at sådanne ord skulle erstattes af tilsvarende færøske ord. Han optog dog nogle sådanne ord med henvisning til det tilsvarende færøske arveord. En artikel i Jakobsens ordsamling kan fx se sådan ud: *behaga ... behage. Hedder på færøsk dáma ella líkjast á*. Jakobsen giver eksplicit sin holdning til kende. Han henviser fra en danisme til det tilsvarende færøske ord, som han anbefaler skal bruges i stedet for opslagsordet. Han anbefaler eksplicit, at de danske talesprogord bør erstattes af hjemlige ord. En meget konkret, åben præskriptiv måde. En sådan præskription findes ikke hos Svabo. Svabo tænke ikke i normerende baner; hans ordbog skulle derimod fungere som et mindesmærke over det færøske sprog! Han ville – med sine egne ord – vise de kommende generationer, hvordan færøsk engang var. Foruden ordbogen gjorde Jakobsen en liste over ord, som forekom i *Færøske Folkesagn og Æventyr* (1899–1901).

Færøsk Anthologi og *Færøske Folkesagn og Æventyr* udkom i slutningen af 1800-tallet. Bogudgiveren med færøske tekster hørte til sjældenhederne den gang. Ret-

skrivningen var ny, og man var ikke vant til at læse færøsk. Den gang var det almindeligt at man læste højt for hinanden, og bøger blev lånt mellem husene i bygden. Hvor stor sproglig normeringseffekt de første færøske bøger har haft er umuligt at måle, men formodentlig har de haft en vis, men dog begrænset udbredelse tidlig i 1900-tallet hos dem, som havde råd at købe og tid til at læse bøger. Man ved fra undersøgelser, at blandt de færøske bøger, som folk var i besiddelse af tidligt på 1900-tallet var *Føroysk-donsk orðabók* (1927–28), *Færøske Folkesagn og Æventyr* (1899–1901) og *Færøsk Anthologi* (1891), men langt de fleste bøger var danske (oplysningerne er fra manuskripter i håndskriftsamlingen på *Føroyamálsdeildin*).

4.2. 1900-tallet

4.2.1. *Føroysk-donsk orðabók* (1927–28) og (1961)

Den egentlige årsag til at denne ordbog udkom, var at den danske professor Johs. Brøndum-Nielsen i 1922 skrev en anmeldelse i den danske avis *Politikken* om Sigfús Blöndals *Íslensk-dönsk orðabók*. I anmeldelsen udtrykte Brøndum-Nielsen bl.a. et ønske om at der snart kom en færøsk ”søsterordbog”. Han engagerede sig med stor interesse i projektet.

M.A. Jacobsens og Chr. Matras’ *Føroysk-donsk orðabók* har været et af de vigtigste opslagsværk om færøsk sprogbrug. Purismen, som var blevet etableret i Jakobsens *Færøsk Anthologi*, blev videreført i denne ordbog. *Føroysk-donsk orðabók* var meget restriktiv m.h.t. at optage danismer fra talesproget. Ord af typen: *behaga*, *besøkja*, *evigheit*, *forbannilsi* findes ikke i ordbogen. Den indeholdt hele ordsamlingen i *Færøsk Anthologi* og *Færøske Folkesagn og Æventyr* og desuden ord fra nyere litteratur og var således en ordbog over skriftsproget. Kritikerne syntes, at ordbogen gav et:

“ufuldstændigt billede af talesproget, som det i virkeligheden er, dels fordi flere nydannelser, der gerne er blevet til med tilsvarende ord i islandsk som forbillede og som væsentlig kun hører skriftsproget til, har fundet optagelse, dels og hovedsagelig fordi talesprogets danske elementer ligesom i skriftsproget, for det meste udelades” (Jón Helgason 1931: 302).

I forordet siger forfatterne, at ordforrådet er hentet fra bøger, tidsskrifter, lærebøger og aviser. Jón Helgasons kritik er korrekt. Ordforrådet er således først og fremmest nyfærøske skriftsprogsord. Forfatterne havde også adgang til private ordsamlinger. Forfatternes præskriptive holdning tillod ikke danismer og almindeligt anvendte talesprogsord.

I 1961 udkom en revideret og forøget udgave af ordbogen, men den puristiske sprogpolitik var bibeholdt. Når forfatterne vil vise, at der til en danisme findes et godt færøsk afløsningsord, opføres danismen som opslagsord med anmærkningen *talespr.* (= talesprogsord) og med en reference til det færøske ord, fx

ferga (talespr.) = *ferja*;
fýrur *fyr(torn)*. Jfr. *viti*;
valg (*ældre talespr.*): *politisk valg*. Jfr. *val*.

Det skal læses sådan, at fx *ferga*, *fýrur* og *valg* findes i færøsk, men der anbefales, at man i stedet for disse anvender de tilsvarende færøske ord. Denne form for henvisning anvendte Jakobsen også i sin ordbog, men han var mere direkte i sin formulering ("det hedder på færøsk..."). De danske ordformer er optaget som opslagsord, fordi forfatterne går ud fra, at mange færinger bedre kender den danske form end den færøske.

Der er enkelte importord i 1961-udgaven, fx *apotek*, *atom*, *bakteria* (Clausén 1978: 35). Forkortelsen *lit* efter et opslagsord betyder, at ordet er litterært, dvs. tilhører det moderne sprog, specielt skriftsproget og ikke er et gammelt arveord i færøsk. Det kan fx dreje sig om islandsk inspirerede ord, fx *menning*, men også færøske nydannelser, fx *gosfjall*. Det er interessant at se, at i 1961 oplyste forfatterne, at fx *gosfjall* (= vulkan) var en forholdsvis ukendt nydannelse. I dag er det et ganske almindeligt ord.

Ulla Clausén gjorde i 1970'erne en undersøgelse af importord og afløsningsord i færøsk (Clausén 1978). Det er interessant at konstatere, at i hendes undersøgelse var der mange nydannelser, som hendes informanter ikke kendte, men som i dag er en naturlig del af det færøske ordforråd. Hun spurgte bl.a. om betydningen af ordene *gosfjall* (vulkan) og *lýðveldi* (republik). Der var kun få informanter, som kunne angive den rette betydning af disse ord. I dag er disse ord vel kendte, bl.a. gennem medierne og skolebøger.

I 1974 udkom supplementsbindet til *Føroysk-donsk orðabók*, udarbejdet af J.H.W. Poulsen. Forfatteren har samme puristiske holdning til ordforrådet som de ældre redaktører. Der findes således meget få importord i ordbogen.

4.2.2. *Føroysk málspilla og málrøkt (fejlagtig sprogbrug og sprogrøgt) (1961–77)*

Ordbogsværket *Føroysk málspilla og málrøkt* med undertitlen *óføroysk-føroysk orðabók* udkom i fire bind i årene fra 1961–77. Som undertitlen antyder er opslagsordene importord, enten rent danske ord og udtryk eller danske/udenlandske ord i mere eller mindre tilpasset form, hvorfra der henvises til de tilsvarende færøske. Forfatteren, Jógvan við Ánna, var inspireret af Knud Knudsens puristiske ordbog *Unorsk og norsk eller Fremmedords Avløsning* (1881). Jógvan við Ánna var imod alle slags importord, uanset om de var gamle i sproget. I forordet karakteriserer forfatteren importord som *málspilla*, dvs. ukorrekt sprogbrug, som kan udvikle sig til *máldráp* (sprogdrab)! Et typisk eksempel på hans puristiske linje er ordet *cykel*. Her anfører han nydannelserne *hjólhøstur*, *tvihjólur*, *reiðhjól*, men undlader det mest almindelige af dem alle, nemlig det tilpassede importord *súkkla*. Under ordet *bil* anfører han kun nydannelsen *akfar* (fartøj), som er et overbegreb og derfor misvisende (alle

biler er fartøjer, men ikke alle fartøjer er biler!). Jógvan við Áanna gik meget vidt i sin søgning efter færøske afløsningsord, og man støder på mange besynderlige ord i hans ordbog. Jógvan við Áanna stod for en meget strengere puristisk linje end hans forgængere, fx Jakob Jakobsen, som kunne acceptere importord, som havde været længe i sproget. Han var også mere yderliggående end hans samtidige, Chr. Matras og J.H.W. Poulsen.

4.2.3. *Donsk-føroysk orðabók (1967)*

Jóhannes av Skarðis *Donsk-føroysk orðabók* udkom i 1967 og i 2. udgave i 1977. Jóhannes av Skarði er kendt som sprogpurist. I forordet til ordbogen står disse – efterhånden klassiske – ord om den færøske sprogsituation:

”Sprogsituationen på Færøerne er den, at mange ord, som i almindelighed bliver anvendt mand og mand imellem, ikke er blevet optaget i litteratursproget. Disse ord har, lige siden interessen for sproget opstod og man for alvor begyndte at arbejde med sproget, været anset for ufærøske, selv om folk ellers anvendte dem. Færinger har i deres arbejde for sproget altid været det, vi kan kalde for sprogpurister. Sådanne ord er heller ikke optaget i denne bog [...] De allerfleste nydannelser, som er optaget i bogen, har været på tryk før. Her har jeg været varsom med optagelse. Dette har igen medført, at mange ord i det danske sprog, mest fremmedord, ikke er kommet med i bogen, p.gr.a. at jeg ikke har fundet færøske ord at oversætte dem med, og jeg har ikke set nogen årsag til at tage dem med uoversatte eller kun med færøske bøjningsendelser.”

Forfatteren har været tro over for sit princip. Man kan egentlig sige, at det har været det færøske ordforråd, som har været styrende for, om et dansk ord skulle med i ordbogen: hvis han ikke havde et godt færøsk ord som oversættelse, blev det danske opslagsord ikke taget med. Ud fra et brugersynspunkt er det jo et højst besynderligt princip, men forfatterens hensigt har i højere grad været at arbejde i purismens tjeneste end at lave en praktisk ordbog. Ordbogen har i stor udstrækning fungeret som en stedfortræder for en færøsk monolingval ordbog, fordi mange færinger bedre kender det danske ord end det tilsvarende færøske (vi ser det også hos Jakob Jakobsen og i høj grad hos Jógvan við Áanna). Fx oversætter Jóhannes av Skarði *forelsket* med *ásttikin* og undlader at anføre det almindeligt anvendte talesprogsord *forelskaður*. Men han ser bort fra, at *ásttikin* er et decideret skriftsprogsord, som tilhører et højere stil-lag end det tilsvarende danske. Når han ikke har taget *forelskaður* med, er det fordi det strider imod hans princip om, at anføre uoversatte ord med færøske bøjningsendelser.

I en anmeldelse af bogen sagde Rikard Long, som i øvrigt var meget kritisk til purismen, at bogens hensigt var ikke at gengive det færøske sprog sådan som det i

virkeligheden var, men derimod at ensrette det med den hensigt at genskabe det norøne ordforråd i færøsk (Andreassen 1979: 208). Konsekvensen af det er, siger anmelderen, at man udelukker en stor del af talesprogsordene – i grunden den samme kritik, som Jón Helgason fremførte om den færøsk-danske ordbog. Rikard Long tvivler på om ordbogen bygger på et videnskabeligt grundlag (Andreassen 1979: 26). Clausén (1978: 36) påviser, at for oversættere, som har brug for praktisk hjælp, er ordbogen ofte utilstrækkelig, da den savner sådanne ord, til hvilke færøsk endnu ikke har fundet nogen modsvarighed.

4.2.4. *Ensk-føroysk orðabók (1984)*

Jóhannes av Skarðis *Ensk-føroysk orðabók* var den første ordbog mellem færøsk og engelsk. Bogen fik aldrig nogen større udbredelse og blev kun i begrænset omfang anvendt i skolerne. Dels havde den for få opslagsord, dels blev den kritiseret for at være for restriktiv og puristisk (jf Thomsen 1986). Det betød at den var uanvendelig for færøske skoleelever og for udlændinge, som ville lære sig færøsk, fordi en stor del af de færøske oversættelser var nydannelser, som få eller ingen kendte. Eleverne kunne ikke identificere sig med mange af de færøske ord, og udlændinge, som ville lære sig færøsk blev henvist til ord, som ikke bruges i daglig tale. Fx oversættes *dogmatic* med *kreddufastur*, som i øvrigt er et importord! (*Dogmatiskur* bruges i talesproget). Det engelske ord *pedal* oversættes med *stig, ástig*, skønt de allerfleste færinger anvender *pedalur*, som altså ikke er med. Det engelske ord *zip/zipper* oversættes med *dragulás/rennulás*, selv om forfatteren ved, at alle færinger bruger det danske ord i tilpasset form, *lynlás*. Jóhannes av Skarði praktiserer samme udvælgelsesprincip her som han gjorde i *Donsk-føroysk orðabók* fra 1967: hellere en dristig nydannelse end et importord. Både *Ensk-føroysk* og *Donsk-føroysk orðabók* (1967) er eksempler på strengt normative/præskriptive ordbøger. Hans hensigt er at få folk til at anvende færøske ord i stedet for de fremmede. Endre Brunstad kalder det for dialektisk purisme: Jóhannes av Skarði's ordbøger foreskrev retningslinjerne for rent færøsk (tesen). Ud fra dialektisk tænkning vil den puristiske sprogform møde sin modsætning i den faktiske sprogbrug (antitesen). Gennem mødet mellem den foreskrive purisme og den faktiske realisme udvikler sproget sig som en blanding af de to (syntesen). Endre Brunstad siger, at Hjalmar P. Petersens ordbog (se nedenfor) kan tolkes som syntesen (Brunstad 2001: 273).

4.2.5. *Ensk-føroysk orðabók 1992 (Engelsk-færøsk ordbog)*

I 1990'erne skete der en ændring i holdningen til importord i færøske ordbøger. Man holdt sig ikke så strengt til det såkaldte akademiprincip ”hvorefter kun gode og anbefalelsesværdige ord kunne finde optagelse i ordbøger” (jf. Jacobsen 1998: 20). Man optog flere talesprogsord i ordbøgerne end man havde gjort før. Holdningen blev mere positiv

overfor importord fra talesproget, som nu fik en bedre repræsentation end tidligere. Den første ordbog, som udviste denne holdningsændring over for importordene, var *Ensk-føroysk orðabók*, skrevet af Anfinnur í Skála, Jonhard Mikkelsen og Zakarias Wang. I denne ordbog kan man se en hel del importord blandt de færøske ækvivalenter, selv om importordene dog er begrænset. Det er vanskeligt at se nogen overordnet linje i udvælgelsen af, hvilke importord der kommer med, og hvilke der ikke kommer med. I enkelte tilfælde anføres importordet, selv om der findes et færøsk afløsningsord. Det nye med denne ordbog var delvis importordenes forholdsvis store antal og delvis at de fik færøsk skrivemåde. Det var noget nyt i færøske ordbøger. Eksempelvis anføres både nydannelsen *evnafrøði* og importordet *kemi* som ækvivalenter til engelsk *chemistry*, og nydannelsen *ferðøking* (egl. fartstigning) og importordet *akselerasjón* som oversættelser for engelsk *acceleration*. Som oversættelse af det engelske ord *passion* anføres *litinskapur*, som er en tilpasning af det danske ord *lidenskab*. Skulle vel snarere være *líðiskapur* (af verbet *líða*).

Som man kan se har importordene fået færøsk retskrivning, fx *akselerasjón* og *konfirmasjón*. Den store forskel i forhold til Jóhannes av Skarði's *Ensk-føroysk orðabók* er det store antal importord som synonymmer til færøske nydannelser. Forfatterne tænker mere på, at bogen skal være et praktisk redskab i tilegne af et fremmedsprog, og da må man optage de ord, som rent faktisk bruges i sprogsamfundet. Generelt kan man sige, at Jóhannes av Skarði foretrækker purismen frem for bogens anvendelighed, mens Anfinnur í Skála et al. foretrækker bogens praktiske anvendelighed frem for purismen. Denne ordbog introducerer den nye og mere liberale holdning til importord, og den næste ordbog i rækken, *Donsk-føroysk orðabók* (1995) går endnu et skridt videre i den retning.

4.2.6. *Donsk-føroysk orðabók* (1995)

I 1995 udkom *Donsk-føroysk orðabók*, som skulle vise sig at få meget stor omtale i medierne og blandt folk p.g.a. sin liberale holdning til importord. Ordbogen blev redigeret af Hjalmar P. Petersen og Marius Staksberg. Den indeholder flere importord end nogen anden færøsk ordbog, og mange importord fik her færøsk retskrivning for første gang, fx *desain* (design), *intrisja* (intrige), *kovboy* (cowboy), *mannikeng* (mannequin), *nivo* (niveau), *sjalu* (jaloux), *tineygjari* (teenager). Ordbogen er tredje udgave af Jóhannes av Skarði's *Donsk-føroysk orðabók*, men profilen er en helt anden end Johannes av Skarði's. I forordet kan man læse følgende om ordudvalget:

”Jeg har forsøgt at have de mest almindelige færøske ord først [i oversættelserne] og har desuden taget en del almindeligt anvendte importord med. Dette er en mellemvej i forhold til den puristiske retning, som ligger bag ordbogen fra 1967 og 1977. Importordene har fået færøsk form og er tilpasset færøske bøjningsregler. Fra et puristisk synspunkt har jeg forsøgt at bruge lempelige (færøsk: *snøgg*) færøske ord i stedet for at overanvende importord.”

Overskriften fra avisdebatten om *Donsk-føroysk orðabók* (1995). (Oversat: "Har Videnskabselskabet med sin nye sprogpolitik nogen eksistensberettigelse?")

Derfor har han bl.a. ikke ordet *farva* (da. farve) med, kun *litur*, selv om *farva* er almindeligt i talesproget.

Udgaven af *Donsk-føroysk orðabók* medførte et hav af anmeldelser i aviserne. Det var hovedsagelig bogens store antal importord, som skabte de store reaktioner. Enkelte syntes det var godt at få en ordbog, som tilgodeså importordene i talesproget, mens andre anså det som et tilbageskridt i forhold til de ældre mere normative/præskriptive færøske ordbøger. De fleste indlæg i aviserne var imod den positive holdning til importord, som kom til udtryk i ordbogen. Redaktørerne havde valgt at give importordene færøsk retskrivning. Det havde man gjort før, så det var ikke noget nyt. Reaktionen i aviserne drejede sig mere om det store antal importord. Mange syntes der var for mange unødvendige importord blandt de færøske ækvivalenter. Fx bruges ordet *mentan* for det danske ord *kultur*, men alligevel anføres importordet *kulturur* som færøsk synonym til *mentan*. I det tilfælde kan man sige det er unødvendigt, da *mentan* bruges både i tale og skrift. Sceptikerne mente, at ordbogen var med til ændre folks holdning til importord i en forkert retning, mens sympatisørerne syntes, at det var på tide at få en ordbog, som genspejlede den faktiske færøske sprogbrug. Temaet præskription/deskription i færøske ordbøger aktualiseredes med denne ordbog. Tendensen i 1990'ernes ordbøger har været et større hensyn til talesprogsord og almindelig anvendte importord. *Donsk-føroysk orðabók* er indtil videre den eneste egentlige deskriptive færøske ordbog.

Et nyt tema, som kom ind i sprogdebatten med denne ordbog, var en diskussion om det demokratiske princip. Forlaget (*Føroya Fróðskaparfelag*) lægger vægt på det demokratiske princip i indledningen: sproget er for alle og alle skal have mulighed for at påvirke sprogpolitikken, og alle har ret til at sætte sit præg på den sproglige standard, og man skal have lov til selv at bestemme, hvilke ord man vælger at bruge i skrift:

"Sprogbrug er alles sag, og sprogpolitikken bør også ordnes som alles sag. I nutidssamfundet har folket en demokratisk ret til at være med i sprogpoliti-

ske bestemmelser, og disse omstændigheder bør også genspejles i ordbøger, hvis formål er brugsbøger hos offentligheden”.

4.2.7. *Donsk-føroysk orðabók (1998)*

Nogle år senere – i 1998 – udkom en ny *Donsk-føroysk orðabók*. Forfatterne var de samme som redigerede *Ensk-føroysk orðabók* (1992), og forlaget var det samme, Stíðin. Den indeholder over 78.000 opslagsord. Det er ikke umiddelbart muligt at gøre en sammenligning mellem de to dansk-færøske ordbøger m.h.t. anvendelse af importord, fordi den sidstnævnte ikke findes i digital form. Antallet af færøske importord er betragteligt mindre i *Donsk-føroysk* (1998) end i *Donsk-føroysk* (1995). Dvs. at forfatterne undlader at opføre importordet, hvis der er tilstrækkeligt med færøske ækvivalenter for det tilsvarende danske. En højst besynderlig ting er, at de to redaktører praktiserer forskellig retskrivning af ord, som ender på *-tion*. I første halvdel af bogen skrives der *-sjón*, fx *konfirmasjón*, mens det danske ord *variation* staves *variatión* på færøsk. I forordet siger forfatterne, at de har forsøgt at finde færøske ord for alle de danske ord og alle danske importord i bogen, men i de tilfælde hvor de ikke har fundet færøske ord, har de benyttet de udenlandske ord i oversættelsen enten i udenlandsk eller i færøiseret form. De har selv lavet nye færøske ord, og i forordet siger de, at deres egne nydannelser burde være kodet, så brugeren vidste, hvilke ord står for redaktørernes regning, men det har de ikke gjort. En sammenligning mellem de to dansk-færøske ordbøger kan vise forskellen i holdningen til importord:

<i>Opslagsord</i>	<i>Donsk-føroysk (1995)</i>	<i>Donsk-føroysk (1998)</i>
Cowboy	+ kovboy	+ cowboyur
Design	+ desain	- desain
Intrige	+ intrisja	- intrisja
Jaloux	+ sjalu	- sjalu
Mannequin	+ mannikeng	+ mannequin
Niveau	+ nivo	- nivo
Teenager	+ tineygjari	- tineygjari.

Denne sammenligning behøver ikke yderligere kommentarer.

4.2.8. *Føroysk orðabók (1998)*

Føroysk orðabók er en ensproglig færøsk ordbog, dvs. med opslagsord og definitioner på færøsk. Det er den første færøske modersmålsordbog. Den indeholder over 65.000 opslagsord. Redigeringen af ordbogen foregik på *Føroyamálsdeildin* ved *Fróðskaparsetur Føroya* og udgiver var *Føroya Fróðskaparfelag*. Arbejdet begyndte omkring 1990 og bogen udkom sommeren 1998. Foruden hovedredaktøren, J.H.W.

Poulsen, var der fire redaktører. Om ordmaterialet i ordbogen står der i forordet, at man har lagt vægt på at få de oprindelige arveord, etablerede importord og nydannede ord med. Dog har man i højere grad end før forsøgt at give plads til internationale ord og ord fra talesproget med fremmed oprindelse. De sidstnævnte er kodet med *tlm.*, dvs. talumál (talesprog). Videre står der i forordet, at de fleste af talesprogsordene har en sådan stilværdi, at de frarådes at bruge, når man vil udtrykke sig omhyggeligt (s. 9).

Ordene stammer hovedsagelig fra ordseddelsamlingen på ca. 700.000 sedler på *Føroyamálsdeildin* og fra ældre ordbøger. Desuden blev ord fra en elektronisk stavetkontrol excerperet for at få så mange nye ord med som muligt. Mange ord er indsamlede gennem radioprogrammet *Orðabókin* (Ordbogen) som var en sprogudsendelse, hvorigennem man indsamlede lokalt ordstof, dialektale ord osv. Seddelsamlingen indeholder for det meste excerperter fra klassisk færøsk skønlitteratur, fra folkelivs- og kulturhistoriske skildringer, fra enkelte fagtekster og fra private ordsamlinger. Størstedelen stammer fra første halvdel af 1900-tallet. I indsamlingen har man lægt vægt på det gamle ordmateriale. Sedlerne indeholder typisk oplysninger om gammelt færøsk arbejds- og åndsliv, gamle værktøjer, sjældne vendinger, idiommer osv., som ikke længere er levende sprog. Denne interesse har overskygget indsamlingen af almindeligt talt og skrevet færøsk dagligsprog. Man har i excerperingen tendens til at ophøje de gamle teksters ordforråd, mens man var mere skeptisk over for nutidssproget. I udgangspunkter er ordbogen normativ, den skal vise vejen til god sprogbrug. Den er også normativ, når det gælder bøjning, udtale osv.

Føroysk orðabók indtager en mellemstilling mellem den meget præskriptive *Føroysk-donsk orðabók* (1961) og den deskriptive *Donsk-føroysk orðabók* (1995). Man ser samme kritik af denne ordbog som af *Føroysk-donsk orðabók* (1961) og *Donsk-føroysk orðabók* (1967), nemlig at ordbogen repræsenterer ikke færøsk som det rent faktisk tales i dag, fordi en stor del af talesprogordene ikke er med (jf. fx Barnes 1999: 35).

I *Føroysk orðabók* er der 273 *anbeheitisord*. Disse ord har været stigmatiseret i færøske ordbøger. Eksempler på sådanne ord i *Føroysk orðabók* er *be-*: *bedrøviligur*, *begynna*; *för-*: *forfylgja*, *förhojr*, *førsøma*, *förvinna*; *-art*: *bakarí*, *fiskarí*; *-heit*: *gøðheit*, *skjóðheit*; *-ils*: *áminnils*, *klemmils*. Det tilsvarende antal ord i den deskriptive *Donsk-føroysk orðabók* (1995) er 882. *Føroysk orðabók* anvender *-tión*-stavning (fx *konfirmatión*). Eksempler på tilpassede importord i ordbogen er: *bakkur* (en. back [i fodbold]), *bellur* (en. bell [fra trawlersprog]), *breitil* (en. bridle [fra trawlersprog]), *djassur* (en. jazz), *djú*s (en. juice), *drøgg* (en. drug), *gir* (en. gear), *vesi* (en. wc), *greypfrukt* (en. grape), *hippi* (en. hippie), *kips* (en. chips), *koddendi* (en. cod end), *leys* (en. lace), *nylon* (en. nylon), *rokkur* (en. rock), (at) *slóa* (en. (to) slow), *spitari* (en. speeder), *tekk* (en. teak), *treydari* (en. trailer), *trol* (en. trawl), *trolari* (en. trawler), *tvein* (en. twine), *twist* (en. twist), *víst* (en. whist).

Som et eksempel på et enkelt domæne kan vi tage musik, som har mange importord, og se på, hvordan ordbogen dækker det område. *Føroysk orðabók* har mange navne på instrumenter, fx *bratsj*, *fagott*, *floyta*, *flygil*, *gittari*, *klarinet*t, *klaver*, *sello*, *trumma*. Desuden findes ordene *opera*, *satsur*, *symfoni* (dog ikke *overtýra*) i ordbogen. Sangstem-

merne findes her: *altur*, *sopranur*, *tenorur*, *bassur*; mens ord som fx *trio*, *kvartett*, *sekstett* osv. mangler. De fleste ord har fået færøsk retskrivning (ortografisk purisme), fx *gittari*, *klarinet*, *opera* bøjes som et svagt bøjet femininum (*operan* i best. form sg. og *operur* i pl.). I de fleste tilfælde bevarer importordet den samme trykfordeling som i dansk, dvs. at hovedtrykket i *klarinet* ligger på sidste stavelse, og derfor staves det med dobbelt *t*, for at angive, at den trykstærke vokal er kort.

4.2.9. *Føroysk samheitaorðabók 2000 (Færøsk synonymordbog)*

Efter at have arbejdet i ca. ti år udkom i år 2000 den første færøske synonymordbog, *Føroysk samheitaorðabók*. Ordbogen var i modsætning til de før omtalte redigeret af en autodidakt. Forfatteren havde før arbejdet som altnuligmand: fisker, taxachauffør, stenhugger og kunstner. Interessen for ordbogsarbejde opstod, da han begyndte at lave kryds-ogtværs-opgaver for en færøsk avis. Synonymordbogen er med sine 50.500 opslagsord et produkt af det arbejde. Med synonymordbogen fik færinger et redskab til at lege med sproget. Bogen er ikke kun en synonymordbog, men i høj grad også en begrebsordbog. Bogen er meget tilbageholdende med optagelse af importord, danismer, fremmedord og talesprogsord i det hele taget, men den indeholder mange dialektale ord og vendinger. I forordet står der, at "Synonymordbogen bygger på purismen, og deraf følger, at mange importord og fremmede vendinger i færøsk sprogdragt og talesprogsord i øvrigt ikke er taget med" (s. 8). Man finder således ikke importord som fx *demokrati* og *helikoptari*. *Helikoptari* fik sit afløsningsord *tyrla* for en del år siden, men da *helikoptari* ikke er med, er *tyrla* heller ikke med, fordi så er der intet synonym at henviser til. Da *demokrati* ikke er med, er det færøske ord *fólkastýri* heller ikke med. Derimod finder man importord som fx *statur*, *startur*, *havi* og en hel del *anbeheitis*-ord (fx *annáma*, *begynna*, *fordøma*, *forkela*, *forligheit*, *klókkeit*, *áminnils*). Set med 1990'ernes øjne praktiserer redaktøren en relativ streng purisme sammenlignet med de andre ordbøger fra denne periode. Ordbogen ligger mere på linje med de ældre færøske ordbøger i så henseende (jf. Jacobsen 2000).

4.3. *Anbeheitis*-ord

Ordet *anbeheitis* bruges her som fællesbetegnelse for ord med danske (opr. nedertyske affikser). Det drejer sig om ord med præfikserne *an-*, *be-* og *for-* og suffikserne *-heit* og *-ils*. De er stigmatiseret i færøsk og har derfor i stor udstrækning været udelukket fra færøske ordbøger op gennem 1900-tallet. Ordene er almindelige i talesproget, men bruges i begrænset omfang i skriftsproget. I det følgende sammenlignes fire ordbøger mht. optagelse af disse ord. De fire ordbøger er Svabos ordbog fra 1770'erne, *Færøsk Anthologi (FA 1891)*, *Donsk-føroysk orðabók (DF 1995)* og *Føroysk orðabók (FO 1998)*. Disse ordbøger spænder over en periode på ca. 200 år, og disse ord siger noget om holdningen til denne type ord.

Svabo 1770'erne	FA 1891	DF 1995	FO 1998
<i>an-</i> 3	1	3	3
<i>be-</i> 33	7	44	45
<i>for-</i> 58	14	364	96
<i>-heit</i> 63	1	143	24
<i>-ilsí</i> 12	3	190	85
<i>-arí</i> 2	0	130	20
total 171	26	882	273

Ordbøgerne kan ikke umiddelbart sammenlignes, fordi de er meget forskellige i omfang. Men oversigten viser en klar tendens: fra det deskriptive 1700-tal til det præskriptive 1800-tal falder tallene meget. Da vi kommer op i 1890'erne anså man ikke disse ord for anbefalelsesværdige, og derfor kom de ikke med i FA; den puristiske sprogpolitik tillod ikke sådanne talesprogsord i ordbøger. Men selv om ordene ikke findes i ordbøgerne, lever de videre i talesproget, og i 1990'erne optræder de i stort antal i en færøsk ordbog. I *Donsk-føroysk orðabók* optræder der i gennemsnit et *anbeihitilsí-ord* på hver side i bogen, mens der i *Føroysk orðabók* gennemsnitlig optræder et sådant ord på hver femte side.

Eksempler fra Svabo (her i normaliseret/tilpasset retskrivning): *annám, annáma, bedriva, bekymra, bestanda, besvara, besøkja, forbi, forgenga, forboyra, forklára, forrætta, blindheit, evigheit, harðheit, stoltheit, nøtrilsí, reinsilsí, svímilsí, ørilsí*.

Eksempler fra FA: *anfall, begynna, behalda, beýða, forderva, forláta, forsvara, forundra, ørilsí*.

Jakobsen henviser således i FA:

behaga (...) Hedder på ret færøsk *dáma* eller *likjast á*.

behalda (...) Rettere *hava, halda, njóta*.

bevara (...) Rettere *goyma, varðveita*.

Donsk-føroysk orðabók (1927–28) har stort de samme ord på *an-* og *for-* som FA, men det er bemærkelsesværdigt, at den ikke indeholder nogen eksempler på ord med *be-* og *-heit*, mens den har nogle flere eksempler på *-ilsí* end FA. Som eksempler kan nævnes: *forbannilsí, nøtrilsí, svímilsí, syfilsí*.

I 1961-udgaven af *Føroysk-donsk orðabók* er frekvensen af *an-*, *for-* og *-ilsí* omtrent den samme som i udgaven fra 1927–28; der er fire ord med præfikset *be-* (*begynna, begynnilsí, bygningur, betala*), men desuden står præfikset *be-* opført som opslagsord med den oplysning, at det er et "præfiks der findes i en del låneord, især i talesproget". Suffikset *-heit* er i 1961-udgaven fundet i mindst seks opslagsord, hvor det i første udgave ikke fandtes.

I *Føroysk orðabók* (1998) optræder præfikserne *an-* og *be-* omtrent lige så sjældent som i de andre ordbøger, bortset fra Svabo. Dog har den en opsamlingsartikel med *be-*, hvor der opregnes mange ord af denne type, uden at der dog følger nogen nærmere definition af ordene, fx *bedraga, behandla, behovast, bestemma* og *besøkja*.

Præfikset *for-* har ikke en sådan artikel, men til gengæld findes der henved 100 selvstændige opslagsord af denne type. Kun en lille del af disse ord er markeret som talesprogsord. Det skyldes til dels at mange af disse ord med tiden har fået deres selvstændige betydning og ikke længere kan betragtes som rå importord.

Donsk-føroysk orðabók (1995) er suveræn topscorer, når det drejer sig om optagelse af *anbeheitilsi*-ord. Nogle eksempler: *bedrøviligur*, *begávaður*, *begrípa*, *begrunda*, *bevísa*, *forelskaður*, *foroldaður*, *forkálkaður*, *formerkjja*, *fortalísi*, *bundinheit*, *flottheit*, *fruktbarheit*, *grammheit*, *neyvheit*, *begávísi*, *dannísi*, *forelskísi*, *forstoppísi*. I *Føroysk orðabók* er der en klar tendens til at vælge afledning på *-ing* i stedet for på *-ísi*, fx *upplivísi* > *uppliving*, *áminnísi* > *áminning*, *ájáttísi* > *ájátting*, *forlátísi* > *fyrígeving*, *hendísi* > *hending*, *játtísi* > *játting*, *játtan*, *njótísi* > *njótning*. Her er der tale om implicit eller skjult normering, idet formerne med *-ing* er anført som hovedformer med definitioner, hvorimod formerne med *-ísi* i mange tilfælde er stigmatiseret som tilhørende talesproget. I nogle tilfælde er der betydningsforskel, fx *stavísi* (stavelse) vs. *staving* (stavning), *skapísi* (form) vs. *skaping* (formning) og *líknísi* (lignelse) vs. *líkning* (ligning). De normative ordbøger anvender det nordiske suffiks *-leiki* frem for *-heit*, fx dansk *evighed* > færøsk *avinleiki*, *sandhed* > *sannleiki*, *dumbhed* > *býttleiki* osv. Det skal dog tilføjes, at i dagligsproget støder man gerne på former som fx *evigheit*, *sannheit*, *býttheit*, *ódeyðiligheit*, *óforgeingiligheit*, *ússaligheit*.

5. Fagsproget

5.1. Generelt

Der er en principiel forskel mellem almensproglige (leksikografiske) ordlister og fagsproglige (terminologiske) ordlister. Den principielle forskel ligger i, at leksikografi i sin natur er mere deskriptiv, mens terminologi er mere normativ. Men da færøsk leksikografi har været – og til dels endnu er – meget normativ, er der i praksis ikke nogen stor forskel mellem de to discipliner i færøsk sprogrøgt. Udvikling af færøsk fagsprog har helt fra slutningen af 1800-tallet været en del af den færøske sprogpolitik. Leksikalsk purisme har været – og er stadigvæk – idealet.

Fagsproget er en del af den overordnede almene færøske sprogpolitik, dvs. at fagordene dannes efter samme puristiske principper som i almensproget. Det er et kendt fænomen, at de anbefalede fagord ikke altid bliver brugt i fagmiljøet. Og det kan få den konsekvens, at fagordene ikke opnår status som norm af fagfolkene, som i stedet for anvender internationale fagord, måske i tilpasset form i udtale, bøjning osv. (dvs. fonologisk og morfologisk purisme). I sådanne tilfælde kan der være store forskelle mellem de normative og de operative fagord, dvs. mellem de anbefalede ord og den faktiske sprogbrug på fagområdet. Selv om der findes en ordliste med computertermer, så foretrækker mange fagfolk inden for informationsteknologien hellere de internationale fagord end de færøske.

5.2. De ældste kendte færøske fagord

Der eksisterer et manuskript til en færøsk skolebog i geometri til undervisning på den dengang nyoprettede færøske folkehøjskole. Forfatteren var Rasmus Rasmussen, den ene af skolens grundlæggere og lærer på skolen. Der er tale om tre hæfter. Det ældste er dateret på Askov Højskole 1897–98, hvor Rasmus Rasmussen var elev. Dette hæfte indeholder opgaver i geometri og er skrevet på dansk. De to andre manuskripter, som er på færøsk, er dateret på *Føroya Fólkaháskúli*, hhv. i Klaksvík 1/11 1899 og i Føgrulíð 8/12 1901 (højskolen var først i Klaksvík og flyttede siden til Føgrulíð). Det som kendetegner fagordene i disse hæfter er, at den leksikalske purisme er helt fraværende. Forfatteren anfører de danske ord med en delvis tilpasset retskrivning og med færøske bøjningsendelser. Eksemplerne er mange, fx: *centrum*, *cirkul* (m.), *diameter* (m.), *digonalur* (m.), *explementvinkul* (m.), *figurur* (m.), *geometri* (f.), *komplimentvinkul* (m.), *kongruentur* (adj.), *parallellar linjur* (f. pl.), *periferi* (f.), *polygon* (f.), her opfører han afløsningsordet *fleirkantur* 'flerkant', *radius* (vistnok m., pl: radiar), *segment* (n.), *sektor* (m.), *supplementvinkul* (m.), *symmetri*, *symmetriskur* (adj.), *tangentur* (m.), *vinkul* (m.) osv. Dvs. at han anvender de danske importord, men han tildeler ordene færøsk bøjningsendelse og genus. Ordene ovenfor er eksempler på ortografisk og morfologisk purisme. Eksempler på fonologisk purisme er der i ordene *plánur* (da. plan) og *grád* (da. grad). Et af de få eksempler på en nydannelse (gammelt ord med ny betydning) er ordet *slóð* (Rasmussen skriver *sló/slóg*) om et punkt som kan flyttes. Rasmussen siger ikke eksplicit noget om sin holdning til purismen, men enkelte steder i hæfterne kan man se rettelser, hvor han erstatter danismer med færøske ord og udtryk, fx: *forbindast* > *sambindast*; *forbindilsis* > *sambands*; *forbindilsislinjunum* > *sambandslinjunum*; *forlongist* > *verður longd*; *man sigur* > *tað sigst*; *útrekning* > *vídd*. (Jeg vil takke Guðrun Gaard for at få lov til at se disse hæfter).

Bortset fra Rasmus Rasmussens geometri-manuskript er purismen gennemgående i færøsk fagsprog op gennem 1900-tallet. I 1908 udkom Jákup Dahls *Føroysk mállæra til skúlabrúks* (Færøsk grammatik til skolebrug) med en ny færøsk grammatisk terminologi. Rasmus Rasmussen standardiserede ordforrådet inden for botanik med tre bøger: *Føroysk plantulæra* i 1910, *Føroya Flora* i 1935 og *Føroysk plantunøvn* i 1950. En af Rasmus Rasmussens samtidige, Mikkjal á Ryggi (1879–1956) skrev to zoologibøger til skolebrug: *Dýralæra* i 1935 og *Fuglabókin* i 1951. I 1960'erne og 1970'erne udviklede Bjarni Niclasen (1919–1980) fagsprog inden for fysik og kemi med lærebøger. I 1960 redigerede Jóhannes av Skarði en dansk-færøsk ordliste for administrations- og kontorområdet, hvis formål var at få ansatte på offentlige kontorer til at anvende færøske ord. Denne ordliste ligner meget en almensproglig dansk-færøsk ordbog med mange almensproglige ord og udtryk. Den er en forløber for Jóhannes av Skarði's *Donsk-føroysk orðabók* fra 1967.

5.3. Krigen og tiden efter 1945

Under anden verdenskrig var Færøerne besat af England, men occupationen medførte ikke nogen videre angloficering af det færøske sprog. Efter krigen var det fremdeles den dansksproglige påvirkning man var optaget af, og der kan være flere årsager til det. Færøsk var fortsat inde i en stadardiseringsproces. Man skulle opbygge normeringsinstitutioner, ordbøger skulle skrives og man arbejdede med funktionsudbygning (Brunstad 2001: 267). Men krigen kom til at spille en rolle på en anden måde. Al forbindelse mellem Færøerne og Danmark var afbrudt under anden verdenskrig, og det medførte, at de færinger, som var i Danmark, da krigen brød ud, ikke havde mulighed for at komme hjem til Færøerne, før efter krigens afslutning i 1945. Blandt de færinger, som befandt sig i Danmark i 1940, var færøske studenter. Og flere af dem engagerede sig i funktionsudbygningen af færøsk. Her skal nævnes fire personer, som var i Danmark under besættelsen og som efter krigen arbejdede med at udvikle færøsk fagsprog. Juristen Sigurð Joensen (1911–1993) arbejdede med at udvikle juridiske fagord. Han var i mange år medlem af færøsk sprognævn. Geologen Jóannes Rasmussen (1912–1992) arbejdede med geologiske fagord, og lægen Hans Debes Joensen (1913–1995) udgav i 1969 en færøsk fysikbog med titlen *Alisfrøði*. Den fjerde af den generations terminologer var Hanus við Høgadalsá (1913–1998), som i 1944 udgav en ordliste med færøske posttermer forsynet med danske og franske ækvivalenter.

Det er velkendt, at folk som opholder sig udenlands, ser deres hjemland i et nyt lys med baggrund i nye erkendelser fra nye impulser. Fremmedfølelsen i et nyt miljø skaber sammenhold hos minoriteter med fælles kultur og sprog (Debes 1991: 14). Denne *Fremdheitserlebnis* var også årsagen til oprettelsen af den færøske studenterforening og af færøske tidsskrifter, som havde stor kulturel og identitetsmæssig betydning for de færinger, som var i Danmark under krigen. Tidsskrifter som fx *Búgvín*, *Jól uttanlendis* og *Útiseti*, som alle udkom under krigen, fik stor betydning for udviklingen af færøsk (jf Dahl 1983). Den nationale bevægelse i 1870'erne opstod også som et diaspora-fænomen blandt færøske studenter i København.

5.4. Eksempler på nogle ordlister og termdannelser

Efter anden verdenskrig har funktionsudbygningen været stor. Der findes i dag færøske fagord inden for mange områder, fx administration, botanik, edb, fysik, geologi, grammatik, kemi, kvalitetsstyring og kvalitetssikring, jura, litteratur, matematik, markedsføring, medicin, olieudvinding, radioteknologi, sprogvidenskab osv. De ældre ordlister er oftest oversættelser fra dansk, mens de nyere (fx edb og olieteknologi) delvis er oversættelser fra engelsk.

I 1970 udkom en færøsk-dansk og dansk-færøsk ordliste til H.D. Joensens bog *Alisfrøði* (fysik) for at understøtte læsningen af bogen. Forfatterens hensigt var at danne en færøsk terminologi for fysikken. Det medførte en mængde nye ord, som var helt ukendte for den færøske læser. Derfor var det nødvendigt med en ordliste.

H.D. Joensen har fx *bak* for *hypotenuse*, *geri* for *generator*, *ljóðtak* for *mikrofon*, *rennil* for *rotor*, *spennbroytil* for *transformator*. Dels giver han gamle ord ny betydning (fx *bak*, egl. *bag*), og dels dannes nye ord med gamle suffikser (fx. *rennil*). Af importord kan nævnes: *atom*, *elektron*, *negativ*, *positiv*, *radari* (Clausén 1978: 37).

Geologi- og jura-ordlisterne er færøsk-danske og dansk-færøske, mens edb-ordlisten, *Nøkur teldorð* (Poulsen 1990) både har danske og engelske ækvivalenter. Olieordlisten er færøsk-engelsk og engelsk-færøsk med definitioner i den færøske del. Ordlisten *Góðskustýring og góðskutrygging*, dvs. kvalitetsstyring og kvalitetssikring (Poulsen 1996), er en oversættelse af den internationale standard ISO 8402 *Quality Management and Quality Assurance Vocabulary* og har kun engelske ækvivalenter. Den er forsynet med færøske og engelske definitioner af alle begreber. Fælles for fagordlisterne er, at de for det meste anvender færøske nydannelser, men der forekommer dog en del importord.

Nogle eksempler fra disse fagordlister kan illustrere de færøske termer, og de afslører implicit holdningen til importord. I geologi-ordlisten er de fleste termer færøske nydannelser. Internationale navne på mineraler, grundstoffer osv. bibeholdes, fx *agat*, *aluminium*. I enkelte tilfælde tillempes ortografien, fx *antracit* til *antrasitt*. Jura-ordlisten har mange lighedspunkter med en almensproglig ordbog: den anfører mange ækvivalenter til samme opslagsord, har mange eksempler på ordet i brug og anvender omskrivninger/definitioner af opslagsordene.

For at vise orddannelsesprincipperne i færøsk sammenlignet med dansk og engelsk, følger her en oversigt over ord fra kvalitetsstyrings-ordlisten:

<i>Færøsk</i>	<i>Engelsk</i>	<i>Dansk</i>
eind	entity	entitet
tilgongd	process	proces
starvsskipan	procedure	procedure
vøra	product	produkt
tænasta	service	serviceydelse
tænastuveiting	service delivery	levering af serviceydelse
fyrirøka	organization	virksomhed/organisation
fyrirøkubygnaður	organizational structure	organisationsstruktur
viðskiftari	customer	kunde
útvegari	supplier	leverandør
keypari	purchaser	køber
verktakari	contractor	leverandør i kontraktforhold kontraktforhold
undirútvegari	subcontractor	underleverandør

De færøske ord er uden undtagelse hjemlige nydannelser, mens de danske i høj grad er fra engelsk. I dette udsnit er det kun ordet *køber* i den danske liste som findes i norrønt. Det skal dog tilføjes, at i daglig tale anvendes de danske ord ofte i tilpasset

form, fx *produkt* for *vora*, *kundi* for *viðskiftari*, *leverandørur* for *útvegari*, *undir-
leverandørur* for *undirútvegari*.

I olie-ordlisten anvendes for det meste færøske nydannelser, fx *útbástur* for *blowout*, *kolvetni* for *hydrocarbon*, *frálandsboring* for *offshore drilling*, *atstöðuskip* for *standby boat* og *veitingarskip* for *supply vessel*. Importord bruges som navne på stoffer, fx *bentonitt* for *bentonite*, *dolomitt* for *dolomite*, *heptan* for *heptane*.

Færøske radioamatører har en interesseorganisation. I et nummer af organisationens medlemsblad, *Oyarin* (fra en gang i 1970'erne) diskuterer de fordele og ulemper ved nationale og internationale fagord. De foretrækker færøske nydannelser, fordi de internationale fagord har svært ved at tilpasse sig færøske bøjnings- og udtaleregler. Radioamatørerne har en færøsk ordliste for radioteknologi og elektricitet med danske og engelske ækvivalenter. Om orddannelsesprincipperne siger de, at tilpasning af importordet altid bør være den sidste udvej (*Oyarin* nr. 12, u.å.).

6. Sammenfatning

I 1846 udkom de første færøske tekster med Hammershaimbs retskrivning. Med dette redskab begyndte udviklingen og genrejsningen af det færøske sprog. Genrejsning skal her forstås som generobringer af tabte domæner, og udvikling skal forstås som udvikling af nye funktioner. Fra at være et samfund med dansk som dominerende sprog i fx offentlige, administrative, kirkelige og undervisningsmæssige forhold, er Færøerne nu et færøsksproget samfund med færøsk på stort set alle områder. Vikør (2001: 111) påpeger, at et af de få områder, som endnu ikke er færøksproget er det, som han kalder for "popular culture" (film med danske undertekster, dansksproget kiosklitteratur, danske ugeblade, danske magasiner, mange dansksprogede programmer i færøsk tv osv.).

Færøsk har erobret mange domæner fra slutningen af 1800-tallet og til i dag. Her følger nogle milepæle op gennem historien:

- Færøske aviser fra (1890)
- Færøsk folkehøjskole (1899)
- Færøsk bliver undervisningsfag på lærerseminariet (1907)
- Færøsk bliver obligatorisk fag i folkeskolen (1912)
- Skriftlig færøsk bliver obligatorisk fag i skolen (1920)
- Alle lærere skal gennemgå et kursus i færøsk før de ansættes (1931)
- Færøsk ligestilles med dansk som undervisningssprog (1938)
- Færøsk ligestilles med dansk som kirkesprog (1939)
- Færøsk anerkendes som øernes hovedsprog (1948)
- Færøsk bibel (1949)
- Færøsk radio (1957)
- Færøske stednavne standardiseres med færøsk retskrivning (1960)
- Færøsk salmebog og kirkebibel (1961)

Færøsk TV (1984)
 Færøsk sprognævn (1985)
 Færøsk personnavnelov (1992).

Et af de centrale spørgsmål i normeringen var ordforrådet. Man valgte allerede i slutningen af 1800-tallet den såkaldte purisme, som betød at man ville danne færøske afløsningsord i stedet for at anvende importord. Argumentet var at importordene virkede fremmede for den færøske sprogstruktur. Den første færøske purist, Jakob Jakobsen (1864–1918), mente at man burde danne nye ord for nye begreber. Normeringen kommer meget klart til udtryk i Jakob Jakobsens ordbog til *Færøsk Anthologi*. Han opfører danske importord med henvisning til det tilsvarende færøske.

Siden dengang har purismen været fremtrædende i normeringen af såvel almensproget som fagsproget. Normeringen har fra begyndelsen forsøgt at sætte grænser op for, hvad der er færøsk og hvad der er dansk.

I 1990'erne ændredes holdningen til purismen og importord. Ordbogsredaktørerne optog mange importord og almindeligt anvendte talesprogsord i ordbøgerne. Der skete dog intet egentligt brud med purismen som princip.

Det store ordbogs-år ti var 1990'erne. Fra 1992 til 2000 udkom fem store ordbøger: *Ensk-føroysk* (1992), *Donsk-føroysk* (1995), *Donsk-føroysk* (1998), *Føroysk orðabók* (1998) og *Føroysk samheitaorðabók* (2000) på ca. 4000 sider tilsammen. Denne store virksomhed kan skyldes at landsstyret bevilgede penge til ordbogsarbejde, særlig til tosprogede ordbøger. Nordisk sprogråd har de sidste år ydet en årlig støtte til de små sprogområder i Norden. Disse penge er kommet færøske ordbogsarbejder til gode. Man ville udruste sprogene imod den voksende globalisering, hvor den engelsksproglige dominans var overvældende.

Arbejdet med at udvikle færøsk fagsprog er foregået helt fra slutningen af 1800-tallet til i dag. De ældste kendte ordlister er Rasmus Rasmussens geometri-ordlister fra århundredeskiftet og Jakob Jakobsens ord i den færøske udgave af almanakken fra Københavns observatorium. Efter anden verdenskrig intensiveredes indsatsen for færøsk med udgivelser af ordbøger, ordlister, fagbøger, lærebøger osv., samtidig med at sprogrøgten institutionaliseredes. Fagsprogsarbejdet har været udført i purismens ånd, og man har bestræbt sig på at få lavet færøske afløsningsord. Man kan dog se en del importord blandt de færøske termer i fx nyere lærebøger og fagordlister.

Der etableredes institutioner, hvis formål var at udvikle og fremme færøsk. I slutningen af 1800-tallet fik oprettelsen af *Føringafelag* og dets avis *Føringatíðindi* stor betydning for udviklingen af færøsk. Og *Føroya Fólkaháskúli* har op gennem 1900-tallet haft meget stor betydning for udviklingen af færøsk. Institutioner som fx *Føroya Málfelag*, *Málstovnur Føroya Fróðskaparfelags* og *Føroyska málnevndin* har været vigtige aktører som støtteapparat i implementeringen. Medierne (*Útvarp Føroya* og *Sjónvarp Føroya* samt aviserne) og færøske lærebøger og fagbøger har også haft stor betydning. Forlagene har som udgiver af skolebøger spillet en stor rolle i normeringen.

Referencer

- Andreassen, Hanus. 1979. *Kveikt og kannað*. Tórshavn: Føroya Skúlabólagrunnur.
- av Skarði, Jóhannes. 1960. *Føroyskt orðatílfar I. Úr Fyrisitingar- og Skrivstovumáli. Danskur-Føroyskur Orðalisti*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- av Skarði, Jóhannes. 1967. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- á Ryggi, Mikkjál. 1935. *Dýralæra*. Tórshavn
- Barnes, Michael. 1999. Føroysk orðabók. I: *Málting* 25, s. 34-38.
- Brunstad, Endre. 2001. *Det reine språket*. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk. (Afh. til doctor artium-graden.) Bergen: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Bergen.
- Clausén, Ulla. 1978. *Nyord i färöiskan. Ett bidrag till belysning av språksituationen på Färöerna*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Dahl, Jákup. 1908. *Føroysk mállæra til skúlabrúks*. Keyppannahavn & Kristiania: Hitt føroyska Bókmentafelagið.
- Dahl, Árni. 1983. *Føroysk bókmentasøga III*. Tórshavn: Fannir.
- Debes, Hans Jacob. 1991. Tjóðskaparrørsla sum søguligt fyrirbrigdi og granskingarevni. I: *Fróðskaparrit* 36-37, s. 8-27.
- Djurhuus, Napoleon. 1959. *Indberetninger fra en Reise i Færø 1781 og 1782*. København: Selskabet til udgivelse af kildekrifter og studier.
- Hammershaimb V.U. 1891. *Færøsk Anthologi*. København.
- Heinesen, Maud & Firouz Gaini & Marjun Arge Simonsen. 2002. *Føroya Fróðskaparfelag 1952-2002*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- í Skála, Anfinnur & Jonhard Mikkelsen & Zakarias Wang. 1992. *Ensk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- í Skála, Anfinnur & Jonhard Mikkelsen & Zakarias Wang. 1998. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Stiðin.
- Jacobsen, Jógvan í Lon. 1998. Móðurmálsorðabókin sum grundarlag undir øðrum orðabókum. I: *Málting* 22, s. 14-23.
- Jacobsen, Jógvan í Lon. 1999. Udenlandske navne i det færøske atlas. I: B. Helleland & L. Nilsson (red.), *Rapport frá NORNA's tjuesjette symposium i Oslo 28.-30 mai 1997*, s. 21-30. Uppsala: Nordisk språkråd & Norna-förlaget.
- Jacobsen, Jógvan í Lon. 2000. Føroysk samheitaorðabók. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 22, s. 261-264. Reykjavík: Íslenska málfræðifélagið.
- Jacobsen, Jógvan í Lon. 2001. Standardfærøsk eller standard i færøsk. I: *Sprog i Norden* 2001, s. 47-65. Oslo: Novus forlag.
- Joensen, Hans Debes. 1969. *Alisfrøði*. Tórshavn.
- Joensen, Jóan Pauli. 1990. *Fróðskaparsetur Føroya 1965-1990. Stutt søguligt yvirlit á 25 ára degnum 20. mai 1990*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Jóansson, Tórður. 1997. *English loanwords in Faroese. A Thesis presented for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Aberdeen*. Tórshavn: Fannir.
- Jóhannesarson, Tórður & Hans Joensen. 1999. Álmanakkin hjá Keyppannahavnar lærda háskúla. I: *Varðin* 66, s. 7-21.

- Jón Helgason. 1931. M.A. Jacobsen og C. Matras: Føroysk-donsk orðabók (Færøsk-dansk ordbog). Tórshavn 1927-8. I: *Arkiv for nordisk filologi* XXXVII, s. 302-307.
- Larsen, Kaj. 1991. Eitt stavsetingaruppskot. I: *Málting* 2, s. 2-12.
- Larsen, Kaj. 1993. Hin fyrsti málreinsarin. I: *Málting* 9, s.12-19.
- Matras, Christian & M.A. Jacobsen. 1927/28. *Føroysk-donsk orðabók*. Tórshavn & København: Felagið Varðin & J.H. Schultz Forlag A/S.
- Matras, Christian. 1929. Hin føroyski málsurningurin og støða hans í norrønum nýreisingarverki. I: *Varðin* 9, s. 46-59.
- Matras, Christian. 1939. *Svabos færøske Visehaandskrifter*. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Matras, Christian. 1943. *Svabos glossar til færøske Visehaandskrifter*. København: Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur.
- Matras, Christian. 1951. Det færøske skriftsprog af 1846. I: *Scripta Islandica. Isländska Sällskapetets årsbok 2/1951*.
- Matras, Christian. 1957. *Greinir og ritgerðir* [eftir Jakob Jakobsen]. Tórshavn.
- Matras, Christian. 1966. *Dictionarium Færoense - Færøsk-dansk-latinsk ordbog*. [Færoensia VII]. København: Munksgaard.
- Matras, Christian. 1970. *Dictionarium Færoense*. II. Indledning og registre. København: Munksgaard.
- Oyarin* [u.å.] Radiamatørernes medlemsblad. Tórshavn.
- Petersen, Hjalmar P. 1995. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther. 1985. Orðagerð á heimligum støði. I: *Sprog i Norden 1985*, s. 46-56.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther. 1990. *Nøkur teldorð*. Tórshavn: Føroyska málnevndin
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther. 1991a. Hugleiðingar um málrøktarmannin Chr. Matras. I: *Málting* 1, s. 4-14.
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther. 1991b. Føroyska málnevndin. I: *Fróðskaparrit* s. 39-56.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. & Zakaris S. Hansen & Jógvan í Lon Jacobsen & Marjun Simonsen. 1998. *Føroysk orðabók*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Poulsen, Suni. 1996. *Góðskustýring og góðskutrygging*. Tórshavn.
- Rafn, Carl Christian (red.). 1832. *Færingesaga eller Færøboernes Historie i den islandske Grundtext med færøisk og dansk Oversættelse*. Kjøbenhavn.
- Rasmussen, Rasmus. 1910. *Plantulera*. Tórshavn: Hitt føroyska bókmentafelagið.
- Rasmussen, Rasmus. 1936. *Føroya Flora*. Tórshavn: Føroya málfelag.
- Rasmussen, Rasmus. 1950. *Føroysk plantunøvn*. Tórshavn.
- Rithøvundabókin*. 1995.
- Schrøter, J.H. 1823. *Evangelium Sankta Mattheussa aa Først og Danskt*. Randers: Det danske Bibelselskab.
- Simonsen, M.A. 2001. Leitorðaurval við serligum atliti at orðum við ónorrønum ats-koytum. (Upubliceret opgave ved *Føroyamálsdeildin* (Inst. for færøsk sprog og lit-

teratur ved Færøernes universitet.)

Skårup, Poul. 1964. *Rasmus Rask og færøsk*. [Færoensia VI]. København.

Thomsen, Johnny. 1986. Ensk-føroysk orðabók. I: *Brá* 8, s. 11-23.

Thomsen, Johnny. 1996. Brúka argjakonur lepastift? Ella nýta argjakvinnur varrastift? I: *Málting* 16, s. 10-24.

við Høgadalsá, Hanus. 1944. *Føroysk postorð*. Tórshavn.

Weyhe, Eivind. 1996. Bendingarmunur í føroyskum málförum. I: *Íslenskt mál og almenn málfræði* 18, s. 71-118.

Vikør, Lars S. 2001. *The Nordic Languages. Their Status and Interrelations*. Oslo: Novus.

Vikør, Lars S. 2001. Språknormering i ein språkkontaktsituasjon. I: Kurt Braunmüller & Jógvan í Lon Jacobsen (red.), *Moderen lingvistiske teorier og færøsk*, s. 181-198. Oslo: Novus.

Norvagisering og fornorsking¹

Helge Sandøy
Bergen

1. Innleiing

Da Noreg blei eit sjølvstendig rike i 1814 (i kongeunion med Sverige fram til 1905), oppstod eit politisk grunnlag for ein kulturkonflikt. Men konflikten kom ikkje klårt for dagen før under nasjonalromantikken. På 1830-talet ser vi ein begynnande norsk debatt blant intellektuelle om korleis det språkpolitiske spørsmålet skulle best løysast. Men det var mest famlande idéar da, og litt individuell eksperimentering. Meir konkret blei den norske språkstriden i 1853 ved at Ivar Aasen foreslo ei form og rettskriving for eit nytt landsmål (seinare 'nynorsk') bygd på dei norske dialektane (Aasen 1853). Konflikten som no kom mellom to språkformer i landet, har seinare dominert innfallsvinkelen til norsk språkdebatt, og spørsmålet om utalandske ord har vore underordna hovudspørsmålet: Skulle nasjonen Noreg ha sitt eige skriftspråk, og korleis skulle det utformast?

Nynorskrørsla hadde klåraste positive svaret på spørsmålet om eit eige nasjonalt skriftmål. Men også tilhengarane av det norsk-danske språket (seinare 'bokmål') gjekk meir og meir over til det synet at deira språk òg skulle bli nasjonalt.² Siste halvdel av 1800-talet var prega av den diskusjonen, og språkhistoria blei prega av fleire reformer, som kan ha gitt mange nordmenn ei forståing for at skriftmålet er alltid eit resultat av ein styrt prosess. Det er dessutan eit produkt av ein konflikt mellom motstridande interesser. Spørsmålet om importorda har gått inn i den overordna konflikten. Eit eige fokusert tema blei dei ikkje før på 1980-talet.

2. Norsk ortografi

2.1. Norsk-dansk frå 1862

Enda på 1850-talet var skriftmålet i Noreg heilt dansk – offiselt sett utan modifikasjonar. Etter 1814 var faktisk mange nordmenn opptekne av å skrive ein reinare dansk enn før, ikkje minst pga. at fleire etter kvart lærte standardnorma. Førebiletet for den danske norma var bestemt i ei forordning frå 11. mai 1775 til å vere eit verk som kom to år etter, nemleg historieverket *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* av Ove Malling. Seinare kom grammatikkar med reglar og rettleiing.

Ikkje alle nordmenn var lojale. I 1830-åra oppstod det debatt om skriftspråket i Noreg, og særleg Henrik Wergeland såg for seg at det måtte omleggjast i retning av

Morgenbladet.

Tredende Aargang.

No. 323.

Mandagen den 19de November

1838

Fræmmede Ord ere Leietjenere, som bør beholde Nationaldragten, saalænge de ikke saa ganske sættes i vor Tjeneste, at de aldrig skulle vige Pladsen for mere hjemmelvorne Kammerader. Og med Hensyn paa de naturaliserede Ord: hvorfor kan ikke Lyden af disse lempes efter den eengang antagne Skrivemaade? Det er Kavat, der udtale f. Ex. Departement saaledes ledes, at man i sidste Stavelse hører Lyden af e og ikke a og at man ligeledes hører t tydeligt udtalt. Dette er usædvanligt, kan man sige; men er Orthophonismen mindre usædvanligt, og fører den ikke ogsaa det Onde med sig, at Ordens Oprindelse langtfra saagodt kunde udledes som ved en rigtig Stavemaade? Modparten troer, at Orthographien vil undergaae en almindelig Forandring; jeg maa see det, før jeg troer det.

Tilslidst vil jeg bede Gud bevare os fra to slemme ting, nemlig: Cholera og Orthophonisme!

Fræmmede Ord ere Leietjenere, som bør beholde Nationaldragten, saalænge de ikke saa ganske sættes i vor Tjeneste, at de aldrig skulle vige Pladsen for mere Hjemmehørende Kammerader. Og med Hensyn paa de naturaliserede Ord: hvorfor kan ikke Lyden av disse lempes efter den eengang antagne Skrivemaade? Det er Mange, der udtale f. Ex. Departement saaledes, at man i sidste Stavelse hører Lyden af e og ikke a og at man ligeledes hører t tydeligt udtalt. Dette er usædvanligt, kan man sige; men er Orthophonismen mindre usædvanligt? og fører den ikke ogsaa det Onde med sig, at Ordens Oprindelse langtfra saa godt kunde udledes som ved en rigtig Stavemaade? Modparten troer, at Orthographien vil undergaae en almindelig Forandring; jeg maa see det, før jeg troer det.

Tilslidst vil jeg bede Gud bevare os fra to slemme ting, nemlig: Cholera og Orthophonisme!

Ortofonien blei diskutert tidleg. Her eit utdrag frå Morgenbladet 19.11.1838. (For å lette lesinga av kopien er det her sett til tekst med latinske bokstavar.)

norsk. Han praktiserte òg ein del av ideane sine. For importorda fekk dei f.eks. følgjer for ord som *Kritik* og *Filosofi*. Det vil seie at det kom opp både ein tanke om og ein vilje til å eksperimentere med språket.

Den danske språkvitenskapsmannen Rasmus Rask hadde i 1820-åra gjort seg til talsmann for prinsippet om ortofoni (dvs. å skrive *lydrett*), og mange blei opptekne av tankane hans. I 1826 gav han ut *Forsøg til en videnskabelig dansk rettskrivningslære*, der han m.a. gjekk inn for at importorda skulle skrivast etter same prinsipp som dei heimlege: *Sjampanje*, *Salme*, *Sekretær*, *Møbel*. (I dansk skulle ein på den tida skrive: *Champagne*, *Psalme*, *Secretær* og *Meuble*.) Det kom altså opp ein rettskrivingsdiskusjon i Danmark. Ein tilhengjar av Rask var N.M. Petersen, som formulerte mottoet: "Hvad øret hører, bør og øjet se; ligesom man bør lade øjet se alt det, der under talen høres, saa bør og intet ses, som øret ej hører." (Nygaard 1967: 19.)

Det var fleire i Noreg òg som tidleg prøvde seg med å skrive importorda meir lydrett. For eksempel brukte Mauritz Hansen ein ortofon skrivemåte i femte utgåva av grammatikken sin i 1837. Den skapte rabalder, og i ein avisdebatt uttrykte ein

skribent: “Gud bevare os for to slemme Ting, nemlig: Cholera og Orthophonisme!” (*Morgenbladet* 19.11.1838). Året etter sende Kyrkjedepartementet ut rundskriv om at boka var forboden som lærebok.

Men språkstriden var i gang, og drøftingane gjekk vidare. Pedagogen (eller meir presist: overlæraren) Knud Knudsen sende i 1860 brev til Kyrkjedepartementet og foreslo endringar i ortografien, og i 1862 kom departementet på gli. Det sende 18.2.1862 ut rundskriv som gjaldt endringar i den norsk-danske rettskrivinga generelt, og altså dermed ikkje berre importord. Dette var første norske rettskrivingsendringa, som gjorde at norsk-dansk skilde lag med rein dansk. (Dermed får termen ‘norsk-dansk’ eit innhald.) Frå 1862 begynner også norvagiseringstradisjonen, dvs. at ein skriv importord etter det norske ortografiske systemet, noko som gir meir ortofone skrivemåtar.

Endringane omfatta fem punkt og var tydeleg inspirerte av den ortofone idéen. Dei som var aktuelle for importord, var desse:

- byte ut *ph* med *f*: *Philosophie* > *Filosofi*
- fjerne stum *e*: *Philosophie* > *Filosofi*
- byte ut *c*, *ch* og *q* med *k* der dei blir uttalte *k*: *Technique* > *Teknik*, *concis* > *koncis*, *qualificere* > *kvalificere*

Dei andre draga gjaldt skrivemåten av lang vokal og skrivemåten av diftongar.

Det var prinsippet om ortofoni som var mye diskutert i samtida, og vedtaket godkjende altså idéen om at det burde vere eit betre samsvar mellom lyd og bokstav.

Landsmålet – som blei presentert i 1853 (Aasen 1853) – var ikkje omfatta av dette vedtaket. Denne språkforma var enno ikkje offisiell, ho var meir å sjå på som eit privat eksperiment. Men grunnleggjaren, Ivar Aasen, hadde heller ingen klare retningslinjer for korleis importorda skulle behandlast. Aasen drøfta rettnok i grammatikken sin frå 1864 (§150, Anm.) om importorda var strukturelt tilpassa eller ei:

“At holde Sproget aldeles reent for alle fremmede Ord vilde neppe nogensinde være muligt, og i Grunden kan dette heller ikke være saa ganske nødvendigt, naar kun de indførte Ord passe saavidt sammen med de hjemlige Former, at de ikke falde Folket besværlige eller forstyrre Begrebet om Sprogets Regler.”

Sjølvsengasjerte han seg ikkje spesielt i importorda, han var nok meir oppteken av å unngå at dei fortrenge norske arveord.

2.2. Skandinavismen

Som kulturrørsle var skandinavismen ein del av nasjonalromantikken, berre med den forskjellen at det var dei tre greinene på den nordiske folkestammen som skulle finne og dyrke einskapen. I Noreg kom ikkje skandinavismen til å prege dei intellektuelle

så sterkt, for dei var meir opptekne av å skape det nye Noreg etter frigjeringa i 1814. Men etter 1860 blir det ei viss interesse, dvs. før den skandinaviske bølga ebba ut. Ikkje minst for ein del av brukarane av norsk-dansk var dette ein tiltrekkjande ideologi, for det språklege brottet med Danmark, som den norske nasjonalrørsla la opp til, hadde mange kulturpolitiske følgjer. For forfattarane fekk ho direkte økonomiske følgjer, for dei fekk alt på 1860-talet problem med dei danske forleggjarane sine når dei brukte mange norske særdrag i språket sitt. Skandinavismen gav ideologisk legitimitet til å halde oppe ein skriftspråkleg fellesskap.

Det kan vere interessant å leggje merke til at første initiativet for å skape større skandinavisk språkfellesskap kom frå eit møte for nordiske nasjonaløkonomar i 1866. I *Nordisk Tidsskrift* uttrykte den svenske politikaren Henning Hamilton denne ideologien:

“Og når man erkender, at den livligst mulige samvirken i den störst mulige udstrækning er et livsvilkår for den materielle udvikling, så må man også erkende, at et kraftigt samliv i litteratur og kunst er af den störste betydning for industriens blomstring; thi intet nærmer menneskene mere til hinanden, intet fremmer bedre det indbyrdes kendskab og den gensidige tillid, som er nödvendig for det fælles arbejde, end et livligt udbytte af idéer angående de højeste og evige formål for den menneskelige tanke.” (*Nordisk Tidsskrift* I: 380, her etter Løkke 1870: 2.)

Den norske iveren for idéen blei understreka av at juristen og politikaren Ludvig Kristensen Daa tok opp att tanken under ei forelesing i København i 1868, og forfattaren Bjørnstjerne Bjørnson ivra svært for dette. Han skreiv i eit brev same året at “Paa dette [dvs. planlagde møtet] skal den Skrivemaade fastslaaes, som maa følges forat vor Tale kan blive tilgjængelig for de andre Led af den nordiske Stamme”. Frå dansk side var det òg uttrykt som eitt av måla å “tilvebringe hensigtsmæssige forslag til en fælles dansk-norsk retskrivning, der kunde ventes at trænge igennem og afløse den nu herskende mangfoldighed”. Det andre målet var betre samsvar med svensk rettskriving, slik at ein lettare kunne utnytte litteraturen åt kvarandre. (Vinje 1973: 127.) Sjølv møtte ikkje Bjørnson, han var heller ikkje vald som utsending. Derimot stilte forfattaren Henrik Ibsen (som varamann), og han blei nok den nordiske forfattaren som i eigne verk følgde ivrigast opp vedtaka frå rettskrivingsmøtet.

Den skandinaviske draumen var så sterk på denne tida at det også blei skipa eit Skandinavisk Selskab i Kristiania (= Oslo), og dette selskapet var det som valde dei norske utsendingane til skandinavismøtet i Stockholm i 25.–30.7.1869: prof. Ludvig Kr. Daa, forfattaren Henrik Ibsen, overlærer Knud Knudsen og overlærer Jabob Løkke (Løkke 1870: 2).

Skandinavismøtet kom med ein del samstemmige tilrådingar om reformer som burde gjennomførast i nær framtid. Hovuddelen av framlegga gjaldt det ortografiske systemet i kvart av språka, men møtet hadde også synsmåtar på importord. Eine vedtaket uttrykkjer den allmenne synsmåten at importord som er blitt fullt ut aksepterte

i skriftmålet, bør skrivast etter heimlege reglar: “Som en for bægge sprog fælles beslutning blev vedtaget, at fremmede ord, som kunne anses for fuldt optagne i sproget, skrives efter dettes regler.” (Lyngby 1870: 64.) Men ein del delegatar var imot og ville at importorda skulle skrivast etter rettskrivinga i opphavsspråket slik at det skulle bli vanskelegare å ta dei opp i språket (Vinje 1996: 14). Det låg ein type purisme eller språkvern også i denne synsmåten – som altså ikkje vann fram. På detaljnivå var det forslag om at *q* skulle bytast ut med *k* (som i f.eks. *qualificare* > *kvalificere*), *x* med *ks* (som i f.eks. *extra* > *ekstra*). Dei to fremmende bokstavane “bør udgå af skriften” (Løkke 1870: 21).

Nokre av tilrådingane frå møtet var alt innførte i Noreg med vedtaket frå 1862. Dei andre konsekvensane for importorda blei tekne opp i norsk-dansk med rettskrivingsreglane åt Jonathan Aars frå 1874. Litt seinare følgde dansk-dansken opp med ein del endringar i 1889. På desse punkta blei det dermed skapt meir samsvar att mellom dansk-dansk, og norsk-dansk: *Philosoph* > *Filosof*, *Chaos* > *Kaos*, *Theater* > *Teater*, *Doctor* > *Doktor*.

Store konsekvensar fekk ikkje forslaga frå skandinavismøtet. Men Henrik Ibsen var ivrig, og han gjennomførte frå og med *De unges Forbund* i 1869 ei skandinavistisk rettskriving. Språksynet åt Henrik Ibsen var skapt gjennom samarbeidet med oppnorskingssmannen Knud Knudsen, først og fremst dei åra da Ibsen var kunstnarisk leiar ved Det norske Theater i Kristiania og Knudsen var språkkonsulent. Idéen åt Knudsen bygde på to prinsipp: ein burde skrive mest mogleg ortofont, og ein burde byggje på “den landsgyldige norske uttale”, dvs. på talemålet i dei høgare sosiale lag i byane. Ortofoni-prinsippet fall ofte saman med forslaga frå skandinavismøtet. Ibsen heldt heile tida fast ved desse ortografiske grunnprinsippa frå Knudsen, men han blei etter kvart mindre ivrig på å bruke norske uttrykk i arbeida sine, for han fekk klager frå både direktør Frederik Hegel i Gyndendals forlag i København og frå leiarane ved Det Kongelige Theater i København.

2.3. Oppnorskingstida

2.3.1. Knud Knudsen og ortofonien

Overlærer Knud Knudsen (1812–1895) ved Kristiania Katedralskole, som var den mest aktive språkreformatoren innafor den norsk-danske tradisjonen, skilde seg frå Ivar Aasens “språkrevolusjonære” linje med å vilje byggje eit norsk skriftmål på talemålet åt overklassen i byane, det han kalla “den dannede dagligtale”. Dette talemålet meinte han var så einskapleg at det kunne fungere som basis for eit skriftmål. Elles var Knudsen ein sterk tilhengar av ortofoni og prinsippet åt Rasmus Rask og N.M. Petersen om samsvar mellom lyd i talen og bokstav i skrift: “at hvært tegn bare gjen-gir én lyd, og at hvær lyd bare skrives med et tegn, en og samme bokstav i alle de ord, den forekommer i.” (Knudsen 1937: 187.)

Desse prinsippa tok han opp alt i 1845 i avhandlinga *Om Lydene, Lydtegnene og Ret-*

skrivningen i det norske Sprog. Målet om å endre den danske skriveskikken slik at han blei ei lydrett gjengiving av norsk “høgare” talemål, måtte nødvendigvis føre til ei stor og radikal omlegging. Ikkje alle tankane åt Knudsen blei følgde opp, men dei omleggingane som skjedde frå dansk før 1862 til norsk bokmål innpå 1900-talet, var i hans ånd.

Knudsen var ein type realist midt i nasjonalromantikken, og i intense språk-diskusjonar tidleg på 1850-talet måtte han tole sterk kritikk, f.eks. frå professor P.A. Munch, som var “tyngste” åndshøvdingen i Noreg på den tida. Men Knudsen hadde òg støtte i ei “Sprogforening” i Studentersamfundet, og han arbeidde trufast og jamt. I 1860 tok han som nemnt ovafor initiativ overfor departementet om skriftreformer. Da departementet sende framlegget ut på høring, kom det protest frå Universitetet, men støtte frå lærarane i “den lærde skole” (dvs. gymnaset eller den vidaregåande skolen i nyare termar). Resultatet blei departementsvedtaket av 1862.

I 1866 gav Knudsen ut *Om tilnærkelse mellem Norsk, Dansk og Svensk*, der han fore-slo gjensidige endringar i språka slik at ein fekk større einskap. Knudsen var altså heilt i pakt med debatten i samtida, og han var også ein av dei norske utsendingane til Stock-holms-møtet i 1867. Han følgde sjølv lojalt opp vedtaka frå Stockholm, og han skreiv stadig om dei i avisene. Han hjelpte også både Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Ibsen med den nye språkforma i bøkene deira. (Meir om Knudsen under punkt 3.1.)

2.3.2. Jonathan Aars og offisiell normering

Læraren Jonathan Aars (1837–1908) var elev av Knudsen, og han gjennomførte med ei viss varsemd ideala åt læremeisteren i dei mange utgåvene sine av *Retskrivnings-regler til skolebrug*, som første gong kom ut i 1866 som hjelpebok ved Aars og Voss’s Latin- og Realskole i Kristiania, dvs. ved den private skolen Aars var med og etablerte. Reglane i den første utgåva hadde lærarane ved skolen komme fram til som pedagogisk hjelperåd fordi danske hjelpemiddel ikkje lenger kunne brukast i norsk skole. Desse trykte rettskrivingsreglane fangar opp tendensane i norsk-dansk skriveskikk samtidig som dei markerer nye steg i den ortofone retninga bort frå den danske tradisjonen i både heimlege ord og importord. Boka fekk ingen offisiell status, men ho blei i praksis brukt ved fleire skolar. Den sjuande utgåva, som kom i 1885, blei derimot autorisert, og såleis representerte den og seinare utgåver offisiell rettskriving for norsk-dansken (‘bokmålet’). Denne autorisasjonspolitikken var samtidig ein ny og meir aktiv normeringspolitikk frå styresmaktene si side når det gjaldt norsk-dansken. (Landsmålsnorma levde utan offentleg styring heilt til ei reform i 1901.)

Rettskrivingsreglane åt Aars kan brukast som vitnemål om dei gradvise endringane i norsk-dansk skrivepraksis. I utgåva frå 1874 blei f.eks. bokstaven *x* rekna “som foreldet”, og det hadde konsekvensar for importord samtidig med heimlege ord.

2.3.3. *Fransken er problemet (1885)*

I 1885 godkjende altså Kyrkjedepartementet J. Aars: *Norske Retskrivnings-regler* til bruk i skolen. Dermed blei f.eks. ein del endringar Aars hadde begynt å ta inn alt i utgåva frå 1866, offisielt velsigna. Endringane blei ikkje innførte som konsekvent gjennomførte prinsipp, men vi kan likevel tolke inn desse retningsgivande grunnsetningane:

<i>x > ks</i>	<i>exempel > eksempel</i>
<i>z > s</i>	<i>bazar > basar, magasin > magasin, zirat > sirat, zone > sone</i>
<i>ds > s</i>	<i>provinds > provins</i>

Aars innfører som hovudregel at vanleg kjende og brukte ord skal skrivast etter same mønster som norske. Problemet på denne tida er tydeleg dei “nyare” importorda frå fransk, for dei skulle i stor grad framleis skrivast som på opphavsmålet: *jaloux, chef, marche, present*.

Språkpolitisk endra mentaliteten seg i denne tida. Frå 1870-talet engasjerte styresmaktene seg sterkare i språkspørsmål. Vi hadde alt hatt konflikhtar med Sverige, slik at lausrivingstanken var aktuell og viljen til nasjonale markeringar var aukande. Det hadde også følgjer for norsk-dansken, for det blei akseptert at den måtte formast om i norsk lei. Striden gjaldt meir kva talemål som skulle vere grunnlaget, og kor fort endringane skulle skje. Endringane i importorda, som vi tek opp her, er såleis berre ein flik av dei større omleggingane.

2.3.4. *Målretta ortografisk purisme (1898)*

På 1890-talet oppstod mange rettskrivingsproblem i norsk-dansken i samband med at ein la om frå eit dansk til eit norsk system. Mens diskusjonane gjekk nokså intenst, bad departementet Jonathan Aars, Simon W. Hofgaard og Moltke Moe om å skrive ei innstilling om korleis ein kunne løyse rettskrivingsvanskane. I innstillinga, som kom i 1898, blei skrivemåten av importord drøfta spesielt i eit tilleggskapittel om “Skrivemåten av fremmede ord” (s. 139–146). Forfatarane tek der utgangspunkt i problema barn har med å skrive desse orda:

“Disse vanskeligheter kan ikke helt haves, hvis man ikke vil bestemme sig til at skrive alle fremmede ord som om de var norske, efter den uttale de har hos os, uten alt hensyn til deres skikkelse i det fremmede sprog. Altså som man gjør i italiensk, spansk, osv. Men et så radikalt skridt vil vi ikke foreslå.” (S. 139.)

Deretter (s. 140) deler dei importorda i tre grupper:

1) dei som “ikke godt kan undværes”, og som ein bør tilpasse heilt til norsk,

- 2) dei som “godt kunde undværes. Dem kan man ikke ønske opptatt i vort sprog, og ved dem vil det snarest være en fordel at de beholder fremmet skrivemåte og således blir noget vanskeligere at bruke”.
- 3) Dei orda som hører til fagspråket og ikkje er i vanleg bruk. Dei bør ein “ikke være for snar til at oppta [...] med fuld borgerrett og norsk skrivemåte”. Det kan nemleg “vise sig at de ikke er så uundværlige som de mener, de som nu bruker dem”. Deretter kjem ei mengd framlegg til endringar.

2.4. Den sjølvstendige nasjonen etter 1905

Det politiske nasjonalspørsmålet blei løyst ved at Noreg braut unionen med Sverige i 1905, og kulturelt sett stimulerte den nye politiske aktiviteten all oppnorsking. Innstillinga frå 1898 er utgangspunktet for framlegget til ny rettskriving for norsk-dansk i 1907, og der blei igjen skrivemåten i ein del enkeltord endra. Mange av endringane gjaldt *sj*-lyden. Vi kan tolke ut desse grunnsetningane:

• <i>g, sch, ch, sh</i> [ʃ] > <i>sj</i>	<i>logis</i> > <i>losji</i> , <i>dusch</i> > <i>dusj</i> , <i>punch</i> > <i>punsj</i> , <i>shawl</i> > <i>sjal</i>
• <i>on</i> > <i>ong</i>	<i>salon</i> > <i>salong</i> , <i>bullion</i> > <i>buljong</i>
• <i>in</i> > <i>æng</i>	<i>bassin</i> > <i>bassæng</i>
• <i>c, ç</i> [s] > <i>s</i>	<i>concert</i> > <i>konsert</i> , <i>exercis</i> > <i>ekstersis</i> , <i>façade</i> > <i>fasade</i>

Også nokre andre enkeltomleggingar skjedde da, f.eks. blei *bureau* til *byraa*. Her innførte ein dessutan for første gong valfridom i importord, nemleg i *balkon/balkong* og *alliance/allianse*.

I dei nye rettskrivingsreglane (Aars & Hofgaard 1907: 28f.) er importorda ordna i tre grupper:

- 1) dei “som skrives likefrem efter vor uttale av dem” (f.eks. *sjal*),
- 2) dei “som skrives halvt efter norsk uttale” (f.eks. *briljant*³), og
- 3) dei “som har beholdt helt fremmed skrivemaate” (f.eks. *etage*).

Det er tydeleg at orda frå fransk framleis baud på problem, og Aars & Hofgaard kommenterer det påfallande at somme ord får “tysk betegnelse av *sj*-lyden, uagtet de er av fransk oprindelse; f.eks. *brosche*, *depesche* o.fl.” (s. 28). Kjennskapen til tysk var sjølv sagt større enn til fransk, og derfor danna tysk ortografi mønster også for franske importord.

Endringar som forfattarane framhevar, er at ein no skal skrive *k*, og at “*Ph* for *f*, *th* for *t*, *w* for *v*, *x* for *ks*, og *z* for *s* brukes ikke mer” (s. 29).

Dei endringane som no er nemnde, gjaldt “dansk-norsken/det almindelige bog-sprog”. I landsmålet var enda ikkje importorda blitt spesielt behandla nokon gong,

og det var oppstått ein del tilfeldige forskjellar i skrivemåten mellom dei to målformene. Ein departementsoppnemnd komité samansett av Hans Eitrem, Amund B. Larsen og Steinar Schjøtt fekk i oppdrag å drøfte eventuelle utjamningar mellom målformene. Komitéen meiner i innstillinga si frå 1909 at ein må unngå slike forskjellar når uttalen er lik i begge målformene. Det har ein følgd i rettskrivingsreformene seinare.

1912

I 1912 kom den autoriserte landsmålsordlista åt Matias Skard i ei utgåve som var sterkt utvida, m.a. inneheldt ho mange importord skrivne etter norsk ortografisk mønster. Ein del av desse orda var ikkje norvagiserte enda i norsk-dansken (på dette tidspunktet kalla riksmål), f.eks. *mansjett*, *nasjon*, *nøytral*, *sjef* og *sjokolade*. Her gjer altså landsmålet eit rykk framover og tek leiarrølla i norvagiseringa.

1917

Dei to norske målformene har kvar sine “normdirektiv”, og dei blei første tida reviderte kvar for seg og på ulike tidspunkt. Frå og med 1917 er revisjonane for dei to målformene blitt samordna både i tid og i innhald.

Ved dei store rettskrivingsendringane har ikkje importorda vore noko eige viktig tema, slik at dei får berre sparsam omtale, og endringane i dei har knapt vekt nokon strid. Innstillinga om 1917-reforma har på s. 73 ei lita spalte om “Nogen laaneord”, som tek opp berre nokre gamle importord i språket med ulik form i landsmål og norsk-dansk/riksmål, f.eks. *plaaster* og *plaster*. Det blir understreka at riksmålsforma “nationalt sett er like god som landsmaalsformen”, og landsmålet skal ta inn desse riksmålsformene.

Derimot kjem det meir om ny skrivemåte av importorda i boka *Den nye rettskrivning* frå 1918 (Dep 1918). Viktigaste endringane (jf. Dep 1918, side 24 i riksmålsdelen og side 15 i landsmålsdelen) var

- at fleire ord fekk bytt ut *c* med *s* i innlyd (som *aksept*),
- omlegging til suffikset *-sjon* for tidlegare *-tion*, *-sion*, *-ssion*, som i *nation*, *revisjon*, *discussion* (med nokre få unntak),
- regulering av *e* - *æ* etter same prinsipp som for heimlege ord (Dep 1918: 5), dvs. at *æ* skulle skrivast berre når lyden var lang framom *r*: *portrett*, men *populær*,
- dobbelskriving av konsonant etter kort vokal blei også meir konsekvent gjennomført, f.eks. *artikkel*. Avleidde importord har konsonant som i grunnordet: *kapellan* (jf. *kapell*).
- at *j*, *ch*, *sch* skulle skrivast *sj*: *drosje*, *sjakk*, *sjalusi*,
- at *oi* skulle skrivast *oa*: *toilett* > *toalett*,
- at *ch* blei regulert til *kj* og *skj* framom *e*: *kjemi*, *skjema*,
- at *ll* [lj] skulle skrivast *lj*: *guerilla* > *gerilja*.

Etter alle desse endringane var det no etablert ein nokså fast måte å norvagisere på frå latin, gresk, fransk og tysk. “For ord frå desse språka vart det no berre spørsmål om ein ønskte ein norsk skrivemåte eller ikkje” (Grønvik 1980: 47). Desse grunnsetningane er seinare blitt følgde opp i mange ord fram til vår tid. Eit strukturdrag som enno i 2004 ikkje er norvagisert i skrift i franske importord, er utgangen på [an]: *restaurant, møblement, raffinement* osv. Einaste norvagiserte formene av denne typen er: *volang* og *presang*.

Vi ser dessutan at engelske importord begynner å melde seg i 1917 – her er nemleg verbet *trawle* med, og dermed er eit nytt prinsipp innført:

- engelsk *aw* > *å*: *trawle* > *tråle*,

På dei 55 åra frå 1862 til 1917 – som eigentleg er kort tid i språkhistoria – var det no utvikla eit system som skulle løyse dei fleste ortografiske flokane som var aktuelle på den tida.

	1862	1885	1907	1912–1917
Philosophie	Filosofi			
Technique	Teknik			
qualificere	kvalificere		kvalifisere	
Exempel		eksempel		
Zone		sone		
Provinds		provins		
Logis			losji	
Dusch			dusj	
Salon			salong	
Concert			konsert	
Nation				nasjon
neutral				nøytral
Portrait				portrett
Toilett				toalett
Guerilla				gerilja
jaloux				sjalu

I 1929 blei nemningane på dei to norske målformene endra ved stortingsvedtak: Landsmålet skulle kallast *nynorsk*, og norsk-dansk/riksmål skulle heite *bokmål*.

2.5. Opprydding 1938

I mandatet for rettskrivingsnemnda frå 1934 blir det teke opp att at “framandord må skrivast likt i baa måli”. I rettskrivingsinnstillinga frå 1935 (*Tilråding 35*) er ei spalte på s. 52 vigd til skrivemåten av “fremmedord”. Der blir det understreka kor vanskeleg det

er å finne beste skrivemåten, og at ein i slike ord ikkje kan gjennomføre verken den historiske eller den lydrette skrivemåten i alle orda. Det prinsipielle er uttrykt slik:

“Vanlige fremmedord bør en skrive lydrett så langt råd er. I mer sjeldsynte fremmedord, særlig i historiske, literære og tekniske ord, kan en derimot lettere la den gamle tradisjonelle (og oftest også internasjonale) skrivemåten stå ved lag.

Reglene bør av praktisk-pedagogiske grunner være så greie og lette å lære som mulig. Av det følger bl.a. at sideformer bare i nødsfall bør tillates. Like ens at fordelingen av to tegn for samme lyd såvidt mulig bør skje etter et fast gjennomført prinsipp: av den grunn foreslår vi at en skal skrive *centimeter*, men *prosent* (d.v.s. *c* fremst i ordet, *s* inne i ordet).”

Deretter kjem ei lang rad framlegg om ny skrivemåte av enkeltord.

I *Tilleggstilråding* frå 1936 (KUD 1936) viser 1934-nemnda til at

“[D]e fleste som har uttalt sig, krever at en skal gå enda lenger i lydrett skrivemåte – særlig når det gjelder c og s. Det er klart at dette vil være en lette for alle dem som ikke kjenner ordene fra fremmede språk.” (S. 11.)

I ei tilleggsliste i denne tilrådinga blir det ført opp ord først og fremst der *s*-en blir sett inn for *c*-en også i framlyd.

I sjølve vedtaket for 1938-rettskrivinga heiter det at

“[S]krivemåten av fremmedord er regulert mer i samsvar med uttalen. For sjeldnere fremmedord og tekniske fagord er likevel i regelen den tidligere skrivemåten fastholdt. I noen få tilfelle er dobbeltformer tillatt.” (S. 44.)

Den lange lista som følgjer det endelege vedtaket, inneheld nokså mange ord som skal ha ny skrivemåte, ikkje alle er heilt norvagiserte. Under bokmålsseksjonen finn vi den lengste lista pga. at nynorsken alt hadde den norvagiserte skrivemåten frå før.

Innstillinga frå 1935 var ei stor opprydding ved at prinsippa som var etablerte i tida 1862–1917, skulle setjast meir konsekvent ut i livet. Ved departementsbehandlina mellom 1936 og 1938 blei ryddelysta stagga litt. Ord som innstillinga frå 1935 nemner, men som ikkje kjem med i det endelege vedtaket, er: *insjenior*, *seleber*, *selle*, *sellulose*, *sjampanje*, *sjanger*, *sjenerell*, *sjeni*, *sjurnalist*, *sjåsé*. Fem av desse orda (*ingeniør*, *generell*, *geni*, *journalist* og *chaussé*) er framleis ikkje norvagiserte.

1959

I *Framlegg til læreboknormal* frå 1957 er det ikkje noko eige avsnitt om importorda, men under ei liste over “einskildord med ulik form i dei to skriftmåla” står desse fem, som no skal ha felles eineform: *jon*, *lisens*, *marsjall*, *service*, *silhuett*, *vise-*. (I den endelege forma frå 1959 er forma *ion* innført att.) Det kan her nemnast at bokmålet hadde før hatt valfritt *service* – *servise*. Under ei liste med “Ord med eller utan e i utlyd” s. 75f. går *gravyr* og

kamuflasje inn som felles eineformer. I 1959 blei også *haik*, *handikap* og *vaier* norvagserte, og dei fortel tydeleg om kvar den nye ordstraumen kjem frå. Med ordet *haike* blei diftongen *ai* for første gong normert i norsk for engelsk *i* uttalt [ai].

Dei store rettskrivingsendringane var førebudde i egne komitéar. Men etter at det blei oppretta ei permanent språknemnd i 1952, og frå 1972 eit språkråd (med seksjonar for bokmål og nynorsk), kunne framlegg til endringar takast opp og behandlast oftare. Frå og med 1966 blei det dei fleste åra vedtekne nokre norvagserte skrivemåtar av ord.

2.6. Nyskandinavismen (1982–1987)

2.6.1. Nytt initiativ

Det nordiske språkmøtet på Røros i 1982 tok opp spørsmålet om ein felles skandinavisk stavemåte på ein del engelske ord. Nordisk språksekretariat var skipa i 1978, og iveren etter sterkare nordisk samarbeid var stor.

I eit brev av 27.10.81 skreiv Nordisk språksekretariat at

“Spørsmålet ble diskutert på arbeidsutvalgs- og sekretærmøtet i Nordisk språksekretariat 8.–9.10.81. Arbeidsutvalget understreket at spørsmålet om skrivemåten av fremmedord er en viktig sak både nasjonalt og nordisk. Språknemndene bør derfor anstrenge seg for å komme fram til så like prinsipper på det området som mulig. Et hovedprinsipp bør være å unngå skrivemåter som fjerner de nordiske språkene fra hverandre.”

På denne bakgrunn foreslår arbeidsutvalget at saken bør tas opp på det nordiske språkmøtet i 1982 under tittelen “Nasjonale og nordiske synspunkter på staving og uttale av fremmedord”.

2.6.2. Nordisk språkmøte på Røros i 1982

Det 29. nordiske språkmøtet blei halde på Røros 20.–22. september 1982. Den første møtedagen hadde professor Einar Lundeby som representant for Norsk språkråd ei innleiing der han trekte linjene heilt tilbake til det skandinaviske rettskrivingsmøtet i Stockholm i 1869. Han minte også om at spørsmålet om harmonisering av skrivemåten av importord hadde vore teke opp alt på det første nordiske språknemndmøtet, som blei halde i 1954, men at lite eller ingenting hadde skjedd seinare. På grunn av tidlegare erfaringar var Lundeby noko pessimistisk, men han meinte at det var gledeleg at forslaget om å ta opp dette temaet på dette språknemndmøtet var komme frå Danmark, som er det landet som sterkast held på skrivemåten i det långivande språket. Lundeby meinte at det var gode pedagogiske og demokratiske grunnar for å gå inn for nasjonal skrivemåte av mange ord, slik som det allereie er gjort eit godt stykke på veg i norsk.

Konsulent Oddrun Grønvik i Norsk språkråd gjorde greie for det norske materialet som var lagt fram. Der var eit dokument på 53 sider om “Framlegg om å vurdere å endra skrivemåten på ein del einskildord”. Dokumentet har med korte opplysningar om enkeltord som er tekne ut til nærare vurdering etter eitt eller fleire av desse omsyna:

- Ordet er mye brukt, anten i talemålet eller i skriftleg framstilling for store folkegrupper (lærebøker, aviser)
- Den norske uttalen er etter måten stabil.
- Ord som opphavleg hadde dei same bokstavkombinasjonane eller dei same avvika mellom skriftbilete og uttale, har vore endra før og har glidd inn i språket i den endra forma
- Skrivemåten er endra i nasjonal lei i svensk eller dansk.

Dei 5 punkta som er spesielt nemnde som problemområde, er:

- 1) vokalar og vokalkombinasjonar i engelske importord
- 2) nasaliserte vokalar i franske importord
- 3) bokstavane *c, q, w, x, y, z*
- 4) stumme bokstavar, særleg *h, t, e*
- 5) skrivemåtar for /sj/ eller /f/

Grønvik hadde undersøkt det norske materialet og hadde funne ut at 40 av forslaga ville føre til ei tilnærming til svensk, 18 til ei tilnærming til dansk.

I debatten i samband med møtet hevda Lundeby at det var uheldig å godta utalandsk, særleg engelsk, skrivemåte utan vidare. Professor Eyvind Fjeld Halvorsen, som også representerte Norsk språkråd, var ueinig i det og meinte at det var ein fordel at små språk forholdsvis fritt kunne låne frå eit verdsspråk som engelsk. Han var også skeptisk til det som han oppfatta som antiengelske holdningar, som var særleg å merke hos somme yngre menneske.

Professor Kjell Venås, representant for Norsk språkråd, sa i debatten at hovudpoenget var at skrivemåten skulle vere lett å bruke for innbyggjarane i landet, og at *det* hadde vore eit grunnprinsipp i norsk måldyrking. Han spurde kor mange ekstra ‘dagsverk’ det tok for barn å lære seg å lese på grunn av vanskeleg rettskriving.

Språkmøtet vedtok å føre samarbeidet om saka vidare og å ta ho opp på det nordiske språkmøtet i 1983, som skulle haldast i Marstrand. Som ei oppfølging av språkmøtet på Røros blei det 18.3.83 halde eit arbeidsmøte om skrivemåten av importord i dansk, norsk og svensk.

2.6.3. Det 30. nordiske språkmøtet i Marstrand i 1983

På det nordiske språkmøtet i Marstrand 13.–15.9.83 presenterte Einar Lundeby den lista med forslag til endra bokstavering av importord i dansk, norsk og svensk som blei lagd

fram den 18. mars 1983 på møtet i Oslo med representantar for Dansk Sprognævn, Norsk språkråd, Nordisk språksekretariat, Svenska språknämnden og Svenska byrån i Finland.

“Mötet gick igenom listan och gjorde några mindre ändringar. Man beslöt att rekommendera språknämnderna i Danmark, Norge och Sverige att införa de ändrade stavningara av främmande ord i sina respektiva språk,”

heiter det i referatet frå møtet.

At det er vanskeleg å sameine ønsket om å norvagisere importord med omsynet til skrivemåten i dansk og svensk, går tydeleg fram i brev frå Dansk Sprognævn av 5.10.83 til Norsk språkråd:

“I anledning av den nyudsendte ordliste vil vi gerne gøre opmærksom på at Dansk Sprognævns arbejdsudvalg allerede på sit møde den 27.5.1983 nøje gennemgik den ordliste Norsk språkråd sendte ud med referatet fra arbejds-mødet i Oslo 18.3.83 om stavning af fremmedord. Arbejdsudvalget vedtog at afvise følgende stavforslag på forhånd:

kardigan, kåseri, kåsere, krål, kråle, fason, enkete, mannekin, blaser, nerts, sfagnum, byro, byrokrati, nivo, jalusi, jalu, vestibule, brasere, plæd, trål, tråle.”

Eit brev Norsk språkråd hadde sendt ut 23.9.83 til dei nordiske språknemndene, vekte bekymring m.a. i Nordisk språksekretariat, som i brev av 13.1.84 til Norsk språkråd blant anna uttalte:

“I et notat (datert 21.9.83) [...] heter det at “Norsk språkråd vil sjå på fleire framandord ut frå nasjonale omsyn”. Arbejdsutvalget ville beklage det dersom dette betyr at Norsk språkråd – uten å diskutere det med de andre språknemndene – vil gå lenger i å nasjonalisere skrivemåten av fremmedord enn det som det ble oppnådd enighet om på det nordiske språkmøtet. En slik ensidig nasjonalisering ville fjerne rettskrivningen i de nordiske språkene fra hverandre, og i noen tilfeller gjøre det vanskelig å gjenkjenne ordene, i hvert fall for folk utenfor Norge.”

Likevel vedtok årsmøtet 27.–28.1.1984 i Norsk språkråd ny normering i ei lang rad ord. Også Kultur- og vitenskapsdepartementet viser skepsis til iveren i Norsk språkråd i brev datert 5.9.84:

“Før departementet tar stilling til godkjenning av vedtak om skrivemåten av fremmedord, vil vi be om at saken først blir behandlet på nytt i Norsk språkråd, idet begrunnelsen for å endre innarbeidet skrivemåte i flere tilfeller synes svak.

I den forbindelse ønsker vi bl.a. å få presisert en del av de kriterier, ut over de retningslinjer som er referert i dokument til Det nordiske språkmøtet

i 1982, som Språkrådet legger til grunn for sitt normeringsarbeid i slike spørsmål.

Når det gjelder fornorsking av skrivemåten av fremmedord i forhold til harmonisering med skrivemåten av fremmedord i svensk og dansk, vil departementet antyde at hensynet til en best mulig tilpassing til norsk ofte bør gå foran ønsket om nordisk fellesnormering, og ber om synspunkter på dette.”

Dette brevet fekk til følge ein ping-pong-kamp mellom Språkrådet og departementet. Det blei svart slik i brev av 27.2.85 frå Norsk språkråd:

“Vi er enige med departementet i at hensynet til best mulig tilpassing til norsk bør gå foran ønsket om nordisk fellesnormering. [...]

Slike fornorskinger har to fordeler: 1) Den norske skrivemåten blir mer i samsvar med uttalen, 2) Skrivemåten blir mer lik i dansk, norsk og svensk. Det har sjølsagt aldri vært på tale å innføre skrivemåter som ikke samsvarer med norsk uttale av fremmedord. [...]

At fornorsking av fremmedord kan føre til at skrivemåten faller sammen med et annet norsk ord, er ikke noe sterkt argument mot fornorsking. Det vil bare dreie seg om en “ordboklikhet”, som ikke har noen praktisk betydning, da tekstsammenhengen i de aller fleste tilfeller vil gjøre det klart hvilket ord en har foran seg.

Vi mener at det ikke kan være noe krav at et fremmedord skal kunne identifiseres som fremmedord. Det er sikkert mange nordmenn som ikke aner at *sjåfør*, *biff* og *streik* opprinnelig har vært skrevet *chauffeur*, *beef* og *strike*, skrivemåter som ikke lenger er gyldige i norsk.”

Språkrådet tok saka opp att på årsmøtet i 1985, og departementet godkjende 22.7.85 så dei fleste skrivemåtane, nemleg i 56 ord.

“Vedtakene om skrivemåten av fremmedord i brev av 16. februar 1984 godkjennes med unntak av:

- *kabincruiser* og *kommandosoldat/kommandoraid* for *cabincruiser* og *commandosoldat/commandoraid*
- *dykdalb* for *duc d'albe*
- *kvilte* for *quilte*
- *sjaslik* for *schaslik*

Følgende nye valgfrie former godkjennes heller ikke:

- *pes/pese* ved siden av *pace*
 - *sprei/spreie* ved siden av *spray/spraye*
 - *fait/faite* ved siden av *fight/fighte*
- Ressurs/resurs* skal være valgfrie former.

Vi viser ellers til vårt brev av 5. september 1984 der vi bad om en drøfting av prinsippene for normering av fremmedord og nevnte en del punkter som vi ønsket avklart. Vi ber igjen om at Språkrådet drøfter disse problemstillingene”.

Den 11.02.86 blei det halde møte mellom representantar for Kultur- og vitskapsdepartementet og Norsk språkråd om godkjenning av rettskrivingsvedtak – særleg importord. Språkrådet gjorde det klart at det meinte det var problematisk at departementet overprøvde faglege avgjerder og kom fram til eit anna resultat. Språkrådet hadde oppfatta arbeidsdelinga slik at departementet kunne ta opp prinsipielle spørsmål, mens detaljane skulle overlatast til Språkrådet.

Språkrådet følgde opp saka vidare med brev datert 26.6.87 til Kultur- og vitskapsdepartementet og viste til eit foredrag Einar Lundeby hadde halde for Norsk språkråd. Det nordiske omsynet vog tungt for Lundeby:

“Imidlertid har vi én retningslinje for Språkrådets virksomhet som må tas hensyn til ved all normering av norsk; det nordiske synspunktet. Det står i loven om Språkrådet at vi skal “fremme og delta i nordisk samarbeid om språkdyrking”. Derfor bør vi ved enhver behandling av fremmede ord samrå oss med danskene og svenskene. Dermed kan vi forhindre at nye fremmedord fjerner dansk, svensk og norsk unødig fra hverandre, og tvert imot oppnå større likhet. Det var det nordiske hensynet som særlig lå bak innføringen av *resurs* med én s, valgfritt.

Det kan tenkes at det nordiske synspunktet kan komme i veien for å normere til lydrett skrivemåte i norsk. Da har departementet i sitt brev av 5.9.1984 sagt at det vil “antydde at hensynet til en best mulig tilpassing til norsk ofte bør gå foran ønsket om nordisk fellesnormering”, og ber om våre synspunkter på dette. I prinsippet må vi vel være enige.”

Desse mange drøftingane på 1980-talet gav bakgrunn for mange interessante problem, og dei påverka det som skjedde på 1990-talet ved at Kulturdepartementet tok utgangspunkt i foredraget åt Lundeby da det i 1996 vurderte dei nye norvageringsframlegga frå Språkrådet, som vi kjem til nedafor. Departementet gav i brevet til Språkrådet våren 1996 eit godt og punktvis oversyn over dei viktigaste prinsippa frå 1987:

- “1. Det må først vurderes om det fremmede ordet kan få en norsk erstatning, eller om det bør godtas i sin fremmede form. Et norsk avløserord er å foretrekke så sant det kan finnes.
2. Når det dreier seg om navn på nye konkrete ting eller begreper som det ikke lykkes å finne noe norsk ord for, må det fremmede ordet godtas.
3. Særlig engelske ord har ofte en helt annen lydstruktur og et annet bøyningsmønster enn det som er vanlig i norsk, og dersom den norske uttalen ikke har tilpasset seg det fremmede ordets skriftbilde, må det vurderes nærmere om ortografien skal fornorskes.

4. Tilpasning av ortografien bør ikke skje før ordet er kommet i temmelig utstrakt bruk i allmennspråket. Fornorskning bør i regelen ikke skje dersom ordet har sitt bruksområde avgrenset til et fagspråk.
5. Fornorskning bør som hovedregel ikke skje før ordet har fått en fast eller i alle fall dominerende uttale, slik at en vet hva stavemåten skal gjengi.”

Alle drøftingane på 1980-talet gav ein del resultat for norsk skrivemåte, og dei vekte ei viss interesse hos publikum. Men samtidig viste dei at nordisk eller skandinavisk samarbeid i bokstaveringa er vanskeleg. Det skaper problem på detaljnivå, og det skaper prinsipielle motsetningar. Det gjorde nok at det nordiske perspektivet blei mindre drege fram på 1990-talet.

2.7. Ei ny vending frå 1990

2.7.1. Trailer/treiler

Med utgangspunkt i eit brev til Norsk språkråd om ordet *trailer* sende professor Dag Gundersen 7.6.90 brev til Norsk språkråd, der han sjølv var medlem, og understreka at:

“Jeg tror en bør legge mer vekt på at anglisimer er av mange typer, og at det ikke er nødvendig å bekymre seg like sterkt om alle.

En innvending mot Språkrådets aksjon, tilmed fra lingvisthold, er at norsk til all tid har vært et låntakerspråk; det er ikke unormalt at lånord kommer inn og med tiden blir mer eller mindre tilpasset. Dette er en relevant innvending. En annen innvending som er reell nok for dem som den kommer fra, er at ordene vanskelig lar seg erstatte i fagmiljøet, eller at navn med engelsk sveip selger bedre enn et tilsvarende norsk navn.

Det som mangler, er en behandling av dette ordmaterialet i større bredde og etter praktiske prinsipper, ikke som hittil én endring nå og én endring da. Jeg vil fremme konkret forslag om at kyndige folk i Språkrådets regi tar for seg flest mulig anglisimer og ser på dem fra siktepunktet: Lar de seg omdanne til hjemlig-klingende ord eller til fremmedord som er forenlige med norsk struktur? I så fall fremmer Språkrådet forslag om slik omdanning.

Foruten å gjøre ordene enklere å hanskas med er hensikten å få ned i et rimeligere volum den mengden av anglisimer som det virkelig trengs avløsere for. [...]

Til noen av ordene ovenfor fins det fornorskingsforslag, men en må kunne innrømme at mange av disse treffer dårlig. Det er flere vanlige bruksmåter av *input*, *output* som på ingen måte svarer til “inndata”, “utdata”. Et ord som *mobbing* betyr ikke lenger “gruppevold” når det er allment akseptert

at ett menneske kan mobbe et annet. Ordet er også et typisk eksempel på anglismer som ikke trenger noen avløser.

Et språk som norske normerere sjelden ser hen til, men som kan danne mønster her, er russisk. Der går man langt i å nasjonalisere skrivemåten etter uttalen, til og med i egennavn som “Longirbjoen” (Longyearbyen). I Berkovs russisk–norske ordbok fra 1987 finner man *konteiner*, *displei*, *lobbi*, *matsj* og *treiler*. [...]

Når det gjelder *trailer*, foreslår jeg at *treiler* blir tillatt skrivemåte.”

Fagnemnda var på møtet 19.6.90 enig i at Gundersen peikte på eit sentralt, men vanskeleg og arbeidskrevjande problem. Sekretariatet blei bedt om å samle materiale som kan gi eit breitt grunnlagsmateriale for å drøfte saka.

2.7.2. Norvagiseringsåret 1996

Fagnemnda i Språkrådet drøfta ikkje prinsipp-saka igjen før i 1993. Ymse retningslinjer blei da diskuterte, men det var ikkje fleirtal for å gjere prinsippvedtak. Brevskiftet med departementet og saksarbeidet fram til 1987 blei ikkje presentert, slik at verken fagnemnda eller årsmøtet i Språkrådet rekna med at det låg føre vedtekne og styrande retningslinjer. Fem av dei åtte fagnemndmedlemmene var komne inn i Språkrådet etter 1987.

Ettersom vedtak om normendringar berre kan gjerast ved utgangen av kvar valperiode, kom saka no opp på årsmøtet i januar 1996. Framlegga frå fagnemnda til årsmøtet i januar 1996 var plukka ut på eit felles skjønn for kva ord som var aktuelle, og forma som orda hadde fått, var òg basert på eit fleirtalsskjønn for kva skrivemåte som ville høve på norsk. Fagnemnda gjekk heller ikkje ut med noka grunngeving for framlegga. Dermed kan ein forstå noko av “sjokket” som kom i media da den umotiverte lista blei kjend.

Årsmøtet i Språkrådet i januar 1996 godtok med overveldande fleirtal norvagisert skrivemåte i om lag 60 ord. Årsmøtet avviste berre 5 av framlegga frå fagnemnda (*jåt*, *pøbb*, *pøkk*, *sjov*, *tim*).

Da vedtaka i Språkrådet blei oversende Kulturdepartementet, såg departementet det slik at “retningslinjene fra 1987 [...] utgjør [...] et naturlig utgangspunkt for departementets vurdering” (brev frå departementet 23.5.96). Med å vise til prinsippet om at “[o]rdet bør ha fått en fast eller iallfall dominerende uttale”, kunne departementet førebels ikkje ta stilling til vedtaka om ny skrivemåte av ord “der bokstaven *a* i engelsk uttales tilnærmet norsk /æ/”. I tillegg nemner det også framlegga om ny skrivemåte av *booke* (inf., eng. *book*), *rush*, *spray*, *display* og *pace* (dvs. *boke*, *rusj*, *sprei*, *displei*, *pes*). Departementet godkjende 46 norvagiserte ord og sette 15 på “venteliste”. Desse 46 kom i tillegg til ordvedtaka som ikkje trong godkjenning i departementet pga. at dei var unormerte før (*kaps*, *rapp*, *snaksy*), og dermed omfatta norvagiseringa i 1996 49 ord.

*Skrivemåten sørvis har også nådd
annonsane. (Frå Romsdals Budstikke
17.1.04.)*

I arbeidet i fagnemnda hadde somme lagt vekt på at ein ny skrivemåte nettopp kunne vere med og påverke den framtidige uttalen av dei aktuelle orda, og at det var både ønskjeleg og truleg at ein bokstavrett uttale av vokalen ville sigre. Synsmåten i fagnemnda var altså ein annan enn den Lundeby formulerte i 1987. Derfor skriv også departementet at “[v]i kan imidlertid ikke se at det foreligger noen prinsipiell avklaring, og vi legger særlig vekt på at de aktuelle skrivemåtene ikke synes å være eksplisitt vurdert i forhold til retningslinjene fra rådsmøtet i 1987.” Det skriv ein annan stad i brevet:

“Før man går videre med tilsvarende normeringer finner departementet at det er behov for en nærmere vurdering knyttet til hovedregelen om at fornorskning ikke bør skje før ordet har fått en fast eller dominerende uttale.”

I vedtaka frå 1996 om ny skrivemåte gjennomførte Språkrådet valfridom mellom norvagisert og engelsk stavemåte unnateke i seks ord. Departementet kommenterte at det såg valfridomen “som en hensiktsmessig ordning og finner det i så måte vanskelig å gjøre unntak”. Dermed gjennomførte det valfridomen meir konsekvent.

Det hører med til denne saga at det vinteren 1996 blei ei sjeldan stor offentleg interesse for desse rettskrivingsspørsmåla. Alt før årsmøtet i januar var det komne mange avisinnlegg om framlegga til norsk skrivemåte, og etter årsmøtet gjekk debatten enda meir intenst. Om lag 500 avisinnlegg er registrerte frå denne norvagiseringsdiskusjonen, og det har knapt vore så stor interesse kring ei språkrådssak nokon gong. Svært mange av innlegga var imot eller ironiske til Språkråds-vedtaka, f.eks. var orda *sørvis* og *gaid* dei som tydeleg vekte sterkaste reaksjonane. Svært mange innlegg appellerte nok til at dei norske skrivemåtane var “latterlege”. Dei positive innlegga viste til den historiske samanhengen og kor naturleg det no var for oss å skrive f.eks. *byråsjef* i staden for “bureauchef”. Sjølve årsmøtet blei også dekt grundig i både radio og fjernsyn. Ein skal ikkje sjå bort frå at den grundige departementsbehandlinga hadde noko av bakgrunnen sin i denne store medieinteressa.

2.7.3. Prinsipp blir vedtekne i 1998

Kulturdepartementet nemnde i brevet frå 23.5.96 at det ønskte å få ei fagleg utgreiing om norsk skrivemåte av importord, det som normeringsteknisk er blitt kalla *nor-*

Rørleggersørvis

- Modernisering av bad – rørapplegg
- Gulvvarme – varmpumper
- Kamerakontroll av rør
- Sentralvarme – oljebrennere

VVS-team AS
Verftgata 8, Molde www.vvsteam.no
Tlf 71 21 53 90 – 913 60 120

Bademiljø Best på bad

vagisering. Målet er at ei slik utgreiing skulle

“danne basis for en bred drøfting av mulige omforente retningslinjer for normering av fremmedord i norsk. [...]”

Departementet ser det som ønskelig å utvikle et bredere faglig og språkpolitisk grunnlag for fremtidige normeringer. I den forbindelse ber vi om at utredningen også gir en mest mulig uttømmende analyse av andre relevante spørsmål knyttet til norvagisering av fremmedord, herunder hvilken vekt som bør tillegges hensynet til nordisk samordning i slike rettskrivningsspørsmål. Det bør særskilt drøftes hvilken reell betydning dette eventuelt har for den gjensidige språkforståelsen i Norden.

I debatten i forbindelse med vedtakene på Språkrådets møte i januar har det blant annet vært spørsmål om i hvilken utstrekning den offentlige normering skal være med på å styre språkutviklingen, eventuelt om den skal begrense seg til å være av mer registrerende art. Departementet er klar over at dette er et omfattende tema, men det er likevel grunnleggende, og vi forutsetter derfor at det gis nødvendig oppmerksomhet i utredningen.

Et spørsmål som må drøftes i forhold til norvagisering av engelske fremmedord, er betydningen av den økende kunnskap i engelsk språk som den norske befolkning etter hvert har ervervet seg, og i hvilken utstrekning det er hensiktsmessig at velkjente engelske ord har ulik skrivemåte i engelsk og norsk.”

Departementet inviterte altså Språkrådet til å arbeide grundigare med saka. Rådet sette ned ei referansegruppe til å drøfte spørsmåla. Helge Sandøy blei bedt om å leie prosjektet, og det blei sett ned ei referansegruppe med desse medlemmene: Ingvar Engen (Kulturdepartementets representant), Tor Guttu, Arnbjörg Hageberg, Lars Anders Kulbrandstad og Lars. S. Vikør. Ellen Skolseg blei engasjert som medhjelpar til å lage ei mindre gransking av skriftleg og munnleg materiale.

Utgreiinga *Lånte fjører eller bunad? Om norsk skrivemåte av importord* (Sandøy 1997) blei levert i august 1997. Etter ein høringsrunde same hausten kunne utgreiinga leggjast fram for årsmøtet i Språkrådet 12.–13. februar 1998. Det gjorde dette vedtaket:

“Prinsippene i kapittel 7 i utredningen *Lånte fjører eller bunad?* legges til grunn ved normering av importord.

Språkrådet mener for øvrig at norvagiseringen bør foregå i et moderat tempo hvor man tar rimelig hensyn til reaksjoner fra publikum.”

Riksmålsorganisasjonane hadde i høringsrunden og debatten gått sterkt ut mot eit vedtak til støtte for prinsippa i *Lånte fjører eller bunad?*, og siste setninga i den siterte vedtaksformuleringa (dvs. om *eit moderat tempo*) sette Språkråds-leiaren inn for å prøve å dra riksmålsfløya med i eit samrøystes vedtak. Det lykkast ikkje, seks stemmer gjekk likevel imot, mens 28 medlemmer var for det siterte vedtaket.

Prinsippa som blei vedtekne i 1998 om arbeidsmåten i Språkrådet og for korleis ein skal bokstavere norvagiserte ord:

- “1 Dersom nye ord som blir tekne i bruk i norsk allmennspråk, ikkje alt har ei form som høver inn i det norske ortografiske mønsteret, skal ein gi dei norsk ordform (ved anten fornorsking eller norvagisering).
- 2 Ein skal prioritere arbeidet med å finne norske avløysarord for heilt nye engelske fremmeldord.
- 3 Det er ei oppgåve for Språkrådet å “overvake” språksituasjonen slik at det kan finne ut i kva høve ein bør satse på eit avløysarord, og i kva høve det skal arbeide for ei norvagisert ordform.
- 4 Ein bør arbeide for at flest mogleg av importorda som går inn i allmennspråket, blir norvagiserte.
- 5 Ord som det er fagterminologisk grunn for å norvagisere, skal følgje dei same prinsippa som allmennspråklege ord.
- 6 Når det gjeld importord som er vanskelege å tilpasse norsk lydstruktur, bør ein prioritere arbeidet for eit norsk avløysarord.
- 7 “Det bør vises tilbakeholdenhet med forandring av termer som er i internasjonal bruk, f.eks. målenheter, særlig når ordet er avledet av et navn. Eksempler *becquerel, pasteurisere*.” [Lundeby 1987]
- 8 Engelske ord som er bygde opp slik at dei er gjennomsluktige også for nordmenn som kan engelsk, bør ein vere tilbakehalden med å norvagisere. Ein bør først satse på å få innarbeidd omsetjings- eller avløysarord for dei. Engelske ordstammar skal ein derimot vurdere å gi norvagisert skrivemåte, ev. i tillegg til at ein kjem med framlegg om avløysarord.
- 9 Ord som refererer berre eller nesten berre til saksforhold i engelsktalande land, bør halde på den engelske skrivemåten. Det same må i ein viss grad òg gjelde for ord frå språk som færre nordmenn kan. [Slike ord blir gjerne omtalte som *eksotika*.]
- 10 Når ein skal avgjere om ein bør satse på norvagisering eller avløysarord, bør ein jamføre med situasjonen i dei skandinaviske grannelanda.
- 11 Når importorda går inn i allmennspråket, bør Språkrådet snarast råd vurdere om det skal foreslå eit avløysarord eller vedta ei norvagisert ordform – eller gjere begge delar.
- 12 Ein skal norvagisere nye importord etter det dominerande mønsteret for tilpassing til norsk uttale.
- 13 Norvagiserte ordformer skal ha same skrivemåte i bokmål og nynorsk.
- 14 Norvagiserte substantiv, verb og adjektiv skal setjast inn i norske bøyingsklassar slik at dei får tradisjonelle norske bøyingsendingar.
- 15 Adjektiv i nøytrum får konsonantforenkling framfor *-t: røff – røft*.
- 16 Dei norvagiserte orda skal følgje nærare definerte prinsipp som er lista opp i utgreiinga [*Lånte fjører eller bunad?*].

- 17 Når eit ord med dominerande utalandsk skrivemåte er nytt i skriftnorma, bør ein tillate både utalandsk og norvagisert skrivemåte.
- 18 Når ei norvagisert ordform har vore tillaten og brukt i 20 år, bør ein vurdere å gjere ho til eineform.
- 19 Når Språkrådet blir spurt til råds om skrivemåten, skal det gi uttrykk for at ein helst ser at den norvagiserte skrivemåten blir brukt der han er tillaten. Språkrådet sjølv skal halde seg til dei norvagiserte skrivemåtane.
- 20 Ord som ikkje har vore behandla og normerte før, kan leggjast fram for årsmøtet kvart år.
- 22 Fagnemnda førebur framlegga og bør så langt råd prøve å behandle ord i grupper.
- 23 Språkrådet prioriterer arbeidet med dei ordgruppene som kan behandlast etter etablerte norvagiseringsmønster.

2.7.4. Systematisk opprydding i 2000

Første gongen prinsippa frå 1998 kunne prøvast ut for fullt, var på årsmøtet i 2000, dvs. ved utgangen av valbolken. Ein vanske med vedtaket frå 1998 var å finne fram til kva som kunne reknast som “moderat tempo” og “reaksjoner fra publikum”. Publikumsreaksjonar, f.eks. avisinnlegg, var det nesten ingen av i 1998 da prinsippa var oppe, og dermed kan ein ikkje vise til at publikum er imot. Dersom ein vil vurdere publikumsreaksjonane etter kor mange norvagiserte former blir brukte i skrift, dvs. etter kor sterkt folk legg om språkvanane sine, må ein vente så lenge at det ville vere meiningslaust om ein i mellomtida – mens stadig nye ord kjem inn – skulle la vere å vedta noko. Da ville ein berre komme meir og meir i bakleksa.

Eit moderat tempo kan vurderast i forhold til språksituasjonen: Ordboka *Nyord i norsk 1945–1975* (red. av Vigleik Leira) viser at det på 30 år kom inn 589 ord frå engelsk som var problematiske sett i forhold til det norske ortografiske systemet. I tillegg kom 162 problematiske ord frå andre språk. Dette blir 751 ord i alt og i gjennomsnitt sirka 25 per år. Vi kan truleg rekne med at talet har gått opp i tida etter 1975, særleg talet på ord frå engelsk. Det vil seie at dersom vi skulle “halde tritt med utviklinga”, burde vi kanskje ha norvagisert om lag 30 ord per år, eller 100–120 ord per fireårsbolck. (Kvar valbolck i Språkrådet er på fire år.) I tida frå 1963 til 1998 blei 168 allmennord norvagiserte, dvs. gjennomsnittleg 19 per fireårsbolck.

Fagnemnda kom i 2000 med om lag 60 framlegg, og ho konsentrerte dei om to ordgrupper: a) ord som i den utalandske skrivemåten har berre éin konsonant etter kort trykktung vokal, og b) ord der den utalandske eller tradisjonelle skrivemåten har *c* som blir uttalt som *s*. Dei aktuelle orda, både nyinnkomne og slike som var normerte tidlegare med utalandsk bokstavering, blei sikta gjennom den silen som norvagiseringsprinsippa utgjær: Samansetningar, fagord, ord for måleiningar, ord med

fremmend lydstruktur og eksotika skal ikkje norvagiserast. Etter dette utskiljingsarbeidet stod nemnda att med 17 framlegg under gruppa a, og 34 under b.

Med unntak av *spott* for *spot* gjekk alle framlegga igjennom på årsmøtet, dei aller fleste blei vedtekne med svært store fleirtal. Av frekvente tidlegare normerte ord som no fekk norvagisert skrivemåte, var f.eks. *jett*, *bagg*, *sene*, *fascinere* og *fasist*, som no altså er valfrie til dei utalandske *jet*, *bag*, *scene*, *fascinere* og *fascist*. Dette vil seie at den systematiske arbeidsmåten fagnemnda hadde lagt opp til med bakgrunn i 1998-vedtaka, og den tolkinga ho hadde gjort av moderat tempo, blei støtta på årsmøtet. Dette kunne ein tolke slik at det er staka ut ein kurs for korleis Språkrådet kan og skal arbeide målmedvete med norvagisering. Dermed kan også normeringsarbeidet vidare bli mindre prega av tilfeldige vedtak. Men om ein i praksis vil halde fram på denne kursen, er sjølvsagt avhengig av den politiske viljen som finst i Språkrådet ved kvar enkelt behandling.

Omfanget på vedtaka i 2000 var om lag som i 1996, men heller ikkje denne gongen blei det nokon stor offentleg debatt om saka. Det mest “oppsiktsvekkjande” framlegget og vedtaket gjaldt nok *pirse*. Det vedtaket markerer mest ein offensiv politikk frå Språkrådet si side. Dette engelske ordet (*pierce*) var først brukt i 1993 i norsk skriftmål, og moten har seinare gripe sterkt om seg i ungdomskulturen, slik at ordet er mye brukt. Uttalen av ordet har nok enno ikkje blitt fast, så her kan ein norsk skrivemåte også skunde på norvagiseringsprosessen i talemålet.

Denne gongen hadde Språkrådet skrive grunngevingar for framlegga, og alt var tilgjengeleg på nettsidene – som på berre få dagar hadde ca. 3000 besøk! Denne siste erfaringa med å spreie informasjon gav òg nyttig erfaring.

2.7.5. Ny offentleg disputt i 2004

Før årsmøtet i 2004 førebudde fagnemnda nye grupper ord til norvagisering, nemleg ord skrivne med *c* og *ch*, men uttalte med *k*. Med å ta utgangspunkt i *Tanums store rettskrivningsordbok* (1996) hadde ein ei liste på over 750 ord med aktuell konsonantisme. Ettersom retningslinjene for norvagisering presiserer at ein skal arbeide med allmennspråket, kunne denne lista nedkortast til 47 allmennord. Derifrå trekte ein så bort eit eksotikum (nemleg *cockney*) i samsvar med prinsipp nr. 9, og det endelege framlegget som fagnemnda sende over til årsmøtet, var på 46 ord av desse to gruppene og 7 andre som var blitt aktualiserte av andre grunnar, m.a. etter innsende framlegg frå ein språkrådsmedlem.

Norsk skrivemåte av
seif har nådd fram-
sida av Romsdals
Budstikke,
25.5.04.)

Riksmålsrepresentasjonen i Språkrådet var auka i denne valperioden frå 2000 ved at medlemmer innvalde frå andre instansar enn riksmålsrørsla var erklærte riksmålstilhengarar. Ettersom riksmålsrørsla har vore prinsipielle motstandarar av norvagisering, blei motstanden sterkare på årsmøtet i 2004 enn fire år før. For dei enkeltorda der riksmålsblokka på seks medlemmer fekk med seg minst tre andre i ein skepsis, stoppa dei forslaget i bokmålsseksjonen (på 17 frammøtte), og dermed kunne ikkje forslaget gå vidare til nynorskseksjonen, som elles har tradisjonen for å støtte mannjamt opp om norvagiseringsframlegg. Ein presseoffensiv få dagar før årsmøtet hadde 'latterlegheit' som fokus, og det innverka nok på avstemmingane. No fall 19 av forslaga (f.eks. *beiken*), mens 34 norvagiseringar (f.eks. *koil* og *korny*) passerte.

Språkrådet hadde denne gongen i motsetning til i 2000 ikkje førebudd saka med noka grunngeving på nettet. Når ein såg dei store tilslaga eit orienterande dokument fekk i 2000, kan det tyde på at den manglande tilgangen på informasjon og grunngeving svekte framlegga frå fagnemnda.

3. Norsk bøyning

Importerte ord i norsk blir jamnast tilpassa norsk bøyning. Det skjer nesten alltid med verb (89 % av tilfella), og mye med adjektiv (35 %) og substantiv (22,5 %). Desse tala er henta frå Anne Line Graedler (1996: 70) og byggjer på det totale talet av importord ho fann i korpuset sitt, dvs. både ord som er lite brukte, og slike som er meir allmenne i norsk. (Innverknaden frå dei ev. mange, men lite brukte "sitat"-ordagjer at ein må vere varsam i tolkingane av tala.)

Største normeringsproblemet er fleirtalsendinga i substantiv. I undersøkinga åt Graedler (1996: 76) gjekk det fram at 42 % av substantiva i ubestemt form fleirtal stod med norsk fleirtalsending, mens 58 % fekk engelsk *-s*.

I rettskrivinga er det svært fåe unntak frå den norske bøyninga. Einaste orda med obligatorisk fleirtals-*s* er *fan*, *mile*, *slide*, *still*. Av desse har dei to første *-ene* i bestemt fleirtal, dei to siste *-sene*. Berre det første av orda har nokon frekvens i språkbruken. Og er det tale om fleirtalsbetydning, er nok kollektivordet *fans* det vanlege, og det er eit eintalsord som følgjer det vanlege norske mønsteret med å la engelsk fleirtals-*s* gå inn i ordstammen, som f.eks. i *ein bunkers*, *ein pins*.

Ei undergruppa av denne siste typen representerer ein ny bøyingskategori i norsk pga. at den ubestemte fleirtalsforma av desse orda har valfritt inga ending eller *ar* i nynorsk og *er* i bokmål: *fleire pins/pinsar* (nynorsk), *flere pins/pinsar* (bokmål). I bestemt fleirtal er vanleg bøyning med *-anel/-ene* obligatorisk, dvs. nynorsk *pinsane* og bokmål *pinsene*.

Ei sterk tilpassing ser vi òg i at det er innført samandraging etter tradisjonelt mønster: *ein gospel* – *fleire gosplar*.

I adjektiva finst det tradisjonelt nokre unntak for nøytrumsendinga, slik er det f.eks. med det gamle ordet *edru*. Men dei nye adjektiva går ikkje utan vidare inn i den gruppa;

dei får oftare vanleg bøyning med *-t*: *tøft*, *kult*, *seift* osv. Dei to første har i praktisk språkbruk også denne bøyinga, det siste – som er det nyaste ordet – kan framleis vakle noko. I fleirtalsbøyinga er òg mønsteret med *-e* gjennomført: *tøffe*, *kule*, *seife*.

I dei etablerte importorda som det er blitt gjort normeringsvedtak om, er det altså gjennomført svært konsekvent norsk bøyning, og det representerer nok også det vanlegaste bruksmønsteret. Dei orda som vaklar, er heilt nye ord, dvs. slike som enno ikkje er så etablerte at det er vurdert å normere dei.

4. Fornorsking

4.1. Språkreinsing

Den aktive språkreinsingstradisjonen vi står i, har røtene sine i tysk språkpolitikk på 1700-talet. Danske språkmenn følgde med i dei nye straumdraga og laga da ei mengd danske ord til avløyning for dei latinske; ofte var dei danske glosene parallelar til dei tyske. Frå den tida har vi heilt sjølv sagde ord som f.eks. *sannsynleg*, *dømmekraft*, *sjølvbevisst*, *fordom*, *forfattar*, *etterslekt*, *innskjerpe*, *sjølvtilitt*, *tiltru*.

Avløyingsord blei det laga før den tida også, som da ein tok i bruk *himmel* og *helvete* (i norrønt *himinn* og *helviti*) i staden for *caelus* og *īnfernus* på latin (og *uranos* og *hades* på gresk). Men desse avløyingsord høyrer heime i dei spontane lagingane, dvs. at dei er ord som blei til nesten automatisk som ei forklaring av eit nytt omgrep. Dei var neppe ein del av ein medveten språkpolitikk, for ein språkpolitikk føreset at ein har skapt ein ideologi eller ein tanke om gitte avgrensa språk som ‘dansk’ og ‘norsk’. Det kom først etter mellomalderen. Den nye måten å tenkje på og å fokusere på språket på veks hos oss fram saman med oppbygginga av ein organisert stat som skal gripe om heile samfunnslivet. Språkomgrepet blir ein del av ein politisk ideologi etter reformasjonen, og purismen på 1700-talet kan vi sjå på som ein måte å markere denne ideologien på ved å skape eit tydelegare ideal for kva som var ‘det danske språket’. (Sandøy 2000.) Den politiske funksjonen åt purismen er alltid å markere eit særspåk.

Knud Knudsen (jf. under punkt 2.3.1.) var ein ivrig ordlagar samtidig som han arbeidde for å føre normeringsgrunnlaget for det tradisjonelle skriftmålet over til norsk, og skapte det vi gjerne omtalar som norsk-dansk. I 1881 gav Knudsen ut ordboka *Unorsk og norsk – eller fremmedords avløsning*. Boka er på nesten 1000 sider og inneheld uendeleg mange framlegg til norske ord som skulle kunne brukast til å avløyse importord i språket vårt; mange av dei norske orda hadde Knudsen sjølv laga. Ingen nordmann har vel gjort meir arbeid for å utvikle avløyingsord på norsk.

Berre ei lita handfull av framlegga åt Knudsen, kanskje under ti, kan seiast å ha fått gjennomslag. For eksempel har *bakstrev* og *bakstrevar* fått innpass i norsk – rett nok ikkje til avløyning for *reaksjon* og *reaksjonær*, men i tillegg til dei gamle importorda. Andre levande ord frå Knudsens hand er *ordskifte* og *tonelag*. Men kva har vi så gjort med resten, med. f.eks. *Realisation*, *Rebel*, *Recept*, *Reception*, *Reces*, *Recitation* osv.? Vi har “pussa dei opp”, likeins som vi har gjort med *Reaktion* og *Reaktionær*.

reaksjon, reaksjonær, realisasjon, rebell, resept, resess og resitasjon. Vi har gitt orda ein skrivemåte som viser at vi har godteke dei som norske.

Ivar Aasen var sjølvsagt også oppteken av ordlaging, for han skulle skape eit nytt særsmål, landsmålet. Han laga inga avløyarsordbok. Men i skriftene sine var han nøyen i ordvalet, og der skapte han nye ord. Boka *Heimsyn* (1875) er nok skriven med det som motiv at han skulle beskrive ein del abstrakt og teoretisk stoff på det nye språket, og dermed kunne han i teksten få presentert nylaga norske ord. Her er altså publiseringsstrategien ein annan. Boka er eit slags leksikon (eller *allkunnebok*), og eksempel på ord han presenterte der, er

midlina – ekvator
vendingstreket – vendesirkel
toppmåt – senit
varmebelte – trope
polringen – polarsirkelen

Knapt noko av desse orda har slått igjennom. Også Aasen sådde mange ord på steingrunn.

Purismen har og har hatt ein politisk funksjon. Men språkrensinga har også ein språkleg funksjon: Dei kjende heimlege orda appellerer meir til fantasien enn dei utalandske. I mange tilfelle – men ikkje alltid – er det ein fordel, for orda blir fylte med fleire assosiasjonar. Derfor lagar brukarane mange ord heilt spontant utan at språklege instansar har organisert noko tiltak. Da den nymotens leika *tamagotchy* blei introdusert sommaren 1997, fekk ho ein del presseoppslag. Men etter kort tid hadde einkvan i handelsnæringa døypt leika om til *datadyr*, eit svært treffande ord på norsk. Og det var sjølvsagt lettare å assosiere, forstå og hugse for nordmenn. (I dag er leika alt forsvunnen att, og dermed snart ordet også.) På 1960- og 1970-talet var *feedback* eit svært vanleg substantiv i norsk allmennspråk, men litt moteprega. (Det blei først registrert i 1962.) Seinare er det ordet blitt fullstendig avløyst av *tilbakemelding* – i tydinga ‘respons’. Det ordet er berre nyleg komme inn i ordbøkene i denne betydninga, og ingen veit kven som har laga ordet.

I somme tilfelle kjenner vi til sjølve opphavet åt orda, som f.eks. da to norske politikarar (Gudmund Harlem og Karl Evang) rett etter andre verdskrigen kom på at den planlagde rehabiliteringslova burde heite attføringslova. Dermed var eit særnorsk (og nynorskprega) ord sikra plass i norsk allmennspråk. I 1912 brukte Harry Fett ordet *brukskunst* for første gong, og det gjekk fort inn som eit sjølvsagt ord. *Døgnrytme* kom i 1937 i ei bok av overlege Haakon Sæthre. Det engelske ordet *handout* om opptrykte ark ein distribuerer i samband med ei forelesing, har vore eit mye brukt ord gjennom vel ein generasjon, og det har vore litt “uhandterleg” i norsk pga. lydforma. Men etter eit relativt langt liv fekk ordet konkurranse da ordet *støtteark* blei sett til verda nokså tilfeldig av ein kreativ person, Dagfinn Worren, i 1990. Kollegaen Oddrun Grønvik tok med seg ordet til ein konferanse rett etter; der forklarte ho ordet, og det fall i så god jord at andre på konferansen straks tok det i bruk og følte nok at dei var med i ein skapingsprosess. Seinare er ordet teke i bruk i svært mange miljø. (Sandøy 2000: 168.)

3.2. Fagspråk og allmennspråk

Innafor mange fag blir det drive systematisk arbeid med å omsetje termar til norsk. Det skjer ofte i samanheng med at ein lagar fagordbøker der ein også legg vekt på å gi presise definisjonar til termane. Fagspråket er ein arbeidsreiskap som stiller spesielle krav, ikkje minst til eintydigheit og standardisering. Derfor blir fagterminologien ofte utvikla i systematisk samarbeid i spesialistgrupper. Det arbeidet har Norsk språkråd vore lite engasjert i.

I 1938 blei Rådet for teknisk terminologi (RTT) skipa ved Noregs tekniske høgskole i Trondheim med det målet å arbeide for eintydig norsk terminologi. Etter krigen fekk det sekretariat i Oslo, og det har stått for utgivinga av om lag 70 terminologiordbøker. Rådet var halvoffentleg, og ein stor del av økonomien kom frå næringslivet. Ordbøkene er i hovudsak blitt til gjennom eit utstrekt samarbeid med terminologigrupper som har hatt medlemmer frå det aktuelle fagområdet. Norges Standardiseringsforbund har også engasjert seg, f.eks. med å gi ut ei rettleiing for terminologiarbeidet. Eit samarbeidsprosjekt har utvikla ei *Dataordbok*, som har komme i fleire oppdaterte utgåver. Leksikografen Magnar Rommetveit gav i 1979 ut den store *Norsk landbruksordbok*.

Det samla terminologiarbeidet har vore nokså omfattande, sjølv om organiseringa har vore lite samla. I 2002 gjekk RTT konkurs, og terminologiarbeidet ligg derfor i daudvatnet nett no, men det nye språkorganet som skal ta over etter Norsk språkråd i 2005, kjem truleg til å ta opp dette arbeidsområdet.

Ein stiller andre krav til allmennspråket. Eit generelt krav om absolutt eintydigheit og standard ville vere svært uheldig, for det ville nok redusere kreativiteten. Mennesket har bruk for fritt rom til både å antyde og vere tvitydig. Ei ordbok over allmennspråket skal derfor ikkje først og fremst føreskrive kva eit ord bør bety, ho skal heller fange opp kva tyding orda i praksis har i det faktiske og "slarkete" kvardagsspråket. Derfor treng ein heller ikkje noka fullkommen eintydigheit mellom eit utalandsk ord og eit norsk avløyarsord, f.eks. mellom *guidelgaid* og *omvisar*.

Det er inga heilt klår grense mellom det allmenne og det fagspesifikke. Visse emne innafor visse fag er av stor interesse også for allmugen. Så spesialisert som f.eks. ein del sportsgreiner er blitt i dag, med ein stab av vitskapsfolk bak som utviklar teknikkane, kunne ein seie at sportsspråket er blitt eit fagspråk. Men den breie interessa det er for sport, må ein rekne med at sportsfagorda kva tid som helst blir plukka opp av kommentatorar og journalistar og formidla vidare til vanleg interesserte. Her flyt grensa mellom fagspråk og allmennspråk.

Innafor sporten skjer det lite av systematisk oppbygging av norsk terminologi. I dataspråket derimot blir det gjort mye for å skape norske ord. Det er laga dataordbøker med definisjonar, og det er investert mye tid på å skape norske ord. Dessutan har den breie marknadsføringa tvinga dataselskapa til å omsetje både programvare og handbøker til norsk for at dei skal vere kundevennlige. Derfor har ein på ein generasjon gått over frå å "seive failer" til å *lagre filer* (eventuelt *dokument*). Her kan vi alle saman sjå i kvardagen korleis det foregår ein konkurranse på språkmarknaden, og dei

fleste av oss kan gjennom språkbruken vår innverke på marknadskonkurransen. Som vi ser av ruteteksten, er det ei mengd med nemningspar i bruk, dvs. at både den engelske termen og det norske avløysarordet lever side om side. Styrkeforholdet mellom dei skiftar frå år til år.

LITA DATAORDLISTE

(Bokmål før skråstreken, nynorsk etter.)

adresseliste (engelsk 'hotlist')
 avkryssingsrute (engelsk 'checkbox')
 distribusjonsliste (engelsk 'distribution list' eller 'mailing list')
 e-brev (engelsk 'e-mail')
 e-post (engelsk 'e-mail')
 flammepost (engelsk 'flaming', 'flame mail')
 flytende/flytande meny (engelsk 'pop-up menu')
 grensesnitt (engelsk 'interface')
 innpluggingsprogram = tilleggsprogram (engelsk 'plug-in')
 lenke/lenkje (engelsk 'link')
 linjeskift (engelsk 'enter')
 markør (engelsk 'cursor')
 maskinvare (engelsk 'hardware')
 nettleser/nettlesar (engelsk browser)
 nettside (engelsk 'web page')
 nettsted/nettstad (engelsk 'web site')
 nyhetsgruppe/nyheitsgruppe el. nyhendegruppe (engelsk 'news group')
 omvendt skråstrek (engelsk 'backslash')
 peiker/peikar (engelsk 'pointer')
 peker/peikar = lenke (engelsk 'link')
 postliste (engelsk 'mailing list')
 postmester/postmeister (engelsk 'postmaster')
 prat (engelsk 'chat')
 prate (på nettet) (engelsk 'chat')
 programvare (engelsk 'software')
 punktum (engelsk 'dot')
 rammer (engelsk 'frames')
 redigert postliste (engelsk 'moderated list')
 rulle (engelsk 'scroll')
 skriver/skrivar (engelsk 'printer')
 skråstrek (engelsk 'slash')
 søkemaskin/søkjemaskin (engelsk 'search engine')

søppelpost (engelsk 'spam')
 tagge (engelsk 'to tag') kode med tagger
 teikn (engelsk 'character')
 tilleggsprogram (engelsk 'plug-in')
 tjener/tenar (engelsk 'server')
 treff (engelsk 'hit') i samband med søk på nettet
 vandre på nettet (engelsk 'surf')
 vev (engelsk 'web')
 vevadministrator (engelsk 'webmaster'),
 vevsider, vevsted (jf. 'web site')
 virtuell virkelighet/virtuell røynd (engelsk 'virtual reality')

Norsk språkråd har aldri gått aktivt inn i arbeidet med å godkjenne eller avvise importord og på andre sida fastsetje avløysarord. I dette arbeidet har ordboksforfatterane hatt eit stort ansvar. Berre av og til har fagnemnda i Språkrådet uttalt seg, og da berre med anbefalingar. Det gjaldt f.eks. da ho tilrådde e-post og e-brev tidleg på 1990-talet. Her er det gjennom andre kanalar at aktivitetane har skjedd. Avløysarorda i allmennspråket er ofte komne frå anna hald, f.eks. frå vareimportørane, eller i somme tilfelle frå avislesarar som har levert inn forslag. Det gjaldt f.eks. ordet *kringkasting* for *radio* i Aftenposten i 1923 og *markedsføring* for *marketing* i *Arbeiderbladet* i 1961 (Brunstad 2001: 340). Andre ord har enkeltpersonar lansert: Henrik Wergeland brukte *husflid* for første gong i 1832, og Harald Nielsen kom på ordet *moped* i 1952. Norsk språknemnd sette i 1963 ned ei *Særnemnd for engelsk-amerikanske lånord* som skulle drøfte m.a. avløysarord. Nemndarbeidet drog med seg ein del interesse, m.a. også nordisk samarbeid, men det er ikkje mogleg å sjå at det førte til noko konkret resultat. (Brunstad 2001: 341.)

4.3. Norsk oljespråk

Det største enkelttiltaket i norsk terminologi er det som skulle skape eit norsk oljespråk. 1983 vedtok styret i det norske oljeselskapet Statoil at alle driftshandbøkene for det nye feltet Gullfaks skulle utviklast på norsk. Det var eit prosjekt til 10 millionar norske kroner. Inntil da var engelsk det sjølvsgdde fagspråket på dette industrifeltet, som Noreg hadde etablert fram gjennom 1970-talet. For å skape det norske oljespråket blei Terminolprosjektet ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, sett i gang. Med ein nokså stor stab omsette det driftshandbøkene, alle skilta og dataskjermtekstane knytte til Gullfaks til norsk. I samband med det arbeidet måtte terminologien også gjennomgåast og strukturast, og det blei skapt eit tett samarbeid med ingeniørane. Det blei utvikla ein base på 40 000 norske termar med definisjonar og engelske mot-

svar. På grunn av at drifta på oljeplattformene gjeld heile kvardagen åt mannskapa, ikkje berre det tekniske kring oljeutvinning, dekte termene svært mange fagfelt.

Selskapet Hydro vedtok seinare å bruke norsk på feltet Oseberg. Dermed blei det skapt nye norske “øyar” i Nordsjøen, og det norske oljespråket kom i bruk, sjølv om ikkje alle dei norske termene blei konsekvent brukte i den munnlege kvardagen. (Myking 1988.)

Denne fornorskingsprosessen representerte ein domenegevinst for norsk språk. I dag har utviklinga snudd att, slik at engelsk kjem inn att som arbeidsspråk i mange administrative samanhengar i oljebransjen.

4.4. *Anglonorsk-kampanjen*

I 1990 sette Språkrådet i gang *Aksjonen for språklig miljøvern*. Bakgrunnen var den stadig sterkare diskusjonen utover 1980-talet om engelskpåverknad på norsk. Aksjonen skulle vere ein holdningskampanje til forsvar for morsmålet, altså norsk. I ein brosjyre om kampanjen heiter det:

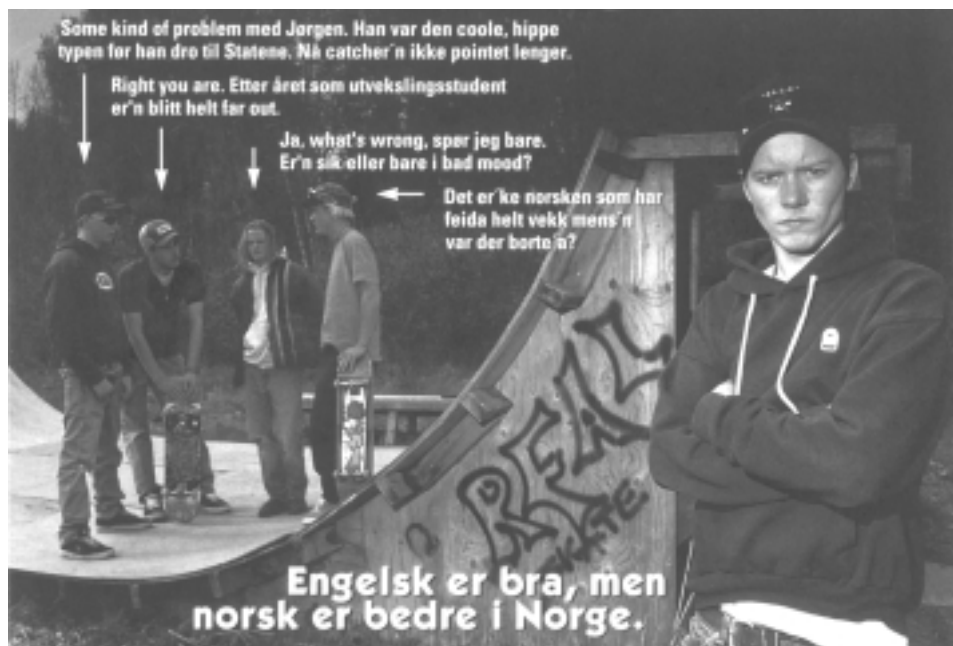
“Aksjonen er ikkje nokon generell kampanje mot ordlåning eller framandkulturelle impulsar. [...] Vi er sterkt uroa over det vi ser som ei utbreidd beundrarhaldning til framandspråket engelsk. Denne haldninga kjem tydelegast til uttrykk gjennom alle dei engelske og halvengelske butikknamna og kafénamna som grin imot ein på skilt i byar og tettstader over heile landet. Dessutan skaper dei engelske orda og uttrykka vi importerer [...] praktiske vanskar av ymse slag.”

Vi ser altså eit ønske om å ikkje bli assosiert for sterkt til purisme, men heftet viser til at vi har avløyсарord for engelske importord:

idédugnad – brainstorming
 datasnok – hacker
 brettsgling – windsurfing,
 tilbakemelding – feedback
 nakkesleng – whiplash
 førstestålspill – sudden death
 tangentfjøl – keyboard

Elles konsentrerer heftet seg om engelske butikknamn og at ein kan bruke gode norske namn i staden.

Denne kampanjen tok òg i bruk annonsar, klistremerke og plakatar. Eit særnummer av *Språknytt* (2–1990) blei brukt, det fekk innslag i NRK–fjernsynet, og Språkrådet tok kontakt med firma som brukte mange engelske ord (f.eks. McDonald’s og Norske Meierier).

Postkort frå anglonorsk-kampanjen.

Brosjyrar frå kampanjen var “Bruk hodet, snakk norsk” (1991), “Ja til norsk (1990), “Namn i neon” (1993) og “Norsk – i nye tusen år” (1996). Ein del av tekstane i brosjyrane var nokså kjensleladde, og retorikken utnytta mange metaforar. Sjølve aksjonstittelen om miljøvern var henta frå den sterke allmenne miljøorienteringa på 1980-talet. Denne allusjonen og denne retorikken blei kritisert av ein del språkvetarar, og det kom ein viss sjølvkritikk i Språkrådet. Det var ein tydeleg angst for å bli assosiert med nasjonalisme og rasisme. Det kjem f.eks. fram i eit brev Språkrådet skreiv som svar på eit spørsmål frå ein dansk student. (Jamfør Brunstad 2001: 360ff.)

Statusvern blei det nye slagordet for Språkrådet, som i 2000 vedtok ein språkstyrkingsplan. Her kjem engasjementet for avløyserorda meir i bakgrunnen. Men samtidig har Språkrådet halde fram med å presentere og foreslå avløyserord, men utan å la det få kampanjepreg, jf. <http://www.sprakrad.no/paanorsk>. Det er tydeleg at det som vanlege folk legg merke til og er engasjerte i, er dei engelske orda, og her har nok kampanjen hatt ein verknad ved å skape debatt og oppmerksomheit. Kritikken kom frå lingvistar som finlas retorikken med eit anna utgangspunkt enn allmenta.

4.5. Ordsミア

Da Språkrådet i 1998 vedtok prinsippa for norvagisering av importord, blei det etterlyst meir arbeid for ordlaging, og pkt. 2 i prinsippa (jf. ovafor i pkt. 2.7.3) viser til slikt arbeid.

I 2000 opna Språkrådet den elektroniske diskusjonslista *Ordsmia*. Der kan alle som ønskjer, melde seg inn og få tilsendt alle diskusjonsinnlegg som dukkar opp om ord. Diskusjonane startar med at ein eller annan i gruppa sender ut eit spørsmål om god omsetjing/erstattar av eit utalandsk ord eller uttrykk, og så kjem andre med forslag og motforslag. Det endar ofte med ivrige diskusjonar for og mot. Aktiviteten kan svinge frå ein storm med 20 innlegg ein dag til full stille neste dag, alt etter kor enkeltordet engasjerer.

Medlemstalet på lista ligg på sirka 250, og dei fleste er nok mest interesserte i datatamar. Men ein god del andre tema er også oppe. Ei redaksjonsgruppe på tre i Språkrådet går med jamne mellomrom inn og sorterar ut dei ordforslaga som dei synest er best, og dei blir presenterte både i oppsummeringsinnlegg og i ei eiga lista som blir lagd ut på heimesida åt Språkrådet. Jamfør <http://www.sprakrad.no/ordsmia>.

I 2002 gjekk Språkrådet inn i eit samarbeid med *Dagbladet* om ei liknande elektronisk spalte på nettutgåva av avisa. I ein periode blei ein god del avløyсарord foreslått og diskuterte nokså engasjert.

Ein kan hevde at ikkje så mange av dei foreslåtte orda er gått inn i norsk kvar-dagsspråk. Så usikker er alltid skjebnen for slike forslag. Men ein skal ikkje under-vurdere den verdien slike diskusjonsforum har ved at interesserte personar får høve til å uttrykke engasjementet sitt og spreie interessa. Det kan i neste omgang motivere til å bruke fleire norske ord og til å reflektere over og reagere mot domenetap.

4.6. Språkstyrkingsplanen

I 2000 vedtok styret i Norsk språkråd ein eigen språkstyrkingsplan for perioden 2001–2003, som tek opp først og fremst arbeidet mot domenetap – dvs. såkalla statusarbeid. I desse planane er lite nemnt om avløyсарord og norvagisering. Men aksjonen hadde eit samarbeid med kampanjen *!Les* i 2003, som nettopp gjekk på at skoleelevar skulle reagere på tekstar med engelske importord.

I arbeidet med holdningspåverknad kan nok statusarbeidet med hell samordnast med korpusarbeidet – dvs. arbeidet med korleis språket skal formast. I den nordiske meiningsmålinga (jf. Vikør 2005) er det tydeleg at dei gruppene av informantar som er mest opptekne av heimleg ordlaging, også er dei som er mest opptekne av at engelsk representerer ein trussel mot bruksområda som morsmålet har. Interesse for og holdningane til språkbruk og språkform heng saman.

5. Avslutning

Gjennom den nasjonale perioden, eller nasjonsbyggingsperioden, blei det bygd opp interesse for å markere det norske språket. Dermed blei det utvikla ein tradisjon for å gi importord norsk skrivemåte, og det var også positiv interesse for å skape norske ord som ein kunne setje i staden for dei utalandske. Under argumentasjonen for denne nasjonale språkpolitikken har det heile tida også lege eit demokratisk perspektiv.

Skandinavismen blei ikkje avgjerande for norsk ortografi, men med tanke på importorda forsterka denne rørsla tilslutninga til ortofone skrivemåtar. Såleis kan vi sjå ei linje frå dei radikale framlegga for svensk frå Carl Gustaf Leopold i 1801 (jf. artikkelen om svensk normering i denne boka), via det norske departementsrundskrivet i 1862 og skandinavismøtet i 1869 til norvagiseringsdebattane våre i tida etter 1996.

Samfunnsmoderniseringa har alltid gitt store utfordringar til språkpolitikken, og etter andre verdskrigen har presset blitt ekstra stort. Men den interne språkdiskusjonen i Noreg har nok halde oppe ei høg bevisstheit kring spørsmålet om korleis norsk skal sjå ut, og oppslutninga er nokså brei om å skape norske ord. Den nordiske meiningsmålinga viste at 53 % av nordmennene støtta ein slik politikk. (Vikør 2003: 47.)

I dag blir moderniseringa og endringspresset representert i bevisstheita med ein diskusjon om den såkalla globaliseringa. Somme oppfattar den som ei nødvendig og ønskjeleg utvikling som ikkje gir det nasjonale eller det norske språket nokon plass i framtidssamfunnet, mens andre ser også på denne utviklinga som noko vi kan forme med ein bevisst politikk. Den kulturelle dimensjonen av globaliseringsdebatten i Noreg blir nok først og fremst ført som ein språkpolitisk diskusjon – på det området er motsetningane lettast å sjå.

Noter

- 1 'Norvagisering' er ein term brukt i Norsk språkråd frå 1992 om å tilpasse importord etter det norske ortografiske mønsteret i skrift og etter norsk fonologi i talemålet. 'Fornorsking' gjeld arbeidet med å få teke i bruk norske ord i staden for utalandske.
Svein Nestor har levert grunnlaget for punkta 2.6 og 2.7.1. i denne artikkelen.
- 2 Dei to norske målformene har sia 1929 heitt 'nynorsk' og 'bokmål'. Før 1929 blei nynorsk kalla *landsmål*. Bokmålet blei kalla både *dansk-norsk*, *norsk-dansk*, *det almindelige bogsprog* og *riksmål*. Med 'norsk språk' meiner ein både nynorsk og bokmål.
- 3 Her må det vere sikta til ein uttale [bril'jaɲt], som ikkje er så vanleg no lenger.

Referansar

- Brunstad, Endre. 2001. *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk*. (Dr.art.-avhandling.) Bergen: Nordisk institutt.
- Dep. 1918 = *Den departementale rettskrivningskomité 1918. Den nye rettskrivning. Regler og ordlister. I. Riksmål. Reglar og ordlistor. II. Landsmål*. Kristiania: Mallinske.
- Graedler, Anne-Line. 1996. Forholdet mellom stavemåte og bøyning i engelske låneord. I: Blaauw o.fl. (red), *Engelske ord med norsk rettskrivning? Seks seminarforedrag*, s. 67-80. Bergen: Bergen Riksmålsforening.
- Grønvik, Oddrun. 1980. "Framandorda og norsk språkutvikling i nyare tid." I: *Språk i Norden 1980*, s. 39-60. Lund: Esselte.

- Hansen, Mauritz. 1837. *Norsk Grammatik*. (5. omarb. Opl.) Kristiania: R. Hviids Forlag
- Knudsen, Knud. 1845. *Om Lydene, Lydtegnene og Retskrivningen i det norske Sprog*. Kristiania.
- Knudsen, Knud. 1866. *Om tilnærmelse mellem Norsk, Dansk og Svensk*. Kristiania.
- Knudsen, Knud. 1881. *Unorsk og norsk – eller fremmedords avløsning*. Kristiania: Cammermeyer.
- Knudsen, Knud. 1937. *Knud Knudens livsminner. Barneår og ungdomsår*. Oslo: Ashcehoug.
- KUD 1936 = Kirke- og undervisningsdepartementet (1936): *Tilleggstilråding om ny rettskrivning. Fra den departementale rettskrivningsnemnd av 1934*. Stavanger.
- Leira, Vagleik. 1982. *Nyord i norsk 1945-1975*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lyngbye, K.J. 1870. *Det nordiske rettskrivningsmøde i Stockholm den 25de-30te juli 1869*. København.
- Løkke, Jakob. *Beretning om det nordiske rettskrivningsmøde i Stockholm 25de – 30te juli 1869*. Kristiania: Mallings.
- Malling, Ove. 1777. *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere*. København.
- Myking, Johan. 1988. Norsk termbank. Avdeling for norsk leksikologi. I: *Språknytt* 2/1988, s. 11-14.
- Norsk språkråd. Årsmeldingar. Oslo.
- Nygaard, Rolf. 1967. *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivningsstrevet i bokmål inntil 1907*. Oslo: Tanum.
- Rask, Rasmus. 1826. *Forsøg til en videnskabelig dansk rettskrivningslære*. København.
- Rommetveit, Magnar. 1979. Norsk landbruksordbok. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Sandøy, Helge. 1997. *Lånte fjører eller bunad? Om norsk skrivemåte av importord*. (Utgreiing.) Oslo: Norsk språkråd.
- Sandøy, Helge. 2000. *Lånte fjører eller bunad. Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen.
- Skard, Matias. 1912. *Nynorsk ordbok for rettskriving og litteraturlesnad*. Oslo: Aschehoug.
- Tanums store rettskrivningsordbok*. 1996. Oslo: Tanum–Norli.
- Tilråding 35 = *Tilråding om ny rettskrivning. Fra den departementale rettskrivningsnemnd av 1934*. Trondheim: Kirke- og Undervisningsdepartementet.
- Vikør, Lars S. 2003. Nordiske språkhaldningar. Presentasjon av ei meningsmåling. I: Helge Sandøy (red.), *Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord*, s. 42-51. Oslo: Novus.
- Vikør, Lars S. & Tore Kristiansen (red.) 2005. Nordiske språkhaldningar. (Moderne importord 4.) Oslo: Novus. [Under utgiving.]
- Vinje, Finn-Erik. 1973. *Et språk i utvikling. Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- Vinje, Finn-Erik. 1996. Omstavning av fremmedord i norsk og nordisk. I: Blaauw o.fl. (red.), *Engelske ord med norsk rettskrivning? Seks seminarforedrag*, s. 9-40. Bergen: Bergen Riksmålsforening.

- Aars, J. & S.W. Hofgaard & Moltke Moe. 1898. *Om en del retskrivnings- og sprogsømsmål*. Kristiania.
- Aars, J. & S.W. Hofgaard 1907. *Norske retskrivningsregler. Godkjendt av Kirkedepartementet ved skrivelse av 25de juni 1907. (2det oplag.)* Kristiania: Fabritius.
- Aars, J. 1874. *Retskrivnings-regler til Skolebrug*. Kristiania.
- Aars, J. 1885. *Retskrivnings-regler til Skolebruk*. Kristiania: Fabritius.
- Aasen, Ivar. 1853. *Prøver af Landsmaalet*. Kristiania.
- Aasen, Ivar 1864. *Norsk Grammatik*. Kristiania: Malling.
- Aasen, Ivar. 1875. *Heimsyn. Ei snøgg Umsjaaing yver Skapningen og Menneskja. Tilmaatad fyre Ungdomen*. Kristiania: Det Norske Samlaget.

Dansk fra skandinavismen til i dag

Margrethe Heidemann Andersen & Erik Hansen
& Pia Jarvad & Jørgen Schack¹
København

1. Indledning

Påvirkningen fra andre sprog har været genstand for diskussion tidligt. Debatten har været præget af purisme i større eller mindre grad, de fremmede ord har været budt velkommen eller er blevet lagt for had, og i tilpasningen af fremmede bogstaver og fremmede bogstavkombinationer til dansk ortografi har man vekslet mellem det udtalenære (ortofone) princip og det etymologiske princip. Også genstanden for puristiske tiltag har vekslet. Først har purismen vendt sig mod latin i 1600-tallet med målet at skabe et dansk sprog som var anvendeligt i skole og videnskab, i 1700-tallet begynder den første egentlige sprogrensningsbevægelse vendt mod fremmedord af latinsk og især fransk oprindelse. I 1800-tallet vendes bevægelsen mod tyske fremmedord, og den styrkes ved nederlaget i 1864. Også 2. verdenskrig skaber grobund for purisme vendt mod tysk indflydelse, mens det i nyeste tid er angloamerikanismerne som er i fokus.

I det følgende beskrives den officielle holdning til ord fra andre sprog, og dermed den normering som fremmede ord udsættes for i forbindelse med optaget og tilpasningen af dem. I redegørelsen fokuseres der på det der traditionelt kaldes fremmedord, dvs. ord fra andre sprog som ikke er fuldstændigt tilpasset den hjemlige struktur, mens låneord ikke er i centrum her fordi de er ord fra andre sprog som ikke afviger fra hjemlige ord med hensyn til lydlig og ortografisk form. En udførlig diskussion af disse termer kan læses hos Hansen og Lund 1994 og Sandøy 2000. I overensstemmelse med det overordnede projekt benyttes ordet importord som en fællesbetegnelse for ord som kommer udefra, uanset deres grad af tilpasning til det hjemlige sprog.

Den officielle normering udgår fra sprogligt autoritative organer, den kan være initieret af enkeltpersoner, være i universitetsmiljøer, i sproginstitutioner som Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Dansk Sprognævn, og den kan være en normering som udtrykkes gennem almene grammatikker, sprog håndbøger og ordbøger. I fremstillingen er der lagt særlig vægt på almensproget og på de problemer som importord frembyder i kraft af deres antal, og på de ortografiske og morfologiske problemer som de skaber i kraft af deres brud med den hjemlige struktur.

Den danske normerings historie er behandlet grundigt mange steder, med forskellige synsvinkler på emnet og både oversigtsmæssigt og med fordybelse i enkeltemner. Der er således benyttet meget litteratur som baggrund for fremstillingen her, og som vi kan henvise til. Det gælder først og fremmest Peter Skautrup: *Det danske*

sprogs historie, bd. 1–4, 1944–68, især bind 3 og 4. Mange artikler i tidsskriftet *Sprog i Norden* har givet nyttige oplysninger, og også Dansk Sprognævns skrifter og tidsskriftet *Nyt fra Sprognævnet* har været flittigt brugt. Desuden er Erik Hansen og Jørn Lund: *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk*, 1994 benyttet, og ellers henviser vi til litteraturlisten.

2. Optakt til skandinavismen

2.1. H.C. Ørsted

Fysikeren og kemikeren H.C. Ørsted er verdensberømt for opdagelsen af elektromagnetismen, men er derudover også kendt for sin store betydning for det danske sprog. Han skabte omkring 2000 ord til afløsning for især græske og latinske fremmedord og betragtes i dag som en af de centrale skikkelser i 1800-tallets sprogrøgt. Ørsted mente at man som videnskabsmand var forpligtet til at gøre sine resultater til en del af den folkelige dannelse. Da den eksisterende danske terminologi inden for fysik og kemi efter hans mening var mangelfuld eller ligefrem misvisende, udviklede han en national terminologi for internationale kemiske betegnelser således at han kunne formidle sine resultater i et letforståeligt og klart dansk sprog.

2.2. Tentamen 1814

I begyndelsen af 1800-tallet begyndte H.C. Ørsted sit arbejde med at fordanske og nydanne det videnskabelige ordforråd. Principperne for hans orddannelsesarbejde kom til udtryk i en større afhandling der indholder adskillige forslag til nye kemiske betegnelser. Afhandlingen bærer titlen “Tentamen nomenclaturæ chemicæ omnibus linguis Scandinavico-Germanicis communis” og er fra 1814. Ørsted mente at orddannelsesarbejde handlede om at gengive selve tanken bag internationale termer, ikke ordene som sådan, og det var nyt. Danske, tyske, hollandske og til dels svenske betegnelser inden for kemien var blot oversættelser af franske gloser. Mens fx de franske gloser *oxigène*, *hydrogène* og *oxide* var udmærkede fordi deres betydning var så afsvækket at den ikke var “påtrængende”, måtte de tyske betegnelser *Sauerstoff*, *Wasserstoff* og *Halbsäure* og de tilsvarende danske betegnelser *Suurstof*, *Vandstof* og *Halvsyre* kasseres fordi grundbetydningen af dem var så klar at man ikke kunne frigøre sig fra den (Kristensen 1904: 56).

De principper som Ørsted fulgte i sit orddannelsesarbejde, er følgende (Kristensen *ibid.*):

- 1) Ordene skal være sande, dvs. de må ikke indgive falske forestillinger. Et ord som *halvsyre* er en dårlig erstatning for *ilte* (oxide) fordi det vækker forestilling om surhed i egentlig eller kemisk forstand.

- 2) Ordene skal betegne, ikke beskrive, hvis ikke beskrivelsen kan gøres ved at angive de enkelte dele som et sammensat ord består af. Derfor foretrækker Ørsted *ilt* og *brint* i stedet for *surstof* og *vandstof*.
- 3) Man må så vidt muligt undgå at danne sammensætninger til at betegne usammensatte stoffer med, i særdeleshed stoffer som indgår i forbindelser med andre. Det er endnu et argument for at forkaste *surstof* og *vandstof*.
- 4) Grundordene skal være frugtbare så at man ud fra dem kan danne sammensætninger og afledninger til at betegne de stoffer med som dannes af grundstoffet. Det gælder fx *ilte* til verbet *ilt*.
- 5) Ordene må ikke være for lange eller for vanskelige at udtale.
- 6) Ordene må kunne føje sig efter sprogets natur og ikke stride mod dansk ordstruktur, fx ved ikke at kunne bøjes efter dansk mønster.

2.3. Den sproglige skandinavisme 1840 og fremefter

Ørsted nærmer sig den sproglige skandinavisme, men han er ikke nogen "renlivet sprogskandinavist" (Jacobsen 1973: 29). Skal han vælge mellem det interskandinaviske princip på den ene side og sine egne rationelle eller sprogæstetiske principper på den anden side, vælger han sidstnævnte (Jacobsen *ibid*). Ifølge Kristensen (1904: 64) er der da også i højere grad tale om at Ørsted er blevet inspireret af de nordiske sprog end at han har overtaget ord direkte fra nabosprogene. Antallet af ord som han har bragt ind i dansk fra de nordiske sprog, er da også relativt lille, men til gengæld har han skabt ord som har vist sig livskraftige, fx *ilt* og *brint* som stadig benyttes.

Skandinavismen med ønsket om et fælles sprog for de nordiske lande dukker op hos den danske filolog og historiker N.M. Petersen. N.M. Petersen var foruroeligt over det danske sprogs tilstand. Efter hans mening var det gået tilbage for det danske sprog siden oldtiden, og nu (altså omkring 1840) hvor det danske sprog blev truet af tysk, var grænsen nået (Jacobsen 1973: 31). N.M. Petersens hovedværk er afhandlingen "Den nordiske oldtids betydning for nutiden". I afhandlingen skriver han at på samme måde som jysk, sjællandsk og skånsk tidligere var blevet samlet til ét fælles skriftsprog, således må det også være muligt at samle dansk, norsk og svensk til ét fællesnordisk skriftsprog der kan danne bolværk mod den tyske indflydelse. Han skriver bl.a.:

"En for hele norden almindelig skrift, ved hvilken sprogene efter deres ydre udseende kom til at nærme sig hinanden så meget, at bøger i alle tre sprog næsten uden anstød kunne læses i alle tre riger, må anses for det første fornødne fremskridt. Allerede derved vil sprogenes og litteraturenes nøjere forening betydelig forbedres" (s. 131 f.).

Petersen giver ikke nogen direkte anvisninger på hvordan en tilnærmelse mellem de nordiske sprog kan finde sted, men fremsætter dog nogle bemærkninger der kan

bidrage til opgavens løsning. Han foreslår at sprogene kan forenes, enten således at elementer fra de nordiske sprog bliver nogenlunde ligeligt anvendt i de forskellige sprog, eller således at et af sprogene trænger mest igennem og derved tilbagetrykker og overvinder de andre. Det kunne i givet fald ske gradvist ved at det sprog, hvis litteratur er den bedste, også sprogligt kommer til at dominere over de andre. Hvornår, hvor og under hvilke omstændigheder det vil ske, kan man ikke forudse, skriver Petersen. Det må overlades til forsynets styrelse.

En anden dansk sprogsandinavist, bornholmeren og politikeren Lucianus Kofod, forsøgte som den eneste af sprogskandinavierne at konkretisere de fælles-skandinaviske sprogbestræbelser og give retningslinjer for et sprogligt samvirke (Skautrup 1953: 160). Det skete i skriftet "Om Nordens sproglige enhed". I skriftet skriver Lucianus Kofod at en genforening af de nordiske sprog i ét fælles skriftsprog vil "blive en mægtig, om ikke den mægtigste, løftestang til Nordens genforening og genfødelse såvel i indre kraft som i ydre anseelse og betydning" (1866: 5). Genforeningen af svensk skriftsprog på den ene side og dansk-norsk skriftsprog på den anden side skal bl.a. ske ved at begge skriftsprogs ordforråd samtidig indbyrdes ligeliggøres og nordiskgøres. Til det kræves der frem for alt "at man af skriftsprogene *uddriver alle unødvendige fremmedord* og udfylder deres plads med *nordiske ord*" (s. 28).

Lucianus Kofods skrift fik ikke nogen stor betydning for den sprogskandinaviske bevægelse, der ifølge Jacobsen (1973: 2) i øvrigt også interesserede sig mindre for ordforrådspørgsmål end for retskrivningen. Den fortsatte kamp mod fremmedordene blev siden ført af purister med ingen eller kun ringe tilknytning til sprogskandinavismen.

3. Dansk purisme

3.1. Purismens funktioner

Purisme er betegnelsen for den idé eller holdning at sproget bør holdes rent for fremmede elementer og endvidere for bestræbelsen på at føre ideen ud i livet. Ordet er dannet af det latinske *purus*, som betyder 'ren'. Med et dansk ord hedder det *sprogrensning* og dens udøvere og tilhængere *sprogrensere*.

Allerede fra midten af 1600-tallet har puristiske ideer gjort sig gældende i Danmark. Baggrunden var renæssancens sproglige selvbevidsthed. Man ville gøre dansk til et gyldigt litteratur- og videnskabssprog og frigøre det fra afhængigheden af de omgivende kultursprog, især fransk og latin. Og man var begyndt at interessere sig for den ældste danske og nordiske litteratur og kom på den måde så at sige bag om den fremmede påvirkning og så mulighederne i et mere rent dansk sprog.

I næste århundrede fortsætter den puristiske aktivitet, nu i høj grad båret af oplysningstidens ideer. Viden og fornuft skal ikke være forbeholdt de lærde latinere, derfor skal lærdommen formuleres i et sprog som den oplyste borger kan forstå. Midlet er forenkling og fordanskning.

Fra første del af 1800-tallet får purismen en ny motivering, nemlig skandinavismen, ideen om Nordens åndelige enhed og sproglige fællesskab: Jo renere dansk, des tættere på oldsproget og dermed tættere på det sproglige fællesskab med de andre nordiske folk. Den politiske udvikling fra 1864 betyder at purismen langt op i dette århundrede får en tydelig antitysk markering som supplement til den pronordiske holdning.

3.2. H.P. Selmer

Hans Peter Selmer (1802–77) var jurist og havde en lidt mislykket karriere i den offentlige administration. Hans puristiske hovedværk har en titel som tydeligt forkynder hans holdning: “Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder og sprog- og retskrivningsfejl” I–II (1860–61).

Hans idé er at danske ord skal *afløse* fremmede, ikke egentlig oversætte dem. Vi finder dog regulære oversættelser blandt hans forslag: *seksmåler* < *heksameter*, *ikødet* < *inkarneret*, *skarpsyg* < *akut* (syg), *enkeltgalskab* < *monomani*. Men ellers er hans metode først og fremmest lange, definerende dannelser af den art som Ørsted advarede imod. Der er dels ord, som Selmer selv har konstrueret, fx *værkbygger* < *ingeniør*, *eftergodt* < *dessert*, *krumlinie* < *kurve*, *gudsvidenskab* < *teologi*; dels gamle dannelser som ikke havde været brugt i en periode, fx *dagpenge* < *diater*, *retskreds* < *jurisdiktion*, *gedebled* < *kaprifolium*, *enstonig* < *monoton*. Selmer accepterer dog fremmed ordmateriale når det er indarbejdet i sproget som låneord, fx *retskreds*, *mørkekammer*, *krumlinie*, *køkkenlig*.

3.3. Hans Dahl

Teologen Hans Dahl (1830–1921) giver sin *Dansk hjælpeordbog* (1875) undertitlen *til fredning af det hjemlige og uddrivelse af det unyttige fremmede i vort modersmål*. Hans metode er først og fremmest at foreslå gamle, ofte glemte, danske ord som afløsning for de fremmede, fx *spydighed* < *sarkasme*, *hundredår* < *sekel*, *særskilt* < *separat*, *halvår* < *semester*, *benrad* < *skelet*. I nogle tilfælde vælger han gamle nordiske ord, som han ikke har fundet i ældre dansk, fx *hjal* < *tribune*, *helse* < *sundhed*, *buskud* < *indfald*, men han præsterer også egne nykonstruktioner, fx *gangsål* < *sandal*, *brøndgang* < *skakt*, *glippeværk* < *sisyfosarbejde*.

Det er karakteristisk for Hans Dahls radikale holdning at han også søger at bekæmpe almindelige og veletablerede gloser som stammer fra tysk – også selvom danskere ikke føler dem som fremmede, fx *vis* < *sikker*, *skjoldpadde* < *skildpadde*, *røgpibe* < *skorsten*, *rædsel* < *skræk*. Specielt bekæmper han ganske almindelige afledninger med de oprindelig tyske forstavelser *an-*, *be-*, *er-* og *ge-*, fx *fororde* < *anbefale*, *navnkundig* < *berømt*, *ihukomme*, *huske* o.a. < *erindre*, *murbryn* < *gesims*.

3.4. Dansk Ordbog for Folket

Dansk Ordbog for Folket er titlen på den ordbog af B.T. Dahl og H. Hammer som i to bind udkom 1907–14. Ordbogen har været den tids *Nudansk Ordbog*, et økonomisk og praktisk brugbart hjælpemiddel i det daglige. Skautrup karakteriserer værket for dets “stærkt puristiske tendens” (IV,16). Dette er dog næppe retfærdigt. Ordbogen indeholder bevisligt “de almindeligste, Mand og Mand imellem brugte Fremmedord”, men herudover henvises der til “Realordbøger og Konversationsleksika” (efterord II,639 ff.)

Når ordbogen kan have interesse i sammenhængen purisme, er det fordi den diskret anbefaler nordiske ord, ikke ved at advare mod fremmede, men ved at nævne alternativer. Nogle synes at være nykonstruerede, af forfatterne eller andre: *Akseltegn* (epaulet), *Dødsrune* (nekrolog), *Staalstævne* (voldsom kamp). De fleste er dog gamle eller dialektale danske ord som med ordbogen anbefales til genoptagelse: *børje* < *begynde*, *drunte* < *sjokke*, *Fikke* < *lomme*, *Gudsvidenskab* < *teologi*, *kejse* < *kåre*, *vælg*, *Medkæmper* < *kombattant*, *medløs* < *formålsløs*, *mige* < *lade vandet*, *Sagnalder* < *forhistorisk tid*, *tavne* < *blive tavs*, *Tilhjælp* < *assistance*, *traa* < *ihærdig*.

Hertil kommer et lille antal opslagsord forsynet med *. Dette tegn viser at ordene er norske, hvad der er det eneste der meddeles om dem i efterordet. Hermed kan forfatterne ikke have ment at yde en service over for norske brugere af ordbogen – så skulle der være langt flere norvagismer. Optagelsen af ordene må være ment som forslag til overvejelse: *Evje** (ebbe), *Knaus** (bjergknold), *kræmte** (harke, rømme sig), *Lug** (hårlok), *Skvæt** (sprøjt), *terge** (tirre), *Varamand** (suppleant).

3.5. Knud Hjortø

Knud Hjortø (1869–1931) var seminarielærer og forfatter til flere romaner og til fire bøger med populære iagttagelser over sproget. Hjortøs *Afløsningsordbog* udgives posthumt i 1933 af Hans Kyrre. Som titlen antyder, lægger han vægt på at hans ordfor-slag er afløsninger, ikke oversættelser. Heri ligger at de foreslåede nyord ikke foregiver at gengive det fremmede ord dækkende. *Sensation* kan afløses af *opsigt* (i øvrigt et tysk ord!), men kun i en af ordet *sensation*'s betydninger, nemlig ‘stor opmærksomhed’: *hendes påklædning vakte stor opsigt*; i betydningerne ‘opsigtvækkende begivenhed’ eller ‘opsigtvækkende avisartikel’ må man udtrykke sig anderledes. Et fremmedord kan også være snævrere i betydning end det hjemlige. Hvis fx *signal* skal afløses af *tegn*, bliver det i en del tilfælde nødvendigt med præciseringer: *ferdselstegn*.

Knud Hjortø er klar over at det ikke kan lade sig gøre at udrydde alle fremmedord i dansk, og i bogens programmerklæring står der udtrykkeligt at den er “et Forsøg paa at komme de overflødige Fremmedord til Livs”. Hjortø mener sikkert at de fleste fremmedord er overflødige, men fanatiker er han altså ikke.

De ord han foreslår afløsning for, er næsten udelukkende importord, kun sjældent tilpassede låneord. Eksempler på Hjortøske afløsningsord er *sygdomsskøn* < *dia-*

gnose, jægdyrker < egoist, bilport < garage, sovepost < sinecure. I de fleste tilfælde foreslår Hjortø dog kun almindelige hjemlige synonymer til fremmedordene, fx *solsejl < markise, skodesløshed < nonchalance, stille over for < konfrontere.* Skønt Hjortø i almindelighed ikke foreslår afløsning for tyske låneord og også selv bruger dem som afløsningsforslag (fx *impulsiv > hastig*), gør han meget ud af afløsninger til de tyske forstavelser *an-, be-, er-, for-* og *ge-*.

3.6. Sprogrogterne

Hvis man med sine puristiske bestræbelser mener det alvorligt med det nordiske sprogfællesskab, kan man ikke betragte det enkelte sprog isoleret. Man må søge at gennemføre en samlet nordisk sprogplanlægning. Det var netop programmet for "Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt", stiftet i 1941.

Foreningen skulle arbejde for at bevare og styrke det danske sprogs nordiske karakter. Fx var det vigtigt at undgå retskrivningsændringer som fører til større forskelle mellem de nordiske sprog, og man skulle målbevidst og efter en fast plan arbejde på at udvide det fælles nordiske ordforråd.

Foreningen udgav tidsskriftet "Vort nordiske modersmål" (1942–51) med artikler om sprogproblemer og sprogpolitik og med ordlister, der indeholdt velargumenterede forslag til nordiske afløsningsord.

Noget som adskiller sprogrøgterne fra andre danske purister, er at de aldrig foreslår nykonstruerede ord, men udelukkende ord af nordisk karakter som tidligere har eksisteret i dansk, og som stadig findes i svensk og norsk; kun i enkelte tilfælde foreslås norske eller svenske ord som ikke kan påvises i dansk. I øvrigt vil man ikke for enhver pris udrydde ægte fremmedord hvis de er fællesnordiske, men nok reducere deres antal.

En af bevægelsens hovedmænd, Mogens Nissen, skriver: "Vi ønsker ikke at skabe noget nyt sprog, en slags "samnordisk" eller "nynordisk". Det, vi arbejder for, er, at *alle det danske sprogs nordiske muligheder sættes i spil og udnyttes.*" Sprogrøgterne er så realistiske at de er klar over at det kan være svært at vænne sig til nye ord, og at de nordiske ord til at begynde med kan virke komiske, men de opfordrer danskerne til at begynde at bruge dem overalt hvor det lader sig gøre.

Sprogrøgterne foreslår på traditionel maner at afløse låne- og fremmedord, fx *ildhu < begejstring, skekned < forskel, rusdrik < alkohol, rødhare < kujon.* Men de går så vidt også at foreslå afløsning af ægte danske arveord, når de ikke stemmer overens med norsk og svensk, fx *sagesmand < hjemmelsmand, sanding < sandhed, fikke < lomme.*

"Dansk Forening til Nordisk Sprogrøgt" er det eneste eksempel på en egentlig puristisk bevægelse: En kreds af interesserede, heriblandt adskillige sprogforskere, et udførligt formuleret idégrundlag, sprogpolitiske planer, et tidsskrift og kontakter til de andre nordiske lande.

3.7. *Sven Clausen*

En af foreningens stiftere og mest markante medlemmer var juristen og skuespilforfatteren Sven Clausen (1893–1961). Han ville bremse den centrifugale udvikling som i århundredernes løb havde gjort afstanden mellem de nordiske sprog større, den udvikling han kaldte *sprogforbistringen*. Han er tilhænger af et nordisk-funktionalistisk princip og derfor ikke egentlig purist: Fællesnordiske fremmedord er bedre end “separatismer”.

I årene 1939–47 udgav han årbogen “Nordisk målstræv” med afhandlinger, ordlister og sprogpolemisk polemik. Yderligere udgav han 1944–48 “Språgsfronten”, et humoristisk og vittigt blad som viser Sven Clausens pædagogiske evner og journalistiske talent.

3.8. *Purismens resultater*

Sven Clausen er naturligvis opmærksom på at purismen og arbejdet for det nordiske sprogfællesskab havde ringe succes: Der var ingen folkelig opbakning, men en del grineri ad sprogidealisterne. Han udtrykker det sådan at danskernes *sprogøre* ikke er nordisk, men tysk. Hermed mener han at danskerne intuitivt finder tyske ord naturlige, mens nordiske virker fremmede og endog komiske. Og at bruge dem fremkalder tit en *fløvhedskjendelse*.

Der er næppe tvivl om at Clausen har fejltolket den folkelige holdning til det nordiske. For det første foreslår purister og sprogrøgttere ord til afløsning af gamle og vel-etablerede ord. Det vækker naturligvis modvilje: hvad skal vi med ordet *uryd*, når vi har

- “Saa’n en campingvogn ska’ vi ha’ til sommer,” sagde den ene.
- “Det hedder ikke campingvogn – det hedder husvogn,” rettede den anden.
- “Naa,” svarede den første, “saa ska’ en campingplads ka’ske osse hedde husplads?”

(*Berlingske Tidende* 5.1.1960.)

det udmærkede *uorden*? Og er *ømsesidig* virkelig bedre end *gensidig*? Derimod accepterer vi uden store vanskeligheder nødvendige fremmedord, altså ord som ikke erstatter danske ord: *telex*, *briefe*, *built-up* osv., og således accepterer man faktisk nye nordiske ord når de ikke er overflødige: *letmælk*, *tilvalg*, *finkultur* o.a. kommer fra svensk, *restskat*, *skattekæk* og *bagstræb* fra norsk. For det andet er en stor del af de foreslåede ord nogle som man genkender fra dialekter, ældre litteratur eller fra norsk og svensk. Ved at bruge sådanne ord kan man føle at man gør sig skyldig i en vis stilforvirring. Det virker sært eller komisk at sige *tyst* (stille), *gæstebud* (selskab), *hælv* (halvdel), *hunger* (sult), *gammen* (glæde). Ældre danske ord eller svenske og norske ord der ikke giver stilblanding, vækker ingen munterhed eller modvilje: *ombudsmand*, *anke*, *speltbrød* (dansk); *hems*, *slalom*, *genser* (norsk); *gøremål*, *sløjd*, *modsvareghed* (svensk).

Begge disse vanskeligheder kunne imidlertid nok overvindes hvis ideen om det nordiske fællesskab i sprog, kultur og politik var en folkesag. I tiden omkring de nordiske sprognævns oprettelse (i Sverige 1944, i Norge 1953, i Danmark 1955) talte man endnu om at det skulle være en opgave for nævnene at nærme de nordiske sprog til hinanden, især ved et bevidst arbejde på at skabe et stort fælles ordforråd. I vore dage er tanken om en aktiv nordisk sprogpolitik stort set opgivet, og sprognævnene koncentrerer sig nu om at orientere om nabosprogene og nabosprogsundervisningen og i den forbindelse at støtte udgivelsen af ordbøger og ordlister til hjælp for den sproglige kommunikation i Norden.

3.9. Aktuel dansk purisme

I perioden 1955–75 blev der i det danske almensprog (vi ser altså bort fra fagsprogene) optaget lidt over 700 ord fra engelsk. Af disse er ca. 300 usammensatte, fx *beat*, *badge*, *flash*, *junk*, *lobby*, *lease*, *live*. Sådanne ord kan egentlig ikke oversættes, men nok gengives på dansk. Det skete i 18 % af tilfældene, fx *lease* > *langtidsleje*, *approach* > *tilgang*, *-minded* > *-indstillet* (*salgsminded*), *junkie* > *stiknarkoman*. Omkring 400 af ordene var sammensatte, og heraf blev ca. 320 oversat led for led til dansk, fx *count down* > *nedtælling*, *non-violent* > *ikke-voldelig*, *freeze dry* > *frysetørre*. Eksempler på ikke oversatte ord af denne type er *highlight*, *hotpants*, *playboy*. Men konklusionen bliver at vi på puristisk maner oversætter 80 % af de oversættelige ord.

4. Dansk Sprognævn og afløsningsord i sprognævnsamarbejde

4.1. Projektet afløsningsord 1963–1964

I 1954 blev det første nordiske møde holdt hvor Finlands, Norges og Sveriges nationale sprognævn mødtes med repræsentanter fra Danmark. Ved mødet drøftedes retningslinjer og emner for samarbejdet mellem de nordiske sprognævn, og harmoniseringen af ordforrådet blev anset for et særligt frugtbart område for samarbejdet om at

opnå størst mulig overensstemmelse mellem sprogbrugen i de nordiske lande. Efter at Dansk Sprognævn blev oprettet i 1955, var det formelle på plads til at de tre centralnordiske lande kunne indsamle og publicere toårige lister over nye ord i dansk, svensk og norsk i det fællesnordiske tidsskrift *Nordiske Sprogproblemer* og forsyne de ord som blev anset for uheldige ud fra en samnordiske vinkel, med et afløsningsord og give alle de nationale ord en oplysning om modsvarighed på de to andre sprog.

I begyndelsen af 1960'erne havde man i de nordiske sprognævn diskuteret den engelsk-amerikanske indflydelse på de nordiske sprog, og man besluttede at de nordiske sprognævn ved en fælles indsats skulle forsøge at sætte en stopper for "det ukritiske indlån" af engelske og amerikanske ord. Det blev bestemt at de enkelte nævn skulle sende deres anbefalinger af nye ord eller afløsningsord for engelske lån til de øvrige nævn, som så havde lejlighed til at kommentere anbefalingerne inden for en vis tidsfrist. Man besluttede også at nævnene i første omgang skulle komme med forslag til erstatningsord for de mest "uheldige" låneord, og at man skulle koncentrere sig om ord fra det almene ordforråd.

I sommeren 1963 blev Dansk Sprognævns forslag til afløsningsord drøftet på et arbejdsudvalgsmøde i nævnet. På dette møde udtalte den daværende formand, professor Paul Diderichsen, at de fleste af de foreslåede afløsningsord næppe ville vinde større udbredelse, men at det var nævnets pligt at stille vel gennemtænkte forslag til rådighed for dem der ønskede at bruge danske ord. Optimismen var med andre ord temmelig begrænset, men ikke desto mindre blev "Forslag til afløsningsord samt forslag til ændret retskrivning, bøjning og udtale for engelsk-amerikanske låneord i dansk" udarbejdet i juli 1963. Listen indeholdt afløsningsord som *luftkonditionering* for *air condition(ing)*, *kosmetikæske*, *kosmetiktaske* for *beauty-box* og *billigbog* for *pocketbook*.

Samtidig udarbejdedes de svenske og norske lister over afløsningsord, hvorefter man i efteråret 1963 kunne sammenstille en fællesliste: "Ersättningsord för vissa engelsk-amerikanska lånord i danskan, norskan och svenskan". Denne liste indeholdt omkring 100 forskellige angloamerikanske låneord. Af de 100 ord fandtes 9 ord på alle de 3 lister, 26 stod på to af listerne, og ca. 70 stod blot på én af listerne. Den endelige liste indeholdt foruden de danske, norske og svenske afløsningsord også de islandske og finske modsvarigheder. På det efterfølgende nordiske årsmøde i 1963 opfordrede man de enkelte nævn til at arrangere diskussioner mellem fagfolk og filologer om såvel låneordene som om mulighederne for afløsningsord (Dansk Sprognævns Årsberetning 1963/64: 13). Listen med afløsningsord blev ikke publiceret i Danmark.

4.2. Afløsningsord i de toårige nyordslister og nyordspublikationerne

Ved Dansk Sprognævns oprettelse i 1955 blev det bestemt at et af nævnets vigtigste arbejdsområder skulle være at "indsamle og registrere nye ord (fremmedord og nydannelser), herunder også officielle forkortelser (initialord, og lign.)" (Dansk Sprognævns Årsberetning 1955/56: 4). I de første år af nævnets levetid var indsam-

lingen af nye ord af forskellige årsager ikke systematisk, men byggede på “mere spredte iagttagelser” (Nordiske sprogproblemer 1956).

Den første nyordsliste der bygger på mere systematiske excerperinger foretaget af Dansk Sprognævns sekretariat, findes i “Nordiske sprogproblemer 1963–1965”. På denne liste findes ord som *adfærdsvanskelig* (med henvisning til norsk *atferdsvanskelig*), *afbygning* (med en kommentar om at man i stedet for *afbygning* og *nedbygning* må foretrække at bruge ord som *aftrapning*, *nedtrapning* og *reduktion*) og *curler* (med en kommentar om at man i stedet for *curler* bør bruge (*hår*)*krøller* eller (*hår*)*ruller*). På listen findes altså såvel nordiske henvisninger som anbefalinger af afløsningsord.

De første nyordslister blev alle trykt i det fællesnordiske tidsskrift “Nordiske sprogproblemer”. I 1967 ophørte “Nordiske sprogproblemer” og blev i stedet delvist erstattet af en ny fællesnordisk publikation: “Sprog i Norden. Årsskrift for de nordiske sprognævn”. Denne publikation indeholdt ikke nyordslister, men da man i Dansk Sprognævn havde oplevet at der havde været betydelig interesse for nyordslisterne i offentligheden, valgte man at trykke nyordslisterne i en særlig skriftserie kaldet “Ny ord i dansk” (1972, 1978). Nyordslisten indeholdt stadigvæk henvisninger til de andre nordiske sprog (under *aktionist* kan man i ordlisten fra 1968–1969 (1972) fx se at den norske form er *aksjonist*), men anbefalingen af afløsningsord for engelske lån er noget nedtonet. Under opslagsordet *bodystocking* (nyordslisten 1968–1969) findes fx en henvisning til *kropsstrømpe* (der på svensk hedder *kroppstrumpa*), men der findes ingen klar anbefaling af det nordiske afløsningsord.

I 1984 udkom Pia Riber Petersens “Nye ord i dansk 1955–1975”. Materialet til nyordsbogen lå i forlængelse af såvel de ordlister der var trykt i Nordiske sprogproblemer, som af Ny ord i dansk 1968–1969 og Ny ord i dansk 1970–1971. Nyordsbogen medtog ikke afløsningsord for importordene, men anførte nordiske modsvarigheder til opslagsordene på alfabetisk plads “som inspiration for læseren” (Jarvad 2003: 28).

4.3. Afløsningsord på nettet

På såvel Norsk sprogråds hjemmeside (www.sprakrad.no) som på Svensk sprognævns hjemmeside (www.spraknamnden.se) kan man finde forslag til hhv. norske og svenske afløsningsord for engelske lån. Med disse som inspiration diskuterede man i Dansk Sprognævn i november 2002 om nævnet ligeledes skulle have en liste over afløsningsord på sin hjemmeside. En sådan liste skulle i givet fald udformes ved at man dels ville undersøge samtidige synonyme til helt nye importord og dels via de store internetbaserede tekstbaser ville undersøge hvordan de spontane afløsningsord etablerer sig. Formålet med en sådan undersøgelse kunne være at understøtte brugen af visse afløsningsord på bekostning af de engelske lån. Man besluttede at arbejde videre med henblik på at forelægge et mere detaljeret forslag til fremme af afløsningsord på nævnets hjemmeside (referat af Dansk Sprognævns Arbejdsudvalgsmøde 1.11.2002).

5. Det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869

5.1. Skandinavismen

Fra tiden omkring 1830 var det politiske klima præget af skandinavismen – et barn af nationalismen og romantikken. Nationalstaten blev skabt på en ide om et folk med fælles sprog og kulturbaggrund og med en folkesjæl som man søgte efter i de svundne tider. Presset fra stormagterne i syd skabte en forestilling om Norden eller Skandinavien som en enhed eller ligefrem som en stormagt; de skandinaviske lande opfyldte betingelserne med samme kulturarv og sprogoprindelse, og forskellen mellem dansk-norsk på den ene side og svensk på den anden var ikke større end at man kunne leve med den. Det skandinaviske sigte blev indledt med Tegnér's laurbærkroning af Adam Oehlenschläger i Lund i 1829, videreført af H.C. Ørsteds og Henrik Steffens' taler ved naturforskermøder i 1839 og 1840, og af N.F.S., Grundtvig med afhandlingen "Om Nordens videnskabelige Forening" i 1839 og af studentersammenslutninger og stiftelse af Det skandinaviske Litteraturselskab i 1843 (Skautrup 1953: 159–160).

I perioden op til det nordiske retskrivningsmøde i 1869 var der en livlig debat om skriftnormens fastlæggelse, og det var med to stridende principper: det ortofone princip og sprogbrugsprincippet. Det første, det ortofone princip, hvor skriften afspejler talen, er udbygget i Rasmus Rask: *Retskrivningslære* (1826: 17) hvor udtalen er "Skrivningens højeste Grund trods alle andre Hensyn" og tillempt til skandinaviske synsvinkler af N.M. Petersen.

I *Annaler for nordisk oldkyndighed* 1844–45 bragtes en afhandling af N.M. Petersen om "Den nordiske oldtids betydning for nutiden". Heri

Rasmus Rask
(1787–1832), professor i
sprogvidenskab, talsmand
for ortofoni i retskrivning-
ningen.

fremsatte han ideen om at svensk og dansk-norsk sprog og litteratur skulle tilnærme sig hinanden, herunder også for ortografiens vedkommende. Svensk skulle opgive *fv* som i *gifva* og indskrænke konsonantfordoblingen, hvorimod dansk skulle opgive de store bogstaver i substantiverne, vokalfordoblingen og det understøttende *e*. Over for dette princip står skrivebrugen som bestemmende for normen, et i det hele taget konservativt synspunkt hvor stavningen følger "almindelig antaget Skrivebrug, som den første Grundlov for den, der vil bestemme et Sprogs Retskrivning (Molbech: *Dansk Haand-Ordbog*, 1813:XIV).

I første omgang trak den Rask-N.M. Petersenske retskrivning det korteste strå; undervisningsinspektør Madvig træder ind i diskussionen og afgør den ved udgivelsen af skriftet "Nogle Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retskrivning, nærmest i de lærde Skoler, henstillede til Lærernes Overveielse af Underviisningsinspecteur'en" (1855). Han er principielt konservativ, skrivemåden må rette sig efter praktiske hensyn, men i enkeltspørgsmål kan han gå ind for reformer. I 1865 blev den Rask-N.M. Petersenske retskrivning afvist som brugbar i skoler og seminarier i et ministerielt cirkulære, og der blev henvist til "Dansk Ordbog af C. Molbech" (Molbech 1833 og 1859), og Molbechs ordbog bliver dermed en de facto-retskrivningsordbog.

De vigtigste retskrivningsproblemer (if. Skautrup 1953: 170–180) som man stredes om, var brugen af store bogstaver i substantiver, substantiverede adjektiver og pronominer; *aa* over for *å*, *ø*-lydenes betegnelse; længdeangivelse ved vokaler (dobbeltskrivning eller tilføjelse af *-e* eller *-h*); valg af vokalbogstav ved korte vokaler, fx *e/æ*, *aa/o*, *u/o*, *y/ø*; palatalisering udtryk ved *j* (*i*); faldende diftonger *ai/ay*, *eiey*, *oi/oy*, *øi/øy* - og af Rask foreslået skrevet *aj*, *ej*, *oj*, *øj*; et vigtigt skelnemærke mellem de konservative sprogbrugsfolk og de nye Rask-N.M. Petersenske retskrivningstilhængere. Ved konsonanternes betegnelse var det især de fremmede bogstaver *c*, *q*, *x* og *z* som gav diskussion. Rask ville helt afskaffe bogstaverne, mens Molbech ville beholde dem, og op til retskrivningsmødet var situationen sådan at *q* fx i *qvinde* og bogstavet *z* var på vej til afskaffelse, og bogstavet *c* kun skulle bruges når det udtales [s]; når det udtales [k], skulle der skrives *k*, mens *x* kun skulle skrives *ks* blandt tilhængere af den Rask-N.M. Petersenske retskrivning. Også de stumme bogstaver vaklede og var genstand for debat.

Fremmedordenes skrivemåde beholdt långiverssprogets ortografi ind i 1800-tallet, men ud fra de nye synspunkter, nationale, puristiske eller fonetiske, blev også de fremmede ord det der skilte vandene: De konservative ville fastholde fremmede ords stavemåde, mens de fremskridtsvenlige ønskede at fordanske.

Sammenskrivning eller særskrivning af sammensatte ord syntes at være ret tilfældigt fordelt, men især adverbielle forbindelser tenderede til sammenskrivning.

5.2. Mødet i Stockholm

Den 25.–30. juli 1869 mødtes medlemmerne af retskrivningsudvalget i Stockholm med det formål at tilvejebringe forslag til forbedringer i den svenske retskrivning og i den dansk-norske retskrivning og her afløse den herskende mangfoldighed. Forsla-

gene skulle være af en sådan art at det kunne forventes at de kunne trænge igennem og væsentlig kunne lette den gensidige benyttelse af dansk-norsk og svensk litteratur. K.J. Lyngby er retskrivningsmødets danske sekretær, og som sådan fik han hvervet at udarbejde en kortfattet motiveret beretning om mødets beslutninger (Lyngby 1870). I 28 paragraffer gennemgås forslag til ortografiske ændringer for hjemligt ordstof i svensk og dansk-norsk med sigtet at tilnærme de to ortografiske systemer til hinanden. Sekretæren skriver at de retskrivningsregler som bliver anbefalet for dansk-norsks vedkommende, ikke er ukendte da “de i hovedsagen ere overensstemmende med den retskrivning, som Rask har foreslået” (s. 7).

Kun de dele af forslaget som vedrører fremmede ord, herunder brugen af fremmede bogstaver, behandles her. § 1–7 omhandler forhold som gælder både dansk-norsk og svensk, mens § 8–21 kun omhandler dansk-norsk og § 22–27 omhandler svensk. Den sidste paragraf gælder begge sprog.

I § 3 foreslås ombytning af *q* med *k*: “*q* i hjemlige ord ombyttes i bægge sprogene med *k*”, fx *qvinde* > *kvinde* - tegnet er overflødig og fordunkler desuden visse ords slægtskab med andre, fx *Qvinde* og *kone*, argumenteres der. § 4 omhandler det fremmede bogstav *x*, som foreslås ombyttet med *ks* i begge sprog i hjemlige ord, fx *lax* > *laks*. De gotiske bogstaver, frakturkriften, foreslås erstattet af de latinske bogstavformer som anses for mere simpel og oprindelig. I § 15 behandles stumt *d*, og der foreslås ombytning af *dsk* med *sk* og *nds* med *ns* når *d*’et ikke hører med til roden – heller ikke når ordet stammer fra andre sprog, fx *pisk* (af tysk *Peitsche*), *krans* (tysk *Kranz*). Dog beholdes stumt *-d-* foran *-s* i ord som er optaget fra andre sprog, fx *plads*, *pudse*, med argumentet at svensk i mange af disse ord har *-ts-*, fx *plats*, *putsa*.

De to for ortografien som helhed afgørende ændringer er nok mere tilnærmninger til svensk retskrivning end deciderede importordsrelevante, nemlig bogstavtegnet *aa* som foreslås afløst i dansk-norsk af *å*, og afskaffelsen af store bogstaver i substantiverne. I hvert fald er brugen af de store bogstaver i substantiverne optaget fra tysk.

I § 28 beskrives fremmede ords stavemåde, og her står: “Som en for bægge sprog fælles beslutning blev vedtaget, at fremmede ord, som kunne anses for fuldt optagne i sproget, skrives efter dettes regler.” Der gives eksempler: dansk-norsk: *biskop*, *dusin*, *frugt*, *prædike*, *salme* og svensk: *biskop*, *dussin*, *frukt*, *fönster*, *predika*, som viser hvor restriktivt der har været tænkt. Spørgsmålet om et ord er fuldt optaget i det enkelte sprog afgøres i hvert af sprogene, et kriterium som gør det vanskeligt at bruge paragraffen både i det enkelte sprog og for at tilnærme sprogene. I selve Lyngbys tekst er der brugt den retskrivning som teksten anbefaler, men ord som *sekretær*, *teoretisk*, *rektor*, *adjunkt* staves *secretair*, *theoretisk*, *rector* og *adjunct* og er dermed anset for ikke-indarbejdede. Til paragraffen hører en lang note om de divergerende meninger der havde været fremført af underudvalget, og af selve behandlingen ved mødet og om synspunkter på fremmede ord fra latin eller fransk.

5.3. Hjemme igen

Med iver tog man fat på at føre bestemmelserne ud i livet, og Svend Grundtvig, som havde været delegeret på Stockholmermødet, udarbejdede en retskrivningsordbog allerede året efter (Grundtvig 1870). I denne ordbog finder man stort set ikke eksempler på fordanskning af fremmedord efter § 28 i bestemmelserne fra Stockholmermødet. Grundtvig skriver selv at grænsen mellem fuldt optagne og ikke-fuldoptagne fremmedord er så svævende at det er vanskeligt at opnå enighed, og de er simpelthen udeladt. Hverken *sekretær*, *kontor*, *teoretisk*, *jaloux*, *charme* (ja, der er overhovedet ikke optaget ord med *c-*), *affære*, *karakter*, *byro*, *jasmin*, *gele*, *loge* er medtaget, men dog *trone* og *ur* med denne stavning. Men en modreaktion bevirkede at man reviderede bestemmelserne, og i 1872 kom så en ny retskrivningsordbog af Svend Grundtvig som kort efter udgivelsen blev godkendt af ministeriet til brug i skolerne. Der hvor man måtte give køb, var de små bogstaver i substantiverne og bolle-å'et, mens de bestemmelser som især vedrører fremmede ord og bogstaver, bibeholdes. I forordet oplyses det at denne ordbog medtager et ikke ringe antal fremmedord, mest af romansk oprindelse, men kun de fremmedord som kan skrives efter det danske sprogs regler – man udelader simpelt hen ord som fx skrives med *c* – (foran fortungelyd, men *c* erstattes af *k* foran andre lyde), og der gives eksempler på udeladte ord: *Cirkel*, *Citron*. Man udelader således også ord der ender på romanske *-tion*, fx *portion*, eller franske ord på *j-*, *g-*, *ch-* (*jaloux*, *Genie*, *Chaussee*).

5.4 Retskrivningsbekendtgørelserne af 1889 og 1892

I 1889 blev den første systematiske bekendtgørelse om retskrivning udsendt af kirke- og undervisningsministeren. Mange af de bestemmelser som lå til grund for retskrivningsordbogen af 1872, er her videreført, og i retskrivningsbekendtgørelse af 1892 modificeres der lidt i retning mod en mere konservativ stavemåde, dog ikke på fremmedordsområdet. På andre mindre områder udsendes der ændringsbekendtgørelser (jf. Galberg Jacobsen 1997), men først i 1948 med en egentlig retskrivningsreform (se nedenfor). I bekendtgørelsen fra 1889, som blev modificeret i 1892, er princippet for stavning af fremmedord som det blev vedtaget på Stockholmmødet i 1869, og det er i hovedsagen det principielle grundlag for stavning af fremmedord omtrent op til i dag. Vi kan derfor sige at det nordiske mødes beslutninger med den Rask-N.M. Petersenske ortofone stavemåde som baggrund, har sejret.

I § 21 i bekendtgørelsen fra 1892, som i det følgende er udgangspunktet, gives reglerne for omsætning fra fremmed til dansk stavemåde - i 89-bekendtgørelsen som regler, i 92-bekendtgørelsen som anbefaling. Første afdeling omhandler disse træk:

- 1.a. $c > c$ når det udtales [s], fx *Centrum*
når det er stumt og står efter s, fx *Scene*

når det står foran et andet c og udtales [k], fx *Accent*
 c > k når det udtales [k], fx *Konsonant*

- 1.b. q > k og x > ks
- 1.c. I almindeligt brugte ord:
 ph > f *Filosofi*
 th > t *Teater*
 rh > r *Rytme*
 ch > k *Kirurgi* (når ch < gr. χ)
 ps beholdes, fx *Psykologi*, men *Salme* kan også skrives uden *Ps-*
- 1.d. i oprindeligt tyske ord ombyttes z med s, fx *vansire*, *sitre*, ellers beholdes z, fx *Zone*, *Zenit*
- 1.e *sch* skrives *sk* hvis der er en udtalesideform med *sk-* *Droske*, *Mansket*, *Skak*, *Skatol*, ellers beholdes *sch*, fx *Gletscher*, *Bratsch*, men der skrives *Bolsjer*. I ord fra fransk eller engelsk ombyttes *sch* med de i disse sprog brugelige kombinationer: *ch*, *sh*, fx *March*, *Sherif*, *Shirting*, men der skrives dog *Sjal*, *sjippe*. I atter andre ord fra andre sprog ombyttes *sch* med *sh* eller *f*, fx *Janishar*, *Sheik*, *Shaman*, *Shibbolet*.
- 1.f. I enkeltordene *Intelligens*, *Potens*, *Finanser* skrives der uden t mellem n og s.
- 1.g. I enkeltordene *Whig*, *Whisky* og *Whist* og i en sammensætning som *Wienervogn* skrives med w-

Hele første del indeholder ombytninger i ord fra latin og tysk, enkelte specielle udanske bogstaver som *c*, *q*, *x*, og ud fra eksemplerne især det fra engelsk kommende *w*. Næste afdeling er ordforrådet fra fransk, men kun de ord som i den sædvanlige udtale beholder den franske lydbetegnelse, dog tillades det at det stumme udlydende *-e* fjernes. Det gælder bogstaver og bogstavkombinationer som *j*, *g*, *ch*, *ll* som udtales på fransk som i ord som *jaloux*, *Geni*, *Chausse*, *Emballage*. Også vokalbetegnelserne beholdes i en række tilfælde når de udtales som svarende til fransk: *au* (*Chaussé*), *eau* (*Niveau*), *ay* (*Rayon*), *oy* (*loyal*), *oi* (*Toilet*), *ei* (*Teint*), *ou* (*jaloux*), *e* = *swa* (*Gene*), *u* (*Revu*), *en* (*Entre*), *em* (*Emballage*), *on* (*Facon*), *ti* (*Nation*), *c* (*c-cedille*) (*Facon*), stumt *h* (*Malheur*), stum endekonsonant (*Teint*). Kun to lyde får mulighed for en fordanskning, nemlig *ai* og *eu* som i almindelighed skal skrives *a* og *ø*, fx *karantæne*, *inspektør*. Til slut i denne afdeling gives en leveregel for nationalisering: *kupé* eller *coupé*, men aldrig den hybride *koupé*. Disse anvisninger på ikke at nationalisere franske låneord gælder "selv om de ere almindeligt brugte", og i stor udstrækning er de stadig gældende.

Afdeling 3 handler om medlydsfordobling efter kort vokal i indlyd som ikke bruges ved ord af fremmed oprindelse, når den ikke bruges i den oprindelige sprog, fx

Artikel, Titel, Tyfus. Men her er dog undtaget ord med tryk på sidste stavelse uanset skrivemåden i det oprindelige sprog i forbindelse med bøjning, fx *Politikken, Institutioner, Konsoller.*

Sidste afsnit i bekendtgørelsen er den der oftest citeres i behandlinger af principper for stavning af fremmede ord i dansk, og det er den man henviser til når man udtaler at "vi har en meget gammel tradition for at fordanske netop franske ord" (Hansen og Galberg Jacobsen 1986, s. 14). Den skal da også citeres her:

Fremmede Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og i Udtalen have tabt de fremmede Lyde, skrives efter Sprogets almindelige Regler: Ansjos, Kaptain, Kontor, Løjtnant, nervøs, Tempel, Ur, Trone.

Tilføjjelsen efter en tankestreg citeres sjældent, det skal den så her:

- Dog ombyttes aldrig ch, g, j eller ti med sj (undt. Ansjos)

Det er værd at bemærke ændringerne, men det er også værd at bemærke at disse regler bliver gældende for skolevæsenet, og at ministeriet for undervisningsanliggender gør sig til autoritetet i retskrivning. Ikke nok med at bekendtgørelserne er "til Brug og nøje Efterlevelse i alle offentlige Skoler", men alle skolebøger skal trykkes med "den her anbefalede Retskrivning".

Men det er også værd at bemærke at den citerede generelle regel for behandlingen af fremmedord er placeret til sidst i afsnittet om fremmedord - den får dermed nærmest karakter af undtagelse, og en vejledende bekendtgørelse som fulgte med 1892-bekendtgørelsen giver mulighed for at se bort fra reglen idet den oplyser at paragraffen "ikke længere er opstillet som Paabud" (citeret efter Karker 1980: 10). Den noget tvetydige måde både at have en regel om nationalisering af stavning og samtidig nærmest ophæve den, har da også gjort at senere ændringer (eller afvisning af ændringer) i stavning af fremmedord har været praktiseret med henvisninger til bekendtgørelsen, og bekendtgørelsen har således også været hjemlen til at fastholde en traditionel og over for långiversproget loyal staveform.

5.5. *Dansk Retskrivningsordbog, 1891–1946*

At udarbejde retskrivningsordbøger til skolebrug overlod ministeriet til enkeltpersoner hvis ordbøger blev godkendt eller autoriseret til brug i skolen og ved eksamen. Svend Grundtvig dør i 1883, og den første retskrivningsordbog efter bekendtgørelsen i 1889 var Viggo Saabys (Saaby 1891). Ordbogen udkom i adskillige udgaver, i 1918 fik den tilføjet en retskrivningsvejledning, og sidste udgave udkom i 1919. Efter ønske fra ministeriet blev det fastslået at en retskrivningsordbog skulle indeholde genusbestemmelse og bøjning, som hermed blev en del af den fastsatte norm. De importord som blev medtaget i ordbogen, bevarede især for de faglige ords ved-

kommende den långivende bøjning, fx *kvantum - kvanta, tempo - tempi* (Skautrup 1968: 74). I den følgende tid var det diskussionerne om brugen af store og små bogstaver i substantiverne og *aa* over for *å* der var i centrum i begyndelsen af 1920'erne og igen i 1930'erne, og som følge af diskussionerne nedsatte ministeriet i 1920 et retskrivningsudvalg som skulle være ansvarligt for udgivelsen af Dansk Retskrivningsordbog (ved Jørgen Glahder). 1. udgave kom i 1923, sidste i 1946.

I dette regi medtoges et stort udvalg af fremmedord, mens ændringer i stavemåden var få og små, ordbogsudgaverne kunne benyttes ved siden af Saabys udgaver.

I retskrivningsvejledning, udarbejdet af Henrik Bertelsen, som fulgte med i 1918-udgaven, var et særligt afsnit om fremmedord. Det følger langt hen ad vejen bekendtgørelsen fra 1889, men bringer reglen om "Fremmedord, som er fuldt optagne i Dansk .. skrives efter Sprogets almindelige Regler .. " som den første i afsnittet og giver regler for selvylydsbetegnelse *ai > æ* i *karantæne*, *eu > ø* i *inspektør*, brugen af accent, medlydsbetegnelse og medlydsfordobling.

5.6. Lydstavning

I 1930'erne og 40'erne fik talesproget større opmærksomhed og rum, i litteraturen og med radioen. Det gav en fornyet interesse for udtalenær stavning og reformer inden for stavingens område. Som baggrund ligger Otto Jespersens store arbejder med både dansk og engelsk fonetik og med at sætte talesproget i fokus. Den fremmeste blandt lydstavere var forfatteren, arkitekten og kulturdebattøren Poul Henningsen (1894–1967) hvis program var at afskaffe stumme bogstaver, stavelser eller dele af stavelser fx *d* i *kunde*, *skulde* og *vilde*, *h-* i *hjem*, *hjerter*, *hvad*, og en stavelse i verber som *ber* (*beder*), *klær* (*klæder*), *syns* (*synes*). (Galberg Jacobsen 1973: 111–114). Karakteristisk er det at ændringsforslagene ikke går på ændring af vokalerne kvalitet. Ved fremmedord foretrækker Poul Henningsen dog genuine former, men ellers fortrækker fortalere for lydstavning de helt udtalenære former også ved fremmedordene.

Nok er Hartvig Frisch, som bliver den der fører en retskrivningsreform igennem Folketinget i 1948, ikke tilhænger af den fonetiske stavning, men hans synspunkter ligger tæt på fonetikernes (Galberg Jacobsen 1973: 114–117) med et demokratisk sprogsyn hvor stavingen, hvis den afspejler talesproget, gør det muligt for alle at til egne sig skriftsproget.

6. Retskrivningen 1955–1996

6.1. Retskrivningsordbogen 1955

I 1955 bliver Dansk Sprognævn oprettet, og det sker bl.a. for at en statsinstitution, og ikke skiftende ministerielt nedsatte udvalg, skal varetage arbejdet med at redigere og udgive en retskrivningsordbog. Samme år udgives Retskrivningsordbogen, som

dog ikke er redigeret, men kun udgivet af det nye organ. Denne retskrivningsordbog var den første officielle efter den store retskrivningsreform af 1948, hvor de store bogstaver i substantiverne blev afskaffet, bolle-å indført til erstatning for *aa* og datidsformerne *kunde*, *skulde* og *vilde* blev erstattet af formerne *kunne*, *skulle* og *ville*. Med de to førstnævnte reformer var principperne fra det skandinaviske retskrivningsmøde i 1869 gennemført. I ordbogen blev enkelte andre ændringer indført, bl.a. blev visse stumme bogstaver afskaffet (*Dejg* > *dej*; *Vædske* > *væske*). Med hensyn til de fremmede ord skete der kun justeringer. En del af justeringerne var ændringer fra fremmed staveform til hjemlig staveform efter reglerne i bekendtgørelsen af 1892, fx *Bataille* > *batalje*, *Bataillon* > *bataljon*, *Coutume* > *kutyme*, *milieu* > *Milieu* og *miljø*, altså justeringer af fortrinsvis fransk ordstof. En anden del af ændringerne var omvendte, idet staveformer som var foreslået fordansket i tidligere retskrivningsordbøger, nu tilbageførtes til den fremmede staveform med det argument at den fordanskede staveform simpelthen ikke slog igennem. Hvor de førnævnte fordansknin- ger ramte ordforråd af fransk oprindelse, galdt tilbageføringerne både ord af fransk og engelsk oprindelse. Således *Akkuchør* > *accoucheur*, *Bulevard* > *boulevard*, *Floret* > *fleuret* og *Handikap* > *handicap*, *Karri* > *karry* (oprindeligt et indisk ord, til dansk via engelsk), *Pikkolo* > *piccolo*. Retskrivningsordbogen repræsenterer således ikke noget bestemt eller systematisk syn på fremmedordenes stavemåde, snarere kan man sige at de to synspunkter på stavningen, det ortofone princip og sprogbrugsprincippet, som i nogen grad holdtes adskilt tidligere, og som var det diskussionerne gik på, nu bruges helt tilfældigt - eller snarere at sprogbrugsprincippet - det skal være som det altid har været - nu tager over. Således karakteriserer Skautrup (Skautrup 1968: 77) behandlingen af importord i dansk på denne måde.

“Fremmedordene udgør klart nok et yderområde, hvor hjemlige ortografiske principper ikke altid lader sig anvende, og hvor de enkelte forbrugeres forskellige indstilling, som det også tydeligt fremgår af de forskellige ordbogsredaktørers indgreb, har frembragt ikke ringe forvirring, skønt en mere konsekvent behandling nok skulle have været mulig”.

I Retskrivningsordbogen fra 1955 er der ikke oplysninger om særlige bøjningsforhold for ord af fremmed oprindelse, og på den alfabetiske plads kan man se at importordene oftest bøjes med danske bøjningsendelser *-er*, *-e* eller ingenting: *ballon*, *-en*, *-er*; *baby*, *-en*, *-er*; *cardigan*, *-en*, *-er*; *cris-craft*, *-en*, *-er*; *baby-sitter*, *-en*, *-e*; *caddie*, *-n*, *-r*; *bambus*, *-sen*, flertal det samme; men sjældent dog det engelske pluralis *-s*, fx *back*, *-en*, *-s* el. *-er*; *check* *-en*, *-s*, *speech*, *-en*, *-es* og *zambo*, *-en*, *-er* eller *-s*. Retskrivningsordbogen fra 1955 er ikke specielt tilbageholdende med at angive flertals-*s* ved engelske lån, på dette tidspunkt er lån fra engelsk relativt begrænset. Derimod er den nok mere puristisk over for en af de latinske entalsendelser som vi kender den fra ord som *akvarium*, *studium*, *gymnasium*.

En del importordord fra latin har i grundformen endelsen *-um*, mens ordene bøjes med danske endelser i de andre former: *museum*, *museet*, *museer*. Langt de fleste

af de ord har endelsen *-ium*, og de har en ikke-godkendt, men regelmæssig sideform i grundformen: *-ie*, fx *kranium/kranie*, *amfibium/amfibie*, *mysterium/mysterie*. Retskrivningsordbogen fra 1955 medtager sideformerne *nerie* og *ovarie*, og en lang række andre ord af denne type foreslås med sideformer i udgaven i 1986, men de gled ud i forbindelse med majonæsekrigen, se afsnit 6.7.

Enkeltord af græsk og latinsk oprindelse tilpasses dansk ordstruktur: *tese* blive ligeberettet med *tesis*; *alumne* bliver enerådende for før *Alumnus*.

En del importord importeres i deres flertalsform som opfattes som entalsform, fx *drops*, *østers*, *makaroni*, *spaghetti*. Mange accepteres i normen, men i senere retskrivningsordbøger er der større tilbageholdenhed over for at denne type, og nydannede eller nyindlånte ord i flertal optages i Retskrivningsordbogen med en grundform som ikke har sprogbrugen bag sig, fx er *narkotikum*, *antibiotikum*, *periodikum* og *paparazzo* opslagsord i Retskrivningsordbogen fra 2001.

Nogle importord af især romansk oprindelse bevarer den fremmede endelse i flertal: *virus* - *vira* eller *virus*; *kasus* - *kasus*; *visum* - *visa* eller *visum(m)er*, *leksikon* - *leksika* eller *leksikoner*; *risiko* - *risikoer* eller *risici*; *konto* - *kontoer* eller *konti*.

Alle importerede verber tilpasses dansk bøjningsmønster og bøjes som hjemlige udsagnsord og får konsonantfordobling efter danske regler, fx *cykle*, *cykler*, *cyklede*, *cyklet*; *peppe*, *pepper*, *peppede*, *peppet*.

I ordudvalget viser Retskrivningsordbogen af 1955 at den følger med, og den medtager nye fremmede ord fra engelsk og fra andre sprog, fx *speed*, *speede*, *speedometer*, *weekend* og de under bøjningsforhold nævnte eksempler. Der er ikke noget der tyder på at ordbogen i særlig grad har været restriktiv over for fremmedord, de har simpelt hen ikke været i fokus her.

6.2. Nudansk Ordbog

Nudansk Ordbog, som blev udgivet af Politikens forlag i 1953, var den første ordbog som implementerede retskrivningsreformen af 1948. Ordbogen indeholdt oplysninger om stavning, bøjning, oprindelse og betydning, og i enkelte tilfælde også om ordføje. Ved fremmedord oplyses tillige om udtale. Ordbogen bringer det almindelige ordforråd, og den rummer ca. 40.000 ord. Karakteristisk for denne modersmålsordbog – og som noget nyt i forhold til tidligere ordbøger – var det at optaget af fremmedord ikke bevidst begrænsedes, men fremmedord, også nyere og nyeste fremmedord blev optaget på lige fod med hjemlige ord.

Ordbogen tager forskud på mange af de ændringer som gøres officielle med Retskrivningsordbogen af 1955, også dem som ikke var i medfør af retskrivningsreformen. Det kan ikke undre, eftersom der var et pænt overlap i personkredsen omkring Nudansk Ordbog, Ordbog over det danske Sprog, som i høj grad lå til grund for udarbejdelsen af Nudansk Ordbog, og udvalget som stod bag udarbejdelsen af Retskrivningsordbogen. Også de fordanskede staveformer som blev rettet tilbage til ophavsprogets form i Retskrivningsordbogen af 1955, blev der taget forskud på her i

NDO 1953: ved *akkuchør* henvises der til *accoucheur*, *bulevard* er ikke med, men derimod er *boulevard*, og de fordanskede varianter af *fleuret*, *handicap*, *karry* og *piccolo* er ikke med.

I bøjningen af de i Retskrivningsordbogen nævnte eksempler vælges en anelse anderledes: ved *baby*, *caddie*, *cardigan*, *criscraft* er bøjningen den samme, nemlig den fordanskede, ved *baby-sitter* gives der valgfrihed mellem *-e* el. *-s*, hvor Retskrivningsordbogen kun har den hjemlige, og ved ordet *check* *-en*, *-s* er bøjningen den samme, mens ordet *speech* slet ikke er med.. Ordet *zambo* har ikke valgfri sideform med *-s* i Nudansk Ordbog; ordet er af spansk oprindelse – og betegner en person af blandet oprindelse, dels indianer dels “neger”, som der står.

Ordbogen medtager i stor udstrækning samme ordforråd som den to år senere retskrivningsordbog, men som følge af at den ikke medtager ord som betegner forældede ting og fænomener (fx *diligence*, *permissioner*, som dog kommer med igen i udgaven fra 1957) levner den plads til lidt flere moderne fænomener og dermed ofte især fremmedord, fx fra amerikansk-engelsk *walkie-talkie*, fra fransk: *vogue*, *voila*, fra engelsk: *woodcraft*, *worcestersauce*. I bogstaver hvor ingen hjemlige ord figurerer, ses tydeligt det bredere optag af fremmedord, fx *café au lait*, *cafeteria*, *cambric*, *camping*, *campingtur*, *-vogn*, *canvas* el. *kanvas*, *care of*, *catalina*, *cayennepeber*.

I 1957 udkommer 2. udgave af Nudansk Ordbog. De to bind hedder A–L og M–Å, og dermed vises det at bolle-å nu skal stå i slutningen af alfabetet – om bolle-å skulle være placeret i begyndelsen eller slutningen af alfabetet var i første omgang glemt i forbindelse med retskrivningsreformens indførelse af bolle-å. Ordforrådet er suppleret, og ifølge forordet suppleret med nye ord som netop afspejler nyheder i samfundet – og dermed ofte er importord: *deodorant*, *shaver*, *ground-hostess*, *station-car*, *truck*, *layout*, *lobby-politiker*, *bazooka*, *tattoo*, *wide-screen*, *speake*.

Nudansk Ordbog er sidenhen udkommet i revideret form med jævne mellemrum. Den seneste udgave er fra 2001 og har titlen *Nudansk Ordbog med etymologi*. I alle udgaver af ordbogen har redaktionen fastholdt at være i overensstemmelse med den officielle norm, kun i enkeltstående tilfælde har man afvejet. En af årsagerne til dette er sandsynligvis bekendtgørelsen om at ordbøger som kan medbringes ved eksamen, skal være i overensstemmelse med Retskrivningsordbogen, udgivet af Dansk Sprognævn. Nudansk Ordbog har en kolossal udbredelse og har derfor i høj grad medvirket til normens fasthed, herunder at importord af engelsk/amerikansk oprindelse kun undtagelsesvis staves på dansk, og at bøjningen af importord følger dansk mønster.

6.3. Et principforslag

Dansk Sprognævn bad i 1967 Aage Hansen om at udarbejde et principforslag vedrørende en revideret udgave af Retskrivningsordbogen. Retskrivningen som den så ud i Retskrivningsordbogen 1955 var udgangspunktet, og ønsket var en undersøgelse af de punkter hvor retskrivningen havde svagheder, inkonsekvenser eller unødige

vanskeligheder samt et forslag til udbedring af disse. Aage Hansen indleder med nogle principielle bemærkninger for undersøgelsen, og han skriver at "Formålet med retskrivningsændringer bør ene og alene være at gøre vor retskrivning så simpel og praktisk, man kunne også sige, formålstjenlig som muligt. Midlerne hertil er bl.a. at udrydde inkonsekvenser og undtagelser .. og m. h. t. låneord .. sørge for at få dem iført den ortografiske dragt som bruges her i landet". (Hansen 1969: 11).

Aage Hansen vil lade nye former være sideformer til de gamle staveformer af hensyn til dem der behersker den gamle norm og ønsker at fortsætte med den. Han skriver således at "man så at sige [har] sendt spørgsmålene ud til folkeafstemning: efter en vis tids forløb vil man kunne skønne hvilken af formerne, den nye eller den gamle, der har vundet .. og så med tiden lade den besejrede glide ud af ordbogen" (ibid: 14). Han vil fjerne stumme bogstaver, fx de stumme bogstaver som kun er etymologisk begrundede, men han ønsker at bevare de stumme bogstaver som under bøjning eller i orddannelse dukker op, fx *-d-* som er stumt i *godt*, men udtales i *gode* (også kaldet princippet om bevarelse af ordidentiteten, et princip som er af nyere dato oplyser han (ibid: 46)). Således er skriveformen *godt* først almindelig efter Holberg, og i retskrivningsvejledningen fra 1888 er *fette* og *hvitte* angivet, mens vejledningen fra 1892 har *fedte*, og valgfrihed mellem *hvitte* og *hvidte*. Et princip er det også at variantudtaler bør give variantskrivemåder, fx *federal:futteral, sige:sie*.

Aage Hansen vil skelne mellem faglige og litterære fremmedord over for almene fremmedord; de almene fremmedord bør forenkles i staveformen ved en fordansking, men ikke de første. En del forenklinger er allerede foretaget i Retskrivningsordbogen af 1955, men Aage Hansen konstaterer at der desværre er foretaget ændringer i tilbagegående retning, fx er *Kræm* rettet til *creme*, *Manikyre* og *Pedikyre* er tilbageført til *manicure*, *pedicure*. Aage Hansen konstaterer at for øjeblikket er de engelske og amerikanske fremmedord fredet i klasse A, han giver eksempler på helt almindelige ord som fx *all right*, *trawl*, *shorts*, men i hans forsøg på at finde forenklinger har disse fremmedord været "den store bøjgen jeg har måttet gå udenom". Det gør han nu ikke, men det bliver ikke systematiske forslag, men enkeltforslag. Herefter gennemgår Aage Hansen vokalismen med et afsnit om fremmedord (s. 27–34, med adskillige forslag, fx om at gennemføre *ou > u* i endnu flere ord, fx *roulade > rulade*; det samme for *eu*, fx *odeur > odør*, som det tidligere har været stavet, og som det blev gennemført i 1986-udgaven), og et afsnit om diftongernes betegnelse og konsonantismen. En række stumme konsonanter foreslås fjernet, fx *-h-* i *lathyrus*, *vermouth*. Kombinationer af *lj* og *nj* i udtalen af ord som *vanille* og *linie* nævner Aage Hansen, og han opridser en forenkling (mere om denne ændring i afsnit 7.2.a). Kvantitet angives ved bøjning vha. enkelt- eller dobbeltskrevet konsonant: kort vokal efterfølges af dobbeltskrevet konsonant, fx *ven - vennen*. Det er dog ret kaotisk ved fremmedord, fx *salon - salonen*, men *fernis - fernissen*, *iris - irisen*. Her gennemgår Aage Hansen de mange og inkonsekvente behandlinger af fremmedord i Retskrivningsordbogen, og han afslutter med sam- og særskrivning af fremmedord og brugen af accenter.

Forslaget blev afleveret til Sprognævnet, som ikke kunne tilslutte sig forenklingerne eller de mere lyd nære forslag til ændringer i vokalismen og konsonantismen

eller i behandlingen af fremmedord. Afvisningen er massiv i forhold til de kapitler som vedrører selve ordets staveform, mens afsnittene som behandler kvantitet ved bøjning, sammenskrivning eller særskrivning og diakritiske tegn karakteriseres som nyttige og brugbare for det videre arbejde med Retskrivningsordbogen (Referat af Arbejdsudvalgsmøder 27.9., 1.11. og 13.12.1968). Formanden for det daværende Sprognævn, Poul Lindegård Hjorth, lægger til grund for afvisningen at Aage Hansens arbejde bygger på det forældede grundprincip at udtalen bør være bestemmende for stavningen, mens han selv anser tale og skrift som to autonome systemer. Ligeledes afvises det at stavningen kan fastlægges uden hensyn til usus; usus anses af formanden som den væsentlige parameter. Formanden fremlægger selv principper for stavning som udvalget tilslutter sig. Et moment for Poul Lindegård Hjorth er det praktiske ved ortografien: "en god ortografi til hverdagsbrug, en ortografi, som ikke skaber problemer i forholdet til stavekyndige overordnede, en ortografi, som ikke nedsætter den rent informative kommunikations effektivitet ved at tildrage sig selvstændig interesse". (Arbejdsrapport til Dansk Sprognævns møde 1.11.1968).

Sprognævnet beslutter ikke at ville udgive forslaget i dets skriftserie, og bogen udkommer så på et andet forlag uden dog at vække opsigt eller give anledning til en retskrivningsdiskussion.

6.4. *Nordisk retskrivning*

Forslag om nordisk retskrivning i ét fælles system for de tre sprog dansk-norsk-svensk blev genoptaget med en stor artikel af Allan Karker i tidsskriftet *Sprog i Norden*: Nordisk retskrivning – den ideale fordring. Artiklen blev også udgivet som en selvstændig publikation i 1977. Karker opstiller 5 principper for hvordan det enkelte sprog skal ændre sin retstavning med henblik på overensstemmelse mellem sprogene, fx princip 2: "Hvor skrivemåden stemmer systematisk overens i to af sprogene imod det tredje, ændrer mindretallet sin retskrivning efter flertallet" (Karker 1977: 10). I redegørelsen tages spørgsmålet om fremmedords skrivemåde op, men Karker konkluderer at fremmedordenes skrivemåde er et problem for sig, og det kræver en særskilt undersøgelse (ibid: 34). Trods idealismen i forslaget skabte det ikke nogen opmærksomhed.

6.5 *Det nordiske møde på Røros 1982*

Hovedtemaet for det nordiske møde i 1982 var nationale og nordiske synspunkter på stavning og udtale af fremmede ord, og formålet var naturligvis at drøfte ændringer i de nationale forhold med henblik på at opnå større overensstemmelse mellem de tre centralnordiske sprog, dansk, norsk og svensk. Ved den lejlighed havde Norsk språkråd udarbejdet et katalog over problemer, en fyldig oversigt over ord med fremmed stavemåde samt en lang liste over enkeltord hvor ændringer kunne komme på tale. På dette tidspunkt var Dansk Sprognævn meget langt med udarbejdelsen af

manuskriptet til den retskrivningsordbog som udkom i 1986, og selv om man kunne tilslutte sig enkelte omstavninger, fik de dog ingen indflydelse på dansk stavning.

6.6. Retskrivningsordbogen 1986, ortografi, morfologi og ordudvalg

Efter mange års arbejde udkom den første retskrivningsordbog som Sprognævnet både havde redigeret og publiceret. Principperne for redaktionen var uændret de samme som for udgaven fra 1955, dvs. at grundlaget var bekendtgørelserne fra 1892 og 1948, og helt overordnet var ændringer ususbestemte, samtidig med at usus var begrænset til de "gode og sikre staver". Det gav således ikke så mange ændringer som man kunne have ventet efter så mange år, og med formanden for Dansk Sprognævn, Erik Hansens ord: "Der er kun foretaget ændringer i meget få tilfælde, og hvor den gamle form eller stavemåde stadig er livskraftig, er den bibeholdt som en ligeberettiget sideform" (Hansen 1986: 12).

Redaktionen af Retskrivningsordbogen havde været fast punkt på dagsordenen ved Sprognævnets arbejdsudvalgsmøder gennem de sidste 30 år, og mange havde taget del i diskussionerne. Således blev fremmedartede stavemåder genstand for overvejelser i flere omgange, og i midten af 1970'erne blev ændringerne fra fremmed form til fordansket form ved siden af den fremmede besluttet for fx *mayonnaise/majonæse*, *camouflager/kamuflage*, *spaghetti/spagetti*, *odeur/odør*. Andre går fra fremmed form til ren fordansket form, fx *chiasme* > *kiasme*, *lathyrus* > *latyrus*, *charteque* > *chartek*, og visse tyske importord får en dansk staveform, fx *geschäft* > *geschæft* el. *gesjæft*, *gletscher* > *gletscher* el. *gletsjer*, men også en række fremmedord af samme struktur og oprindelse ændres ikke. En del fordanskninger af fremmedord er *krebnet*, *resurse*, *causør*, *odør* (< *crebinet*, *ressource*, *causeur*, *odeur*), alle med hjemmel i 1892-bekendtgørelsen, og nogle få engelske låneord fordanskes til *tjekke*, *handicap*, *shampoo*, *takle* (> *checke*, *handicap*, *shampoo*, *tackle*), mens andre tilbageføres til den fremmede form med argumentet om at den fordanskede form ikke havde slået igennem: *avenue*, *cosinus*, *mexicaner*, *saxofon* (< *avenue*, *cosinus*, *mexikaner*, *saksofon*).

Karakteristisk er det at staveændringerne ikke er mange, og de er ikke udtryk for en planlagt strategi. En del af dem er forankret i sprogbrugen idet de nye staveformer længe havde været brugt, fx *penalhus*, *lodden* eller de foreskrevne gamle stavemåder ikke blev fulgt, fx stavedes *mayonnaise* ofte forkert, fx med kun et *-n*.

Argumentationen for ændringerne var at det var former "som sprogbrugerne for længst [havde] taget forskud på" (Hansen og Galberg Jacobsen 1986: 15), og man kaldte det "afkriminalisering af staveformer der er udbredte hos gode og sikre sprogbrugere" (ibid: 14). Et bonmot i argumentationen for indførelsen af dobbeltformer var at det "ville være urimeligt at gøre mange gode staver til dårlige staver fra den ene dag til den anden" (ibid: 17), og vi genfinder Aage Hansens argument om at lade staveformerne gå til folkeafstemning, jf. afsnit 6.3.

Inden for bøjningen af ordene forsøgte man at bringe mere system i ordtyper endende på *-er*, *-el* og *-en*, fx *ager*, *ageren*, *agre*, *cykel*, *cyk(e)len*, *cykler*, *køkken*,

køk(ke)net, køk(ke)ner. Konsekvent bliver det ikke, men nogle ændringer til større systematik opnås dog. Ændringerne bygger i høj grad på lydlig forhold. Også mht. substantiver der ender på enkelt konsonant, og hvis sidste stavelse har bitryk, blev det forsøgt at give en mere systematisk regel om konsonantfordobling. Det gælder ord som *møtrik, bryllup, punktum, globus, leksikon.* I Retskrivningsordbogen 1955 var forholdene kaotiske, i denne udgave bringes lidt orden: konsonanterne *p, t, k* samt *g* skrives altid dobbelt i bøjningsformerne, *brylluppet, idrætten, møtrikken, og hotdoggen.* Konsonanterne *m* og *s* skrives valgfrit enkelt eller dobbelt: *publikum(m)et, slalom(m)en, kokos(s)en, pyjamas(s)en.* Resten skrives med enkeltkonsonant, fx *festivalen, leksikoner, marmoret.*

Bøjning af engelske substantiver bringer flere pluralis *-s*'er frem, men dog ikke helt så mange som i sprogbogen.

Derimod skete der et stort nyoptag af ord som manglede i den forrige udgave. Omkring 23.000 nye ord blev medtaget i retskrivningsordbogen som følge af et bredere ordudvalg med hjemlige og udenlandske stednavne, forkortelser, flere eksempler på sammensætninger og så selvfølgelig nye ord (Riber Petersen 1986: 20–22). Mange af de nye ord er importord fra især engelsk, fx *beagle, display, management, western,* stavet som i engelsk.

6.7. Majonæsekrigen

I sommeren 1985 hvor arbejdet med retskrivningsordbogen var omtrent afsluttet, blev Dansk Sprognævns formand, Erik Hansen, interviewet om ordbogen og de ændringer i stavningen man kunne forvente. Formanden gav eksempler på ændrede staveformer, specielt staveformer af fremmedord, fx *creme > krem, mayonnaise > majonæse, remoulade > remulade, roastbeef > rostbøf.* Det vakte stor opsigt i medierne, det blev anset for en retskrivningsreform i retning af en lydstavning på linje med norsk stavemåde, og det var ikke velset. De folkelige argumenter i majonæsekrigen var først og fremmest at der indførtes valgfrie former ved siden af de traditionelle former og at de nye former bedre var i overensstemmelse med udtalen således, at

Dansk Sprognævns formand Erik Hansen interviewet om retskrivningsordbogen. Tegning af Bertel Haarder.

*Kommentar i Horsens Dagblad
26.9.1985 til forslaget om ny
skrivemåde af mayonnaise.*

man legaliserede almindelige stavfejl. Ydermere kædede offentligheden ændringer af denne type sammen med en almindelig forfladigelse af sproget og en imødekommelse over for dårlige stavere. At mange af de foreslåede former kunne dokumenteres at ligge inden for den retskrivningsbekendtgørelse og de traditioner som Sprognævnet arbejdede under, gjorde ikke noget i sagen. Kulturministeren og undervisningsministeret tilsluttede sig kritikken af de bebudede ændringer, og ved et møde mellem Sprognævnet og ministrene blev det pålagt nævnet at gennemgå ændringerne på ny og indskrænke dem. Det ramte fx de påtænkte fordanskninger af ord af typen *gymnasium* > *gymnasie*, *amfibium* > *amfibie*, *mysterium* > *mysterie*, men også enkeltord.

6.8. Retskrivningsordbogen 1996

Den næste retskrivningsordbog fra Dansk Sprognævn blev en ajourføring af 1986-udgaven med tilføjelse af en række nye ord som var dukket op i tiåret der var gået. Grundsynspunktet for det lille antal ændringer i stavemåder af importord var det samme som for 1986-udgaven, nemlig en afkriminalisering af den slags stavfejl som begås af gode og sikre sprogbrugere.

6.9. Lov om dansk retskrivning

Den danske standard som den er expliciteret i Retskrivningsordbogen, har ud over den autoriserede skolebrug fået en almen udbredelse i befolkningen som en frivilligt accepteret norm. I 1997 vedtog Folketinget en lov om retskrivningen (Lov nr. 332 af 14. maj 1997).

Den danske retskrivning havde indtil 1997 hvilet på bekendtgørelsen af 1892 (se afsnit 5.4) og på den bekendtgørelse af 1948 hvor de små bogstaver i substantiverne og å'et blev indført (se afsnit 6.1). Loven siger at det er Dansk Sprognævn der fastlægger retskrivningen, og som offentliggør den ved at udgive en retskrivningsordbog. Sprognævnet kan selv foretage mindre ændringer, fx *bruse* > *bruser*, *kafeteria* > *cafeteria*, *checke* > *tjekke*, *nathimmel* > *nattehimmel*, men kan ikke uden videre foretage principielle ændringer, dvs. ændringer i selve retskrivningens system. Principielle ændringer ville fx være generel afskaffelse af de stumme h'er og d'er eller fordanskning af fremmedords stavning eller ændring af endelsen *tion/sion* til *sjon* eller endelsen *-ium* til *-ie* (i fx *gymnasium* og *planetarium*). Forslag til principielle ændringer skal forelægges kulturministeren, som igen orienterer undervisningsministeren. Til loven er knyttet en bekendtgørelse (nr. 707 af 4.9.1997) som nærmere forklarer principperne for den danske retskrivning, nemlig traditionsprincippet, som indebærer at der som hovedregel ikke laves om på retskrivningen, og sprogbrugsprincippet, som indebærer at traditionsprincippet kan brydes hvis dette princip overtrædes af et stort flertal af "gode og sikre sprogbrugere", som det hedder i bekendtgørelsen. Loven siger at retskrivningen skal følges af "alle dele af den offentlige forvaltning, af Folketinget

og myndigheder med tilknytning til Folketinget samt af domstolene”. Det samme gælder “den kommunale og amtskommunale forvaltning” og naturligvis også skolerne og andre offentlige undervisningsinstitutioner. Med disse love og bekendtgørelser synes det ikke at være muligt for Sprøgnævnet at foretage systematiske ændringer af fx pædagogiske årsager, men kun småændringer.

7. Retskrivningsordbogen 2001

På visse punkter sker der med Retskrivningsordbogen 2001 dog et brud med princippet om *usus* som den vigtigste parameter i behandlingen af fremmed ordstof. Ligeledes brydes det af Aage Hansen fremførte princip (se afsnit 6.3) om at indføre nye staveformer som sideformer til de traditionelle staveformer og sende staveformerne til “folkeafstemning”. Det er et erklæret mål ved denne revision af Retskrivningsordbogen at der skal ske en reduktion af antallet af dobbeltformerne, som var blevet en stadig større anstødssten for lægfolk.

7.1. Ændrede ordformer

Kun få af de ændrede ordformer (former som både staves og udtales (eller kan udtales) forskelligt) på ændringslisten er nye ordformer. Med *nye* menes ‘nye i Retskrivningsordbogen’: Der er her tale om ordformer som længe har eksisteret i sprogbrugen ved siden af de officielle former. De nye ordformer er i de fleste tilfælde indført ved siden af de gamle former, fx *adhærens* > *adhærence* el. *adhærens*; *podium* > *podie* el. *podium*; *scenario* > *scenarie* el. *scenario*; *tarok* > *tarok* el. *tarot*. I enkelte tilfælde er nye ordformer indført i stedet for de gamle former, fx *android* (sb.) > *androide*; *banansplit* > *bananasp*.

Flertallet af ordformsændringerne skyldes imidlertid dobbeltformsstrygninger. En række forældede og/eller sjældne ordformer er således gledet ud af Retskrivningsordbogen, fx *bruse* el. *bruser* > *bruser*; *gensing* el. *ginseng* > *ginseng*; *paradigma* el. *paradigme* > *paradigme*; *pønske* el. *pønske* > *pønske*.

7.2. Ændrede staveformer

Blandt de ændrede staveformer finder man et lille antal nye dobbeltformer, men i øvrigt er det som nævnt dobbeltformsstrygningerne der præger ændringslisten. Blandt de afskaffede dobbeltformer finder man en række fordanskede former som ikke er slået igennem, fx *café* el. *café* el. *kafé* el. *kafé* > *café* el. *café*; *cognac* el. *konjak* > *cognac*; *creme* el. *krem* > *creme*; *shampo* el. *shampoo* > *shampoo*; *vermouth* el. *vermut* > *vermouth*. Der er dog også ændringer som går den modsatte vej, fx *check* el. *tjek* (kontrol) > *tjek*; *checke* el. *tjekke* > *tjekke*.

I det følgende anføres en række staveformsændringer som har været genstand for en særlig indgående drøftelse i Sprognævnet, og som derfor fortjener en mere detaljeret redegørelse. Kendetegnende for hovedparten af disse ændringer er at de er indført på baggrund af systematiske overvejelser. I nogle tilfælde har hensynet til de almindelige retskrivningsprincipper således vejet tungere end hensynet til de pågældende staveformers øjeblikkelige udbredelse.

a. Fra linie el. linje til linje mfl.

Siden Retskrivningsordbogen af 1955 har hovedreglen for fordelingen af *i* og *j* i tryksvag stavelse efter konsonant (især *d*, *l* og *n*) været som følger: Hvor vokalen i den foregående stavelse er kort, skrives *j*, fx *midje*, *vilje*, *pinje*. Hvor vokalen er lang, skrives *i*, fx *klenodie*, *kemikalie*, *begonie*. En lang række ord som i dag skrives med *j*, havde dobbeltformer med *i* i *Dansk Retskrivningsordbog*, der udkom fra 1923 til 1946: *Smedie* eller *Smedje*, *Lillie* eller *Lilje*, *Brynje* eller *Brynje* o.m.a.

I overensstemmelse med den praksis som har været fulgt siden 1955, er *linje* og *kastanje* med *j* gjort til eneformer, svarende til de gængse udtaler med kort vokal: [ˈlinjə], [ˈsɔdanjə]. Og efter samme praksis er *konkyllie* med *i* gjort til eneform, svarende til den gængse udtale med lang vokal (stød): [ˈkyˈljə].

Indførelsen af *linje* som eneform er uden tvivl den vigtigste af de 3 ovennævnte ændringer. Ordet *linje* indgår i en lang række sammensætninger; alene i Retskrivningsordbogen er der næsten 40 sammensætninger med *linje* som første- eller sidsteled: *linjefag*, *linjevogter*, *brudlinje*, *sidelinje* osv. Ord som er afledt af *linje*, er af hensyn til ordidentiteten ændret på tilsvarende vis, fx *liniere* eller *linjere* > *linjere*. Ændringen har dermed konsekvenser for næsten 50 opslagsord i Retskrivningsordbogen.

Det siger sig selv at en ændring af denne karakter kræver at den nye eneform har støtte i sprogbrugen. Og formen *linje* er da også stærkt på vej frem. Ifølge Dansk Frekvensordbog (1992), som er baseret på udvalgte tekster fra danske romaner, ugeblade og aviser fra perioden 1987–1990, er ordet skrevet med *i* (altså *linie*) i ca. 65 % af forekomsterne (i alt 73) i avisteksterne. At billedet nu er ved at vende, kan man forvise sig om ved at søge i danske avisers elektroniske tekstarkiver på internettet. Enkelte aviser har ganske vist stadig en vis forkærlighed for formen med *i*. I *Nordjyske Stiftstidende* er ordet således skrevet med *i* i ca. 60 % af de artikler hvori ordet forekommer (i alt 79). I nogle aviser er fordelingen af de to staveformer stort set fifty-fifty. Det gælder bl.a. *Jyllands-Posten* og *Berlingske Tidende/Weekendavisen* (Berlingske Avisdata 2000). I mange aviser står formen med *j* imidlertid stærkt. I *Fyens Stiftstidende* og *Information* er ordet skrevet med *j* i ca. 65 % af artiklerne (i alt hhv. 84 og 2904). I *Kristeligt Dagblad* bruges *j*-formen i ca. 85 % af artiklerne (i alt 91) og i *Jydske Vestkysten* i ca. 90 % af artiklerne (i alt 35). Søgningerne i avisernes elektroniske arkiver er foretaget 28.9.–1.10.2001. De store udsving i antallet af artikler skyldes at man i nogle arkiver kan søge flere år tilbage, mens man i andre kun kan søge 14 dage tilbage.

b. Fra vanilje el. vanille til vaniljē'

Forbindelser af vokal + [ljø] skrives som hovedregel lydret i almindelig udbredte låneord fra fransk, fx *detalje, emalje, medalje, patrulje, føljeton*. Også i disse tilfælde er de fordanskede staveformer først for alvor gennemført i Retskrivningsordbogen fra 1955. Dansk Retskrivningsordbog (1946) havde følgende staveformer: *Detail, Emaille, Medaille* eller *Medalje, Patrouille* eller *Patrulje, Feuilletton*.

Ord som både har en udtale med [lj] og en tilnærmet fransk udtale med [j], skrives dog som på fransk, fx *cedille*: [se'diljə] eller [se'di:j], *reveille*: [ræ'væljə] eller [ræ'væ:j]. Det samme gælder ord som kun har den fransknære udtale med [j], fx *ratatouille* [rɑ'ta'tu:j].

Med afskaffelsen af *vanille* til fordel for *vanilje* er der rettet op på en ejendommelig undtagelse i behandlingen af franske lån af den pågældende type.

c. Fra schuft el. sjuft til sjuft mfl.

I ord med valgfrihed mellem *ch* og *sj* eller *sch* og *sj* er staveformen med *sj* gjort obligatorisk. Det drejer sig om følgende 5 ord: *bolsje, gesjæft, gletsjer, rutsje* og *sjuft* (+ afledninger og sammensætninger: *gesjæftig, rutsjebane* osv.).

Lyden [ʃ] har et usædvanlig stort antal modsvarigheder i skriften. I dansk retskrivning gengives [ʃ] *sj* i hjemlige ord, fx *sjælden*, og i en håndfuld ældre låneord, fx *sjofel* (tysk *schofel*), *sjippe* (engelsk *skip*). Ud over af *sj* modsvares [ʃ] af mindst 12 bogstaver/bogstavkombinationer, hvoraf dog kun 3 (*ch, sch* og *sh*) kan forekomme i alle positioner (forrest, inde og sidst i et ord) med denne lydvardi:

<i>c</i>	<i>cello</i>
<i>ch</i>	<i>chatol, niche, march</i>
<i>che</i>	<i>quiche</i>
<i>ci</i>	<i>pistacie</i>
<i>g</i>	<i>geni, loge</i>
<i>ge</i>	<i>georgette, rouge</i>
<i>j</i>	<i>journalist, sujet</i>
<i>sc</i>	<i>sirocco, crescendo</i>
<i>sch</i>	<i>schæfer, drosche, gullasch</i>
<i>sh</i>	<i>shorts, pusher, smash</i>
<i>si</i>	<i>sioux, asie</i>
<i>ti</i>	<i>aktie</i>

Antallet bliver endnu større hvis man tager hensyn til eksisterende, men ikke alment accepterede udtaler som fx [ʃo'sja'l] (*social*), [ˈboʃ] (*boccia*) og [ˈdu:ʃ] (*douce*).

Som det fremgår af eksemplerne, er forholdet mellem udtale og skrift på dette punkt uhyre broget. I norsk retskrivning er man gået meget vidt for at rette op på

dette forhold; *sj* er her indført som gengivelse af [ʃ] i en mængde gængse låneord: *aksje, gulasj, losje, pensjon, sjalu, sjokolade* o.m.a. En forenkling af tilsvarende omfang lader sig næppe gennemføre i dansk. De indførte ændringer vedrører da som nævnt også kun de 5 ord som havde valgfrihed mellem *ch* eller *sch* og *sj*.

Afskaffelsen af *schuft* til fordel for *sjuft* vil formentlig gå nærmest ubemærket hen, idet langt de fleste i dag skriver dette ord med *sj*.

I den anden ende af skalaen finder vi ordet *gletsjer*. Her står formen med *sch* unægtelig langt stærkere end *sj*-formen. Der findes imidlertid en tredje staveform, "gletcher", som dog aldrig har fundet vej til retskrivningsordbøgerne, idet den hverken stemmer med den form ordet har i det långivende sprog, tysk, eller med den form det burde have (og nu har fået) i dansk. Formen med *ch* er ikke desto mindre meget udbredt. I Informations elektroniske arkiv er denne staveform således brugt i over halvdelen af de artikler hvori ordet forekommer (i alt 36).

Fordelingen af *ch* : *sch* volder i det hele taget problemer for mange i øvrigt gode og sikre skriftsprogsbrugere. Usikkerheden er størst i de tilfælde hvor *ch* eller *sch* står inde i ordet: "chæfer" er ikke så oplagt en fejl som "gletcher" – eller som "bolsche" og "rutche", der også er forholdsvis almindelige stavefejl. Der er kun én vej ud af denne uorden, nemlig at foreskrive staveformer med *sj* i de ord hvor denne stavemåde er almindelig udbredt, og i de ord hvor usikkerheden med hensyn til fordelingen af *ch* : *sch* er størst.

7.3. Bøjning og ordudvalg i Retskrivningsordbogen 2001

Bøjning af fremmedord af typen *møtrik, bryllup, album, globus* og *leksikon* blev allerede i retskrivningsordbogsudgaven fra 1986 udsat for ændringer således at det var muligt at give regler for bøjningen (se afsnit 6.6.): konsonanterne *p, t, k* samt hårdt *g* skrives altid dobbelt i bøjningsformerne, fx *brylluppet, idrætten, møtrikken* og *hotdoggen*. Konsonanterne *m* og *s* skrives valgfrit enkelt eller dobbelt: *publikum(m)et, slalom(m)en, kokos(s)en, pyjamas(s)en*. Resten skrives med enkeltkonsonant, fx *festivalen, leksikoner, marmoret*. Valgfriheden mht. *m* og *s* bliver ophævet i 2001-udgaven, og det bliver nu obligatorisk at skrive dobbeltkonsonant: *publikummet, slalommen, kokossen* og *pyjamassen*.

Ordudvalget forøges atter, og stadig nye importord finder vej til Retskrivningsordbogen, fx *balsamico, chatte, ecstasy, valentinsdag, webmaster*. Der er ikke tegn på at Retskrivningsordbogen i sit ordudvalg søger en puristisk linje ved at indskrænke antallet af importord.

Note

- 1 Margrethe Heidemann Andersen: *Optakt til skandinavismen og Dansk Sprognævn og afløsningsord i sprognævnsamarbejdet*; Pia Jarvad: *Det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869, Retskrivningen i Dansk Sprognævns regi*; Erik Hansen: *Dansk purisme*; et afsnit som i væsentlige dele bygger på kapitlet "Purismen" i Hansen og Lund (1994); Jørgen Schack: *Retskrivningsordbogen 2001*.

Referencer

- Arbejdspapirer til Dansk Sprognævnets møder.
 Bekendtgørelse om retskrivningen af 8.2.1955.
 Bekendtgørelse nr. 707 om Dansk Sprognævnets virksomhed og sammensætning af 4.9.1997.
 Bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen af 22.3.1948.
 Bekjendtgørelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retskrivningen af 7.6.1889.
 Bekjendtgørelse fra Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet om Retskrivningen af 27.2.1892.
 Bergenholz, Henning. 1992. *Dansk Frekvensordbog*. København: G.E.C.Gads Forlag.
 Brunstad, Endre. 2001. *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk*. Bergen: Nordisk institutt.
 Clausen, Sven. 1944–48. *Språkfronten*. Tidsskrift.
 Clausen, Sven. 1939–47. *Nordisk målstræv*. Årbog.
 Dahl, Hans. 1875. *Dansk hjælpeordbog til fredning af det hjemlige og uddrivelse af det unyttige fremmede i vort modersmål*. København.
 Dahl, B. T. & H. Hammer. 1907–14. *Dansk Ordbog for Folket I–II*.
 Dansk Sprognævn: *Årsberetning* 1963/64.
 Galberg Jacobsen, Henrik. 1973. *Sprogøgt i Danmark i 1930'erne og 1940'erne*. (Dansk Sprognævnets skrifter 6.) København: Gyldendal.
 Galberg Jacobsen, Henrik. 1988. Retskrivningen. Fra Dejj til paj. I: Erik Hansen & Jørn Lund (red.), *Sproget her og nu*, s. 53–79. (Dansk Sprognævnets skrifter 14). København: Gyldendal.
 Galberg Jacobsen, Henrik. 1997. Ordrede forhold. Om retskrivningsloven og sprognævnetsloven. I: *Nyt fra Sprognævnet* 1997/3, s. 1–5.
 Galberg Jacobsen, Henrik. 1998. 1948-reformen - før og efter. I: Erik Hansen & Jørn Lund 1998, s. 9–45.
 Glahder, Jørgen. 1923. *Dansk Retskrivningsordbog*. Udgivet af Undervisningsministeriets Retskrivningsudvalg. (1. udgave 1923, sidste 1946). København.
 Grundtvig, N. F. S. 1839. *Om Nordens videnskabelige Forening*. København.
 Grundtvig, Svend. 1870. *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869 vedtagne regler*. København.
 Grundtvig, Svend. 1872. *Dansk Haandordbog. Med den af Kultusministeriet anbefalede Retskrivning*. København.
 Hansen, Erik. 1986. Nye ordformer, og staveformer. I: *Nyt fra Sprognævnet* 1986/3, s. 8–12.
 Hansen, Erik. 2001. Lovens bogstav. I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4, s. 1–2
 Hansen, Erik & Henrik Galberg Jacobsen. 1986. *Om den nye Retskrivningsordbog*. (Dansk Sprognævnets skrifter 12). København: Gyldendal.
 Hansen, Erik & Jørn Lund (red.). 1988. *Sproget her og nu*. (Dansk Sprognævnets skrifter 14). København: Gyldendal.

- Hansen, Erik & Jørn Lund. 1994. *Kulturens Gesandter. Fremmedordene i dansk*. København: Munksgaard.
- Hansen, Erik & Jørn Lund (red.). 1998. *Det er korrekt. Dansk retskrivning 1948–1998*. (Dansk Sprognævns skrifter 27). København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, Aage. 1969. *Om moderne dansk retskrivning*. København: G.E.C.Gads Forlag.
- Hjortø, Knud. 1933. *Afløsningsordbog*. København: Chr. Eriksens Forlag.
- Jarvad, Pia. 1999. *Nye ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955–1998*. København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia. 2003. Opkomling, stenalder, nörd og regneark – om danske afløsningsord i nyordsdannelsen og deres gennemslagskraft. I: Helge Sandøy (red.), *Med bil i Norden i 100 år. Ordlagning og tilpassing av utalandske ord*, s. 25–32. Oslo: Novus.
- Karker, Allan. 1977. Nordisk retskrivning – den ideale fordring. I: *Sprog i Norden 1976* og trykt som selvstændig publikation. København: Gyldendal.
- Karker, Allan. 1980. Stavning og bøjning af fremmedord i dansk. I: *Sprog i Norden 1980*, s. 7–26.
- Kofod, Lucianus. 1866. *Om Nordens sproglige enhed*. Stockholm.
- Kristensen, Marius. 1904. H. C. Ørsted og det danske sprog. I: *Danske Studier 1904*, s. 49–64.
- Lov nr. 332 om dansk retskrivning af 14.5.1997.
- Lov nr. 320 om Dansk Sprognævn af 17.5.1997.
- Lyngby, K. J. 1870. *Det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm den 25de–30te juli 1869*. København.
- Madvig, J. N. 1855. *Nogle Bemærkninger om Behandlingen af den danske Retskrivning, nærmest i de lærde Skoler, henstillede til Lærernes Overveielse af Underviisningsinspekteuren*. København.
- Molbech, Christian 1813. *Dansk Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære*. København.
- Molbech, Christian. 1833. *Dansk Ordbog I–II*. (2. udg. 1859). København.
- Nielsen, Niels Åge. 1981. *Sprogrenseren H. C. Ørsted. Nordisk Institut*. Århus: Aarhus Universitet. 1981.
- Nordiske Sprogproblemer 1955. 1956. Nordiske Sprogproblemer 1956. 1957. Nordiske Sprogproblemer 1957 og 1958. 1959. Nordiske Sprogproblemer 1959 og 60. 1961. Nordiske Sprogproblemer 1961 og 1962. 1963. Nordiske Sprogproblemer 1963–1965. 1965. Nordiske Sprogproblemer 1966 og 1967. 1968.* Udgivet af Dansk Sprognævn.
- Nudansk Ordbog*. Red. af Lis Jacobsen m.fl., fra 3. udgave af Erik Oxenvad. Udg. af Politikens forlag. 1. udgave 1953, 15. udgave 1992. Efterfulgt af Politikens Store Nye Nudansk Ordbog 1. udgave 1996, red. af Christian Becker-Christensen m.fl. ; med varierende titler, seneste udgave 2001.
- Ny ord i dansk 1970–1971*. 1978. Udgivet af Dansk Sprognævn, redigeret af Arne Hamburger. København: Gyldendal.

- Ny ord i dansk 1968–1969*. 1972. Udgivet af Dansk Sprognævn, redigeret af Arne Hamburger. København: Gyldendal.
- Petersen, N. M. 1844–45. Den nordiske oldtids betydning for nutiden. I: *Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1844–45. (Samlede Afhandlinger. Bind 3. 1872. S. 91–246).
- Petersen, N. M. 1826. *Undersøgelse om hvorvidt den danske Retskrivning bör forbedres*. Odense.
- Rask, Rasmus. 1826. *Forsøg til en videnskabelig dansk Retskrivningslære med Hensyn til Stamsproget og Nabosproget*.
- Referat af Arbejdsudvalgsmøder i Dansk Sprognævn.
- Retskrivningsordbogen*. 1955. Udgivet af Dansk Sprognævn. Redigeret af Jørgen Glahder, med retskrivningsvejledning af Erik Oxenvad.
- Retskrivningsordbogen*. 1986. 1. udgave, redigeret og udgivet af Dansk Sprognævn. København.
- Retskrivningsordbogen*. 1996. 2. udgave, redigeret og udgivet af Dansk Sprognævn. København.
- Retskrivningsordbogen*. 2001. 3. udgave, redigeret og udgivet af Dansk Sprognævn. København.
- Riber Petersen, Pia. 1984. *Nye ord i dansk 1955–1975*. (Dansk Sprognævns skrifter 11.) København: Gyldendal.
- Riber Petersen, Pia. 1986. Om ordudvalget i den nye Retskrivningsordbog. I: *Nyt fra Sprognævnet* 1986/3, s. 20–22.
- Sandøy, Helge. 2000. *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen.
- Sandøy, Helge (red.). 2003. *Med bil i Norden i 100 år. Ordlagning og tilpassing av utalandske ord*. Oslo: Novus.
- Schack, Jørgen. 2001. Ændringer i opslagsords staveform eller ordform. I: *Nyt fra Sprognævnet* 2001/4.
- Selmer, H. P. 1860–61. *Om de i det danske sprog forekommende fremmede ord, samt tyskagtigheder, andre ufuldkommenheder, og sprog- og retskrivningsfejl* I–II. København.
- Skautrup, Peter: *Det danske sprogs historie*. Bind 1: 1944, bind 2: 1947, bind 3: 1953 og bind 4: 1968. København: Gyldendal.
- Spang-Hanssen, H. 1970. Den retskrivningsmæssige udvikling i Danmark siden det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm 1869. I: *Sprog i Norden* 1970, s. 37–48
- Saaby, Viggo. 1891. *Dansk Retskrivningsordbog*. (Fra 4. udgave 1904 med titlen *Saabys Retskrivningsordbog* ved P. K. Thorsen.) København.
- Vort nordiske modersmål*. Tidsskrift 1942–51.
- Ørsted, H.C. 1814. *Tentamen nomenclaturæ chemicæ omnibus linguis Scandinavico-Germanicis communis*. (Parafaseret og oversat af Marius Kristensen i Danske Studier 1904, s. 56 ff. og i Niels Åge Nielsen 1981.) København.

Den svenska språkvårdens syn på importord under 1800- och 1900-talet

Martin Ransgart
Stockholm

1. Inledning

Svensk språkvård har under de senaste tvåhundra åren allt som oftast diskuterat andra språks inflytande på svenskan. Diskussionerna har mestadels uppehållit sig vid en av språkets mest påtagliga enheter – orden. Följande översikt beskriver vilken inställning den svenska språkvården under 1800- och 1900-talet hade till importord. Översikten behandlar i första rummet främmande ord. Mindre utrymme ägnas åt lånord. Förklaringen är enkel – språkvården ägnar mer intresse åt de främmande orden då det vanligtvis är dessa som vållar störst problem.¹ I mer precisa ordalag beskriver översikten i första hand följande frågor:

- 1) På vilka grunder och med vilka argument har språkvården välkomnat eller motat importord?
- 2) Hur har inställningen hos olika språkvårdare varit gentemot olika språk och hur har inställningen varierat under den aktuella tidsperioden?
- 3) Kan man skönja några systematiska lösningar på de problem som importorden har representerat (t.ex. olika former av purism: lexikalisk, morfologisk och ortografisk purism)?
- 4) Hur har arbetet för att finna ersättningsord organiserats? Finns skillnader mellan allmänspråk och fackspråk?

Som synes har en del intressanta frågor lämnats därhän. Exempelvis behandlas inte i någon nämnvärd utsträckning frågor som hur framgångsrika olika inställningar varit och vilket inflytande språkvårdande initiativ haft på det allmänna språkbruket. Översikten har också sina begränsningar i det att jag emellanåt förlitat mig på sekundärlitteratur och redan författade översikter (bl.a. Ståhle 1970, Loman 1982, 1986, Brunstad 2001 och särskilt manuset till Ulf Telemans bok *Tradis och funkis* (2003)). Många tidigare förbigångna inlägg i lånordsdebatten är således dessvärre fortfarande förbigångna.

Översikten är indelad i sju kapitel. Efter inledningen följer kapitel två som i första hand beskriver hur den enskilt viktigaste språknormerande insatsen under 1800-talets första hälft – Leopolds stavningslära från 1801 – ville att man skulle handskas med importord. Det tredje kapitlet handlar om decennierna runt 1800-

talets mitt då skandinavismen och den historiska skolan sätter sin prägel på frågan om importord. Kapitlet därefter redogör för hur junggrammatiken slår igenom inom språkvetenskapen och med det förändrar språkvårdsdebatten. Kapitel fem tecknar en beskrivning av språkvårdens syn på importord under 1900-talets första hälft, och det sjätte kapitlet inleds vid mitten av 1900-talet när språkvården antar en ny form och institutionaliseras genom bildandet av Nämnden för svensk språkvård 1944 och grundandet av TNC tre år tidigare. Sedan följer en avslutande sammanfattning.

2. Leopolds stavningslära och franskans inflytande

År 1801 publicerade Leopold genom Svenska Akademiens försorg sin *Ahandling om svenska stafsättet*. Stavningsläran var i många avseenden okontroversiell då den till stora delar följde det allmänna bruket och till viss del byggde på Abraham Sahlstedts senare ordbok från 1773 (se Loman 1986: 25, Santesson 2001). Men avhandlingens avslutande avsnitt om främmande ords stavning väckte uppmärksamhet. På cirka fyrtio sidor försökte Leopold fastställa regler och principer för främmande ords stavning. Den övergripande strategin var att försvenska etablerade och outhärliga främmande ord genom att ansluta dem till svenskans uttal, böjning och ortografi. Att försöka uppfinna svenska ersättningsord för sådana ord vore både onödigt och lönlöst. Sådana försök var dömda att misslyckas:

”Älskare, medälskare, medtäflare, äro ofta försökta öfversättninglar av *amant* och *rival*. Men hvem brukar dem i umgängestalet? eller hvem kunde vid alla tillfällen bruka dem utan en viss ton av tvång och stelhet? Hvem säger om en dam samtalsvis, att hon har *älskare*, i stället för att hon har *amanger*? eller att någon *höll envig med sin medälskare*, i stället för att han *duellerade med sin rival*?” (Leopold 1801: 208)

I citatet kan man kan skönja Akademiens grundsats att det var endast genom att respektera bruket som en språklig lagstiftning skulle kunna få genomslag (Loman 1986: 10). Stavningsläran måste utgå från ”det allmänna bruket”, en ståndpunkt Leopold återkommer till flera gånger i sin avhandling. Vad Leopold egentligen avsåg med det ”allmänna bruket”, redogör han inte närmare för i avsnittet om främmande ord. Men eftersom behovet av en stavningslära var stort kan man anta att det allmänna bruket var variationsrikt, och följaktligen svårt att stödja sig på vad gäller ords böjning och stavning. Snarare var det ”bruket inom en tongivande krets, bruket hos personer med ’sund urskillning’” som fick ligga till grund för den stavningsnorm Leopold föreslog (Loman 1986: 24).²

Citatet tyder också på att det allmänna bruket i första hand var knutet till talspråket. Leopold såg ogärna att glappet mellan tal och skrift vidgades genom en överdriven lexikal purism. (I stavningsavhandlingen finner man emellertid något litet som tyder på att

Leopold vill göra åtskillnad mellan olika stilar; det enda sammanhanget där Leopold anser att främmande ord har en mindre naturlig plats är i ”all högre skrifart”).

Enligt Leopold var alltså en alltför puristisk inställning orealistisk. Stöd för sin ståndpunkt fann han i att alla språk lånar ord av varandra och svenskan bestod redan av ”en ofantlig mängd äldre utländska lån”, som egentligen ingen längre betraktade som lån då de var införlivade genom att de anpassat sig till det svenska språksystemet (1801: 225). Det enda rätta var att göra nödvändiga främmande ord till svenska genom anpassning, ty ”det som gör orden af ett språk, egna, och detta språk verkeli-gen tillhöriga, det är mindre sjelfva deras inhemska stamgrunder [...] än uttalet, ändelsen, böjningarna. Hvert och ett ord, som undergått denna omskapelse, tillhör det språk hvari det upptages, och bör efter dess grunder tecknas i skrifningen” (Leopold 1801: 227). Ytterligare stöd för en försvenskning fann Leopold i hur andra nationer och språkgemenskaper gjort främmande ord till sina. Likaså hade tidigare generationers svenskar försvenskat främmande ord. (Leopold 1801: 215ff). Stavningsförslaget innebar bland annat följande (Holm 1951: 7f, Santesson 2000: 110):

- Grafemet <k> ersatte <c> och trigrafen <que> i ord där uttalet var /k/ (*publik, taktik*). Undantag var latinska ord som behöll sin nominativ- och genitivböjning eller som hade *cc* (*accent*). <k> fick också ersätta <ch> i tj-ljudsord (*kirurg*).
- Stumma slutvokaler (oftast <e>) slopades (*habil, princip*).
- Franska vokalkombinationer ersattes med näraliggande svenska: <ai> ändrades till <ä> eller <e> som i *mätress* och *resonnera*; <ou> till <u> som i *butelj*; <u> <û>, <ieu> till <öj> som i *flöjt* och *löjtnant*; <u> till <y> som i *byrå* (även <eau> till <å>); <oeu> till <ö> som i *manöver*. Likaså ändras franskans <gu> till <g> som i *bagett*. I ordslut: ändelsen *-aire* till *-är, -ar* eller *-er* som i *arbiträr* och *sekreter, -eur* till *-ör* som *aktör*.
- Digrafen <ll> ersattes med <lj> i ord som *biljett* och *briljant*. Ändelsen *-ille, -aille* bytte också skepnad till <lj> som i *familj, batalj*.
- De ingående bokstäverna i kombinationerna <re> och <le> bytte plats: *massaker* (*massacre*), *kapabel* (*capable*).
- Kombinationerna <ch>, <ph> och <th> ersattes med <k>, <f> och <t>: *kronologi, filosofi* och *teori*.
- Finalt och medialt <z> byttes mot <s>: *lasarett*. Sje-ljudet ersätts i final ställning med <sch>: *marsch* (*marche*).
- I en del ord förordades akut respektive cirkumflex accent: *armé* och *dôm*.

Som vi kan se handlade det ofta om att förenkla stavningen genom att ansluta ortografin till hur orden uttalades på svenska, den grafematiska strukturen skulle stämma överens med den fonematiska.

Leopold löpte inte hela linan ut i sin strävan mot förenkling. Några få tecken på icke-svensk stavning återstår: ord som *citadell, civil* och *producera* behöll sin stavning med *c* med argumentet att nästan alla språk (latin, franska och engelska) hade i dessa ord ett gemensamt stavningssätt och följaktligen var det ”mindre trängande” för

*Författaren Carl Gustaf af Leopold (1756–1829)
lade grunden till en ny svensk rättstavning*

svenskan att lansera *s* som ersättningsgrafem (Leopold 1801: 237). *G* och *j* behölls i ord som *tragedi*, *geni*, *jurnal*, dels på grund av att svenskan saknade en motsvarande bokstav, dels på grund av att dessa ord var till sitt antal ”högst obetydligt”. Med samma argument såg gärna Leopold också att ord som *charm*, *chokolad* och *charlatan* behöll *ch*, ”emedan detta ljud äfven i svensk stafning, icke kunde uttryckas utan genom samma bokstäfver, med ett tillagdt *s* framföre, som, åtminstone i början av orden, skulle utan nödvändighet, föröka bokstafstalet” (Leopold 1801: 237). Annat var det med *ch* i slutet av stavelser. I och med att de franska stumma slutvokalerna slopades, skulle ord som *marche* utan *e* kunna få ett k-liknande uttal. För att motverka detta införde Leopold ett *s*, alltså *marsch* och *affisch* (Leopold 1801: 237). Dock handlade det inte alltid om att anpassa allting efter en ljudenlighetsprincip; bruket var minst lika viktigt. En viss försiktighet (och lyhördhet för bruket) kan spåras i behandlingen av franska ord som innehöll <u> (*blessure*, *statue*) eller ord som innehöll ng-ljud (*ballon*, *amant*). I sådana ord där uttalet ännu var vacklande överläts det åt framtiden att utvisa vilket uttalsbruk som skulle bli det normerande, även om förhoppningen var att skriftbilden skulle komma att påverka uttalet (Leopold 1801: 241).

Det är inte att förvåna att stavningsförslagen i stort sett rör ord med ursprunglig hemvist i de romanska språken, i synnerhet det franska. Franskans inflytande på Sveriges kultur- och samhällsliv, och därmed svenskan, var under 1600- och 1700-talen kraftigt och mattades först några decennier in på 1800-talet. Franskan var ett högstatusspråk, och enligt Leopold var den välvilliga attityden till det franskt främmande en av de grundläggande förklaringarna till mångas ovilja att anamma ett svenskare stavningssätt (Leopold 1801: 230f). Att det var franska ord som togs upp för behandling beror säkerligen också på att dessa inte anpassade så smidigt till det svenska språkssystemet. Det är antagligen av motsatt anledning som ord inlånade från tyskan inte diskuterades; tyska ord gled in på ett mer obemärkt sätt i svenskan. Den vanligaste inställningen till tyska lånord verkar ha varit neutral under 1800-talets första hälft (Hellberg 1985: 186).

Avsnittet om de främmande orden var det avsnitt i stavningsläran som väckte störst uppmärksamhet. Antagligen berodde det på att de främmande orden var de

enda orden i avhandlingen som listades. För de inhemska orden ställde Leopold bara upp regler som nog måste betraktas som rätt snåriga och svåra att tillämpa (se Loman 1986: 35). Uppmärksamheten var inte odelat positiv. Många tyckte att Leopold gått för långt i sin försvenskningssiver, vilket till slut också fick Leopold att börja tvivla (se Loman 1986: 35). Var det verkligen så att en del främmande ord var outhärliga? Vore det inte bättre med ersättningsord i en del fall? Och var det verkligen bra att vissa försvenskningar ledde till att homonymer uppstod? Tanken på en reviderad och mindre djärv ordlista lades fram. Men ingen sådan ordlista färdigställdes. I stället röntes den leopoldska stavningen stor framgång, i synnerhet stavningen av de främmande orden. Än i dag är det Leopolds försvenskade stavning som gäller; cirka 90 procent av Leopolds stavningsförslag är fortfarande gångbara (Santesson 2000).

Att Leopolds försvenskingsmodell blev så framgångsrik har säkerligen sin förklaring i hans hänsyn till det allmänna bruket. Många av de försvenskade stavningsvarianter han föreslog var redan etablerade. Santesson har visat att en del av varianterna återfinns redan i Sahlstedts ordbok från 1770-talet (Santesson 2000). En annan orsak var nog de främmande ordens påtaglighet i det att de fick en konkret gestaltning genom avhandlingens avslutande ordlista. En tredje orsak var säkerligen Svenska Akademiens rykte och status som rättstavningsdomare. Ytterligare en bidragande orsak till att stavningens framgång var den rättstavningslära som Carl Jonas Love Almqvists skrev 1829. Läran, som utgick från Leopolds stavningsmodell, fick stor spridning och kom att ges ut i över tjugo upplagor under hela 1800-talet (Noreen 1903b: 232).

Efter stavningsläran riktade Svenska Akademien sitt intresse åt andra håll och försökte ta sig an två andra uppgifter den ålagt sig – att färdigställa en grammatik och en ordbok. Diskussionen om hur man skulle förhålla sig till ordimport svalnade inom Akademien. Men vid sidan om grundsatsen om att bruket skulle få utgöra grunden i stavningen levde en renhetsprincip om att främmande ord och språkvanor borde motarbetas och många ledamöter fortsatte att förvalta det puristiska arvet från tidigare sekel när de tog fasta på Akademiens tredelade devis om svenska språkets renhet, höghet och styrka (Hellberg 1985: 184, Holm 1914). En del direkta ställningstaganden finner man i olika ledamöters inledningstal, men det var främst genom ledamöternas skönlitterära praxis som purismen levde vidare (Tarschys 1955: 47). Utanför Akademien fördes det inte heller någon större debatt om importords existens i svenskan.

3. Skandinavism och den historiska skolan

3.1. Rydqvist och hans efterföljare

Efter 1800-talet första decennier mattades franskans inflytande. Europas nya kulturella centrum var Tyskland och det var där Sverige (och övriga Skandinavien) fann sin nya förebild både på det vetenskapliga och det kulturella området. På det språk-

vetenskapliga fältet satte Jacob Grimm med sin historiska språksyn dagordningen. Central var också tanken på att ett folk med ett gemensamt språk och gemensam kultur skulle utgöra en nationell stat. (Läs t.ex. Lindberg 1986 för utförligare resonemang.)

Historicismen och nationstanken gjorde att många gärna såg Norden (eller i varje fall Skandinavien) som den tänkta nationen; man delade ju samma kulturarv och skillnaden mellan det dansk-norska och svenska språket var inte så stor. Norden och nationen framhävdes således på bekostnad av icke-nordiska länder. Följden blev att skandinavister började betrakta andra icke-nordiska språk som något som borde motarbetas. Under andra hälften av 1850-talet blossade en livlig purismdebatt upp. Från några enstaka inlägg i 1840-talets press, tog debatten under följande decennium ordentlig fart, för att sedan fortgå under återstoden av 1800-talet (Hellberg 1985: 188, Holm 1914). Skandinavismen gjorde det nordiska argumentet gångbart i språkvårdsdebatten. 1846 skrev Almquist, inspirerad av ett skandinavistmöte, om skandinavismens möjligheter, och ytterligare sju år senare argumenterade Aftonbladets publicisten August Sohlman i en uppsats i *Nordisk tidskrift* för att man skulle utöka det språkliga utbytet mellan de nordiska länderna. I stället för att importera romanska lånord som *pittoresk*, *exposition*, *arrende* och *scala* såg Sohlman hellre att svenskan upptog danskinspirerade ersättningsord som *målerisk*, *utställning*, *förpaktning* och *tonstege* (Holm 1914: 383).

Under de följande decennierna anordnades flera skandinavistmöten, och på 60- och 70-talen växte sig tankarna på ett gemensamt nordiskt skriftspråk starka. 1869 samlades man till ett nordiskt rättstavningsmöte i Stockholm för att försöka närma de dansk-norska och svenska skriftspråken varandra. Mötets två utgångspunkter var samnordiskhet och ljudenlighet, men det var den senare som allt som oftast kom att väga tyngst i beslutsfattandet (Stähle 1970).

Rättstavningsmötet behandlade i första hand inhemska, nordiska ord. De främmande orden diskuterades, men inte i lika stor utsträckning. Det beslut man fattade om importorden var principiellt identiskt med Leopolds: "[F]rämmande ord, som kunna anses fullt upptagna i modersmålet, skrivas på inhemskt vis" (Hazelius 1870: 182ff). Till skillnad från Leopolds stavningslära ställdes här inte upp några listor på stavning av främmande ord, och således är det svårt att exakt säga vad man betraktade som främmande, likaså vad man menade som "fullt upptagna". Även om principen var densamma som hos Leopold är det rimligt att anta att det skandinaviska sammanhanget nog bidrog till en ökad purism gentemot de icke-nordiska språken, dvs. en purism på lexikalisk nivå i form av ersättningsord. En sådan purism är emellertid svårupptäckt i Hazelius sammanfattande skrift; mötet handlade ju om rättstavning och lexikologiska frågor lämnades åt sidan.

Tanken på en nordisk samhörighet fick även fäste inom universitetsvärlden. I slutet av 1850-talet inrättades professurer i nordiska språk i både Lund och Uppsala. I enlighet med den rådande tidsandan fick den nyetablerade vetenskapen en språkhistorisk inriktning. Pionjären inom svensk språkvetenskap var Akademiemedamoten Johan Erik Rydqvist vars mastodontverk *Svenska språkets lagar* (1850–1883) lade

grunden till en historiskt komparativistisk forskning. Kraftigt inspirerad av Grimm och dennes *Deutsche Grammatik* menade Rydqvist att en språkvetares uppgift var att med hjälp av språkhistorien urskilja och klart formulera språkets inre lagar och regelbundenheter och att sedan studera hur dessa utvecklats under språkets olika skeden genom ”att se vad som är kvar av det ursprungliga systemet, se vilka nya utvecklingar detta undergått och vilka urspåringar som skett genom missuppfattningar och främmande inflytanden” (Loman 1986: 90). Målet därefter var att med hjälp av dessa språkhistoriska insikter forma det samtida språket i överensstämmelse med dess inre lagar och på det sättet rädda språket från ytterligare förflockning. För Rydqvists del härrörde sig det ursprungliga systemet från 1300-talets svenska.

Trots sin professur i nordiska språk var Rydqvist mer nationalist än nordist. Han såg ingen anledning till att närma de olika skandinaviska språken varandra. Om det skulle ske någon tillnärmning så var det danskan och norskan som skulle anpassa sig till ”Svenskan, det mest Skandinaviska av de nya Nordiska tungomålen” (Rydqvist 1870: 114). Rydqvists argumentering präglas av patriotiska tankegångar. Det enda utländskt inflytande skulle leda till var att svenskan fördärvades ytterligare. Till skillnad från Leopold, som anpassade franska ord till svenska stavningsförhållanden, kan man i Rydqvists texter spåra en lexikalisk purism när han dömer ut ”osvenska uttryck” som *fälles, säregen, någon som helst* (Rydqvist 1874: 233f). Men Rydqvist tog i någon mening hänsyn till rådande språkförhållande. Att inlån skett genom århundradena var oundvikligt. Och även om Rydqvist beklagade sig över denna utveckling, insåg han att det inte gick att vrida tillbaka klockan: ”När ett språk blifvit till den grad som vårt under århundraden genomträngdt af främmande men befryndade ämnen, är återgången till ett äldre skick eller en abstrakt tänkt ursprunglighet omöjlig, äfven i sig sjelf icke önskvärd, emedan olägenheterna af ett främmande tungomåls inflytelse varit vid många tillfällen motvägda af stora fördelar” (Rydqvist 1874: 231).

Det Rydqvist i första hand vände sig emot var nya utländska ord som fick företräde i svenskan på bekostnad av ord som sedan långt tillbaka vilade på inhemsk grund. Sådana ord, som alltför lättvindigt lånades in på grund av ”nyhetsbegäret”, ”flärden och den ofta opåkallade eftergiften för det utländska” ansåg han onödiga (Rydqvist 1863: VIII). I stället skulle man försöka väcka svenskan till liv genom att ”taga kärleksfull vård om det goda och kärnfriska inhemska, med nit och skicklighet uppbereda den ädla skatten från fornstora dagar” och undvika ytterligare inlån från tyska, danska och de romanska språken (Rydqvist 1874: 233f). Rydqvist uppmärksammade i högre grad tyska och danska inflytelser än det romanska. Anledningen var emellertid inte en attitydskillnad gentemot de olika språken, utan snarare att de båda förra språken på ett sätt var lömskare i det att det var så pass närbesläktade med svenskan. Danska och tyska ord, avledningar och böjningar smög sig lättare in i svenskan än vad romanska ord gjorde då de sistnämnda var lättare att särskilja från svenskan (Rydqvist 1874: 234f), en tanke som tidigare yppats av både Johan Peter Theorell (1853) och Artur Hazelius (1868: 301).

År 1874 sammanställde Rydqvist den första upplagan av Svenska Akademiens ordlista (SAOL 1). Ordlistan ska ses som ett svar på rättstavningsmötet i Stockholm

fem år tidigare, till vilket Akademien inte blivit inbjuden. (Mötesdeltagarna ville undvika den reaktionäre Rydqvist.) Ordlistan var ett sätt att föregripa att skandinavisternas tankar om ljudenligheten som styrande princip i rättstavningsfrågor vann spridning. Inställningen till främmande ord kommenterades fåordigt i ordlistans förord: "Främmande ord hafva till ett högst ringa antal upptagits; de flesta bland dessa äro sådana, som finnas i hvar mans mun." (SAOL 1 1874: VIII). En grov jämförelse med Leopolds avhandling visar hur få lånord (med försvenskad stavning) som upptagits. Räkningar hur många av de ord som Leopold listar i sin avhandling, som återfinns i SAOL 1 får man följande resultat för alfabetets fyra första bokstäver.

Tabell 1. Antal lånord i Leopolds avhandling resp. SAOL 1

Bokstav	Antal upptagna lånord i Leopolds avhandling	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 1
a	107	15
b	53	6
c	18	0
d	72	5

Av de 107 ord på *a* som Leopold listar är endast 14 upptagna i SAOL 1. De tre följande bokstäverna visar en liknande fördelning: 6 av 53 ord på *b* återfinns i SAOL 1, inga av de 18 orden på *c* och endast 5 av 72 ord på *d*. Jämförelsen är visserligen på ett sätt haltande då Leopold är den av de två som hade ett uttalat mål att uppställa stavningsprinciper för främmande ord. Men att Rydqvist cirka sjuttio år efter den Leopoldska avhandlingens utgivning inte tagit med fler tämligen etablerade lånord tyder på en restriktiv hållning gentemot importord.

Ordlistan fick utstå kritik. Belackarna pekade på inkonsekvenser och oklarheter, och många klagade också över urvalet av ord (se t.ex. Linder 1875). Varken främmande ord eller ersättningsord fanns med i den utsträckning som man skulle kunna förvänta sig av en ordlista från senare delen av 1800-talet, en period då det svenska ordförrådet fylldes på markant i och med nya landvinningar inom vetenskapens och teknikens område. Men 1874 års ordlista rönt ändå viss framgång; inom ett decennium hade fem upplagor av SAOL (som sinsemellan inte skilde sig nämnvärt åt) tryckts i sammanlagt 21 000 exemplar (Johannisson 1974: 4). Ordlistan blev snabbt högsta norm i stora delar av skolvärlden, i vissa läroverk lades den till grund för stavningsundervisningen (Ståhle 1970: 16). Och för svenska ämbetsverk gällde ordlistan som norm fram till 1902 (Loman 1986: 108).

Rydqvist fick efterföljare som i hans verk fann stöd för en puristisk språkrensning. De två som kommit att bli mest kända för sin långt drivna purism är Artur Hazelius och Viktor Rydberg. I fall där Rydqvist endast konstaterade att svenskan förlorat ett ord eller ordform, gick de båda längre och försökte återuppliva de gamla formerna. Hazelius var först ut, när han 1868 i tidskriften *Svensk Literatur-tidskrift* lanserade det dittills klaraste språkrensningsprogrammet med anledning av att bibelöversättnings-

arbetet av Nya Testamentet var i full gång. Rydberg nådde sin puristiska topp 1873 med artikeln *Tysk eller nordisk svenska?*, i vilken även han synade bibelkommissionens nyöversättning av Nya testamentet. Hos båda fanns en strävan att rensa språket från icke-nordiskt inflytande, och deras argument är färgade av Rydqvists historiska patriotism. Någon vidare hänsyn till det allmänna bruket går inte att spåra; det rådande bruket kunde inte få utgöra norm, då det enligt Rydberg snarare var att betrakta som ett missbruk (Holm 1918: 46). Däremot kan man skönja något som liknar demokratiska argument för att rensa språket (Holm 1918: 24).

Båda går hårt åt romanska lånord: Hazelius fann ersättningsord som *mindretal*, *meningsutbyte* och *talredskap* för de romanskt härstammande *minoritet*, *diskussion* och *talorgan*, och Rydberg ville gärna rensa bort verb på *-era* med romansk stam och avledningar av dem (Holm 1914, 1918). Men att stävja romanska ords intåg i svenskan var en självklarhet för de båda, och i likhet med Rydqvist riktades deras språkrensarnit i första hand mot den lömska tyskan. Båda förordade en purism på morfologisk och lexikal nivå, inte ortografisk. Den ljudenlighetsprincip som Hazelius förespråkade när det gällde stavningen av inhemska ord verkar således inte varit aktuell vid behandlingen av främmande ord. På den morfologiska nivån ville de tvätta svenskan ren från tyska affix. Hazelius (1868: 301) klagade över tyskeriet i ordbildningen och menade att förstavelserna *be-* och *för-* och avledningsändelsen *-else* var onödiga (Holm 1914: 391). Det fanns ingen anledning att bruka ord som *försvarelse*, *häktelse*, *spökelse* och *umgängelse* när det fanns korta ordformer som *försvar*, *häkte*, *spöke* och *umgänge*. Rydberg uppmärksammade samma affix men pekade även på andra tyska ordbildningstyper, bland annat *an-*, *ge-*, *-het*, *-mässig*, *-skaffens*.

För att bli kvitt de prefigerade orden gick Rydberg systematiskt tillväga. I huvudsak använde han sig av tre metoder. Om inte prefixet ledde till någon betydelseändring, strök han det och behöll det prefixlösa ordet, *förlopp* blev *lopp*, *berusad* blev *rusad*. Gav prefixet däremot upphov till en tydlig betydelseskilnad mellan det prefigerade och det prefixlösa alternativet, bytte han gärna ut prefixet mot en preposition eller ett adverb, t.ex. *anbud* blev *tillbud*, *erbjuda* blev *tillbjuda* och *fördriva* blev *bortdriva*. Men vanligtvis nöjde han sig inte med att stryka eller byta ut prefixet. Om hela ordet var inlånat var ersättningsord det alternativ som han ofta föredrog, t.ex. *förkroppsligad* blev *lekamliggjord* (Holm 1918: 45ff).

Att söka ersättningsord var metoden som även gällde vid andra ord. Rydberg försökte använda sig av redan etablerade inhemska motsvarigheter, t.ex. *dock* blev *likväl*, *desto* blev *dess*. Fanns ingen sådan motsvarighet vände han sig gärna till fornspråk och dialekter för att finna råd. I andra sammanhang strök han det i hans ögon stickande ordet, eller så satsade han på en omskrivning. I fall där ersättningsord verkligen behövdes fann han en motsvarighet genom att konstruera sammansättningar. Bättre ord för *forskare* och *erövring* var enligt Rydberg *sanningsletare* och *vapenvinning* (Holm 1918: 68ff).

Rydberg har gått till historien som extrem purist, och har därför ofta intagit en framträdande plats i språkvårdens historia. Man kan fråga sig hur representativ Rydbergs ärkepurism egentligen var för denna tids språkvårdsdebatt. Inte särskilt måste nog

svaret bli. Snarare utgör hans inställning extremen i ett patriotiskt Språkrensar-Sverige. Det gör honom givetvis intressant, men ser man till hur väl hans försök till att tvätta svenskan ren föll ut, framstår Rydberg mer och mer som en parentes i en svensk normeringshistorik. Och frågan är hur representativ hans extrema inställning ens är för honom själv, eftersom den endast varade under ett fåtal år i början av 70-talet. Både före och efter var hans attityd till främmande ord mer sansad. Det var till och med så att han senare i sitt liv erkände sina mest puristiska alster som överdrifter som medvetet gjorts ”för att väcka eftertanken” (Holm 1918: 33). Därmed inte sagt att Rydbergs bedrift inte satte några spår. Med facit i hand kan man konstatera att Hazelius och Rydbergs tankar om att tyska affix är onödiga levt kvar – Noreen (1885: 181), Cederschiöld (1917: 83ff) och senare Wellander (1939: 141) har varit inne på samma tankar. Argumenten är dock annorlunda, i stället för ideologiskt färgade argument återopas det funktionella argumentet: Skriv kort! Och även om knappt några av Rydbergs ordskapelser har levt kvar, kan man nog säga att senare tiders språkvårdare emellanåt efterlyst en djärvhet liknande den man finner hos Rydberg när det gäller att skapa ersättningsord (t.ex. Wellander 1939, Grünbaum 1986: 27).

3.2. *Andra aktörer – Dalin och hans ordbok*

Även om de historiskt inriktade språkrensarna till synes dominerade det svenska språkvårdsfältet under 1800-talets andra hälft, fanns det andra aktörer. Redan på 1850-talet hade Anders Fredrik Dalin lanserat sin *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1853) där han ville spegla bruket. Dalins inställning till främmande ord verkar ha varit mer välviljig än skandinavismens och den historiska skolans purister. Målet med ordboken var att ta med alla ord som tillhörde det allmänna tal- och skriftspråket. Visserligen skriver Dalin i förordet att en riktig princip vore att förbigå utländska ord som har fullgoda svenska ersättningsord. Men den principen fick i hans arbete emellertid stå tillbaka för målet att bruket skulle speglas. Det var viktigare att ”allmänheten” hade tillgång till en ordbok som även kunde vara till nytta i undringar om vanligt förekommande främmande ord. Ordboken tog därför upp ”alla i svensk skrift begagnade utländska ord, så vidt bruket af dem kan kallas allmänt och icke härrör blot ifrån enskilda hugskott” (Dalin 1850: 16). En för ordlistan typisk ordboksartikel är i hög grad deskriptiv. Det bjudna ordet förklaras antingen genom synonym eller definition, om uttalet avviker från bokstavsbilden ges det även en uttalsangivelse. Finns det stavningsvarianter av ett ord ges korshänvisningar. Exempelvis återfinns de romanska ord på *c* som på svenska även kunde stavas med *k* under bägge bokstäverna, med skillnaden att ordet ofta presenteras utförligare under *c*, och Dalin följer i hög grad Leopolds råd när det gäller den ortografiska anpassningen av inlånade ord. Inte alls lika vanliga men enstaka förekommande är artiklar av mer preskriptiv karaktär. I artikeln till ordet *diskrett* står det: ”Såsom obehöfligt, kan ordet, liksom många andra utländska, ur språket utdömas.”

Dalins ordbok möttes av blandad kritik. Från skandinavistiskt håll kritiserades Dalin för sitt generösa registrerande av främmande ord (se Hannesdóttir 1998). I en

anonym artikel i *Nordisk tidskrift* (ansvarig utgivare var August Sohlman) ondgjorde sig recensenten över detta. Mellan två svenska ord kunde man understundom stöta på "100, ja 150 utländska" ord, och till råga på allt särskilde inte ordboken dessa främmande ord från de svenska (Om språkkrensning och de Svenska landskapsmålen 1852: 288). Samtidigt åtnjöt hans ordbok respekt och dess inflytande verkar inte varit obetydligt. När t.ex. Rydqvist redigerade ihop SAOL 1 använde han Dalins ordbok som grund. Majoriteten av orden i Rydqvists ordlista påträffas hos Dalin – den stora skillnaden ligger i att Rydqvist inte tagit med främmande ord och facktermer (Loman 1986: 105).³

4. Junggrammatikerna Noreen, Tegnér och den rationella skolan

Den historiska språkuppfattning som Rydqvist förespråkade fann också sina motståndare. Sättet att se på språket förändrades radikalt bland Europas ledande språketare i och med naturvetenskapens genombrott. I synnerhet tilldrog sig Darwins tankar om arternas ursprung stor uppmärksamhet, och redan på 1860-talet hade språketare med August Schleicher i spetsen runtom i Europa börjat betrakta språket med naturvetenskapliga ögon (se t.ex. Åkermalm 1966: 29ff). Det nya synsättet såg språket som en levande organism, och de förändringar som språket genomgick var inte ett tecken på förfall utan sågs i darwinistisk anda som något som måste ske. Bruket var högsta lag. Med denna inställning blev språkvård något onödigt; språket skötte sig bäst om det lämnades i fred för planmässiga ingrepp. På svensk mark var de inte många språketare som anslöt sig till denna "naturvetenskapliga" utvecklingsoptimistiska uppfattning skola fullt ut. En som ofta nämns är Uppsalaprofessorn Mårten Richert: "Språket är allt för mycket naturväxt för att dess utveckling skulle kunna ... försiggå i drifbänk" (Richert 1888: 584).

Den uppfattning som i stället tog över det språketenskapliga herraväldet var den junggrammatiska. De två klart lysande företrädarna för denna nya skola var Esaias Tegnér d.y. och Adolf Noreen. Med Tegnér's *Om språk och nationalitet* (1874) och *Språkets makt över tanken* (1880) samt Noreens uppsats *Om språkriktighet* (1885) utsattes de två ovan nämnda språketenskapliga skolorna för hård kritik. Enligt junggrammatikerna var språket ett meddelelsemedel, ett redskap som användes för att på ett så enkelt, klart och lättförståeligt sätt utbyta tankar. Den grundläggande hållningen var funktionalistisk, det som språk som var mest ändamålsenligt var det bästa: "Bäst är hvad som kan af den förevarande publiken exaktast och snabbast uppfattas och af föredraganden lättast produceras" (Noreen 1885: 162).

I uppsatsen *Språk och nationalitet* gjorde Tegnér upp med den språkuppfattning och extrema purism som Rydqvists arvtagare förespråkade. Uppsatsen skrevs ett år efter det att Rydberg utkommit med ett av sina mest puristiska alster *Tysk eller nordisk svenska?* och visar att språk och nationalitet inte var så tätt sammantvinnade. Den kom att spela en viktig roll i diskussionen om purism; Tegnér påverkade Rydberg så till den grad att denne intog ett mindre extremt förhållningssätt till främ-

mande ord (Tegnér 1922: 98). Många menar dessutom att Tegnér med uppsatser som denna fick ett inflytande långt utanför fackkretsarna (t.ex. Loman 1986: 126).

För Tegnér var det ”svenska språket icke det språk som borde ha talats i Sverige, utan det språk som väckligen där talas”, och en språkforskarens uppgift blev således att beskriva språkets lagar, inte att skriva själva lagarna. Men i fall där bruket var vacklande var det upp till språkforskaren att bedöma vilket bruk som var det mest ändamålsenliga. Det vacklande bruket gällde ofta importord. Huruvida ett utländskt ord skulle utdrivas ur det svenska språket berodde på hur funktionellt ordet var, och inte på dess eventuella osvenskhet. Endast om ord ”för sitt ändamål” var ”mindre tjänliga” fanns det anledning till att undanröja dem. Resonemanget innebar ju givetvis att det emellanåt var bättre att använda svenska ord, men också att utländska ord som förankrats och blivit allmänt bekanta i svenskan mycket väl kunde få företräde framför ett inhemskt ord som fallit i glömska (Tegnér 1874: 131f). Uppsatsen bjuder på några exempel hur Tegnér resonerade: att utdöma *bliva* med argumentet att det är ett tyskt lånord är befängt, eftersom det har i det vardagliga språket blivit klart vanligare än det inhemska men högstämnda *varda*. Lika orimligt är det att som Rydberg ersätta de sedan lång tid etablerade verben *frukta*, *erfara*, *betala*, *bedraga* med *rädas*, *röna*, *gälda*, *svika* med argumentet att de förra är bildade enligt tyskt ordbildningsmönster (Tegnér 1874: 132).

Om Tegnér’s uppsats på många sätt var en direkt replik på den historiska skolans språksyn och överdrivna purism, stod Noreens uppsats *Om språkriktighet* elva år senare mer på egna ben. Dess betydelse för senare tids språkvård är stor. Tydligare än Tegnér pekade Noreen på att språket var ett socialt fenomen och att ändamålsenligheten betingades av kontextuella faktorer. Uppsatsen rymmer inte någon utförlig explicit diskussion om importord, men väl nio punkter som karakteriserar ett oändamålsenligt språkbruk (se även Brunstad 2001: 212):

- 1) Oriktigt är vad som missförstås.
- 2) Oriktigt är vad som inte förstås.
- 3) Oriktigt är vad som endast med svårighet förstås.
- 4) Sämre är ett uttal som inte uppfattas klart och tydligt.
- 5) Sämre är uttryck som innebär större uttalsvårigheter.
- 6) Sämre är sådana former som är svårare att komma ihåg, då ”de trögare associera sig med öfriga uttryck af likartad användning”.
- 7) Sämre är ett längre uttryck då det inte säger något mer än en kortare motsvarighet.
- 8) Dåliga är uttryck som lider av pedantisk och onödig tydlighet.
- 9) Abslout förkastlig är varje ändring i språkbruket varigenom intet vinnes, dvs. som varkenagnar den talande eller den tilltalade.

De flesta punkterna berör på ett eller annat sätt främmande ord (punkt 8 är väl undantaget). Noreen ansåg till exempel att det vore galet att i ”öresskrifter för folket” använda uttryck som inte förstås, som *timid* och *nonchalant* i stället för *blyg* och *vårdslös* (punkt 1–3, 6), välkomna ordlån som leder till homonymi (2), använda

uttryck som inte rättar sig efter svenska uttalsvanor (4, 5) och använda sig av de tysk-klingande orden *saktmodighet* och *beläglig* i stället för de kortare *saktmod* och *läglig* (7). Men det är inte om ett ord är främmande som avgör dess ändamålsenlighet. Principerna kan i lika hög grad appliceras på svenska ord och uttryck. Att som Rydberg lansera utbytesord som *tillkall* i stället för *anspråk* är olämpligt då ersättaren leder tanken till verbet *tillkalla* (3). Reglerna är inte undantagslösa; den sjätte punkten tar upp vetenskapliga termer till behandling. Dessa bör vara så "kosmopolitiska som möjligt", eftersom vetenskapen i första hand inte är eller åtminstone inte borde vara nationell (Noreen 1885: 180). Följaktligen såg han att man hellre använde sig av *geografi*, *stereoskop* och *gymnastik* än de folketymologiska varianterna *jordgrafi*, *stirreskåp* och *jämnasteg* som hade börjat dyka upp i talspråket.

Junggrammatikernas tonvikt på det talade språket (bruket) fick konsekvenser för deras syn på hur man skulle handskas med importord. Att söka ersättningsord till främmande ord var enligt Tegnér "ofta alldeles gagnlöst, stundom till och med olämpligt". Ersättningsordens "praktiska värde vore tvivelaktigt" om de ändå inte brukades (Tegnér 1874: 135). Tegnér förordade alltså lika lite som Leopold en lexikalisk purism. Om främmande ord skulle försvenskas skulle det ske på en ortografisk nivå genom att ordens stavning rättades efter uttalet.

Skandinavisternas ljudenliga stavningsreform från 1869 hade emellertid inte vunnit något större gehör efter det att Svenska Akademien 1874 givit ut sin ordlista. Men på 1880-talet tog stavningsdebatten ytterligare fart. Orsakerna var flera. Dels ledde junggrammatikens inträde och övertagande inom språkvetenskap och universitetsvärld till att intresset för talspråk stärktes, dels bildades vid denna tid Sveriges allmänna folkskollära-förening som ställde sig på nystavarnas sida. Föreningens krav på en stavningsreform motiverades utifrån pedagogiska aspekter; i skolornas skrivundervisning dominerade den så kallade ljudningsmetoden (Loman 1986: 102, Ståhle 1970: 16).

En av de som ville gå fortast fram var Noreen. Tillsammans med likasinnade bildade han Rättstavningssällskapet. Sällskapetets huvudprincip var fortfarande Hazelius tankar om att det skulle råda ett ett-till-ett-förhållande mellan talets fonem och skriftens grafem. Principen fick långtgående konsekvenser. Det främmande drabbades i synnerhet av förslagen att /k/ skulle i den bästa av världar återges med <k> och inte med <c>, <g>, <q>, <x> eller <ch>; /s/ med <s> och inte med <c>, <x>, <z>, <sc>, <ps>. Grafemen <c>, <q>, <x> och <z> ville man till och med utmönstra. Ett fåtal språkljud var undantagna huvudprincipen, bland annat sj-ljudet som ofta återfanns i importord. Ljudet skulle naturligtvis alltid stavas på ett och samma sätt, nämligen med <sj> (inte <sk>, <skj>, <stj>, <sch>, <sh>, <j>, <g>.). Vidare upprättade man en princip om hur kort å- och ä-ljud skulle tecknas (i betonad ställning med <â> respektive <ä>, i obetonad ställning med <o> respektive <e>), och en annan princip om dubbelteckning av konsonanter (aldrig i obetonad stavelse (Ståhle 1970: 18, Loman 1986: 124, Teleman ms). I nystavarnas värld skulle ord som *addition*, *parasoll*, *reflex* och *cell* stavas *aditsjon*, *parasåll*, *refläk* och *säll* (se Noreen 1892).

Nystavarnas stavningsförslag vann trots dess logiska enkelhet inte något större erkännande. Att fullständigt bortse från tradition och bruk gjorde att det fonematiska

förslaget inte fann något stöd i allmänhetens språkbruk. Radikala nystavare stod således mot konservativa traditionalister som Rydqvist. Mellan dessa läger ställde sig Tegnér d.y. I sitt inlägg *Om natur och onatur i fråga om svensk rättstavning* (1886) invände Tegnér mångsidigt mot nystavarnas kraftfulla reformiver. Tegnér höll visserligen med Noreen och nystavarlägret om att en ortografisk förändring var eftersträvansvärd, men en alltför snabb och genomgripande förändring skulle leda till att klyftan till tidigare svenska blev ”värkligt stor” (Tegnér 1886: 9). Till skillnad från Noreen såg inte Tegnér uttalet som den enda styrande principen i stavningsfrågan. Ett ensidigt fasthållande vid ljudenlighetsprincipen skulle emellanåt leda till ”en mycket onaturlig, mycket opraktisk och mycket ofolklig skrift” (Tegnér 1886: 17). Minst lika viktig var den så kallade samhörighetslagen, en morfematisk princip som strävade efter att ”likartade begrepp, uttryckta med likartade ljud, skrivas så långt möjligt är på samma sätt” (Tegnér 1886: 31). Tegnérns ställningstagande grundade sig på insikten om skriftens och talets olika funktioner. Den begreppsliga samhörigheten var i skriften viktigare än den fonetiska. Många invändningar rörde just behandlingen av importord, och han ifrågasatte hur ändamålsenligt det egentligen var att utifrån en pedagogisk synvinkel offra samhörighet för en ljudenlig stavning. Enligt nystavarnas vis skulle grundformen för ord som *cell*, *gest* och *lexikon* stavas *säll*, *sjäst* och *läksikon*. Om orden däremot försågs med avledningsändelser som försköt betoningen till en annan stavelse, skulle bokstavsbilden bli en annan (*selulär*, *sjetikulera*, *leksikalisk*) (Tegnér 1886: 23f).

Kort efter sitt tänkvärda inlägg fick Tegnér i uppdrag av Svenska Akademien att utarbeta en sjätte upplaga av ordlistan. Skillnaden från de tidigare upplagorna som Rydqvist utarbetat är tydlig när det gäller inställningen till importord. Räkner man antalet ord som återfinns i både Leopolds avhandling och SAOL 6 får man följande resultat för alfabetets fyra första bokstäver.

Tabell 2. Antal lånord i Leopolds avhandling, SAOL 1 resp. SAOL 6

Bokstav	Antal upptagna lånord i Leopolds avhandling	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 1	Antal lånord som återfinns i både Leopold och SAOL 6
a	107	15	19
b	53	6	28
c	18	0	6
d	72	5	28

Skillnaden mellan den första och sjätte upplagan av SAOL framträder tydligast för bokstäverna *b*, *c* och *d* – andelen upptagna lånord har ökat. Fortfarande gällde dock restriktionen att det var ”blott de allmännast brukliga som upptagits” (SAOL 6: III). En annan skillnad var att ordlistan förordade en försiktig modernisering av stavningen. I fall där två sätt slogs om herraväldet infördes sidoförmer. Importorden undgick ofta de nya moderniseringsprinciperna som man försökt applicera på inhemska ord. Exempelvis applicerades inte regeln att i allt större utsträckning återge

ä-ljudet med <ä> på importord. Ord som redan på Leopolds dagar stavats *pjes*, *modern*, *kuvert* behöll sitt <e>. Även ord, ”som genom främmande accentförhållanden eller andra yttre märken känneteckna sig som utländska” fortsatte stavas med <e>: *balett*, *process*, *tempo* m.fl. (SAOL 6: VI). Andra utländska ord som etablerat sig i det allmänna bruket försvenskades i sin stavning. Det engelska ordet *strike*, som använts sedan mitten av 1800-talet, skrevs nu *strejk*.

Samma år som ordlistan utkom utfärdades ett kungligt brev som sade att den från och med läsåret 1890/91 skulle utgöra grunden för stavningsundervisningen. Läromedel skrivna 1891 eller senare skulle också följa den nya stavningsnormen (Loman 1986: 134). I och med det fick Sverige för första gången en officiell norm för skolornas rättskrivning (Ståhle 1970: 21). Tegnér's recept på framgång liknar Leopolds; i stället för att låta en princip vara allenarådande, var det kompromissandet mellan flera olika principer som utgjorde det vägvinnande valet.

Elva år senare utkom den sjunde upplagan av SAOL. Upplagan följde i stort den sjätte upplagans stavningsprinciper, och den stora skillnaden från föregångaren var att antalet ord hade stigit från cirka 41 000 till över 70 000. En stor del av nytillskotten var importord. Inlånen kunde delas upp i tre kategorier: internationella fackuttryck utan inhemsk motsvarighet; utländska ord ”som vi eljest antingen icke alls eller endast med svårighet och genom långa omskrifningar skulle förmå återgifva i ord”; nya lånord som var så pass etablerade ”att en någorlunda fullständig svensk ordförteckning svårligen kan undgå att lämna dem tillträde” (SAOL 7: II).

De många nya lånorden skulle inte tolkas som en uppmaning till bokens användare att i högre grad än tidigare bruka främmande ord, framför allt inte på de inhemska ordens bekostnad. I valet mellan nationellt och internationellt föredrogs fortfarande det ”vackra, böjliga och uttrycksfulla” svenska språket. Ändå kan man bakom den kraftiga tillökningen skönja ett för Akademien nytt förhållningssätt som påminde om Dalins: i stället för att som tidigare utesluta gällde det nu att omfatta. Den bakomliggande tanken till det nya förhållningssättet var delvis att man ville se ordlistan användas i större utsträckning och av fler människor (SAOL 7: II). Efter som importord var (och är) ett av de områden som vållade en språkanvändare mest svårigheter, var det således bättre att de stod med. På det viset kunde man enklare reglera importordens stavning, genus och böjningsformer. Det hade också skett en del försvenskningar vad gäller stavningen. I överensstämmelse med rådande uttal hade det franska *oi* genomgående ändrats till *oa*. *Trottoir* blev *trottoar*. Uttalet hade också ändrat *-er* till *-är* i ordslut. Nu stod det *karaktär*, *galär* och *grenadjär* i stället för som tidigare *karakter*, *galer* och *grenadier*. Bokstaven *i* hade i ord som det sistnämnda fallet ändrats till *j* (men stavningen med *i* behölls dock som sidoförändring).

Till skillnad från sin föregångare blev den sjunde ordlistans ställning som styrande stavningsnormerare inte lika självklar. Att Akademien i samhörighetens och samnordiskhetens namn valt att behålla *dt* som tecken för t-ljudet och *fv*, *f* och *hv* som tecken för v-ljudet upprörde nystavare, som började bedriva en intensiv lobbyingsverksamhet för att få till stånd ändringar i ljudenlighetens tecken. Folkskollärare och språkvetare (som Lyttkens & Wulff och Noreen) uppuktade både depar-

tement och majestät med utredningar som understödde tanken på ytterligare nystavning, och 1906 skrev både kung och departementschef på det cirkulär som innebar att ljudenligheten fick företräde: i skolor och på ämbetsverk skulle t-ljud hädanefter stavas med *t* eller *tt* och v-ljudet med *v* (Stähle 1970: 22ff). Även om dessa ändringar i första hand gällde stavningen av de inhemska orden kan man tänka sig att detta indirekt ökade osäkerheten kring behandlingen av de främmande orden, då Akademiens position som stavningsnormerare försvagades.

5. 1900-talets första hälft: tal och skrift, språk och stil

5.1. Talspråk och skriftspråk inte detsamma

1906 års stavningsreform hade inneburit en seger för nystavarna, och på cirka tjugo år hade nystavningen helt slagit igenom i tryck (Stähle 1970: 28). Många av anhängarna ville emellertid gå ännu längre i sina reformsträvanden. Kraven på ytterligare reformer kom framför allt från lärarhåll, som såg hur en än mer ljudenlig stavning skulle underlätta inlärningen. Däremot var språkvetarna inte längre lika övertygade om att en sådan utveckling var att föredra. Redan 1897 hade Cederschiöld i *Om svenskan som skriftspråk* pekat på att många av de skillnader som fanns mellan tal- och skriftspråk både var oundvikliga och nödvändiga (Teleman ms). Generationen språkvetare som kom efter Noreen och Lundell vände sig också mot tanken på fler reformer (t.ex. Hesselman 1919). Anledningen var deras ökade kunskaper om talspråkets och skriftspråkets olika uppbyggnad och funktioner.

Folkskollärarnas skriftspråkskommitté lade emellertid 1934 fram en utredning om en mer ljudenlig rättstavning. Förslaget vann gehör hos Sveriges folk- och småskollärföreningar, som tillsammans nio år senare gav Kunglig Majestät en framställning om åtgärder för modernisering och förenkling av rättskrivningsnormerna (Lindstam 1946: 25f, Stähle 1972: 30). Framställningen innehöll punkter som på många sätt skulle påverka importordens stavning, om framställningen skulle gillas (Lindstam 1946: 26). Förutom avskaffandet av ”obehövlige” tecken som <c>, <x> och <z> skulle tecken som inte uttalades avlägsnas, j-ljudet och sj-ljudet alltid tecknas <j> respektive <sj>. Vidare skulle reglerna för dubbelteckning av medljud förenklas och bli undantagslösa, dvs. gälla även för lånord. Konsonant skulle endast dubbeltecknas efter betonad kort vokal, t.ex. *afär*, *kolosal*, *litteratur*. Ett övergripande mål var också att allmänt brukade lånord skulle stavas efter svenska regler.

Framställningen 1943 ledde inte till någon åtgärd, och en anledning till det var säkert den skepsis som språkvetarna visade. Som en direkt följd av kommitténs förslag tog Herman Geijer till orda och menade att genomförandet av en radikal nystavning inte var någon väg att gå. Den hävd ett stavningssätt hade skulle ej rubbas mer än nödvändigt, då det bland annat dels skulle leda till större osäkerhet hos språkbrukarna, dels på ett onödigt vis vidga gapet mellan skilda generationer (Geijer 1934: 213). Några år senare kompletterades den språkvetenskapliga argumenteringen med

ett nygammalt argument – hänsynen till den nordiska språkgemenskapen. Folkskollärarnas nystavartankar skulle innebära att de nordiska skriftspråken skulle fjärra sig än mer från varandra (se Ståhle 1972: 30). Detta vände sig allt fler språkvetare mot, bland andra Erik Noreen (1941: 49) och Erik Wellander, som ställde sig frågande till ytterligare söndring mellan de nordiska språken (1943: 39).

5.2. *Språk, stil och letandet efter danismer*

Under 1900-talets första decennier började språkvetare även att intressera sig alltmer för skönlitterär stilistik (se t.ex. Enkvist 1973). Det nya intresset för stilstudier av det litterära språket ledde till att en del språkvetare ändrade sin inställning till hur man skulle bedöma texter. Många menade att texter i första hand skulle ses som ett individens uttryck och att Noreens syn på språket som ett meddelelsemedel lade för stor vikt vid ändamålsenlig mottagaranpassning (t.ex. Östergren 1908: 59). Fokuseringen flyttades nu till texters upphovsmakare, och för de stilistiskt intresserade språkvetarna blev funktionell språkvård tämligen ointressant (Teleman ms). Stilforskarna ville hellre värna om den goda, rena och svenska stilen. En som tidigt förordade en stilistisk språkvetenskap var Olof Östergren. I förordet till 1907 års *Våra vanligaste främmande ord* – en ordlista över främmande ord, som utkom med jämna mellanrum och fick stor spridning – visade han sin inställning till importord:

”En ordlista med förklaring på främmande ord kan också brukas på annat sätt än som uppslagsbok för ord som man icke förstår. Den som skall skriva något, finner ofta om han är van att läsa främmande språk, att det svenska ordet för en sak icke vill inställa sig för tanken, utan i dess ställe ett främmande ord insmyger sig. Den som nu verkligen vill vinnlägga sig om en ren svensk stil, grubblar en stund efter det lämpliga svenska uttrycket, men finner det ofta icke. Då kan det vara bra att ha till hands en handbok, där man helt lätt kan finna det man söker. Så bruka författare i främmande land använda sina ordböcker och där finns till och med särskilda ordböcker som just avse att hjälpa författaren och den skrivande allmänheten att *finna utbytesord*.” (Östergren 1907: 4)

Ordlistan skulle inte bara förklara främmande ord, utan i lika hög grad vara en hjälp för den som ville ”vinnlägga sig om en ren svensk stil”. Liknande tankegångar syns även i den nusvenska ordbok Östergren var redaktör för (Östergren 1919: Vff).

Ett tecken på att språkvetenskapen hade fått en vridning åt ett stilistiskt håll var tidskriften *Språk och stils* tillkomst. Under tidskriftens första decennier upptogs mycket utrymme av stilstudier av kända författares verk. Många av dessa stilstudier behandlade ordinlån från dansk-norskan. Ordinvandringen från de västliga grannländerna berodde nog till stor del på det så kallade moderna genombrottet som medförde att danska och norska författares popularitet steg i Sverige (Bergman 1943: 86, Teleman ms). Att nyttillskottet av dansk-norska lånord i det svenska ordförrådet var

stort verkar många varit överens om (t.ex. Noreen 1903a, Celander 1904, 1908). Stilstudierna var av skiftande karaktär. En del var i huvudsak deskriptiva; dansk-norska inlån registrerades och härleddes, utan att egentligen värderas. I andra bedömdes ordens funktionalitet utifrån Tegnér's och Noreen's tankar om ändamålsenlighet. Celander (1904) hade exempelvis svårt att utfärda ett generellt omdöme om danismernas värde, utan såg både för- och nackdelar med dem (Grünbaum 1984a: 6). Han välkomnade ett ord som *blaserthet* eftersom det i hans tycke fyllde en lucka i svenskan, men var skeptisk till ett lån som *blödt* (på svenska 'mjukt') eftersom det ledde till en besvärlig flertydighet (Celander 1904: 73). Noreen (1903a) använde sig mestadels av funktionella argument när han ställde sig kritisk till en mängd dansk-norska nymodigheter. Han varnade för homonymi och såg heller ingen anledning till att låna in ett danskt uttryck då svenskan redan hade ett motsvarande fullgott uttryck. Även om hans argumentering utgick ifrån funktionella aspekter får man en känsla av att han ogärna lånade in ord. Man kan diskutera hur funktionellt det är att döma ut ett uttryck som *ta avstånd från* med argumentet att det på svenskan redan finns motsvarigheter som *avsvärja*, *avsäga sig all gemenskap med* och *visa från sig*. I vilka fall betraktas synonymi som något eftersträvansvärt, i vilka fall gör det det inte? I ytterligare andra stilstudier var grundinställningen till danismer ogin. (t.ex. Hylén 1913 och Andersson 1918).

5.3. Språkvetenskapen och språkriktighetshandböcker

Även när inflytandet från det moderna genombrottets författare ebbat ut⁴ fortsatte inställningen till främmande ord hos språkvården vara tydligt puristisk. Under mellankrigstiden kom den åttonde upplagan av SAOL ut. Trots att Svenska Akademien hade förlorat sin roll som enväldig stavningsdomare i samband 1906 års stavningsreform, är den intressant att studera. I viss mån präglades den av en kraftigare purism på ortografisk och lexikal nivå än den sjunde upplagan. Till skillnad från den föregående upplagan men i likhet med Östergrens ordlista över främmande ord, hade SAOL 8 i många fall försetts med svenska utbytesord vid inlånade ord, t.ex. *sockerbagare* vid *konditor*, *postbefordringsavgift* vid *porto* och *slående*, *iögonenfallande*, *påfallande*, *övernaskande* vid *frappant*. Ersättningsorden hade endast införts då det funnits gångbara motsvarigheter i naturligt svenskt språk. Andra främmande ord hade i stor utsträckning inte något ersättningsord, i synnerhet inte internationella termer. En del främmande ord hade fått en försvenskad sidoform, t.ex. *konsär* (*konsert*), *dessär* (*dessert*), *deby* (*debut*), *klaun* (*clown*), *skaut* (*scout*), *scherry* (*sherry*). Bakom denna nystavningsiver låg med stor sannolikhet Noreen, som vid ordlistans utarbetande blivit medlem av Akademien (Holm 1950: 13).

Några år senare skrev Elof Hellqvist sitt omfattande verk *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung* (1926–1930). Även om verkets huvudsakliga syfte var språkhistoriskt, röjde Hellqvist sin inställning till importords berättigande i svenskan. Grundinställningen var att det är bäst att inget låna, i varje fall inte mer än nöden kräver. Väl etablerade lånord såg han emellertid ingen anledning till att bekämpa, inte ens i

fall där det redan fanns ett svenskt ord med snarlik betydelse. Hellqvist pekade på att sådana ordpar berikar och fyllde en funktion i sådana fall då man orden emellan kunde skönja en viss betydelskillnad, och att de ofta hade olika stilvärde. Redan "bofasta mellanfolkliga uttryck" inom teknikens område (t.ex. *telefon, radio*) och vetenskaplig terminologi behöll han gärna. Men "i fråga om nya sådana bör man nog iakttaga en stor varsamhet och allvarligen se till, om här ej vårt språks egna tillgångar lämpligen kunde komma till heders". Däremot skulle nya inlån som inte hunnit rota sig motarbetas, liksom ord som skulle kunna undvaras i svenskan, särskilt i skriftspråket, då de redan hade fullgoda ersättare. Exempel på sistnämnda kategorin var: *celebrera, eminent, expansion, extern, incitement, injektion, konkurrens, match, spoliera, start, tendens*. Det var delvis med sociala argument Hellqvist ville bekämpa dessa ord när han på ett landsfaderligt maner menade att för många ordinlån av denna sort skulle göra språket "ofolkligt" eftersom det skulle bli svårt att "förstå för många av landets barn". Ett mer estetiskt argument åberopade han också: det svenska språket skulle knappast bli "vackrare", utan skulle snarare framstå som "hopplappat" (Hellqvist 1929: 535ff).

Språkvårdens inställning till främmande inslag i det svenska språket kan också spåras i genren språkriktighetshandböcker. Genren hade redan etablerats under 1800-talets två sista decennier och etableringen kan knytas till skol- och utbildningsväsendets framväxt under andra hälften av 1800-talet.⁵ En allt större andel svenskar fick tillgång till det offentliga språket, vilket föranledde språkvetare att börja förmedla sina vetenskapliga insikter i mer eller mindre populariserad form.

En handbok som fick en stor spridning utanför universitetsvärlden var Nils Linders *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Boken utkom redan på 1880-talet men fortsatte att komma ut i nya upplagor en bit in på 1900-talet (Tarschys 1955). Linder inleder med att påpeka att modersmålet måste vårdas med "yttersta omsorg både i afseende på uttal, rättstafning, ordböjning, satsfogning, interpunktion och ordförråd! Vi få icke nöja oss med att tala och skriva så, att andra kunna med 'god vilja' förstå oss, utan vi måste uttrycka oss så, att ingen må i våra ord finna något slags otydlighet eller någon annan mening, än den vi velat utsäga" (Linder 1886: 1). En sådan inställning färgade av sig på hans behandling av främmande ord. Främmande ord och vändningar borde i så hög grad som möjligt undvikas, i synnerhet de ord som avvek från svenskans stavnings- och böjningssystem. Linder var den första språkforskare som tog upp den "i svensk skrift ej sällan förekommande franska och engelska" s-pluralen till självständig behandling och menade att den i svenska språket nästan var "obehöflig" (Linder 1886: 105). Man borde inte heller använda sig av främmande ord som man inte visste vad de betydde. Men han bannlyste inte allt som var av främmande börd. En överdriven purism skulle leda "till skada och icke till gagn", och vissa främmande ord som i svenskan blivit oumbärliga och fogat in sig i svenska språkssystemet hade han inget att invända emot (Linder 1886: 208). Men purismvarningen till trots genomsyras boken ändå av en tämligen konservativ språksyn gentemot importorden. Det var med motvilja han tvingades acceptera att en del lånord tågat in i det svenska ordförrådet. I brist på svenska,

bättre uttryck måste man stå ut med ord som *aktie, biljard, byrå, genre, hotell, kulör, provins, salong* (Linder 1886: 208). Och i både tal och skrift ville han rensa bort ord som var onödiga trots att de användes och hade använts sedan länge i svenskan, ibland långt över hundra år. (t.ex. *geni, kurage, imitera*, som alla gjort sitt inträde redan under 1700-talet.) Linders knapphändiga argumentering till varför ett ord borde ogillas ter sig tämligen onyanserad; ord sattes upp på svarta listan utan att han lade någon större vikt vid i vilket sammanhang orden förekom.

1910- och 20-talets språkriktighetshandböcker hade emellertid på ett tydligare sätt tagit intryck av Noreens rationella ståndpunkter och betonade enkelhet, klarhet och stilart och lade stor vikt vid sammanhanget. Samtidigt var den gemensamma utgångspunkten för samtliga böcker att svenska ord generellt sett var bättre än främmande. Svenska ord var lättare att förstå och enklare att stava och uttala och dessutom klart mer praktiska ur ordbildningssynpunkt. En del var i sin framställning mer resonerande och intog en mer nykter position till de främmande orden, t.ex. Gustaf Cederschiöld (1914), Ljungstedt (1920), Ljunggren (1922), Idefors (1928). Den förstnämnde såg en fara med de främmande orden; risken var stor att de skulle leda till att ”lärd och olärd” skulle få svårare att förstå varandra (1914: 15). Andra åberopade visserligen Noreens inställning men när främmande ord skulle till att dryftas verkade rationella ståndpunkter lätt glömmas bort (t.ex. Vilhelm Cederschiöld 1927: 45ff).

Ett av de mest intressant bidragen är Gustaf Cederschiölds *Framtidssvenska* från 1917. Cederschiöld diskuterade i vilken riktning man borde försöka påverka skriftspråket. Skriftspråket hade nämligen brister i det att det var ”för de svenskar, som sakna, högre bildning, onödigt svårt att lära sig förstå tillräckligt väl, än svårare att lära sig tillräckligt väl begagna” (1917: 6). Medicinen för att råda bot på svenskans otillräckligheter stavades ändamålsenlighet. Med en sådan inställning förordade Cederschiöld ofta svenska uttryck framför utländska. Men liksom Noreen slog han fast att det fanns sammanhang då lånandet av främmande ord gick att rättfärdiga:

”På *ett* område tyckes lånandet av främmande ord vara mera berättigat än eljest. Det är i fråga om s. k. fackspråk, där de egentliga facktermerna gärna äro internationella, och där en försvenskning av den lånade facktermen lätt blir alltför obestämd, ej tillräckligt fast och begränsad.” (1917: 37)

Men Cederschiöld reserverar sig:

”Men därför är det icke nödvändigt, att man öppnar dörren på vid gavel och inläpper de inträngande främlingarna utan all slags prövning. I samma mån som det blir fråga om sådant, som skall läras och brukas av ett stort antal svenskar, är det alltid en fördel, om det kan uttryckas i ord, som låta inhemska samt äro lätta att förstå och ihågkomma. T. o. m. för rent vetenskapliga ämnen är det ofta en vinst, om man vid sidan av de fackmässiga, internationella termerna har till sin rådighet inhemska liktydingar, ty vetenskapens huvuddrag och viktigaste landvinningar pläga ju i vår tid göras åtkomliga för breda lager av folket, och därvid bör framställningen icke ned-

tyngas av konstiga ord, när enklare kunna anskaffas.” (1917: 37)

Utöver detta demokratiska skäl till språkrensning, finner man även hos Cederschiöld tankar om att språklig pluralism är en viktig motor för utvecklingen i världen:

”Summan av världskulturens framsteg blir dess större och rikare, ju flera och ju skiljaktigare sins emellan de samverkande nationella särkulturerna äro [...] Må vi därför ej drömma om den framtida världskulturen som alldeles enformig, tröstlöst enahanda över allt! Snarare må för oss hägra en fredlig tävlan, där vart folk efter sin särskilda begåvning och sina särskilda förhållanden strävar till fulländning på egna vägar och inom de områden, där de bästa förutsättningarna för framgång finnas till. Men i samma mån som nationen omhuldar och uppodlar sina säregenskaper, i samma mån behöver den också dessas naturliga uttrycks- och hjälpmedel – det inhemska språket.” (1917: 12f)

Argumenten om demokrati och språklig pluralism är än i dag gångbara inom språkvården (jfr t.ex. Hyldenstam 1996, Teleman & Westman 1997, 1999).

Genrens tungviktare är Wellanders åttahundra sidor tjocka *Riktig svenska* (1939), vars inflytande under 1900-talets mitt och efterkrigstid nog inte kan överskattas. Skillnaden gentemot andra språkhandböcker ligger i dess tankereda, omfattning och auktoritet (Akademien stod bakom). Boken fick ett översvallande mottagande och Wellander blev genom den (och genom radioprogram och språkspalter) en av de mest inflytelserika språkmännen vid 1900-talets mitt (Sigurd 1986: 216ff). På 40- och 50-talen ingick den i utbildningen för många svensklärare och boken utkom i flera upplagor (den sista 1973). Än i dag intar *Riktig svenska* en särställning när det gäller handböcker i språkriktighet.⁶

I avsnittet ”Allmänna riktlinjer” redogjorde Wellander för sin syn på hur man borde skriva. Språkbrukaren uppmanades att skriva kort, klart, enkelt och på svenska. Det antogs vara det bästa sättet att förmedla förståndet människor emellan. För Wellander utgjorde varken citatord (dvs. ord som rent tillfälligt lånats in) eller lånord som anpassat sig till svenskan någon fara. Däremot borde man undvika främmande ord då de vållade svårigheter i stavning, uttal, böjning (genus, numerus, species) och därtill ofta var oklara till sin betydelse. I stället borde man söka efter svenska ersättningsord (Att försvenska främmande ord genom att stava på svenskt sätt såg han inte som en möjlig lösning.) Den största skadan vållade emellertid de främmande orden inom ordbildningen.

”Varje nytt ord, som lånas in i svenskan, innebär att man på den punkten icke gjort sig mödan att utveckla och fullkomna svenskans egna tillgångar i ordämnen och bildningstyper. Detta blir i längden ödesdigert, ty ju ovanare vi bli att se och höra nybildningar, dess räddare bli vi för nya försök, och dess mera lamslås den vilja till nyskapande, som kännetecknar ett livskraftigt språk.” (Wellander 1939: 163)

Wellander var inte övertygad om att de främmande orden berikade svenskan. Visst kunde ett främmande ord understundom tillföra en nyans till svenskans ordförråd, men styrkan i ett sådant argument skulle inte överdrivas. Snarare var fallet att "den ymniga tillströmningen av främmande ord, som icke kunna bli fruktsamma på svensk botten, har till följd en alltjämt fortskridande sterilisering" av svenskan (1939: 170).

Men Wellander hade inte en alltigenom ogin inställning till främmande ordlån. Ett främmande ords egenskap att vara eufemistisk kunde rättfärdiga dess existens bredvid ett mera inhemskt ord. Folks fåfänga för det utländskt moderna gjorde att försäljare gärna sålde *jumper* och *sweater* i stället för *tröja* och *kofta*. Enligt Wellander hade sådana ord ett praktiskt syfte, åtminstone ur säljarens synpunkt. Vidare kunde ett relativt enkelt och kort främmande ord vara ett alternativ då ersättningsordet skulle bli alltför långt och klumpigt med tanke på den fortsatta avledningen, såsom *bil* i stället för *kraftvagn* eller *automobil*. Och ett främmande ord, vars form inte lade några svårare hinder i vägen, kunde vara att föredra om det redan hade hävd i ett flertal språk. Främmande ord i fackspråk (i synnerhet fackspråk med internationell räckvidd) hade han inte heller mycket att invända emot ur begriplighetssynpunkt så länge fackmannen riktade sig till andra fackmän. I själva verket kunde de till och med vara att föredra framför försvenskningförsök. Men fördelarna med de främmande orden skulle som sagt inte överdrivas. I varje framställning som riktade sig till en "bredare allmänhet" borde man i största utsträckning hålla sig till inhemska ord.

Wellanders inställning till främmande ord skiljer sig inte nämnvärt från tidigare språkvårdare under mellankrigstiden. Argumenten är funktionella, men grundinställningen är att svenskan har en "klassiskt, fulländad språkkultur" som (för svenskarna) är klarare, skönare och bättre än det främmande (1939: 163).⁷

6. Efterkrigstiden fram till i dag: engelska och fackspråk

Till efterkrigstiden brukar man knyta samhällliga förändringar som industrisamhällets framväxt och en tilltagande internationalisering. Förändringarna påverkade det språkliga klimatet på olika sätt, varav tre här kommer att lyftas fram. För det första ledde det industrialiserade samhällets ökade krav på rationalisering till striktare arbetsdelning och specialisering. I språket avspeglade sig detta i uppkomsten av många olikartade fackspråk som för den väl insatta var rationella och precisa, men som för den oinvigda tedde sig komplicerade och svårbegripliga. I takt med tiden förändrades även språkvården. Samhällets generella förskjutning mot arbetsdelning och specialisering bidrog säkerligen till att språkvården institutionaliserades (se t.ex. Teleman 1984: 5). Bildandet av Tekniska nomenklaturcentralen 1941 och Nämnden för svensk språkvård (sedan 1974: Svenska språknämnden) tre år senare ska ses mot bakgrund av detta, liksom andra språkvårdsorgan som uppkommit under de senaste decennierna, t.ex. 70-talets tankar på en medicinsk språknämnd och den svenska datatermgrupp som bildades under 90-talet. Så gott som alla betydelsefulla språkvårdsinitiativ under efterkrigstiden utgick från språkvårdande organ.

Ett andra utmärkande drag var den tilltagande internationaliseringen. Det tydligaste avtrycket var det starka kulturella, politiska och ekonomiska inflytandet från USA, som givetvis även påverkade språket, i synnerhet ordförrådet.⁸ Engelskan kom framgent att inta rollen som den dominerande långgivaren på bekostnad av tyskan. Engelskans påverkan har sedan dess varit påtaglig. Det visar inte minst de nyordlistor som Svenska språknämnden sammanställt (*Nyord i svenskan* 1986, *Nyordsboken* 2000), där engelska i synnerhet amerikansk engelska står för merparten av det totala antalet ord och uttryck som kan ses som lån av något slag. Till skillnad från när andra lånordsböljor sköljde över Sverige hade förutsättningarna för ordinlån under efterkrigstiden ändrats. I grundskolan ersatte engelskan tyskan som första främmande språk, och samhällets modernisering genom urbanisering, en allmänt förhöjd utbildningsnivå och mass- och etermediers framväxt gjorde att engelskan spred sig till fler samhällsskikt.

Allt som oftast gick rationalisering och internationalisering hand i hand. I fackspråk var förekomsten av främmande ord påtaglig. Majoriteten av inlånen var av angloamerikansk börd. Som vi tidigare sett var toleransen mot fackord hög bland språkvårdare, så länge fackuttrycken höll sig inom sina domäner. Under efterkrigstiden luckrades emellertid rågången mellan det allmänna språket och fackspråk upp. Spridningen av fackord till det allmänna språkbruket blev vanligare, och väl där fick de en allt mindre precis innebörd. Med sitt komplicerade fackspråk fick fackmännen ofta svårt att förmedla sina insikter till allmänheten. Språkvården ställde för sådana kommunikationssituationer krav på att fackspråken måste förklaras så att de blev begripliga (t.ex. Molde 1975, Westman 1980).

Ett tredje utmärkande drag är att amerikansk kultur och konsumism slog igenom i Sverige, vilket ledde till allmänskulturella förändringar. Traditionella normsystem och normbärare såsom kyrka och familj började ifrågasättas, och historiskt och socialt givna normer och regler fick nu ge vika för en rationalitet där tilltron till den enskilda individens förnuft alltmer lyftes fram. Förskjutningen från tradition och kollektiv till individuell rationalitet genererade en pragmatisk syn på tillvaron. En följd av detta blev att man i språkriktighetsdiskussioner tog en allt större hänsyn till det unika tillfället, och i stället för att hänvisa till traditionella etablerade språknormer bedömde man nu i högre grad språket från fall till fall (Teleman 1991: 16).

Utöver dessa drag behöver det också ordas något om nordismen. Från och med 40-talet gör sig nordiska samhörighetstankar åter gällande bland språkvårdare. Faktum är att nordismens giltighet var en direkt anledning till Språknämndens tillkomst. En som brukar tillskrivas en viktig roll när det gäller de nordiska tankegångarnas fotfäste är dansken Sven Clausen som i 30-talets ofärdsår riktade häftiga angrepp mot den skandinaviska språksöndringen. Clausens tankar var av sin tid; risken att Hitler-Tyskland även skulle försöka ockupera Danmark var stor, och räddningen fanns i ett närmare samgående mellan de tre skandinaviska länderna, såväl politiskt och kulturellt som språkligt (t.ex. Loman 1982: 55ff, Ljunggren 1946). I Sverige fångades Clausens tankar tidigt upp av språkvetare som Elias Wessen (1938) och Erik Noreen (1941). För att kunna samordna de nordiska språkvårdsinsatserna

SAOL övergav formen jos för juice 1998, och företaget Brämhults gjorde detsamma efter rekommendationer från sin reklambyrå.

föddes tanken på en nordisk språknämnd, men snart blev man på det klara med att språkvård som verkade i nordisk riktning inte kunde särskiljas från vården av det nationella språket. Nämnden för svensk språkvård grundades, och nästan lika självklart som det var att vårda det svenska språket var det att ”söka åvägabrinda nordiskt samarbete på språkvårdens område i syfte att vidmakthålla och stärka den nordiska språkgemenskapen” (se t.ex. Bergman 1954, Hänniger 1969: 7).

Strategierna för att stärka den nordiska språkgemenskapen har varit två. Den ena har varit att försöka närma språken varandra genom att ändra den språkliga koden. I första hand har man då riktat in sig på ordförrådet. (Att närma ländernas ortografi, uttal och det språkliga systemet till varandra har an-

setts svårare, även om vissa närt den idén, t.ex. Lindstams stavningsförslag från 1946.) Vad gäller ordförrådet har man försökt närma språken dels genom att ingripa i det redan existerande ordförrådet, dels genom att skapa nya uttryck för nya fenomen. I det första fallet nåddes störst enhet för allmänspråkliga gemensamma termer, t.ex. nationalitetsord och post-, flyg- och meteorologitermer (se t.ex. Grünbaum 1979). I det andra fallet har det ofta handlat om främmande ord. En av de som funderade på hur främmande ord skulle hanteras på bästa nordiska vis var Ljunggren (1946, 1956). Hans övergripande inställning till de främmande orden och deras nordiska ersättare var att de borde beaktas ur särskilt nordisk och internationell synpunkt. Om man sedan skulle förorda något alternativ fick man ”vara inställd på

betydande jämkningar, beroende på vilken av dessa synpunkter som i det enskilda fallet bör skjutas i förgrunden” (Ljunggren 1956: 24). Ljunggrens resonemang vittnar om pragmatism; inställningen till ett främmande ord kan variera från fall till fall. Om det är det främmande ordet som utgör den gemensamma nämnaren för det tre språken finns det ingen anledning att rata det (Ljunggren 1946: 101).

Den andra strategin har varit att genom upplysning om de nordiska språkens olikheter försökt underlätta kommunikationen mellan danskar, norskar och svenskar. Upplysningsarbetet har tagit sin form i parallellspråkiga ordlistor, som Gösta Bergmans ordlista *Särsvenskt och samnordiskt* (1946) och *Skandinavisk ordbok* (1994). Även i Bergmans ordlista får purismen stå tillbaka, till förmån för samnordiska hänsyn. Om den gemensamma nämnaren för de tre språken är ett främmande ord föreslås det, t.ex. *dessert (efterrätt)*, *elevator (hiss)*, *honorar (arvode) transporterera (forsla)*. Emellanåt råder det omvända, och valet stannar vid ett inhemskt ord i stället för ett främmande, t.ex. *dödsbo (stärbbhus)*, *enastående (unik)*, *grönsaker (legymer)*, *sjukhus (lasarett)* (Bergman 1946: 7). Det är tanken på en nordisk samhörighet som faller avgörandet.⁹

6.1 I Wellanders efterföljd, fram till mitten på 60-talet

Efterkrigstidens institutionaliserade språkvård intog till en början en likartad inställning till främmande ord som Wellander gjort. De många främmande orden var ett problem och utgjorde i stor utsträckning ”ett onödigt bildningsstreck” i det att de anpassade sig dåligt till det svenska språksystemet (Ljunggren 1946: 47). I stället borde man i första hand finna utbytesord. Men i större utsträckning än vad *Riktig svenska* gjorde poängterades dock att olägenheterna med de främmande orden inte alltid gjorde sig gällande. Poängterandet kan ses som ett tecken i tiden. Med världskrigens slut kom insikten att Sverige var på väg in i en allt mer internationaliserad värld.¹⁰ I längden skulle det inte att gå att undvika främmande ord.

I en del fall kunde alltså främmande ords nackdelar uppvägas av mer eller mindre påtagliga fördelar. Exempelvis kunde ett främmande ord vara att föredra då ersättningsord inte hade samma betydelseomfång som det främmande ordet. Ljunggren menade att ett ord som *biljett* är en bra och praktisk beteckning för ”diverse lappar och märken, som berättigar innehavaren till deltagande i något eller åtnjutande av något”, då ordet fyller en hyperonymisk lucka (1946: 59). (Wellander skulle ha sagt bilda nytt). Ett annat exempel där ett främmande ord kunde vara överlägset en inhemska bildning var i fall där den senare ledde tanken fel och gav upphov till olämpliga eller vilseledande associationer. Bergman (1955: 71) såg *helikopter* som en gångbar fackterm i förhållande till det mer genomskinliga *skruvflyg*, och Ljunggren (1946: 57) tog norskans översättningslån *kringkastning* som ett belysande exempel på ett inte alltför lyckat översättningslån för det engelska *broadcasting*. (Wellander hade behållit *helikopter*, men även kunnat tänka sig *gnist* i stället *radio* (1939: 158). Vidare kunde ett främmande ord medföra stilistisk omväxling och skänka det svenska språ-

ket en ytterligare nyans (t.ex. Ståhle 1962: 54). Visst kunde man med längre omskrivning återge ett främmande ords innebörd, men för Bergman kunde ett ord som *likvidera* inte utan vidare ersättas med inhemska ord som *döda*, *mörda* eller *avdaga-taga* (Bergman 1955: 70). Ljunggren underströk dock att denna vidsynthet mot de främmande orden inte skulle urarta till undfallenhet.

Alla språk skars emellertid inte över samma kam. Medan man gärna såg samhörigheten mellan de nordiska språken, betonades problemen med de många inlånen från engelskan. Symptomatiskt är att de sociala argument som tidigare åberopats mot de främmande orden gjorde sig mindre märkbara, medan tanken på att ett ohämmat inlån från engelskan skulle leda till oordning i det svenska språksystemet allt oftare användes i argumenteringen (t.ex. Bergman 1954: 24). Anledningen till de sociala argumentens försvagning kan knytas till en allt vidare spridd engelskkunnighet bland allt fler svenskar.

När det gäller s-pluralen stod språkvården så gott som enad; den fortsatte att betraktas som olämplig (Bergman 1950: 94ff, 1954: 19, 1962b: 22f, Wellander 1954: 278f, Ståhle 1962: 67f). SAOL fortsatte visserligen att ha med ändelsen, men föreslog även svenska böjningsalternativ med argumentet att ordlistan hade ”skyldighet att söka befria oss från krångligheterna och så långt som möjligt göra språket lättare och enklare – och varför inte mera svenskt” (Holm 1951: 42).

Att efterkrigstidens förutsättningar hade ändrats i och med engelskans breda intåg kan också spåras på andra nivåer i språket. När det gällde ortografiska överväganden efterlyste Wessén principer och ett mer genomtänkt sätt att hantera de engelska ordinlånen (Wessén 1955: 19). Nämnden för svensk språkvård intog en försiktig attityd, även om den kunde godta smärre modifikationer av stavningen av införlivade ord, t.ex. konsonantfördubbling i slutljud, såsom i *grogg*, *jobb*, *klubb*, *mobb*, *plattform* (Bergman 1955: 82). Men samtidigt kunde det inte vara ändamålsenligt att ”lägga ensidigt fonetiska synpunkter på denna fråga” (Bergman 1954: 12). Den försiktiga hållningen berodde till stor del på engelskans särställning:

”Inom en förutsebar framtid kommer praktiskt taget varje svenskt skolbarn att ha gjort bekantskap med engelska, lärt sig de vanligaste ordens skriftbilder och uttal. I radion hör man en hel del engelska. Musik- och sportintresset ökar undomens [sic] förtrogenhet med engelska [...] Det är, som jag ser det, viktigare att översätta de krångliga uttrycken till god svenska än att omstava de engelska lånord som vi i övrigt accepterar.” (Bergman 1955: 81f)

Den nionde upplagan av SAOL från 1950 var däremot lite djävare. Även om ordlistans utmönstrat försvenskade former som fanns med i den åttonde upplagan (*buké*, *dessär*, *klaun*, *skaut*, *deby*, *burgeoasi*) såg man gärna en fortsatt försvenskning av främmande ord som bitit sig fast i det svenska ordförrådet, t.ex. *sprää* (från eng. *to spray*). Enligt redaktionen som stod bakom ordlistan var stavningen ur praktisk synpunkt bäst om den var sådan ”att orden blir lättast att skriva rätt, att de blir lättast att uttala rätt och framför allt att de blir lättast att läsa rätt och uppfatta rätt” (Holm 1951: 69f). Samtidigt fortsatte man att ta hänsyn till bruket, och lät de flesta nyinförda för-

merna stå sida vid sida med föregående upplagas. Ändringarna innebar bland annat att man i likhet med Leopold sökte använda <k> i stället för <c>, <ch> och <q>. I strävan att nå en förenkling i stavningen av sj-ljudet infördes i några fall försvenskade sidoformer, t.ex. *sjal*, *asjett*, *sjakal*, *kautsjuk*. Men nyare engelska lånord behöll stavningen med <sh>, t.ex. *shoppa*, *shorts*, *shaker*, *rush*.

På ordbildningsnivå diskuterades också främmande språks inflytande. Suffixen *-ic*, *-y*, *-ize* och *-ate* vållade inte några större problem utan ersattes vanligtvis med *-isk*, *-ig* och *-isera* och *-era* (t.ex. *allergic*, *sporty*, *synchronize* och *laminare*). Ord bestående av romansk stam och germansk avledningsändelse accepterades i högre grad än det motsatta. Romanska suffix till germanska stammar betraktades ofta som "bastarder", ord som *bokstavera*, *slitage*, *läckage*, *buskage*, *lastage* och *byggnation* skorrade "illa i ett för god svenska uppövat språköra" (Ståhle 1962: 56ff). Akademiens ordlista gav i sådana fall lämpliga svenska utbytesord: *stava*, *förlitning*, *nötning*, *läckning*, *buskgrupp*, *busksnår*, *last- och lossningsplats*, *bygge*, *byggenskap* (se Holm 1951: 48f).

Det kraftiga inflödet från engelskan kunde också spåras i de många översättningslån som hämtades från engelskan. *Ansiktslyftning*, *bandspelare*, *frilans*, *hästsvans*, *kedjereaktion*, *köpcentrum*, *spökskrivare* ansågs som alldeles utmärkta svenska ord, trots att de var kalkerade på främmande ord. Däremot ogillade man betydelselån som ledde till att ett redan existerande svenskt ord fick en ny betydelse. Ett exempel var när *varna* fick betydelsen 'meddela', ett annat *romans* som under engelsk påverkan även tog betydelsen 'kort kärlekshistoria' (Bergman 1962a: 34f).

6.2 Från slutet av 60-talet. Demokrati, jämlikhet och språksociologi

Karakteristiskt för den språkvård som utövades under efterkrigstidens två första decennier var att den ägnade sig åt att vårda och standardisera den språkliga koden (Teleman 1984: 10). Men allteftersom skedde det en förskjutning mot att språkbrukaren och språkbruket började uppmärksammas (t.ex. Molde 1971). Förskjutningen kan säkert knytas till språkvetenskapens orientering i en mer sociologisk riktning, som medförde en ökad medvetenhet om språklig variation och upptäckten av att det inte endast fanns ett standardspråk att vårda. Mer övergripande kan förskjutningen förklaras av det sena 60-talets och 70-talets samhällliga förändringar där tankar om demokrati, jämställdhet och individuell frihet växte sig starka. Språkvården färgades av demokratiska mål och bland språkvårdare och i språkriktighetsdiskussioner började en ökad tolerans gentemot olika språkliga varieteter göra sig synlig.

Med språkbrukaren placerad i fokus uppmärksammades språket också som identitetsmarkör, och den norenska ändamålsenlighetsprincipen fick nu sällskap av det som Teleman kallat för identifikationsprincipen. Insikten att det fanns flera språkliga normer i det svenska samhället, vilka olika språkbrukare identifierade sig olika mycket med innebar att språkets identitetsskapande uppgift betonades (se Teleman 1984).¹¹ Man började ta en allt större hänsyn till i vilken kontext ett språkligt uttryck figurerade, och i stället för att hänvisa till traditionella etablerade språknormer

bedömdes nu i högre grad språket från fall till fall (Teleman 1991: 16). Utmärkande för förskjutningen mot språkbruk var också att värdeskalan rätt-fel övergavs allt oftare för bra-dåligt eller lämpligt-olämpligt.

Dahlstedt (1967, 1977) var en av dem som tydligast diskuterade och formulerade hur en demokratisk språkvård skulle agera. Målet för en språkvård med demokratiska förtecken var att söka förena ”jämlighet med frihet, standard med individuell och regional mångfald, rationell effektivitet med öppenhet och känslighet” (Dahlstedt 1977: 15). För Dahlstedt innebar det mer konkret bland annat en strävan efter ”en konsekvent och lättlärd stavning”, ”semantisk genomskinlighet hos mindre vanliga ord”, ”en god förbindelse mellan fackspråk och allmänspråk” och en ”öppenhet och enkelhet i myndigheternas språk”. Dahlstedts strävan kan knytas till synen på importord. Exempelvis leder semantisk genomskinlighet hos mindre vanliga ord ofta till en purism. Dahlstedt menade att orden *århundrade*, *årtionde* och *femårsperiod* var att föredra framför *sekel*, *decennium* och *lustrum*, då en svensk utan ingående kunskaper i främmande språk skulle få det svårare att sluta sig till de tre sistnämndas ordens betydelse eftersom dessa inte kunde kopplas till ”andra närstående ord” (Dahlstedt 1967: 109).

Men Dahlstedt tillstod också att en demokratiskt inriktad språkvård var, liksom en demokratisk åskådning över huvud taget, komplicerad och delvis motsägelsefull (Dahlstedt 1977: 15). Att man med demokratiska argument kunde komma fram till olika resultat visar bland annat de två stora ordböcker som gavs ut under den här perioden: SAOL 10 (1973) och *Bonniers svenska ordbok* (1980). Deras behandling av pluralsuffixet *-s* är belysande för hur en implicit språkvård med demokratiska förtecken kan ta sig uttryck. I den tionde upplagan av Svenska Akademiens ordlista hade i stort sett alla fall av *s*-plural utmönstrats. Tanken var att på det viset främja de svenska böjningsformerna. Argumentet var att användningen av *s*-formerna i svenska borde jämföras med bruket av citator, och eftersom dessa inte var upptagna i ordlistan motiverade inte heller *s*-pluralen sin plats (Mattsson 1974: 96). Utmönstringen innebar en förenkling av den explicita normen. Den bakomliggande tanken kan på ett sätt ses som demokratisk, i det att den leder till att språkssystemet blir mer lätthanterligt; i stället för flera pluralformer för ett och samma ord strävade ordlistan efter att endast tillhandahålla en form för ett ord. I *Bonniers svenska ordbok* finner man däremot ett större hänsynstagande till bruket, något som också kan ses som demokratiskt. Man accepterar att *s*-pluralen används, och bortser från om den är lämplig eller ej och om denna hänsyn ”skapar en ny och eventuellt svårare implicit norm eller ej” (Söderberg 1983: 10, Grünbaum 1984b).

Jämmandet mellan språkbruk och språkssystem känns igen från tidigare skeden i svensk språkvårdshistoria. Liksom Tegnér intog språkvården en tämligen pragmatisk hållning och behandlade de främmande orden från fall till fall. Det som avgjorde om ett nytt, inlånat ord var godtagbart var dess funktionsduglighet, inte dess härkomst (t.ex. Clausén 1983, Grünbaum 1986). Grünbaum redogjorde för hur språkvården ville ha det och listade några av de kriterier som gällde vid bedömningen av importord. För det första skulle importorden fylla ett behov i språket. Om det redan fanns

en etablerad och fungerande motsvarighet, skulle den i princip ha företräde. Varför *inter-change* när man kunde använda *utbyte*? För det andra skulle orden passa in i det svenska ljudsystemet. Gärna *tejp*, *sprej*, *mobba*, men ogärna *approach*, *hearing*. För det tredje skulle orden också gå att anpassa till det svenska böjningssystemet. Och för det fjärde skulle de helst gå att ge en stavning som svarar mot det svenska uttalet (*tejp* och *tajt* ansågs smidigare än *tape* och *tight*). För abstrakta ord gällde även att de borde vara genomskinliga, vilket ofta innebar att inhemska bildningar var att föredra. Det var lättare att förstå *främlingskänsla* än *alienation*, *återskapa* än *rekonfigurera*. Således funktionella kriterier som om de efterlevdes ledde mot purism. Motarbetandet av främmande ord fann nu sin ideologiska motivering allt oftare (i överensstämmelse med den rådande tidsandan) i demokratismen, och idén om allas tillgång till skriftspråket (Hellberg 1986: 34). Mer eller mindre tydligt fann man hos vissa också en tydlig aversion mot den kommersiella och utslätande angloamerikanska masskulturen som med sin globala spridning hotade att kväva alla andra framvuxna kulturformer (se t.ex. Westman 1986: 32, Olsson 1987: 26f).

Även om det var på detta vis språkvården ville ha det, insåg man samtidigt att det inte gick att bortse från bruket. I hur hög grad bruket fick falla avgörandet berodde på vilken nivå i språkssystemet man behandlade. Vad gäller stavning var målet att tal och skrift i möjligaste mån stämde överens. Antingen kunde man anpassa stavning efter uttal (*tejp*, *mejl*, *rejuv*) eller uttal efter stavning (*jury*, *laser*). Båda strategierna kunde drabba språkbrukare som var bekanta med hur de aktuella orden stavades och uttalades på det långivade språket (se Edlund & Hene 1992: 102ff). Stavningsanpassningen var mer eller mindre framgångsrik, men tendensen var enligt många klar. Martin Gellerstam, ansvarig redaktör för den elfte (1986) och tolfte (1998) upplagan av SAOL, hävdade att den ökade kontakten med främmande språk gjorde språkbrukaren mindre benägen att välja en försvenskad form framför den ursprungliga. Skiljelinjen går någonstans på 60-talet – och därefter är det svårt att försvenska. (Gellerstam 1987: 6ff, SAOL 11 1986: 11). Det ofta återkommande exemplet var stavningen av *juice*. Den försvenskade stavningen *jos* infördes i SAOL 10. Formen fanns fortfarande med i den elfte upplagan men betraktades där som andra form. I den senaste upplagan (1998) var *juice* den enda formen. Andra ord där ordlistans senaste upplaga valde att inte försvenska stavningen av engelska ord var *display*, *game*, *hit*, *input*, *pop*, *shipping*, *split*.

Problemen med importorden blev tydliga när de skulle fogas in i det svenska morfologiska systemet och förses med böjnings- och avledningsändelser. Ord som *beige*, *cancer*, *drive*, *pacemaker* och *rave* var så länge de stod i grundform oproblematiska. Men att i skrift kongruera *beige*, pluralböja *cancer* och *pacemaker* eller bilda avledningar till *drive* och *rave* ledde till besvärligheter (läs Garlén 1996). Till den morfologiska nivån hör också s-pluralen. I denna fråga framstod språkvården inte som lika enad som i andra frågor, och möjligen går det att se en skillnad mellan explicit och implicit språkvårdsarbete. Instanser som bedrev en mer explicit språkvård godkände inte formen med argumentet att den ledde till problem i speciesböjningen. Formen betraktades som "olämplig" och "främmande för det svenska böj-

ningssystemet” (*Svenska skrivregler* 1991, 2000: 70, *Skrivregler från TNC* 2001: 85). I den uttalat deskriptiva *Svenska Akademiens grammatik* (1999) där beskrivningen av det svenska språket stod i centrum erkändes däremot s-pluralen som den sjunde deklinationsformen. SAOL 12 och *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)* valde att i många fall ta med två böjningsvarianter. Exempelvis kunde ordet *partner* antingen pluralböjas med *-s* eller så behölls den singulara formen även i plural. Ordlistornas alternativformer kan ses som en kompromiss mellan hur språkbruket i själva verket såg ut och hur man skulle vilja att det såg ut. Ordlistornas kompromiss syntes också i det avledda ordet *dop(n)ing*. (Varianten *dopning* har emellertid fått ta större utrymme i anspråk i SAOL 12, jfr t.ex. antalet sammansättningar med *doping-* respektive *dopnings-* som förled. Med *jogg(n)ing* är det tvärtom.)

Som redan nämnts förhöll sig språkvården tämligen kritisk till importord som uttryckte detsamma som redan existerande svenska ord, importord som gav upphov till polysemi (t.ex. *ge någon kredit* [’erkännande’]) eller som ledde till oreda i det svenska språksystemet. Åsikterna om när ett främmande ord betydde detsamma som svenska ord skiftade bland språkvårdare. Enstaka språkvårdare godkände exempelvis den försvenskade varianten *kredd* som synonym till *förtroende*, *trovärdighet*, *uppskattning*, *gillande* (från engelskans *cred*) (Grünbaum 2001: 70). Andra menade nog att en sådant ord tillförde svenskan väldigt lite.

För att begränsa engelska importord försökte språkvården, likt Östergren tillhanda hålla svenska synonymer. Den mer eller mindre uttalade förhoppningen var att det mer svenskklingande alternativet ”på något sätt skulle appellera till språkbrukarens omedvetna regelsystem” så att språkbrukaren skulle tilltalas av det (Hellberg 1986: 35). Ett av många exempel på att denna strategi tillämpades var den lista över onödiga engelska ord som fanns på Svenska språknämndens webbplats (<http://www.spraknamnden.se>). Språkvetaren Lars Melin var en av få som inte drog upp en gräns mellan svenska och främmande ord när han pekade på importords emotiva plusvärde gentemot svenska ersättningsord. Att man i vissa sammanhang utnyttjade engelskans höga prestigevärde för att åstadkomma en viss emotiv effekt, var enligt Melin fullkomligt naturligt. Det var faktiskt inte märkligare än att språkbrukare var ”benägna att variera stilistiska nyanser eller använda retoriska effekter” (Melin 1987: 26). Att företag i platsannonser sökte efter en *trainee* eller en *controller* i stället för en *lärling* eller en *kamrer* måste bero på att de förstnämnda var bestyckade med en eftersträvanvärd klang som de två ersättningsorden saknade. Och att till varje pris propagera för svenska ersättningsord för ”vitsiga och väljudande” engelska uttryck som *smart card* och *hard card* ansåg Melin vara svårt. I stället borde man lära sig hantera nackdelarna med de främmande ordens särmärken (Melin 1987: 25). Hur nackdelarna skulle hanteras diskuterades emellertid inte.

Större tolerans visade språkvården de översättningslån som hämtats från engelskan (t.ex. Ellergård 1989). Moberg har visat hur idiom som *bli tagen med byxorna nere*, *slå i taket* och *få kalla fötter* hade ett välgörande inflytande på svenskan. Förutom att idiomlånen innebar ett tillskott till svenskan, tycktes de också blåsa liv i gamla välkända metaforer eller stimulera till nybildningar. När *få kalla fötter* började användas under

1970-talet fick det rätt snart sällskap av andra idiom där fot utgjorde huvudordet, t.ex. *ha varmt/bra/bättre/mycket/ordentligt/torrt på fötterna* (Moberg 1996). En anledning till att de fick fotfäste och i stor uträkning accepterades av språkvården var nog att de så enkelt smälte in i sin nya omgivning. Andra idiom, som var tätt sammanvävda med den angloamerikanska kulturen som *det är inte min tekopp*, fick inte språkvårdens (eller språkbrukarnas) välsignelse.

Importordens intåg diskuterades också bland de språkvårdare som ägnade sig åt terminologiarbete och fackspråk. Utgångspunkten var att människor som kom i kontakt med ett fackområde behövde förståeliga beskrivningar med svenska ord eller lånord som gick att hantera på svenska. I mer eller mindre preskriptiv anda arbetade Terminologicentrum TNC och mindre termgrupper som Svenska läkaresällskapets rådgivning, Svenska datatermgruppen, Svenska biotermgruppen för en mer enhetlig och i många fall mer svensk terminologi. De olika termorganisationernas kriterier för en god term var i stort desamma. En term borde vara precis, entydig, accepterad av fackmän, genomsynlig, språkekonomisk samt passa in i svenskt språksystem och inte leda till missförstånd (se bl.a. Bucher 1993, *Om teknikens språk* 1977, se även Clausén 1985, 1989 och Nyman 1993 för tankar om medicinsk språkvård). Emellanåt kunde det vara svårt att uppfylla alla dessa kriterier samtidigt och hur en term skulle hanteras krävde således ständiga avvägningar. I en del fall kunde det då inträffa att olika språkvårdande instanser gav olika råd, något som givetvis var olyckligt för den språkbrukare som ville ha entydiga rekommendationer. Ett exempel var hur den engelska termen *pellet* skulle stavas, böjas och uttalas på svenska (Bucher 1999). TNC och Svenska språknämnden tog fasta på olika kriterier i denna språkfråga och förordade därför olika svenska former. TNC:s råd var formen *pellet* och grundade sig bland annat på hur de som tillverkade och saluförde pelletprodukter uttalade ordet (dvs. betoningen på första stavelsen). Språknämnden rekommenderade däremot formen *pellett*, med betoningen på andra stavelsen, med argumentet att den bättre anslöt sig till uttals- och böjningsmönster hos andra ord som *balett*, *biljett*, *polett*. Språkbruk kontra språksystem således. För att undvika att stå med olika råd inom dataterminologi tog språkvården initiativ till en svensk datatermgrupp med representanter från databranschen, medierna och språkvården (t.ex. Holmér 1999). Gruppen tillhandahöll alternativ åt rådvilla dataanvändare och tog till sin uppgift att publicera normerande rekommendationer för svenska datatermer. I första hand förordade den ett befintligt svenskt ord med argumentet att ett svenskt ord som redan brukades hade störst chans att få genomslag (hellre *skrivare* än *printer*). Om det inte fanns någon bra svensk term i bruk skapade man en. Detta kunde antingen ske genom att man gjorde ett översättningslån (*mus* för *mouse*, *bläckstråleskivare* för *ink jet writer*) eller att man utifrån begreppet fann en god svensk term (*gränssnitt* för *interface*, *säkerhetskopior* för *backup*). I fall där källspråkets term var så vida spridd att den knappast gick att ersätta, importerade man ofta det främmande ordet. Ordinlån kunde också ske när man inte kunde finna en bra svensk benämning och ett nytt begrepp kunde vara svårt att på ett kort sätt beskriva med svenska ord (*server*, *webb*). Kraven på det inlånade ordet var då att det skulle ansluta sig till det svenska språksystemet vad gäller uttal, stavning, ordböjning och ordbildning (Karlsson 1997, 1998a, 1998b).

Sammantaget kan man se perioden som tämligen homogen, där de språkvårdande resonemangen i stort var desamma. Hänsynen till bruk och situation ökade, och funktionella argument förankrade i ett demokratiskt synsätt kom alltmer att göra sig påmind. I hur hög grad språkvården arbetade med frågan om importord skiftade emellertid. Diskussionen tog ordentlig fart under 1980-talet då engelskans inflytande på svenskan började ägnas allt mer tid. Omfattande korpusundersökningar genomfördes där andelen engelska lånord i tryckt text beräknades (se Chrystal 1988, Ljung 1986, 1988, Ellergård 1989), Nordens språkvårdare ägnade konferenser åt engelskan och Svenska språknämnden fyllde hela nummer av *Språkvård* (1986: 3) med diskussioner kring engelskan. Grundinställningen var att ett visst mått av utländskt ordinflöde bara visade på att språket inte gått i stå utan fortsatte att utvecklas.

Diskussionen fortgick under 90-talet, dock med en lite annan belysning. Från att tidigare ägnat sig åt korpusvård började man nu fundera på svenskans position och status i det svenska samhället. Svenskans ställning som Sveriges huvudspråk var inte längre lika självklar som den varit under efterkrigstiden. Klivet in i en europeisk gemenskap och en ökad globalisering inom områden som ekonomi, politik och informationsteknologi var faktorer som bidrog till att den nationella autonomi inte längre var lika ohotad. En av de första som på allvar funderade över svenskans framtida utsikter i en alltmer internationaliserad och överstatlig värld var Ulf Teleman (1992). Centralt för att svenskan skulle kunna behålla sin så tidigare självklara ställning som enda samhällsbärande språk i Sverige var en fortsatt stark position inom områden för offentligt språkbruk, bland annat inom vetenskap och utbildning, politik och administration och näringsliv. Teleman såg även sambandet mellan korpusvård och statusvård. Att ett språk lånade in utländskt språkgods behövde i sig inte leda till en försämring eller försvagning av språket. Däremot kunde en sådan inlåning ses som ett ”tecken på en nedlåtande attityd från språkbrukarnas sida gentemot det egna modersmålet” (Teleman 1992: 8). I förlängningen skulle en sådan inställning kunna leda till en försvagning i form av förlorad status.

För att hindra att svenskan försvagades ytterligare utarbetade Svenska språknämnden på uppdrag av regeringen ett handlingsprogram för att främja det svenska språket. Grundbulten i programmet var att det svenska språkets ställning som samhällsbärande och komplett språk i Sverige borde lagfästas (*Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket* 1998). Det innebar givetvis inte att man ville bannlysa engelskan (eller något annat språk för den delen). Det handlade snarare om att på ett så smidigt sätt som möjligt lotsa den svenska språkgemenskapen in i en ny flerspråkig situation, där det var nödvändigt att behärska sitt modersmål, svenska och inte minst engelska (Hyltenstam 1999). Språkvårdens argument var i grunden demokratiska; om svenskan led domänförluster mot engelskan alltför snabbt och förvandlades till ett språk som enbart talades vid köksbordet skulle de delar av befolkningen som inte kunde engelska så bra stängas ute från viktiga delar av offentligheten. Ett alltför snabbt språkbyte skulle även leda till en fördumning då svenskar i allmänhet behärskade engelska sämre än svenska (Hyltenstam 1996, Teleman & Westman 1999). Handlingsprogrammet blev senare en viktig utgångspunkt för den parlamentariska utred-

ningen *Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket* (2002). För att få reda på vilken status det svenska språket verkligen hade genomfördes undersökningar inom olika funktionsdomäner. Några exempel: Gunnarsson & Öhman (1997) kartlade språksituationen vid ett svenskt universitet; Josephson & Jämtelid (2000) språkvalet i svenskt arbetsliv; Melander (2000) hur inträdet i EU påverkat politikerna och tjänstemäns språkbruk och slutligen Sharp (2001) som skrev en avhandling om hur mycket engelska det fanns i olika varianter av talad svenska. Sharps avhandling visade tydligt att engelskans inflytande varierade beroende på vilken kontext man undersökte.

7. Sammanfattande avslutning

Under de senaste två hundra åren har särskilt fyra språk i tur och ordning hamnat under svenska språkvårdarens lupp – franska, tyska, dansk-norska och engelska. Det franska språkets inflytande var visserligen i avtagande när 1800-talet inleddes, men de franska ordinlänerna fortsatte ändå ställa till oreda i det svenska språksystemet en bra bit in på seklet. Med Leopolds avhandling fastställdes det emellertid principer och regler för hur de etablerade och oumbärliga främmande orden skulle försvenskas. För Leopold utgjorde ordinlän i sig inget hot mot svenskan, hans puristiska tankegångar låg på den ortografiska nivån.

Nästa språk att utöva ett påfallande inflytande på svenskan blev tyskan som allteftersom 1800-talet fortskred uppmärksammades av språkvården.¹² Det språkliga inflytandet avspeglade den starka kulturella ställning Tyskland hade i Sverige under denna tid. Från Tyskland hämtades också nationalromantiskt tankegods där vurmen för nationen och det genuint ursprungliga var stor. Det genuint ursprungliga bidrog till att många började betrakta Skandinavien som den tänkta nationen. Skandinavismen gjorde i sin tur att motviljan mot det icke-nordiska ökade. Tyskan började ses som något att bekämpa. Det tyska ordinlånandet var emellertid inte lika märkbart som romanska ordinlän på grund av svenska och tyskans strukturella likheter. Trots detta eller just därför skärpte stora delar av språkvården hållningen mot även tyskan. Argumentationen för att inte erkänna inlån var i huvudsak öppet emotionell; det svenska språket var det bästa av språk och borde varken befläckas av eller sätta sig i skuld till andra språk genom inlån av ord eller avledning. Den övergripande strategin var att tillgripa lexikalisk och morfologisk purism.

Under 1800-talets sista årtionden ersattes den historisk-romantiska språkuppfattningen som dominerat universitetsvärlden av en mer rationell. Med junggrammatikernas inträde i språkvetenskapen betonades funktion som meddelsemedel. Junggrammatikerna stora intresse för det talade språket och det allmänna språkbruket innebar också att man ogärna lanserade ersättningsord för främmande ord i fall de inte hade någon hävd i språkbruket. Bättre då att försöka anpassa importordens stavning efter hur de uttalades på svenska.

1800-talets avslutande decennier inrymde också att ord av dansk-norsk börd började dyka upp i svenska språket. Ordinflödet kan inte ses som ett resultat av en aktiv

skandinavismplanering utan berodde till stor del på att danska och norska författares tilltagande popularitet i samband med det ”det moderna genombrottet”. Att inflödet fick så stor uppmärksamhet berodde sannolikt på att stilistikforskningen fick större utrymme inom den språkvetenskapliga sfären. Med den betraktades språket inte bara ur ett funktionellt perspektiv, utan lika mycket som ett uttrycksmedel för den individ som stod bakom ett yttrande eller en text.

För språk- och stilforskare blev det viktigt att värna om en god, ren och svensk stil och deras inställning till det dansk-norska inflytandet på det svenska ordförrådet blev ibland negativ. Ofta var det med funktionella argument som man försökte legitimera ståndpunkten att det var bättre att använda sig av på svenska redan etablerade ord, men emellanåt färgades argumentationen emotionell.

Purismen levde emellertid kvar under den mellankrigstid som följde, och språkvårdarens inställning till importord, oavsett språkligt ursprung, var tämligen kritisk. I första hand förespråkades ersättningsord, alltså en lexikalisk purism. Främmande ord skulle undvikas eftersom de lamslog viljan till att skapa nya ord efter svenska ordbildningsmönster. De ledde även till besvärligheter när det gällde stavning, uttal och böjning. I sin argumentering använde språkvården sig av funktionella argument, samtidigt som inställningen var att svenskan var skönare och bättre än allt främmande.

Under andra hälften av 1900-talet ökade inflödet av engelska ord i svenskan. Samhällets modernisering i form av urbanisering, en allmänt förhöjd utbildningsnivå och framväxten av mass- och etermedier innebar att engelskan spred sig i allt snabbare takt till allt fler människor. I takt med att tankarna om demokrati, jämställdhet och individens frihet vann gehör förändrades också synen på språket och språkvård. Språkvården blev i många fall mer pragmatisk i sitt agerande och visade en allt större lyhördhet för språkbruk, språklig variation, kontext och språkets identitetsskapande funktion. Argumentationen skilde sig därvid från första hälften av 1900-talet. De allra flesta språkvårdare menade att ett visst inflöde av importord skulle ses som ett sundhetsstecken. Samtidigt ställdes krav på de inlån som var på väg att bli en del av det svenska ordförrådet. Viktigt var bland annat att de i så stor utsträckning som möjligt anslöt sig i sitt uttal, sin böjning och sin stavning till det svenska språksystemet. Det främmande ordet skulle dessutom fylla ett behov i svenskan. De uppställda kraven motiverades med demokratiska argument. Importord som inte anpassade sig skulle bli svårhanterliga och antagligen leda till att en större andel osäkra språkbrukare. Importord som var ogenomskinliga kunde vara svåra förstå för dem som stötte på de främmande orden för första gången. I många fall fick språkbruket avgöra om man skulle försvenska det engelska uttrycket till det svenska språksystemet eller förorda ett ersättningsord.

Översikten har inte i någon större utsträckning diskuterat vilket inflytande olika språkvårdande initiativ haft på det allmänna språkbruket. Ska man spekulera över hur framgångsrika olika inställningar varit kan man säga att det verkar vara svårt att få gehör för en långt driven purism som fjärrmar sig alltför långt bort från det rådande språkbruket. Den historiska skolans inställning att se det rådande bruket som ett missbruk blev i förlängningen inte särskilt lyckad. Å andra sidan verkar ett

ensidigt fasthållande vid ett slags språkbruk inte heller leda till några stora framgångar; nystavarnas försök att låta talspråket vara den allenarådande principen i stavningsfrågor kan ses som ett exempel på det. Ett vägvinnande sätt tycks vara att kompromissa mellan språkbruk och språkssystem, Leopolds och Tegnér's stavningsreformer tyder på det. Hur väl det sena 1900-talets språkvård agerat är det i nuläget svårare att avgöra. Klart är att det med 1900-talets stora samhälleliga och sociala förändringar, blivit nödvändigt att inta ett pragmatiskt förhållningssätt. Att som Leopold eller Tegnér enbart hålla sig till en purism på ortografisk nivå, eller att som Rydqvist enbart förorda en lexikalisk purism är inte längre möjligt.

En del förutsättningar för att bedriva språkvård förändrades över tid. Tydligt är att det är olika aktörer som bedrivit språkvård. När 1800-talet inleds är Svenska Akademien det enda språkvårdande organet att tala om. I övrigt är det enskilda individer som deltar i språkriktighetsdiskussionen. Akademien får så småningom sällskap av skolan, vars roll som språkvårdare växer sig stark under 1800-talets andra hälft. Skolans etablering leder i sin tur till att författare av språkläror och språkriktighetshandböcker får en språkvårdarroll. Efter andra världskriget minskar dock deras roll. I stället institutionaliseras språkvården genom att halvstatliga organ som Nämnden för svenska språket (i dag Svenska språknämnden) och Tekniska nomenklaturcentralen (TNC) bildas.

Men även om förutsättningar har ändrats, finns det drag som är gemensamma. Under de tvåhundra år som översikten spänner över är det slående att språkvården hela tiden haft ett puristiskt förhållningssätt till importord. Argumenteringen mellan olika perioder och språkvårdare varierar visserligen, men oavsett vilken typ av argument man tillgriper arbetar man hela tiden med övertygelsen om att svenskan är värd att bevara och är det språk som ska användas i så lång utsträckning som möjligt. Det inhemska behöver inte bevisa sin funktionsduglighet i alls lika hög grad som det främmande. De enda gångerna man egentligen frångår tankarna på en svensk språkgemenskap och ser bortom nationens gränser är i samband med skandinavismen och det nordiska språksamarbetet efter andra världskrigets slut.

En förutsättning för purismen är givetvis att man skiljer på svenskt och osvenskt. Olika språkvårdare drar gränsen olika för vad som tillhör eller ska tillhöra det svenska språkssystemet och vad som inte gör det. Gränsen flyttar sig över tid men dras också olika av språkvårdare av samma tid. Den karakteristik som Pelle Holm gjorde över 1800-talets språkrensning gäller i mångt och mycket än i dag och får här avsluta:

”Frågan om främlingsorden har haft en underlig förmåga att tid efter en annan samla intresset omkring sig. Men när man följer språkrensarna i vårt land, har man svårt att värja sig för intrycket av en nästan tröttande enformighet. Samma resonemang kommer igen ideligen, och endast sällan stöter man på nya och originella synpunkter. Bevekelsegrunderna äro oftast patriotiska eller estetiska, någon sällsynt gång även rent praktiska. När de göra upp eller antyda programmet för sin strävan, börja de mestadels med att dela upp lånorden i grupper. Å ena sidan har man då ord, som redan ha vunnit bur-

skap, och som sakna jämgoda inhemska motsvarigheter – och dem vill man behålla (somliga visserligen endast tills vidare). Å andra sidan har man sådana, som visserligen brukas men ännu ej vuxit sig fast och mycket väl kan undvaras, eftersom fullgoda utbytesord finnas eller lätt nog kunna bildas. [...]

Så långt äro de i allmänhet överens. Men så bli skiljaktigheterna så mycket större, då det gäller att tillämpa reglerna och avgöra, vilka ord som skola räknas till den ena eller andra gruppen. Alla äro ense om onödiga lånord skola rensas bort, men nästan ingen äro överens om vilka lånord som äro onödiga. Alla vilja sätta i stället de goda hemorden, men de kunna endast sällan bli eniga om vilka hemord som äro de goda. Ett lånord, som den ene anser så uttrycksfullt och invariant, att det är outhärligt, finner den andre onödigt och endast beroende på en förskämd smak. Och där den ene ser ett gott utbytesord, ser den andre endast en löjlig vrångform. Detta beror visserligen ofta på tidsskillnaden mellan de olika författarna [...], men ofta nog blev det egentligen endast en tvist om olika tycke och smak, utan fasta hållpunkter.” (Holm 1914: 393)

Noter

- 1 Gränsdragningen mellan främmande ord och lånord är inte så klar som det i förstone kan tyckas. (För en utförligare diskussion, se Bergman 1960, Chrystal 1988, Dahlstedt 1962 och särskilt Sandøy 2000).
- 2 Hellberg är inne på samma spår när han menar att normen grundades på bruket ”i ett ledande samhällsskikt” (Hellberg 1985: 184).
- 3 Dalins vidhjärtade upptagande av främmande ord visar att engelskans intåg i det svenska ordförrådet under 1800-talets andra hälft var stort. Ändå verkar han vara en av få som uppmärksammar engelskan; andra samtida språkvårdare riktar sökljuset mot tyskans inflöde. Man kan undra varför. Forskare av i dag menar också att engelskan är ett språk som sätter ett tydligt avtryck i svenskan under denna tid (se Edlund & Hene 1992: 57; Stålhammar 2002.)
- 4 Brunstad (2001) ger olika anledningar till språkforskarens misstänksamhet mot dansk-norskt inflytande. Olson (1916: 130f) förklarar varför den dansk-norska ordinvandringen med tiden avtar med att det moderna genombrottets kända grannspråkförfattare helt enkelt slutar att vara produktiva.
- 5 Folkskolan hade visserligen grundats 1842, men det var först på 1880-talet som det blev någon ordning på den (t.ex. Josephson 1991: 21). Under 1800-talets andra hälft moderniserades också läroverken.
- 6 Åren efter *Riktig svenska* kom en rad språkvårdsböcker, t.ex. Risbergs *Bockar i kanten* (1942), Palmérs *Språkutveckling och språkvård* (1945), Roséns *Svenskarnas språk och svenska språket* (1946). De nationella tankegångarna lever kvar, och skillnaden ligger i graden av purism.
- 7 Intressant att notera är att Rydberg under den här tiden uppmärksammas av allt fler och beröms för sin nybildningsdjärvhet och lexikaliska purism. Wellander inleder till och med kapitlet om att skriva svenska med ett citat av Rydberg (1939: 154).
- 8 Engelskans intåg i det svenska ordförrådet hade redan börjat under 1800-talets andra hälft, särskilt inom områden som teknik, transport och idrott. Men att döma av språkvårdens ringa intresse för engelskan under 1900-talets första hälft hade dess inflytande på svenskan inte varit påfallande. I enstaka studier uppmärksammades anglicismer och s-pluralen, bl.a. hos Linder (1886), Bergsten (1915), Hellqvist (1929) och Wellander (1939).
- 9 Om det nordiska argumentets roll i språkvårdsdiskussioner se Grünbaum (1979), Loman (1982) och Bunkus (1997).
- 10 Därmed inte sagt att nationalismen spelat ut sin roll. Brunstad sammanfattar hur etnologer visat

- att nationalismen under folkhemsperioden blev så självklar att den nästan blev osynlig. Synlig blev den åter när den utmanades av bl.a. en ökad invandring och Sveriges tankar om medlemskap i överstatliga gemenskaper (Brunstad 2001: 230ff).
- 11 En intressant likhet med 1900-talets inledande stilistikforskning var att språkforskare under den här tiden vände sig emot att språket enbart ansågs vara ett meddelelsemedel. Men medan stilistikforskarna stannade vid att se språket som uttrycksmedel, kopplade man nu samman språkets uttrycksfunktion med identitet (Teleman 1984: 14).
 - 12 Tyskans inflytande begränsar sig inte till 1800-talet utan fortsatte en bra bit in på nästa sekel (Malmgren 2000: 2).

Referenser

- Andersson, T. 1918. Sturzen-Beckers danismer. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 18, s. 54–74.
- Bergman, G. 1943. *Provinsialismer och skråspråk*. Stockholm: Bokförlaget Natur och kultur.
- Bergman, G. 1946. *Särsvenskt och sammordiskt. Ordlista sammanställd av Gösta Bergman*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 2.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Bergman, G. 1950. Det lämpliga uttrycket. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk- och stilforskning* 30, s. 94–115.
- Bergman, G. 1954. Nämnden för svensk språkvård. I: *Redogörelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 11.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Bergman, G. 1955. "Det lämpliga uttrycket" I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk- och stilforskning* 35, s. 60–83
- Bergman, G. 1962a. Om främmande ord och deras anpassning. I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Bergman, G. 1962b. *Rätt och fel i språket*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 26.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Läromedelsförlagen.
- Bergsten, N. 1915. Om engelska lånord i svenskan. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 18, s. 53–87.
- Bonniers svenska ordbok* 1980. Stockholm: Bonniers.
- Brunstad, E. 2001. *Det reine språket. Om purisme i dansk, svensk, færoysk og norsk*. Avhandling til doctor artium-graden. Nordisk institutt. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Bergen.
- Bucher, A-L. 1993. Det praktiskt orienterade terminologiarbetet inom Nordterms ram mot bakgrund av övrigt terminologiarbete. I: *Fagspråk i Norden. Rapport fra en konferanse i Lund 4.–6. desember 1992*. (Nordisk språksekretariats rapporter 19.) Oslo.
- Bucher, A-L. 1999. Hur kan allmän språkvårdskompetens och terminologisk kompetens beskrivas? Vad bör den gemensamma kompetensen omfatta? I: *Terminologi och språkvård*. Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentofte. Nordiska språkrådet.

- Bunkus, A. 1997. Det skandinaviska argumentets roll i språknämndernas rådgivning. I: *Språk i Norden* 1997, s. 98–105.
- Cederschiöld, G. 1897. *Om svenskan som skriftspråk*. Populära vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola IV. Götetborg: Wettergren & Kerber.
- Cederschiöld, G. 1914. *Fresta duger jämte andra uppsatser*. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Cederschiöld, G. 1917. *Framtidssvenska*. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Cederschiöld, V. 1927. *God och dålig svenska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Celander, H. 1904. Språklig skandinavism. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 4, s. 70–96.
- Celander, H. 1908. Danismer i nusvenskt ordförråd. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 8, s. 201–250.
- Chrystal, J–A. 1988. *Engelskan i svensk dagspress*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 74.) Stockholm: Esselte studium.
- Clausén, U. 1983. Språkvård och främmande ord. I: *Språkvård* 1983:4, s. 18–27.
- Clausén, U. 1985. Behovet av en medicinsk språkvård. I: *Språkvård* 1985:1, s. 21–24.
- Clausén, U. 1989. Medicinens språk – ett fall för språkvården. I: *Språkvård* 1989:3, s. 17–20.
- Dahlstedt, K-H. 1962. Vad är främmande ord? I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Dahlstedt, K-H. 1967. Språkvård och samhällssyn. I: *Språkvård och kommunikation*. Lund: Prisma.
- Dahlstedt, K-H. 1977. Demokrati och språkvård. I: *Språkvård* 1977: 2, s. 14–16.
- Dalin, A. F. 1850–53. *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Edlund, L-E. & Hene, B. 1992. *Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum*. Höganäs: Wiken.
- Ellergård, A. 1989. Engelskan i svenskan. I: *Språk i Norden* 1989, s. 67–76.
- Enkvist, N-E. 1973. *Stilforskning och stilteori*. Lund: Gleerup bokförlag.
- Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket* 1998. I: *Språkvård* 1998: 2, s. 7–23.
- Garlén, C. 1996. Om ord som man inte kan stava till. I: *Språket lever! Festskrift till Margareta Westman den 27 mars 1996*, s. 59–69. Stockholm: Norstedts.
- Geijer, H. 1934. Skriftspråksnormer och talspråksnormer. I: *Nysvenska studier. Tidskrift för svensk språk och stilforskning* 14, s. 165–229.
- Gellerstam, M 1987. Svenska Akademiens ordlista – elfte upplagan. I: *Språkvård* 1987: 2, s. 6–13.
- Grünbaum, C. 1979. Det nordiska argumentet i Svenska språknämndens rådgivning. I: *Språk i Norden* 1979, s. 66–78.
- Grünbaum, C. 1984a. Språkvårdare och danismer. I: *Språkvård* 1984: 1, s. 3–15.
- Grünbaum, C. 1984b. Cowboys och tjuvstrykers – en bok om s-pluralen. I: *Språkvård* 1984: 3, s. 9–17.
- Grünbaum, C. 1986. Hur vill vi ha det i det allmänna språkbudet? I: *Språkvård*

- 1986: 1, s. 24–27.
- Grünbaum, C. 2001. *Språkbladet*. Stockholm: Bokförlaget DN.
- Gunnarsson B-L. & Öhman, K. 1997. *Det internationaliserade universitetet. En studie av bruket av engelska och andra främmande språk vid Uppsala universitet*. Tefa 16. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Hannesdóttir, A. H. 1998. *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. Utgivet av Styrelsen för Meijerbergs institut vid Göteborgs universitet genom Bo Ralph 23. Göteborg.
- Hazelius, A. 1868. Det svenska bibelöversättningsarbetet med särskildt afseende på den sista proföversättningen av Nya testamentet. I: *Svensk litteratur-tidskrift*, s. 177–215, 257–304.
- Hazelius, A. 1870. *Om rättstafningens grunder med särskildt afseende på svenska språket*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Hellberg, S. 1985. Om språkstyrning i det svenska skriftspråket under 1800-talet. I: *De nordiske skriftspråkernes utvikling på 1800-talet 3. Ideologier og språkstyrning*. Rapport fra et symposium på Schæffergården ved København 2.–5. oktober 1985, s. 178–199. (Nordisk språksekretariats rapporter 7.)
- Hellberg, S. 1986. Vad kan vi göra på olika nivåer i språket? I: *Språkvård* 1986: 1, s. 33–35.
- Hellqvist, E. 1929. *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung. En översikt*. Lund.
- Hesselman, B. 1919. Ortografiska reformer i språkhistorisk belysning. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 19, s. 121–149.
- Holm, P. 1914. Något om svensk språkrensning före Viktor Rydberg. I: *Svenska studier tillägnade Gustaf Cederschiöld. Den 25 juni 1914*. Lund, s. 371–393.
- Holm, P. 1918. *Viktor Rydberg som språkrensare*. Lund: Gleerups förlag.
- Holm, P. 1951. *Nytt och gammalt i Svenska Akademiens ordlista*. (Skrifter utgivna av nämnden för svensk språkvård 8.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Holmér, Å. 1999. Svenska datatermgruppens arbete presenteras. Vad har vi lärt oss av varandra i detta samarbete? I: *Terminologi och språkvård*. Rapport från en konferens den 24–26 april 1998 i Gentoft, s. 38–47. Oslo: Nordiska språkrådet.
- Hylén, J. E. 1913. Danismer hos Gustav av Geijerstam. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 13, s. 162–200.
- Hyltenstam, K. 1996. Svenskan, ett minoritetsspråk i Europa – och i världen? I: *Svenskans beskrivning 21. Förhandlingar vid Tjugoförsta sammankomsten för svenskans beskrivning. Helsingfors den 11–12 maj 1995*. Lund.
- Hyltenstam, K. 1999. Svenskan i ett minoritetsspråkperspektiv. I: K. Hyltenstam (red.), *Sveriges sju inhemska språk – ett minoritetsspråkperspektiv*. Lund.
- Hänninger, N. 1969. *Nämnden för svensk språkvård 1944–1969*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 36.) Stockholm: Läromedelsförlagen, Svenska bokförlaget.
- Ideforss, H. 1928. *Vårt modersmåls liv och utveckling*. (Skrifter utgivna av Modersmålslärares förening.) Lund: Gleerup.

- Johannisson, T. 1974. Ordlistans första nio upplagor – en historik. I: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55.) Stockholm.
- Josephson, O. 1991. Stavade man bättre förr? I: *Språkvård* 1991: 3, s. 21–27.
- Josephson, O. & Jämtelid, K. 2000. *Språkval i svenskt arbetsliv*. Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Karlsson, O. 1997. Web site, sajt eller webbplats. I: O. Josephson (red.), *Svenskan i IT-samhället*, s. 167–182. (Språkvårdssamfundets skrifter 28, Ord och stil.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Karlsson, O. 1998a. Säg e-post, inte e-mail eller mejl! Om Svenska datatermgruppens arbete. I: *Språk i Norden* 1998, s. 99–106.
- Karlsson, O. 1998b. Varför printa ut när du kan skriva ut? Om Svenska datatermgruppens arbete. I: *Språkvård* 1998: 4, s. 26–29.
- [Leopold, C. G.] 1801. *Afhandling om svenska stafsättet*. Svenska Akademiens Handlingar I från År 1796:1. Stockholm.
- Lindberg, B. 1986. Nationalromantik och språkstyrning. I: *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-talet 3. Ideologier og språkstyrning*. Rapport fra et symposium på Schæffergården ved København 2.–5. oktober 1985, s. 51–64. (Nordisk språksekretariats rapporter 7.)
- Linder, N. 1875. Svenska Akademiens ordlista. I: *Svensk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur*, s. 53–71.
- Linder, N. 1886. *Regler och råd angående svenska språkets behandling i tal och skrift*. Stockholm. Andra upplagan.
- Lindstam, C. S. 1946. *Nordisk rättstavning. En utredning och ett program*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 1.) Svenska bokförlaget, Norstedts. Stockholm.
- Ljung, M. 1986. Undersökningen Engelskan i Sverige. I: *Språkvård* 1986: 1, s. 5–10.
- Ljung, M. 1988. *Skinheads, hackers & lama ankor. Engelskan i 80-talets svenska*. Stockholm: Bokförlaget Trevi.
- Ljunggren, C. A. 1922. *Stilarter och språkriktighetsregler. Ett försök till hjälpreda vid modersmålets skriftliga behandling*. Lund: Gleerupska Univ.-bokhandeln. Tredje upplagan
- Ljunggren, K. G. 1946. *Språkvård och språkforskning*. Lund: Gleerups förlag
- Ljunggren, K. G. 1956. Den nordiska språkvården och de nya orden. I: *Nordiska språkfrågor 1956*, s. 16–27. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 20.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Ljungstedt, K. 1920. *Språket, dess lif och ursprung*. (Studentföreningen Verdandis Småskrifter 30.) Uppsala. Tredje upplagan.
- Loman, B. 1982. Idéer och motiveringar i nordisk språkplanering under de senaste hundra åren. I: *Språk i Norden* 1982, s. 45–76.
- Loman, B. 1986. ”En inrättning, ägnad endast til Språkets förbättring”. I: Allén, S., Loman, B. & Sigurd, B., *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, s. 1–142. Stockholm: Norstedts.

- Malmgren, S-G. 2000. *Projektet Det svenska ordförrådets utveckling 1800–2000. Utgångspunkter*. Ordlat 1. Göteborg.
- Mattsson, G. 1974. Ordlistans tionde upplaga – riktlinjer och kommentarer. I: *Svenska Akademiens ordlista under 100 år*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 55.) Stockholm.
- Melander, B. 2000. Politikersvenska men tjänstemannaengelska. I: B. Melander (red.), *Svenskan som EU-språk*. Ord och stil. (Språkvårdssamfundets skrifter 30.) Uppsala.
- Melin, L. 1987. Svengelska är inte så dumt. I: *Språkvård* 1987: 3, s. 24–26.
- Molde, B. 1971. Språkvården och språket. I: *Språkvård* 1971: 4, s. 2–8.
- Molde, B. 1975. Fackspråk och allmänspråk. I: *Språkvård* 1975: 1, s. 11–12.
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket*. Betänkande av Kommittén för svenska språket. SOU 2002:27. Stockholm.
- Noreen, A. 1885. Om språkriktighet. Här i *Spridda studier. Första samlingen. Populära uppsatser*, s. 128–199.. Andra upplagan. 1912. Stockholm.
- Noreen, A. 1892. *Rättskrifningens grunder. Om skrift och rättskrifning i allmänhet samt svensk rättstafning i synnerhet*. (Studentföreningen Verdandis småskrifter 42.) Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Noreen, A. 1903a. Tala svenska – med svenskarna! I: *Spridda studier. Andra samlingen. Populära uppsatser*, s. 68–74. Andra upplagan. 1912. Stockholm.
- Noreen, A. 1903b. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning*. Första bandet. Lund: Gleerups förlag.
- Noreen, E. 1941. *Svensk språkvård*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.
- Nyman, H. 1993. Det medicinska fackspråket. I: *Fagspråk i Norden. Rapport fra en konferanse i Lund 4.–6. desember 1992*, s. 82–90. (Nordisk språksekretariats rapporter 19.) Oslo.
- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* 1986). Svenska språknämnden. Stockholm: Norstedts.
- Nyordsboken. Med 2 000 nya ord in på 2000-talet* 2000). Svenska språknämnden: Norstedts ordbok.
- Olson, H. 1916. Danismer hos Per Hallström. I: *Språk och stil. Tidskrift för nysvensk språkforskning* 16, s. 91–131.
- Olsson, B. 1987. Alla språk duger. I: *Språkvård* 1987: 3, s. 26–28.
- Om språkrensning och de Svenska landskapsmålen. 1852. I: *Nordisk tidskrift*, s. 286–298.
- Om teknikens språk*. 1977. Tekniska nomenclaturcentralens publikationer 64. Stockholm.
- Palmér, J. 1945. *Språkutveckling och språkvård*. Lund: Gleerups förlag.
- Richert, M. 1888. Om rätta betydelsen af språkriktighet med särskildt afseende på modersmålet. I: *Ny svensk tidskrift för kultur- och samhällsfrågor, populär vetenskap, kritik och skönlitteratur*, s. 577–593.
- Risberg, B. 1942. *Bockar i kanten. Handledning till språkvård i ett tjog kåserier av Bernard Risberg*. Stockholm: Hugo Gebers förlag.

- Rosén, S. 1946. *Svenskarnas språk och svenska språket*. Stockholm: Beckmans förlag.
- Rydberg, V. 1873. Tysk eller nordisk svenska? (Bibelkommissionens fjärde öfversättning af nya testamentet. I: *Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi*, s. 489–530.
- Rydgqvist, J. E. 1863. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. Tredje bandet. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Rydgqvist, J. E. 1870. *Ljudlagar och skriflagar*. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Rydgqvist, J.E. 1874. *Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling*. Femte bandet. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.
- Sandøy, H. 2000. *Lånste fjører eller bunad? Om importord i norsk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag.
- Santesson, L. 2001. Leopolds förteckning över främmande ord 1801 – en diakronisk studie av ordurval och stavning. I: *Språk och stil* 10, s. 87–128.
- [SAOL 1] Svenska Akademien 1874. *Svenska Akademiens ordlista öfver svenska språket*. Första upplagan. Stockholm.
- [SAOL 6] Svenska Akademien 1889. *Ordlista öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien*. Sjette, omarbetade upplagan. Stockholm.
- [SAOL 7] Svenska Akademien 1900. *Ordlista öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien*. Sjunde upplagan. Omarbetad och utvidgad. Stockholm.
- [SAOL 8] Svenska Akademien 1923. *Ordlista över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Åttonde upplagan. Omarbetad och utvidgad. Stockholm.
- [SAOL 9] Svenska Akademien 1950. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Nionde upplagan. Stockholm.
- [SAOL 10] Svenska Akademien 1973. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Tionde upplagan. Stockholm.
- [SAOL 11] Svenska Akademien 1986. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Elfte upplagan. Stockholm.
- [SAOL 12] Svenska Akademien 1998. *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. Tolfte upplagan. Stockholm.
- Sharp, H. 2001. *English in Spoken Swedish. A Corpus Study of Two Discourse Domains*. Stockholm Studies in English XCV. Stockholm.
- Sigurd, B. 1986. Ordboken, ordlistan och några andra av Svenska Akademiens språkliga insatser under 1900-talet. I: Allén, S., Loman, B. & Sigurd, B., *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*, s. 143–232. Stockholm: Norstedts.
- [*Skandinavisk ordbok*] *Norstedts skandinaviska ordbok* 1994. Utgiven i samarbete med Nordiska språksekretariatet. Stockholm: Norstedts.
- Skrivregler för svenska och engelska från TNC*. Publikationer utgivna av Terminologicentrum TNC 100. Solna. 2001.
- Ståhle C-I. 1962. De främmande orden och den svenska ordbildningen. I: *Främmande ord i nusvenskan*. (Verdandi skriftserie 17.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Bonniers.
- Ståhle C-I. 1970. Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning. I: *Språk i Norden* 1970, s. 5–36.

- Stålhammar, M. 2002. *Engelskan i svenskan. 1. Engelska lånord under 1800-talet*. Ordat 12. Göteborg.
- Svenska Akademiens ordlista*, se [SAOL]
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden* (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 77.) Stockholm: Liber. 1991.
- Svenska skrivregler utgivna av Svenska språknämnden*. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 82.) Stockholm: Liber. 2000.
- Söderberg, B. 1983. *Från rytters och cowboys till tjuvstrykers. S-pluralen i svenskan. En studie i språklig interferens*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tarschys, K. 1955. *Svenska språket och litteraturen. Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Tegner d.y., E. 1874. Om språk och nationalitet. I: *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. [omtryckt 1922]. Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 95–164.
- Tegner d.y., E. 1880. Språkets makt över tanken. I: *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. [omtryckt 1922]. Stockholm: Albert Bonniers förlag, s. 165–330.
- Tegner d.y., E. 1886. *Natur och onatur i fråga om svensk rättstavning*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Tegner d.y., E. 1922. *Ur språkens värld 1*. Tre uppsatser. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Teleman, U. 1979. *Språkrätt. Om skolans språknormer och samhällets*. Lund: Liber läromedel.
- Teleman, U. 1984. Svenskan och språkvården under 40 år. I: *Språkvård* 1984: 4, s. 5–19.
- Teleman, U. 1991. En modern handbok i språkriktighet. I: *Språkvård* 1991: 4, s. 15–19.
- Teleman, U. 1992. Det svenska riksspråkets utsikter i ett integrerat Europa. I: *Språkvård* 1992: 4, s. 7–18.
- Teleman, U. (ms) *Tradis och funkis. Svensk språkvård efter 1800*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 87.) Stockholm: Norstedts ordbok.
- Teleman, U. & Westman, M. 1997. Behöver vi en nationell språkpolitik. I: *Språkvård* 1997: 2, s. 5–16.
- Teleman, U. & Westman, M. 1999. Länge leve svenska språket? I: *Språkvård* 1999: 3, s. 11–14.
- Theorell, J. P. 1853. *Winter-bladet*. Stockholm: Samuel Rumstedt.
- Wellander, E. 1939. Riktig svenska. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag
- Wellander, E. 1943. *Språkvård och kulturarv*. Föredrag vid Kungl. Vitterhets-, Historie och Antikvitetsakademiens Högtidssammankomst i Riddarhussalen den 20 mars 1943. Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag.
- Wellander, E. 1954. Angående vårt språks tillstånd och behov. I: *Redogörelser och studier utgivna till språkvårdsnämndens tioårsdag 1954*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 11.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Wessén, E. 1938. Hur vårda vi den nordiska språkgemenskapen? I: *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 14, s. 351–357.

- Wessén, E. 1955. Stavningen av främmande ord i svenskan. I: *Nordiska språkfrågor 1955*, s. 12–19. (Skrifter utgivna Nämnden för svensk språkvård 16.) Stockholm: Svenska bokförlaget, Norstedts.
- Westman, M. 1980. Fackspråk och gruppspråk. I: Jonsson, I. (red.), *Språken i vårt språk*, s. 55–71. Stockholm: Pan.
- Westman, M. 1986. Vad kan vi göra inom olika sfärer av språkbruket? I: *Språkvård* 1986: 1, s. 30–32.
- Åkermalm, Å. 1966. *Modern svenska. Språk- och stilfrågor*. (Skrifter utgivna av modernmåslärarnas förening 103.) Lund: Gleerups.
- Östergren, O. 1907. *Våra vanligaste främmande ord: med uttal och förklaring*. (Studentföreningen Verdandis småskrifter.) Stockholm: Bonnier.
- Östergren, O. 1908. *Stilistisk språkvetenskap*. Stockholm: Norstedts.
- Östergren, O. 1919. *Nusvensk ordbok*. Första bandet A–E. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Finlandssvensk språknormering

Leila Mattfolk & Åsa Mickwitz & Jan-Ola Östman
Helsingfors

1. Bakgrund

I denna artikel ger vi en översikt av hur man under de senaste hundra åren på officiellt håll och i offentligheten i Svenskfinland förhållit sig till påverkan från andra språk och kulturer, samt av hur situationen ser ut i dag. Artikeln kommer inte att diskutera själva språkbruket i detalj från olika synpunkter och under olika tidsåldrar, inte heller eventuella skillnader mellan den kodifierade normen och den faktiska normen i det svenskspråkiga Finland. Vi kommer däremot att presentera (åsikter om) den officiella normeringen i samhället både före och efter andra världskriget. Vidare går vi igenom den debatt som pågått i tidningspressen under de senaste decennierna, samt redogör för resultatet av en enkätundersökning som en rad språkaktiva personer i dagens Svenskfinland besvarat. Under slutspurten för denna artikel utkom *Tänk om ... Svenska språknämndens i Finland förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*; huvudpunkterna i detta program behandlas i korthet och vi avslutar med några allmänna tankar om behovet av en finlandssvensk normering.¹

Hugo Bergroths *Finlandssvenska* (1917/1928) anses av många vara den finlandssvenska purismens högborg, även om mycket av det mest puristiska som tillskrivits Bergroth visat sig vara något av en urban legend. I ett nordiskt perspektiv och i jämförelse med normeringen för svenskan i Sverige anses finlandssvenskan dock allmänt ha en rätt puristisk attityd till påverkan utifrån, speciellt gentemot provinsialismer och i synnerhet gentemot påverkan från finskan. Här bör man naturligtvis beakta att påverkan från finskan inte är relevant för normeringen av svenskan i Sverige. Christer Lauréns *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (1985) ger en historisk översikt över normeringsprinciperna under största delen av den tidsperiod vi vill diskutera, men vi kommer dels att specifikt koncentrera oss på attityderna till importord (lånord) och importerade strukturer och konstruktioner, dels att diskutera vad som hänt efter den tidsperiod Lauréns översikt behandlar. Speciellt attityder till engelsk påverkan kommer att stå i centrum för vår undersökning.

I denna studie använder vi genomgående termen *sverigesvenska* för att beteckna den svenska som talas i Sverige till åtskillnad från *finlandssvenskan*, som används som den gemensamma benämningen på den varietet av svenska som talas i Finland (inklusive Åland). Begreppet *finlandssvenska* introducerades av Hugo Bergroth på 1910-talet (Ivars under utg.). Benämningen *östsvenska* är något vidare och innefattar även svenskan i nuvarande Estland (och, enligt vissa forskare, även gotländskan). *Svenskfinland* är den benämning som sedan slutet av 1800-talet används om de

områden som har en väsentlig andel svenskspråkiga i Finland (jfr Ivars under utg.): Österbotten, Åland, Nyland och Åboland, samt mindre samhällen bl.a. i städerna Tammerfors, Björneborg och Kotka.² Svenskans tidigaste skeden i nuvarande Finland är något dunkla, men vi vet att det åtminstone sedan tiden för korstågen från Sverige har funnits en fast svenskspråkig bosättning i Österbotten, Åboland och Nyland. På Åland är den svenskspråkiga bosättningen ännu äldre. (Se Orrman 2002: 51, 59.) Finland var en del av det svenska riket fram till 1808–09 års krig, varefter det blev storfurstendöme under Ryssland. År 1917 förklarade sig landet självständigt.

Finlandssvenskan har således en lång historia (en kort översikt ges i Ahlbäck 1956), men en historia som var gemensam med svenskans historia i Sverige fram till 1800-talet. I detta perspektiv kan denna presentation ses som ett tillägg till Martin Ransgarts kapitel om den svenska språkvården i denna samling.

2. Svenska språkets status i Finland

Förutom att en stor del av den fasta bosättningen i skärgården och på landsbygden samt i kuststäderna i Svenskfinland har haft svenska som modersmål genom tiderna (se McRae 1997: 87 ff.), var svenskan naturligt nog också ämbetsspråk i Finland fram till den ryska tiden. Även under stora delar av 1800-talet var svenskan snarare än finskan det språk som man t.ex. kunde bedriva universitetsstudier på. Först i 1863 års språkförordning fastslogs att finskan under en övergångsperiod om 20 år skulle bli myndighetsspråk vid sidan av svenskan; i praktiken skedde detta dock först år 1902 (Ivars under utg.; Reuter under utg.). I Finlands regeringsform av år 1919 fastställdes att Republiken Finland har två nationalspråk, finska och svenska.

I den reviderade grundlagen som trädde i kraft den 1 mars 2000 har förutom finskan och svenskan också samiska, romani och teckenspråk lagstadgad status i landet; jfr

”17 §

Rätt till eget språk och egen kultur

Finlands nationalspråk är finska och svenska.

Vars och ens rätt att hos domstol och andra myndigheter i egen sak använda sitt eget språk, antingen finska eller svenska, samt att få expeditioner på detta språk skall tryggas genom lag. Det allmänna skall tillgodose landets finskspråkiga och svenskspråkiga befolknings kulturella och samhällseliga behov enligt lika grunder.

Samerna såsom urfolk samt romerna och andra grupper har rätt att bevara och utveckla sitt språk och sin kultur. Bestämmelser om samernas rätt att använda samiska hos myndigheterna utfärdas genom lag. Rättigheterna för dem som använder teckenspråk samt dem som på grund av handikapp behö-

ver tolknings- och översättningshjälp skall tryggas genom lag.”
(Finlands grundlag 11.6.1999/731)

Finland har sedan år 1922 haft en särskild språklag som tryggar medborgarnas rätt att använda sitt modersmål, finska eller svenska, i domstolar och hos andra myndigheter. Lagen har nyligen reviderats och trädde i kraft 1.1.2004.

Åland har en egen lagstiftning som även gäller det svenska språket. Ålands självstyrelselagstiftning tillkom som en följd av Ålandskonflikten 1919–20, då dess befolkning önskade ansluta sig till Sverige. *Nationernas Förbund* beslöt emellertid efter långa överläggningar att Åland skall tillhöra Finland. Den nuvarande självstyrelselagen för Åland trädde i kraft den 1 januari 1993. I självstyrelselagens § 36 fastställs att landskapet är enspråkigt svenskt.

I början av 1900-talet utgjorde finlandssvenskarna 12,9 % av befolkningen i Finland. Till antalet var de då 349 700. De flesta bodde på enspråkigt svenska eller på svenskdominerade orter. Under första hälften av 1900-talet flyttade många finskspråkiga till svenska orter, men ännu 1950 hade Finland 91 svensk- eller tvåspråkiga kommuner; av dem var 47 enspråkigt svenska (16 av dem fanns på Åland). Den svenskspråkiga befolkningens storlek var fortfarande ungefär samma som femtio år tidigare, men den procentuella andelen hade sjunkit till 8,6. Efter år 1950 och fram till 1970-talet minskade den svenskspråkiga befolkningen, till stor del på grund av emigrationen till Sverige. Från 1970-talet framåt har antalet svenskspråkiga dock varit i stort sett stabilt. Samtidigt har emellertid den finskspråkiga befolkningen ökat kraftigt under hela 1900-talet, vilket leder till att antalet finlandssvenskar procentuellt sett har minskat. (Finnäs 2001: 7, 9–10.) Enligt *Befolkningsregistercentralens* publikation *Fickfakta 2003* (s. 10, 13) uppgick Finlands befolkning vid årsskiftet 2002–2003 till 5 206 295 personer; av dessa var 5,5 % eller 290 251 personer svenskspråkiga.³ (Se även McRae 1997: 83 ff.)

På grund av finsk inflyttning till tidigare svenska orter finns det år 2004, förutom de 16 åländska kommunerna, endast tre enspråkigt svenska orter i Finland, samtliga i Österbotten.⁴ Av landets 444 kommuner är 44 tvåspråkiga; 23 av dem har svensk majoritet. (Krogell 2004.) Kriteriet för att en enspråkig ort skall bli tvåspråkig är att minoriteten överstiger 8 % eller 3 000 personer. En tvåspråkig ort blir däremot enspråkig först när minoriteten sjunker till under 6 % av befolkningen på orten. (Finnäs 2001: 9–10.)

Det är inte möjligt att officiellt registrera sig som tvåspråkig i Finland. Det antas dock allmänt att en stor del av dem som anger sig vara svenskspråkiga i själva verket även behärskar finska mer eller mindre fullständigt. I dag uppger endast 18 % av finlandssvenskarna att de har dåliga eller inga kunskaper i finska. (Herberts 2003.)

Juridiskt sett har svenskan dock ett mycket starkt fäste i Finland; Finlands språkpolitik nämns ofta av minoritetsspråkstalare utomlands som idealisk och avundsvärd. De finlandssvenska eleverna kan gå igenom hela skolsystemet på sitt modersmål och det finns även svensk undervisning på universitetsnivå.⁵ Det finns också två svenskspråkiga radiokanaler och, efter att de digitala tv-utsändningarna kom i gång i början

av 2000-talet, även en svensk tv-kanal. I Österbotten och på Åland har man i decennier också kunnat ta del av sverigesvensk radio och tv.

Även om de senaste hundra åren allt emellanåt upplevt rätt krassa språkstrider, är finländarnas egen attityd till sin nation som två- eller flerspråkig allmänt positiv. På såväl finskt som svenskt håll ges dock ibland extrema åsikter utrymme i dagstidningarnas insändarspalter och i mer personligt hållna intervjuer i radio och tv, vilket för en utomstående kan ge en bild av en ständigt pågående språkkonflikt.

Produktionen av svenskspråkig litteratur är relativt sett mycket hög; närmare 300 böcker publiceras årligen på svenska i Finland⁶. Även om antalet tidningar minskat med hälften sedan 1960-talet utges dock ett tiotal dagstidningar i Svenskfinland – för att inte nämna antalet tidskrifter, som uppgår till ca 150. Finlandssvenskan kan därför kanske i dagens läge inte anses vara särdeles hotad, speciellt inte med tanke på att korpusplaneringen⁷ i Svenskfinland tenderar att följa de normer som uppställs i Sverige. En förklaring till att finlandssvenskan ibland upplevs som puristisk i jämförelse med sverigesvenskan är säkert den att en befolkning i minoritetsställning söker värna om formen på sitt språk i högre grad än om samma språk är i majoritetsspråksställning.

3. Om relationen till normeringen i Sverige

Allt emellanåt hörs röster som menar att finlandssvenskan har eller bör ha en egen norm, till åtskillnad från den norm som svenskan i Sverige följer. Dylika åsikter ses oftast i insändarspalter, men också till exempel Christina Melin-Köpilä kommer i sin doktorsavhandling *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan* (1996) fram till att finlandssvenskan innehåller så många ord och uttryck som avviker från svenskan i Sverige att den bör anses ha en egen implicit norm.

Den allmänna åsikten bland språkvetare, och i synnerhet bland dem som verkar inom språkvården, är däremot den motsatta; svenskan i Finland består visserligen av en del särfinlandssvenska ord och uttryck, s.k. *finlandismer*, men är det oaktat samma svenska som talas och skrivs i Sverige, och bör följa samma normer som denna. Detta gäller även de ord som importeras från andra språk – språkvården i Finland följer de råd som de sverigesvenska språkvårdarna, ofta i konkret samarbete med de finlandssvenska, ger för anpassning av importord och för vad som är ett fungerande ersättningsord. De frågor som de svenska språkvårdarna i Finland därtill ofta får ta ställning till är lån (framförallt betydelselån) från finskan och hur och huruvida de skall anpassas eller ersättas. Konkreta exempel på det läsarvänliga och vardagliga språkvårdsarbete och den typ av frågor språkvården tar ställning till finns samlade i Reuter (1992 och 1996).

Vi återkommer till frågan om behovet av en finlandssvensk normering i dagens Svenskfinland i det avslutande kapitlet. Denna fråga bör dock ses i ett vidare historiskt sammanhang.

4. Historisk översikt

Under nationalromantikens tid i 1800-talets Finland upptecknade, sammanställde och publicerade Elias Lönnrot den finska folkdiktningen i nationaleposet Kalevala. I denna nationalistiska anda ägnades finskan mer uppmärksamhet än svenskan. Mot slutet av århundradet slog man emellertid också vakt om det svenska i Finland. Sålunda inrättades år 1877 en professur i svenska språket och litteraturen vid Helsingfors universitet; den första innehavaren av professuren var Axel Olof Freudenthal. Han hade en betydande roll i språkvårdsdebatten i slutet av 1800-talet, även om det egentligen var universitetslektorn i svenska, Karl Lindström, som i sina studier (1885) konkret banade väg för Bergroths *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917). Freudenthal och Lindström var också de som började använda begreppet *finlandismer* om särfinlandssvenska ord och uttryck. (Se vidare Ivars under utg.)

I sin bok *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal* (1985) redogör Christer Laurén i detalj för debatten om finlandssvenskans normering. Nedan följer ett urval ur denna redogörelse samt en del tillägg till Lauréns översikt.

I slutet av 1800-talet består diskussionen i Svenskfinland, liksom också i Sverige, i hög grad av rättstavningsfrågor, men man diskuterar också värdet av de finlandssvenska provinsialismerna och hur mycket man skall låta finlandssvenskan skilja sig från svenskan på andra sidan Bottenhavet. Bergroth blev vid sekelskiftet den viktigaste språkvårdaren i landet och innehade denna ledande position fram till ca 1930. År 1917 gav han ut sin handledning *Finlandssvenska*, som i många avseenden inverkade på de språkontresserades syn på den finlandssvenska normeringen. Bergroths bok fick överlag ett gott mottagande trots att den kritiserades för att de provinsialismer han bannlyste också förekom i Sverige. Bergroths *Finlandssvenska* fungerade som rättesnöre också vad gällde lånorden. Enligt Hugo J. Ekholm (1924: 1) innehöll tal-språket många tyska och ryska lånord, t.ex. *kniga* ('bok') och *butka* ('arrest'), medan man i skriftspråket till viss del, åtminstone i skönlitteraturen, lärt sig att vårda svenskan, och att använda rent svenska ord. Ekholm anser dock att dagstidningarna borde använda *anteckna*, *dagteckna* och *omgivning* istället för de utländska orden *annotera*, *datera* och *miljö*.

Bergroths avsikt var att motarbeta provinsialismer, de må då vara finlandssvenska eller sverigesvenska. Men det största hotet mot finlandssvenskan ser Bergroth faktiskt i vissa typer av lån, främst från finskan och ryskan, eftersom de är helt främmande för svenskan.⁸ Däremot anser han att nasalvokaler i en del franska ord i svenskan väl kan bibehållas; t.ex. *embellera*, *ensemble*, *enquete* och *l'hombre*. I detta fall handlar det om att franskan var ett högstatusspråk medan detsamma inte gällde finskan och ryskan. Därtill bör man beakta att uttalet av de franska orden förmodligen var detsamma i såväl sverigesvenskan som finlandssvenskan medan de finska och ryska lånen var omöjliga att förstå för en sverigesvensk.

I början av seklet handlar diskussionen mest om att det börjar märkas en "kvalitetsskillnad" mellan den svenska som talas i Sverige och den som talas i Finland. Det

talas om att svenskan i Finland håller på att förfalla och att man inte längre är mån om att skriva en god svenska. I en representativ insändare i *Hufvudstadsbladet* den 4 mars 1921 klagar skribenten W på att finlandssvenskarna till skillnad från sina fränder i Sverige och närmaste grannar, finnarna, har svårt att ”i tal eller skrift redigt och klart uttrycka en tanke” och att detta beror på att finlandssvenskarna lever i en mycket ”intim beröring med finnarna”. Artikeln lyfter i första hand dock fram sociolingvistiska skillnader, att de obildade borde bli mera språkmedvetna och vårda sitt modersmål för att finlandssvenskan inte skall förfalla ytterligare.

I ett annat typiskt inlägg i *Västra Nyland* den 11 maj 1922 förfasar sig en anonym skribent över att de betänkanden som utges av statens kommittéer är skrivna på en usel svenska: ”Den svenska texten är i regel en talanglös översättning från finskan, slarvig och till övermått rik på språkfel.” Orsaken anses vara att svenskarna i Finland

har isolerat sig från Sverige och ”nödgas undvara det reglerande och befruktande inflytande, som rikssvenskt språkbruk utövat på finlandssvenskan”. Skribenten avslutar med att påpeka att regeringen har ett stort ansvar för hur svenskan behandlas i dess publikationer.

I ett föredrag vid Åbo Akademi 1926 säger Bergroth att det är viktigare att finlandssvenskan är fri från fennicismen än att finskan är fri från svenska lån. Orsaken är att finskan ändå förblir finska.

Hugo Pipping levde i den Bergrothska andan och lyfte i sitt tal vid Svenska litteratursällskapets årshögtid den 5 februari 1931 fram franskan som ett exempel på mönsterspråk: ”franskan förändrar sig icke längre, därför skall den leva”.

Under krigsåren diskuterar man livligt de finska orden i militärterminologin. Tidningarna ger exempel på misslyckade översättningslån (*befolkningskydd* för *väestönsuojelu*; i Sverige då: *civilt luftskydd*) och finska ord som används i svenskt tal-språk (t.ex. *päämaja* ’högkvarteret’, *merivoimat* ’marinen’, *esikunta* ’staben’ osv.). Överhuvudtaget är påverkan från finskan på tapeten på 1940-talet, speciellt när det gäller översättningar av officiella texter.

Den 12 oktober 1952 oroar sig Eirik Hornborg i en understreckare i *Hufvudstadsbladet* för att det svenska språket tenderar att utarmas. Han påstår att de svensktalande har svag språkkänsla och att det finns alltför många nya ord. Han nämner t.ex. lån från engelska: *fight*, *strong*, *canvas* och *groggy* som enligt honom alla kunde ersättas av svenska ord.

Hugo Bergroth (1866–1937)

Hornborg uppfattas dock av en del läsare som mycket konservativ. Per-Hakon Drott skriver dagen därpå att det är irriterande för en ung människa att läsa Hornborgs artikel och att finlandssvenskans talspråk borde närma sig sverigesvenskan.

Efter nästan hundra år kan vi konstatera att Bergroth i sitt tal 1926 hade rätt. Enligt den preliminära rapporten från projektet *Moderna importord i språken i Norden* om omfånget av lånord (Selback, under utg.) innehåller de finlandssvenska dagstidningarna få lånord från finskan medan de finska dagstidningarna innehåller fler lånord som kommit in via svenskan. Trots att finskan lånar mer från svenskan än vad finlandssvenskan lånar från finskan är det finlandssvenskan som känner sig hotad. Dock bör vi komma ihåg att detta gäller det formella skriftspråket; det torde vara klart att finskans påverkan på finlandssvenskan är mycket mera markant både i talspråket (speciellt i de större städerna) och i mera informellt eller fiktivt skriftspråk.

5. Normeringsdiskussionen 1970–2003

Diskussionen om finlandssvenskans vara eller icke vara och dess relation till sverigesvenskan fortsätter på 1970-talet. Redan denna diskussionsiver är ett tecken på att folk bryr sig, att identitet och varande är viktiga frågor, men också kanske att finlandssvenskan upplevs vara i ständig kris, ett skötebarn som behöver ses om.

I detta avsnitt gör vi ett par djupdykningar i debattfloran som omspannar den debatt om språknormen som pågått och fortfarande pågår i de finlandssvenska dagstidningarna. De första åren av Finlands självständighet är klart intressanta; dessa har redan behandlats ovan. I och med att nya strömningar inom språkvariationsforskningen gjorde sig gällande även i Finland uppvisar 1970-talet en speciellt florerande debatt hunger i dagstidningarnas insändarspalter. Debatten fortsätter genom hela 1980-talet; rubrikerna i tidskriften *Språkbruk* ger en bra bild av debattklimatet (jfr <http://www.kotus.fi/svenska/sprakbruk>). I början av 1990-talet blir debatten speciellt livlig i och med en rad språkvetenskapliga undersökningar och något senare rör diskussionen den nya finlandssvenska ordboken (af Hällström & Reuter 2000).

5.1. Debatten på 1970-talet: En finlandssvensk norm?

Under hela det gångna seklet har det förts en livlig diskussion i de finlandssvenska dagstidningarna om svenskan i Finland och hur den förhåller sig till svenskan i Sverige. Ofta har debattörerna tagit avstamp i Bergroths framställning om finlandssvenskan, som vill rensa ut en del finlandssvenska språkdrag till förmån för sverigesvenska, och de har vidare diskuterat huruvida denna framställning bör anses vara ett rättesnöre. Det har också, framför allt på 1970-talet, framförts åsikter om att det borde skapas en helt egen norm för svenskan i Finland.

Före 1970-talet levde man i de flesta avseenden i den Bergrothska ideologin som förkastade alla ”orena” och ickesvenska språkdrag – alla inslag av finska, dialekt och

andra främmande element i språket var av ondo; det var "folket" som talade vulgärt och obildat och detta språk ville man kväsa till förmån för den rena och vackra högsvenskan. Som en motreaktion till detta började man på 1970-talet alltmer uppskatta och inse rikedomerna med de regionala varieteterna av svenskan i Finland. Det blev "tillåtet" att använda dialekter också i mer officiella sammanhang och man vidtog åtgärder för att bevara dessa. Språket tillhörde folket och det fanns inga bättre eller sämre varieteter. Språk och kultur ansågs höra nära samman och därför var det berättigat att tala eller skriva en svenska med regionala inslag, eftersom man på detta sätt gav uttryck för sin identitet.

I artikeln "Du sköna språk vårt bästa arv" i *Hufvudstadsbladet* den 27 april 1973 argumenterar Mikael Reuter för en liberalare inställning till finlandssvenskan: "Jag tror på språket som en viktig del av identiteten, jag tror att finlandssvensk kulturell identitet, skild från rikssvenska, är en förutsättning för finlandssvenskarnas fortbestånd." Reuter vill frångå den Bergrothska pekpinnen som talar om för finlandssvenskar hur de får tala och skriva. Framför allt vill han bevara finlandssvenskans uttal och eftersom kortstavigheten är typisk för svenskan i Finland⁹ bör den enligt honom i vissa fall bevaras. Argumenten är i första hand att kortstavigheten härstammar från dialekterna som "rimligtvis är helt opåverkade av finskan" och att "det finns klara regelbundenheter när det gäller vilka ord som kan uttalas kortstavigt". Reuter framhåller dessutom att det viktigaste är att språket fungerar som ett effektivt kommunikationsmedel mellan finlandssvenskar emellan och att pekpinneideologin kan orsaka att finlandssvenskar i rädslan för att inte kunna sitt modersmål tillräckligt väl, övergår till finska. I värsta fall, hävdar Reuter, kan den alltför strikta normeringen vara orsaken till att finlandssvenskarna talar hackigt och osäkert. Reuter gör således här en klar skillnad mellan importord och importerade uttryck från något annat språk (finskan) och påverkan från de svenska dialekterna. (Se även Reuter 1974a.)

Marika Grönroos kommenterar Reuters artikel i inlägget "Vår språkvård ett dilemma" i *Hufvudstadsbladet* några dagar senare, den 9 maj 1973. Hon undrar vilket idealspråk den finlandssvenska språkvården skall ha och konstaterar att det finlandssvenska mönsterspråket inte existerar någonstans i verkligheten, inte ens i Sverige. Hon anser därför att den finlandssvenska normen bör ställas upp utgående från hur finlandssvenskarna själva uppfattar sitt modersmål i förhållande till sverigesvenskan. Grönroos efterlyser en auktoriserad gemensam språkvårdsideologi och konstaterar att "vår språkvård har tillsvidare skett utan den kunskap om den finlandssvenska allmänhetens behov och krav som skulle vara av nöden för att den skall lyckas".

Marika Grönroos återkommer med samma tema den 23 november 1974 i *Vasa-bladet*, där hon diskuterar massmediespråket som ett mönsterspråk men undrar om det uppfattas som ett sådant av allmänheten. Hon föreslår att journalisterna borde ha mer kontakt med språkexperterna för att på så sätt skapa en finlandssvensk norm för massmedierna. Hon konstaterar vidare att vi till vårt förfogande har en hel uppsättning normer som vi använder beroende på sammanhang och situation. Grönroos refererar en undersökning där hon har kartlagt finlandssvenskarnas krav på språket i radio och tv jämfört med deras eget språk i tal och skrift. Undersökningen visade att

man ansåg att det finska inslaget var mest stötande och olämpligt. Också dialektala drag ansågs i någon mån vara opassande i radio och tv. Informanterna ansåg å andra sidan inte att det var värt att motarbeta finlandismer. Grönroos tolkar detta som att allmänheten uppfattar finlandismerna som en tillgång i språket. Hon konstaterar till slut att man måste beakta också andra faktorer när man försöker sätta upp riktlinjer för en norm för massmediespråket.

Några veckor senare, den 13 december 1974, diskuterar Mikael Reuter (1974b) i *Studentbladet* på ett mera konkret och på ett bredare plan behovet av en finlandssvensk språknorm. Reuter konstaterar att bl.a. de allmänna demokratiseringstendenserna har lett till att man frångått det stränga förhållande till vissa språknormer som man haft förut och tolererar regionala och sociala varianter i större utsträckning. Detta har i sin tur lett till att den finlandssvenska allmänheten inte längre vet till vilken språkvariant den skall ty sig och den har därmed ett stort behov av något slags finlandssvensk språknorm som stöd i det dagliga arbetet. Problemet är dock uppenbart: hur skall den språknormen se ut och vad är balansen mellan ”å ena sidan vad man kunde kalla ett slags nationellt självhävelsebehov och å andra sidan medvetandet om att vårt språk är och måste förbli svenska och att vi alltså är beroende av svenskan i Sverige och språkutvecklingen där”? Svenskan i Finland är mycket heterogen, och Reuter anser inte att det finns någon orsak att skapa en absolut enhetlig finlandssvensk norm. När det gäller den finlandssvenska radion vore det naturligt att det skulle finnas språklig mångfald. Han tycker att ”vi gärna kan lyssna på olika slag av finlandssvenska: en österbottning skall t.ex. inte tvingas följa en helsingforsvensk norm”. Till slut konstaterar Reuter att det viktigaste är att vi finlandssvenskar kan uttrycka oss tillräckligt enkelt, redigt och klart. Att vi använder en och annan finlandism då och då är inte så farligt.

Också Carl-Eric Thors, dåvarande professor i nordisk filologi vid Helsingfors universitet, företräder en icke-auktoritär och liberal syn på språkvården. I artikeln ”Språkvård och språklig frihet” i *Vasabladet* den 30 november 1974 framhåller han att man inte bör brännmärka det finlandssvenska språkbruket men att terminologiska olikheter mellan finlandssvenska och sverigesvenska bör undvikas om det är möjligt.

Det förekommer dock även mer konventionella åsikter om den finlandssvenska språknormen i dagspressen. I sin ledare ”Om språkets förfall som samhällspegel” i *Åbo Underrättelser* den 2 augusti 1974 kritiserar Ole Torvalds demokratiseringsivern och reformglädjen och vad detta har lett till på det språkliga planet. Han anser att denna iver har fört med sig ”en tilltagande likgiltighet för klarhet och spänst, livlighet och skiftningsrikedom i uttrycket. Och det stannar inte alltid ens vid bara likgiltighet. Man möter också aktiv fientlighet mot krav på språklig kvalitet.” Han anser att denna likgiltighet kommer att framhäva klasskillnaderna; en del kommer alltid att bemöda sig om att använda ett vårdat språk medan andra kanske inte ens ges möjlighet att tillgodogöra sig ett sådant. Torvalds avslutar med att påpeka att vi måste upphöra med detta ”språk- och stilförakt” eftersom det redan orsakat svårbotade skador på vårt modersmål.

I språkvårdsdebatten på 1970-talet handlar det alltså mest om huruvida det bör skapas en separat finlandssvensk språknorm. Det finns en hel del liberala röster som vill ge finlandssvenskarna möjlighet att använda sina lokala språkdrag för att ge uttryck för kulturell tillhörighet och identitet. Till det finska inflytandet förhåller man sig dock med viss oro. Man diskuterar allmänt finskans roll i det finlandssvenska språksamfundet och huruvida svenskans förfall beror på den nära kontakten med det finska språket.

5.2. Attityder till engelsk påverkan

På 1970-talet inleds i Svenskfinland också en diskussion om engelskans inflytande på samhället och språket. I *Åbo Underrättelser* den 24 oktober 1974 diskuterar Ole Torvalds engelskans ökade roll i samhället, inledningen till det fenomen som vi i dag kallar domänförlust, dvs. att engelskan helt tagit över inom vissa samhällsdomäner så att svenskan inte längre används. Torvalds oroar sig över att nästan alla elever i finska skolor väljer engelska som första språk och att svenskan därför blir allt mindre viktig. Han efterlyser en kampanj för att göra svenskan mer populär i de finska skolorna. Han är också rädd för att orsaken till att finskspråkiga elever väljer engelska framför svenska är ”en frukt av kortsynthet, vattnad av en stilla men ihärdigt flödande propaganda ur gamla antisvenska fördomskällor”.¹⁰

På 1970-talet upplevs ännu inte engelskan som ett reellt hot mot svenskan som språk, men i och med den allmänna debatten om hur svenska språket skall bevaras obefläckat utlyser *Hufvudstadsbladet* en läsartävling i språkrenhet, som går ut på att allmänheten ombeds föreslå nya ”rensvenska” motsvarigheter till utländska lånord. Ett halvår senare, den 23 mars 1975, redogör tidningen för resultatet av denna ”språkrensningstävling”. Tävligen visade sig ha varit mycket populär. Exempel på förslag till svenska motsvarigheter för engelska ord var bl.a. *snurrdricka*, *gammanbrygd*, *starkdricka* och *drus* för *alkohol*; *ilpröva*, *vitulåda*, och *saktrasslare* för *dator*; samt *sugflyg*, *asapil*, *blåsflyg* och *pruttvinge* för *jetplan*. Även om flera av dessa förslag är komiska och säkert föreslogs med glimten i ögat, kan detta initiativ kanske ändå ses som en grogrund för dagens opposition mot engelskans inflytande.

På det debattlivliga 1970-talet stod konflikten – om man vill tala om en sådan – generellt sett mellan de konventionella språkbrukarna som förespråkade en strikt normering av språket och de liberala professionella språkvårdarna som ansåg att språket tillhör folket och att man bör tolerera variationer i språket också i officiella och offentliga sammanhang. I diskussionen om engelskan i förhållande till svenskan försökte man rensa svenskan från utländska ord och uttryck i allmänhet. Detta betydde även att finskan inte mera sågs som det enda ”främmande” hotet. I slutet av årtiondet ger Klaus Törnudd (1978: 75 f.) denna sammanfattning av diskussionsklimatet:

”Gentemot några finlandismer intar språkvårdarna en relativt tolerant hållning. Till den gruppen hör ord av dialektalt finlandssvenskt ursprung samt

vissa arkaismer och nybildningar, som inte motsvaras av lämpligare uttryck i rikssvenskan. Det anses inte nödvändigt att rensa ut alla provinsiella egenheter och skapa en helt likriktad högsvenska, så länge det är fråga om ord med svensk prägel. Ibland anser man i Finland att det finländska uttrycket är bättre än motsvarande rikssvenska uttryck. ... Finlandismer av denna typ är t.ex. ordet *överhalare* för det rikssvenska overall eller överdragskläder, *hopa* för "backa" eller "stryka med årorna" i en roddbåt ... I det här sammanhanget kan det också påpekas, att rikssvenskan under senare år har visat en tendens att snabbare uppta utländska låneord, särskilt från engelskan, vilka inte i lika hög grad har vunnit burskap i finlandssvenskan, t.ex. jeans, juice, shop, slacks, team. Ibland händer det att låneord upptas i annan form eller omvandlas i finlandssvenskan; i Finland säger man t.ex. gärna en *pyjama* i stället för en *pyjamas*."

5.3. Språkvårdsdebatten på 1990-talet

Språkvården debatterades även livligt på 1990-talet, speciellt i och med jubileumsåret 1992, då det hade förlutit 75 år sedan första upplagan av Bergroths *Finlandssvenska* kom ut. Samtidigt hade *Svenska språknämnden i Finland* (se nedan) varit aktiv i 50 år. Diskussionen fördes inte endast i dagspressen, utan även akademiskt och ur en mängd både teoretiska och praktiska synvinklar. Sven-Erik Hansén och Christer Laurén utgav rapporten *Finlandssvenskans framtid* med föredrag från en konferens i Vasa med samma namn. Fyra ämnesområden hade speciellt uppmärksammats: regionalspråk och standardspråk, språk och media, språk och byråkrati, samt språk och

Reklam för "Nöjesmetropolens Åminne" och "Pizza & kebab Metropolis" vid en vägkorsning på landsbygden i Österbotten (i Malax, tvåspråkig kommun med svensk majoritet).

skola. Redaktörerna för rapporten (1992: 11–12) fortsätter på den väg Reuter och Grönroos visat på 1970-talet och betonar speciellt vikten av språkplanering: ”Det behövs i dag ett perspektiv där de lingvistiska aspekterna av språkvården relateras till de sociokulturella. I detta perspektiv framstår inte svenskan i Finland enbart som en angelägenhet för finlandssvenskarna.”

Kristina Nikula har under årens lopp, alltsedan 1980-talet, diskuterat normbegreppet och finlandssvenskan (se t.ex. 1988, 2002a, 2002b). År 2000 utgav Charlotta af Hällström & Mikael Reuter *Finlandssvensk ordbok* (2000a), som dels beskriver finländska särdrag i svenskan, dels ger praktiska råd och rekommendationer om språkbruket. Ordboken recenserades av Nikula i *LexicoNordica* 7 (2000). Nikulas kritik riktar sig framför allt mot att boken påstår sig samtidigt vara både deskriptiv och normativ. Hon anser att ordboken uttryckligen är normativ eftersom syftet med den är detsamma som Bergroth ställde upp (1917 & 1928), dvs. ”att öka medvetenheten om finlandismer bland finlandssvenskarna och på det sättet hindra finlandssvenskan från att fjärma sig från rikssvenskan”. Nikula (2000: 251) anser också att graderingen av finlandismernas användbarhet är subjektiv och inkonsekvent. Författarna försvarar sig med att det är självklart att en sådan indelning är subjektiv, men att den är baserad på en stor kollektiv erfarenhet av språkvård, inte enbart på författarnas eget ”tyckande”. De försvarar också graderingen av finlandismerna med att alla finlandismer inte är lika oacceptabla, dvs. att en del finlandismer är nödvändiga p.g.a. av att de fyller en semantisk lucka i finlandssvenskan. (af Hällström & Reuter 2000b: 262.)

Oavsett Nikulas kritik har ordboken i övrigt fått ett gott mottagande. Det är uppenbart att det finns ett stort behov av en finlandssvensk ordbok; den första upplagan såldes slut på en månad och en tredje upplaga gavs ut två år efter att den första kom ut (af Hällström 2002).

Det är således inte bara dagstidningarna och oroliga insändare som vridit och vänt på finlandssvenskan under hela seklet, utan detta har även skett i de akademiska kretsarna bland språkvetare och pedagoger. Ofta (t.ex. i Hansén & Laurén 1992) har även språkvetare från Sverige och de övriga nordiska länderna inbjudits att delta i dessa debatter.

5.4. *Finskans roll*

En aspekt som inte i nämnvärd grad beaktas i tidigare studier är i hur hög grad engelska ord kommer in i finlandssvenskan via finskan. Fenomenet som sådant är naturligtvis inte nytt; vi vet att t.ex. latinska eller italienska ord kommit in i svenskan via franskan. Men i dessa fall har det typiskt varit så att ett ord eller uttryck kommit in via ett närbesläktat språk. På grund av den situation finlandssvenskan befinner sig i, med den finskspråkiga majoriteten tätt in på knutarna, är det emellertid inte alls ovanligt att en del engelska ord hittar en finlandssvensk målgrupp via finskan. Detta leder till att vi i finlandssvenskan har en rad ord och uttryck som ser engelska ut,

men som inte finns i sverigesvenskan. Ordet *ekonomist* torde sålunda ha kommit från engelskan via finskans *ekonomisti*, liksom det talspråkliga uttrycket *OK*, uttalat *ååkkåå* (eng. *O.K.*, fi. *ookoo*, 'okej'). Ett annat exempel är det engelska ordet *friend* som i finskan lånats in i formen *frendi*, och som i finlandssvensk slang ofta används i den finska formen. Ett ytterligare exempel på att detta inte bara är en process som sker i nuet är att finlandssvenskan har en del ryska lån som kommit till språket via finskan, samt att en rad franska ord i tiden kommit in i finlandssvenskan via ryskan, fått en delvis annan betydelse på den vägen och kvarstått som finlandismer: *remont* 'reparation'; *dejour* 'jourhavande'.

En allmänt utbredd syn i Svenskfinland är att finskan är ett större hot för finlandssvenskan än engelskan. Det kan vara svårt att objektivt mäta vilket/vilken av de två språken/kulturerna som utgör det större hotet, men i och med att många engelska ord även kommer in via finskan, är det inte alls klart att finskan skall upplevas som ett mindre hot i globaliseringsdiskussionen – det är t.o.m. ofta så, att den påverkan som sker på ett mera indirekt sätt har större genomslagskraft i förlängningen.

Det bör dock genast påpekas att rent finska ord och uttryck förekommer rätt sällan i de finlandssvenska massmedierna. Enligt preliminära resultat från projektet *Moderna importord i språken i Norden* (Selback, under utg.) är andelen finska importord i finlandssvensk dagspress under en procent (0,78 %) av alla importord. Antingen har engelska lånord och uttryck en högre status i dagspressen än direkta lån från finskan, eller så har språkvården i Finland så totalt koncentrerat sig på hotet från finskan, att engelskan smugit sig in mer eller mindre obemärkt: engelskan har inte upplevts som ett hot i samma utsträckning som finskan. Därtill bör vi beakta att finlandssvenskan delar de engelska lånen med sverigesvenskan, och att dessa, i motsats till de finska lånen, inte gör finlandssvenskan svårförståelig för en sverigesvensk.

6. Den finlandssvenska normen i dag

Under hösten 2002 fanns en öppen enkät med rubriken *Så ser jag på svenskan i Finland* på Svenska handelshögskolans webbplats. Enkäten besvarades av 887 personer; fyra femtedelar av dem hade svenska som modersmål. Tandefelt (2003b: 18f.) redogör kort för de resultat som gäller språkvården, och konstaterar att finlandssvenskarna överlag verkar vara nöjda över "att språkvårdarna har koll på ord och uttryck som kännetecknar finlandssvenskan, men som inte är gångbara i Sverige". Många anser också att det är viktigt att finlandssvenskan följer språkutvecklingen i Sverige.

För att få en bild av vad en grupp speciellt utvalda personer anser om finlandssvenskan, normeringen och importorden, gjorde vi i mars 2003 en kortfattad enkät med öppna svarsalternativ. Den utvalda gruppen bestod av personer som i dag direkt eller indirekt har ansvar för den finlandssvenska språkvården eller som eventuellt kommer att ha ett sådant ansvar inom en överskådlig framtid: språkforskare, språkvetare, språkvårdare, lärare och blivande lärare. Vi ville på detta sätt få en uppfattning om i vilken riktning den finlandssvenska språkvården och språkplaneringen i

Svenskfinland är på väg. Ett av de viktigaste målen med att undersöka hur dessa informanter förhåller sig till importord är att få en insyn i (och på detta sätt kvalitativt mäta) graden av språklig purism som upprätthålls på officiellt håll i ett samhälle. Den fråga som behandlas i detta avsnitt är situationen i dagens Svenskfinland, där den allmänna åsikten är att finlandssvenskan i nära nog allt (utom prosodin och några enstaka administrativa termer) följer de normer som uppgörs av språkvårdare i Sverige.

Enkäten bestod av frågor om vad informanterna anser vara språkvårdens viktigaste uppgift i dag; hur finlandssvenskan bör ställa sig till engelska importord: är dessa ett hot eller kanske en inspirationskälla; i hur hög grad moderna importord bör anpassas till finlandssvenskans fonologi och morfologi; hur viktigt det är att följa de normer som uppgjorts för svenskan i Sverige, och om det är någon skillnad varifrån importorden kommer.

Enkäten sändes ut till alla finlandssvenska professorer i nordistik/svenska i Finland, till medlemmarna i Svenska språknämnden i Finland, till styrelsemedlemmarna i Svenska modersmålslärarföreningen i Finland (SMLF), till ett urval finlandssvenska studerande på grund- och ämnesnivå vid Nordica, dvs. Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet och till en grupp finskspråkiga studerande vid samma institution som studerade nordistik/svenska för att bli lärare i svenska i finska skolor i Finland.

Vi kommer här att gå igenom svaren på enkäten från de olika intressegrupperna och jämföra grupperna sinsemellan beträffande deras syn på finlandssvenskan. Följande förkortningar kommer att användas när vi hänvisar till (representanter för) de fem grupperna: professorer, nämndmedlemmar, modersmålslärare, modersmålsstuderande och språklärostudenter. Grupperna utesluter inte varandra helt: t.ex. kan en professor även vara medlem i Svenska språknämnden i Finland.

Enkäten sändes ut till ca 50 personer, antingen per vanligt brev eller via e-post; 28 av de tillfrågade returnerade ifyllda enkäter: sex professorer, fyra nämndmedlemmar, tre modersmålslärare, sex modersmålsstuderande och tio språklärostudenter. Det som något förvånade oss var att styrelsemedlemmarna i SMLF (modersmålslära- rarna) inte i högre grad deltog i rundfrågan – vi hade kanske intuitivt tänkt att dessa frågor står dem närmast; procentuellt sett utgjorde professorerna den grupp som mest mangrant besvarade enkäten.

Eftersom antalet informanter är relativt litet och enkäten inte hade färdiga svarsalternativ, finns det ingen orsak att ange kvantitativa resultat annat än i konkret antal; vi illustrerar hellre de tillfrågades åsikter med direkta citat. Nedan diskuterar vi dessa frågor i den ordning de presenterades för informanterna. Efter genomgången av de enskilda frågorna ger vi en jämförande översikt av hur de olika målgrupperna förhåller sig till normeringsfrågor i Svenskfinland.

6.1. Är finlandssvenskan och sverigesvenskan ett och samma språk?

Den första frågan var rätt provokativ och den ställdes endast till de två grupperna studerande: *Anser du att finlandssvenskan och sverigesvenskan är ett och samma språk?*

Endast två av femton studenter – den ena på modersmålslinjen och den andra en språkläroarstuderande – ansåg att finlandssvenskan och sverigesvenskan inte är samma språk. Studenten på modersmålslinjen ger följande tänkvärda svar:

”Jag har svårt att se finlandssvenskan som samma språk som sverigesvenskan. Termen blandspråk är det som för min del närmast beskriver min uppfattning av finlandssvenskan. Jag är fullt övertygad om att vi sakta men säkert oberoende av språkvårdarnas insatser kommer att få en alltmer förfinskad svenska (ordförråd och ordföljd) i storstäderna. Och de som talar svenska på landsorten kommer att få ett så gammalmodigt språk att de inte kommer att kunna göra sig förstådda på andra sidan viken.”

Vi undvek att ställa denna fråga till de övriga informanterna, eftersom vi antog att själva frågan kunde upplevas som onödigt provokativ och således kunde ha haft en negativ inverkan på informanternas attityd till enkäten i sin helhet. De studerandes svar på denna första fråga visar klart att framtidens språkexperter rätt enhetligt anser att finlandssvenskan (fortfarande) är svenska.

6.2. Språkvårdens uppgift

De nästa två frågorna hade direkt att göra med den finlandssvenska språkvårdens uppgift: *Vad är enligt din åsikt språkvårdarens största/viktigaste utmaning i Svenskfinland i dag?*

Tabellen på nästa sida har uppställts över svaren på denna fråga. (Alla siffror i tabellerna anger antalet svar med det nämnda innehållet; för de flesta tabellerna gäller att några informanter angett mer än ett alternativ. Svaren på alla frågor var öppna och argumenterande och har blivit kategoriserade i efterhand.)

Även om språkriktigheten lyfts fram i några svar är det speciellt två andra aspekter som går igen i svaren. Dels understryks det konstanta hotet från finskan och i samband med det rädslan för att finlandssvenskan en vacker dag kanske inte längre anses vara svenska, dels lyfts mera ideologiska aspekter fram. En av professorerna uttrycker det så här:

”... se till att svenskan i Finland förblir en språkart som gör skäl för namnet svenska. ... att språkvårdaren dels bör vara på sin vakt mot inflytelserna från finskan (...), dels se till att den finländska svenskan inte konserveras på ett ålderdomligt stadium (”muminspråk”) utan öppnar sig för inflytelser från språkbruket i Sverige (som ter sig en hel del modernare än det i Finland).”

Språkvårdarens största utmaning:	språkriktighet	påverkan från finskan	att se till att finlandssvenskan förblir svenska	påverkan från andra språk	att stärka värderingen av finlandssvenska; att höja den språkliga medvetenheten; att hävda språkliga rättigheter	andra svar
Professorer		1	2		3	1
Nämndmedlemmar					3	
Modersmåls-lärare	1	1			1	
Modersmåls-studerande	2	4	3		1	
Språkläro-studerande	1	4	3	2	5	

Och studenterna uttrycker samma åsikter:

”att se till att finlandssvenskan inte utvecklas i en annan riktning än sverigesvenskan”

”att hålla svenskan vid liv i Finland”

”att gynna svenskans användning i Finland och bevara språket när finskan dominerar så starkt”

”att satsa stort på modersmålsundervisningen”

Den ideologiska aspekten framförs av en av professorerna på följande sätt: ”att hävda individens, men också gruppens, språkliga rättigheter”.

Vi kan också notera att ingen utom ett par finskspråkiga studerande ansåg att andra språk, speciellt engelskan, bör uppmärksammas som den viktigaste utmaningen för finlandssvenska språkvårdare.

Den andra frågan om språkvård var speciellt inriktad på språkvården i dag i jämförelse med språkvården under tidigare skeden: *Har den finlandssvenska språkvårdens uppgift förändrats under det senaste seklet?*

De allra flesta informanterna i alla grupper tyckte att språkvårdens uppgift hade förändrats, men ett par professorer och ett par studenter med svenska som modersmål ansåg att den finlandssvenska språkvårdens uppgift var densamma nu som tidigare. Svaren nedan får illustrera informanternas attityder.

”Uppgiften, eller målet för språkvården, har varit och är att förhindra att finlandssvenskan utvecklas till ett språk ‘som icke längre kan kallas svenska’ (Berg-

roth 1917, s. 18).”

”Språknämnden har från diskussioner om bra eller illa glidit över mot frågor om när, var och vilken svenska.”

”I praktiken har uppgiften blivit mer ensidig i och med att språkkänslan rubbats och allt mer uppmärksamhet måste ägnas ’hur man ska/får skriva på korrekt svenska.’”

”Språkvårdare måste nuförtiden också tampas med inte bara stark finsk utan också engelsk påverkan.”

6.3. Inställningen till engelska importord

Resten av frågorna gick in på importordens vara eller icke vara. Den första av dessa frågor var rätt allmän: *Hur ser du att (finlands)svenskan överlag bör ställa sig till engelska importord/lånord?* Svaren är överraskande varierande. Följande tabell ger en översikt.

	Engelska importord är något positivt	Engelska importord är något negativt	Importord kan vara både positivt och negativt	Vi bör följa Sverige	Importorden är inget problem
Professorer		3	1	2	1
Nämnd-medlemmar	1	1	1	1	
Modersmåls-lärare	1		1		1
Modersmåls-studerande			4	1	1
Språkläro-studerande	2	1	4	2	1

Några exempel ur svarshögen:

”En tröst är att de skandinaviska språken alltid har lånat och har lätt för att göra det. Lån är en beaktansvärd ordbildningsmetod. Men jag tror man måste se allvarligt på situationen i dag. Jag fruktat att engelskans övervalde kommer att bli ännu mera dominerande. Varje språk och varje domän inom ett språk som lämnas öde är en förlust för den mänskliga kulturen.”

”I och för sig är de engelska lånorden inget stort problem. ... Så länge det ser ’svenskt’ ut och folk förstår är det inget problem.”

”Vi skall förhålla oss så att vi inte blir ’mer anglifierade’ än Sverige ... En speciell omständighet för oss att beakta är om vi möjligen lånar in engelska ord för att finskan gör det och för att vi inte känner till att det finns fullgoda

svenska alternativ? Vårt lån av engelska ord och uttryck kanske kommer att följa ett finskt mönster? ... Engelska lån är inte per definition något förfärligt. Det är kvantiteten som kan bekymra, inte kvaliteten. Och så är det en fråga om demokrati – blir de engelska lånen något som bara 'eliten' kan begripa och använda? Man skall väl inte behöva kunna engelska för att kunna/få fungera i ett land vars huvudspråk är något/några annat/andra?"

"Det behöver inte alltid finnas ett eget ord i språket, så jag tycker att det bara är bra att ha importord också i finlandssvenskan."

"Man borde nog skapa svenska versioner av nya ord eftersom världen och vetenskapen hela tiden utvecklas och detta ganska ofta sker på engelska."

Även om antalet informanter är litet kan man inte låta bli att fästa sig vid två punkter: ingen av professorerna förhöll sig otvetydigt positivt till importord; och ingen av de språklärostudierande – dvs. finskspråkiga, troligen blivande lärare i svenska i finska skolor – såg det nödvändigt att klassificera importord såsom något *a priori* positivt eller negativt.

6.4. Importord – hot eller inspirationskälla?

Med nästa fråga ville vi ställa informanterna mot väggen och försöka tvinga dem att ta ställning och fundera på om importorden var något positivt eller negativt. Frågan löd: *Tycker du att importord/lånord generellt främst skall ses som ett hot eller som en inspirationskälla för (finlands)svenskan?* Frågan väckte på sina håll rätt häftig kritik, som kanske bäst syns i åsikten att det är "absurt och felaktigt att se lånord som hot. Den attityden beror på bristande insikter i språkhistoria". Tabellen nedan visar dock att åsikterna gick rätt mycket isär bland våra informanter.

	Importorden är ett hot	Importorden är en inspirationskälla	Importord är varken ett hot eller en inspirationskälla	Importorden är både ett hot och en inspirationskälla
Professorer	2		1	2
Nämndmedlemmar				3
Modersmåls-lärare		2		1
Modersmåls-studerande	2	1	2	1
Språklärostudierande	1	3		6

Här återges ytterligare delar av två av professorernas svar:

”Det är tydligt att det känns som en stimulans hos många talare att plocka in t.ex. engelska eller finska eller andra språks ord och uttryck i sitt svenska tal. Språket känns mindre stelt då, mer dynamiskt. Jag hoppas att trenden inte drabbar skriftspråket, men det kommer det antagligen att göra i någon mån.”

”Jag tycker inte att de engelska orden i sig är ett hot mot finlandssvenskan, men knappast heller någon större inspirationskälla. De kan förstås försvaras som internationella ord, som underlättar kommunikationen över språk- och nationsgränser. Ett hot blir det fråga om när hela domäner (...) ger vika för engelskan ... när hela språkstrukturen påverkas på ett sätt som är känt från språk som varit dömda att försvinna.”

Och som en slags motvikt, studenternas syn på detta:

”om vi omges av ett felaktigt språkbruk och därtill tillåter att folk helt fritt använder importord så kan vi knappast annat än säga ett sista farväl åt vårt svenska språk i Finland.”

”I Sverige handlar det om att engelskan tar över områden, medan det i Finland kanske i första hand är finskan som är ett hot, men även också engelskan. ... Finlandssvenskan har under en lång tid varit ”hotad” av andra språk och jag tror därför att man inte känner sig något mer hotad nu än tidigare. ... Man kanske tycker att det inte är någon skillnad om man använder ett svenskt ord eller ett engelskt ord om alla förstår det, men problemet är att alla inte förstår, man är alltid dummare på ett främmande språk än vad man är på sitt modersmål.”

”Troligen kommer de flesta importord in i språket samtidigt som någon innovation som inte ännu har ett svenskt namn. Då är det kanske ibland bättre att ta importord i bruk i stället för att skapa någon klumpig svensk motsvarighet som inte alls får användare hos finlandssvenskar.”

”Jag tycker också att det är viktigt att det finns också en svensk version av ordet även om det vore nästan bara det engelska ordet som används.”

Svaren på frågan diskuteras mer i detalj i Östman, Mattfolk & Mickwitz (under utgivning). Kontentan är dock densamma: det finns lika många argument för att se importord som hot, som det finns argument för att de är en inspirationskälla. Vi kan kanske säga att 2000-talets finlandssvenska språkvårdare har nått ett slags konsensus i den debatt som pågått under snart tvåhundra år och frångått de något fanatiska ytterligheterna som gjorde sig gällande dels i början, dels i slutet av 1900-talet.

Vi ställde ytterligare en fråga om importord till våra språklärostudenter; den var utformad på detta sätt: *Tycker du att det är viktigt att vi följer de normer/regler som uppgjorts för svenskan i Sverige när det gäller importord?* Så här svarade studenterna:

	Ja	Nej	Inte nödvändigtvis	Vet inte
Språkläroarstuderande	6	1	2	1

Svaren är kanske vad vi kunde vänta oss, men det är likväl viktigt att få även förutsägbara svar. De flesta anser att finlandssvenskan bör följa de normer som gäller för svenskan i Sverige:

”Absolut. Annars glider svenskan i Sverige och finlandssvenskan ännu mer från varandra.”

”Sverige har ändå mycket större resurser för språkvård.”

Men alla är inte helt av samma åsikt:

”Vi kan ju se vad de har för normer och vi kan lära oss något men vi lever i ett annat land: våra språkliga behov är säkert inte identiska, vi använder importord i olika utsträckning.”

6.5. Anpassning av importord

Följande fråga hade att göra med behovet av att anpassa importord till målspråkets struktur och uttal: *Om det är absolut nödvändigt att använda ett importord, tycker du då det är bättre att man använder importorden som sådana (jfr tape, mail, fight, guide, design), eller är det bättre att från början anpassa dem till svenskt uttal och svensk skrift (jfr tejp, mejl, fajt, gajd, desajn/disajn)?* Som synes, ville vi inte bara ha ett abstrakt svar, utan vi tvingade informanterna att ta i beaktande att vissa ord kanske accepteras och upplevs som etablerade i anpassad form, medan andra inte gör det. Svaren blev också rätt varierande och i de allra flesta fall svarade informanterna med specifika

	Importord bör anpassas	Importord kan användas som sådana	Det beror på	Bara de ”nödvändiga” importorden skall anpassas	Vi bör följa Sverige/SAOL
Professorer	1	1		2	3
Nämndmedlemmar	1		1	1	
Modersmåls-lärare	1	1	1		
Modersmåls-studerande	2	2	1	1	
Språkläroar-studerande	5	2	1	3	

hänvisningar till de ord vi hade gett. Den första tabellen ger en översikt av informanternas generella svar, den andra tar fasta på de specifika orden vi nämnde.

Importordet i engelska	Använd importordet oanpassat	Anpassa importordet	Anpassad form
tape		9	tejp
mail	2	7	mejl
fight	4	4	fajt
guide	4	3	gajd
design	4	2	desajn / disajn

Här går således svaren rätt mycket i kors, i synnerhet på den nedre delen av listan över importord. Några exempel på informanternas argumentering ges nedan.

”Om ett lånord blir etablerat tycker jag det skall skrivas enligt svenska regler: *gajd*, *desajn* o.s.v. Det är åtminstone ett sätt att markera att svenskan är ett särskilt språk.”

”När det gäller normeringen kan vi dessbättre lugnt luta oss tillbaka och förlita oss på att språknämnden i Sverige tar hand om den uppgiften för oss. SAOL är ju rättesnöre för stavningen och böjningen också i Finland, och ska så förbli, tycker jag.”

”I princip hellre anpassa stavningen, om det inte blir störande. I många fall är direktlånen så etablerade att anpassad stavning gör ett löjeväckande intryck.”

”Spontant tycker jag bättre om att använda orden som sådana – då vet man ju varifrån de kommer, det känns ’hederligare’.”

”Helt spontant tycker jag att vissa av exemplen ovan ... ser konstiga ut, men egentligen tror jag att det bara beror på ovana. Det ser helt bra ut att skriva *tejp* och jag har också vant mig vid *mejl* och *fajt* - så varför inte i konsekvensens namn skriva också *gajd* och *desajn*?”

Det kan dock noteras av det sätt informanterna framförde sina åsikter på att de flesta kände sig rätt osäkra och de markerade implicit denna osäkerhet med uttrycken ”i princip” och ”(helt) spontant” ovan. Några föredrog klart ersättningsord framför anpassning: ”Antingen importordet som det är på sitt språk, eller en bra översättning.”

En sak som kan tyckas något förvånande i den första tabellen är att endast professorer hänvisade till SAOL. Trots att dylika frågor ofta debatteras i dagspressen har det sverigesvenska rättesnöret fortfarande inte fått ställningen av att vara ett spontant argument för hur finlandssvenskan skall utvecklas.

Vi kan inte här gå in på alla de faktorer som bidrar till att informanterna förhåller sig olika till olika ord. Det är rätt klart att ju mer etablerad en form är i språket, desto riktigare känns den; formen blir en vanesak. Samma mönster återfinns nämli-

gen om man jämför med det antal träffar man får på de aktuella orden såväl på Språkbanken i Finland (på material från Hufvudstadsbladet 1999) som på Språkbanken vid Göteborgs universitet (på material från Svenska Dagbladet 2000). Den övre raden i tabellen nedan anger antalet träffar på Språkbanken i Finland och den nedre antalet träffar på Språkbanken vid Göteborgs universitet. Här anges det totala antalet träffar, oberoende av kontext.

Oanpassat importord		Anpassat importord	
tape	2 1	11 9	tejp
mail	32 109	1 92	mejl
fight	33 54	0 3	fajt
guide	76 135	0 0	gajd
design	189 490	0 0	desajn/disajn

Man bör emellertid här också ta i beaktande böjningsformernas utseende (t.ex. problem med den spontana läsningen av böjningsformerna av *tape*; jfr diskussionen i Gellerstam 2003) och det faktum att importordet och ersättningsordet fått något olika betydelser (t.ex. *design* och *formgivning*; jfr Mattfolk, under utg.; Mickwitz, under utg.).

6.6. Är finlandssvenskarna mer puristiska än sverigesvenskarna?

Som svar på enkätens nästa fråga, *Anser du att de finlandssvenska språkbrukarna förhåller sig mera puristiskt till importord än språkbrukarna i Sverige?* hade vi klart väntat oss att snart sagt alla skulle vara av den åsikten att finlandssvenskarna är mera puristiska. Detta hade också varit i enlighet med Grünbaum (1992: 72), som anser att "Finlandssvenskan uppskattas bland många rikssvenskar ... för sin ståndaktighet mot anglicismer och annat trendspråk." På *Svenska språkbyrån* vid *Forskningscentralen för de inhemska språken* menar man att denna uppfattning, dvs. att den finlandssvenska språkvården ibland uppfattas som mer normativ än övriga nordiska språknämnders, beror på att de finlandssvenska språkvårdarna i motsats till de andra nordiska språkvårdarna inte sysslar med ett majoritetsspråk. (Josephson 2002: 19f.)

Majoriteten av våra informanter ansåg att finlandssvenskarna verkligen var mera puristiska än sverigesvenskarna, även om en av modersmålsstuderandena menade att finlandssvenskarna är mindre puristiska än sverigesvenskarna eftersom de använder finlandismer. Några citat får illustrera den allmänna synen.

”Jag tror att man i Sverige är snabbare och villigare att ta i bruk importord. Det kan bero på att Sverige är enspråkigt – rikssvenskarna¹¹ tänker inte så mycket på sitt språk som vi finlandssvenskar som lever i en tvåspråkig miljö ... Dessutom tror jag att de finskspråkiga är duktigare på att hitta finska ord för importorden och det kan ju också påverka finlandssvenskarna.”

”I Finland vill man nog i allmänhet vara restriktiv mot lånord, men om man är det i vardagslivet är en annan femma.”

”Ändå tror jag att man är mera negativt inställd till lånorden i Finland, eftersom de finlandssvenska språkvårdarna ibland verkar nästan hysteriskt rädda för allt som gäller att svenskan kan förändras. Svenskarna är inte nära på lika medvetna om sitt språk som finlandssvenskarna, därför diskuteras nog inte svenskans bevarande i lika stor utsträckning där som hos oss. ... Jag tror att alla språkvårdare förhåller sig puristiskt till importord av olika slag, men finlandssvenska språkvårdare är nog snäppet värre än andra!”

Några av informanterna hade även intressanta tolkningar till varför situationen är som den är; t.ex.

”Det som ytligt ser ut som en större finlandssvensk purism är väl snarast ett tecken på att finlandssvenskan ligger lite efter rikssvenskan. Inte sällan brukar i och för sig små språksamfund vara mera puristiska än ’moderlandet’, eftersom man kort sagt är medveten om hoten utifrån.”

”Vi har blivit vana vid att vara på vår vakt mot det främmande, framför allt på grund av trycket från finskan. Ibland har det lett till att vi är alltför ängsliga i vårt språkbruk och att vi kanske känner oss litet mindervärdiga i vår kommunikation med svenskarna som ’vet hur det skall vara.’”

6.7. Importord av olika ursprung

Med den sista frågan i enkäten ville vi att informanterna skulle fundera på om språkvården skall förhålla sig likadant oberoende av importordets källspråk. Här tänkte vi närmast på skillnaden mellan att importera ord från engelskan och från finskan – en kontrastering som många redan spontant gjort i sina svar på de andra frågorna. Frågan löd: *Skall man förhålla sig på samma sätt till importord oberoende av varifrån de importeras? Jfr importord från finskan, importord från andra främmande språk (t.ex. engelska, franska, tyska, ryska) och importord från olika landsdelar i Finland: provinsialismer, dialektala ord.* Svaren på denna fråga var mångordiga; generellt kan svaren och informanterna delas in i två grupper, de som tyckte att man skall förhålla sig på samma sätt oberoende av källspråk, och de som inte tyckte det. De allra flesta av de grupper som bestod av informanter som hade svenska som modersmål ville göra en skillnad på hur man skall förhålla sig beroende på källspråk; endast de finskspråkiga språkläroestuderandena vacklade avsevärt.

	Ja, man bör förhålla sig på samma sätt gentemot alla importord	Nej, källspråket är avgörande för hur man bör förhålla sig	Det beror på
Professorer	1	4	
Nämnd-medlemmar	1	1	
Modersmåls-lärare		1	1
Modersmåls-studerande	1	5	
Språkläro-studerande	5	4	1

Argumenten för de olika ståndpunkterna varierade också, som vi kan se i följande citat.

”En speciell nackdel med de finska orden är att de inte förstås av andra svenskspråkiga än de som själva behärskar finska. I övrigt ser jag ingen anledning att särbehandla olika språk.”

”... importord från andra främmande språk [är] mindre problematiska, eftersom de knyter an till en större språklig gemenskap ... man behöver inte råka i panik för någon finsk krydda om den är bra. Jag skulle gärna hålla en hacka på dialektala importord. De är genuina i vårt språk, har sin rot i vår historia, så det är inte skäl att gruffa över dem. Här tycker jag att rikssvenskan kunde vara mer generös och också acceptera goda finlandssvenska dialektord/provinsialismer. Allt som kommer härifrån behöver ju inte vara något att rynka på näsan åt. Klart att man på den här sidan också kan komma med fyndiga lösningar.”

”Ju fler som åtminstone på någon nivå kan ett språk, desto större är chanserna att ett lån från just det språket skall fungera. Förutom att ’stora språk’ är begripliga för fler, så har de också en annan status, en annan prestige, väcker andra och i regel positiva associationer. Vilket språk som ’passar in’ var är också beroende av genre och/eller domän. (...) Ser man historiskt på s.a.s. accepterade långgivande språk är det förskjutningar i makt, prestige m.m. som har varit avgörande. Antalet talare är mindre viktigt. Av detta kan ni också sluta er till att dialektord, regionalismer, provinsialismer sällan används mer än lokalt (eller regionalt). Det är få sådana som slår igenom utanför sitt språksamhälle, och Svenskfinland är ett språksamhälle för sig samtidigt som det ingår i det svenska språkområdet. Om det inte är många skånska, göteborgska eller norrländska uttryck som får spridning, är det nog ännu färre finlandssvenska som klarar tröskeln över till standardspråket.”

”Den anglo-amerikanska kulturen är väldigt dominerande. Därför tror jag att

det är skäl att vara mera restriktiv vad gäller engelska ord. Provinsialismer och dialektala drag är ju svenska, så dessa behöver man ju inte frukta.”

”I talspråk förekommer importord av alla de slag. Engelska och finska lånord är kanske de vanligaste i finlandssvenskan, men allt från tyska till pampesiska [= vard. benämning på österbottniska] förekommer i vardagligt tal. Importord följer ofta ett mode, och de flesta upphör att användas efter ett tag. (...) Men även om ett ord har sitt ursprung i franskan eller i ryskan tycker jag att man skall förhålla sig till dem på samma sätt. Olika lånord används oftast inom olika områden; tekniska termer är oftast engelska, saker som har med mode att göra är oftast franska och många maträtter har ryska eller franska namn. Finska lånord förekommer i så gott som alla sammanhang, men jag tror det är mera av vårdslöshet som vi använder oss av dem, vi kunde lika gott uttrycka samma sak på ren finlandssvenska om vi bara hade lust till det. – Ett rent skriftspråk är viktigt men ett gott språk till vardags är heller inte illa.”

”Det känns svårt att medge, men engelskan har blivit ’det europeiska allmänspråket’ som alla förstår och borde kunna ... Provinsialismer å andra sidan kan enligt min åsikt bara berika det svenska språket. ... Man borde sköta om alla de rikedomar som finns inom ens eget språk i stället för att ta in mer och mer ord från främmande språk.”

”Fast jag pratar engelska mycket ofta och tycker att det är viktigt att kunna engelska är jag personligen kanske mest mot engelska importord. Det har ingenting att göra med det engelska språket i sig, det är precis lika värdefullt som alla andra språk i världen, utan engelskans hotande ställning.”

Det som kanske är det mest iögonenfallande i informanternas kommentarer är den detaljrikedom av argument och personlig erfarenhet som ges och som man kan läsa mellan raderna. Svaren visar helt klart att detta inte är första gången våra informanter konfronteras med dessa frågor. Språkvård och språkpåverkan är en del av nordisternas vardag i Svenskfinland. Argumenten för att alla importord skall behandlas på samma sätt är däremot kortare och rör sig på ett mera abstrakt och principiellt plan:

”Huvudsaken är väl att orden används medvetet och stilenligt i sina respektive sammanhang, oberoende av var de kommer ifrån.”

”Jag anser att det inte bör vara någon skillnad [på varifrån ordet kommer], men att det skulle vara bra om finlandssvenskan skulle importera samma ord som sverigesvenskan gör.”

Till slut ombads informanterna som deltog i vår rundfråga att ge *Övriga kommentarer*: En bra sammanfattning på diskussionen fick vi här av en av professorerna:

”Med tanke på att svenskan från början är ’ihoplånad’ kan det tyckas motsägelselfullt att ställa sig kritisk till import. Men svenskan var från början

åtminstone på vissa områden ett ganska utvecklat språk vilket både förklarar och förlåter den stora ordimporten. I våra dagar torde svenskan däremot vara fullt kapabel att ta vara på sig själv, vilket gör import onödig. Oberoende av inställningen till importorden kan för finlandssvenskans del inte gälla andra regler än för rikssvenskan.”

De svar vi fått på vår enkät ger en bra översikt av hur (blivande) experter inom nordistiken ser på normeringen av finlandssvenskan i dagens Finland. Debattklimatet kanske ger en bild av konsensus, men åsikterna går trots det isär.

7. Finlandssvenska språknormeringsaktiviteter i dag

Finlands svenska folkting beslutade 1942 att tillsätta en nämnd, *Svenska språkvårdsnämnden i Finland*, med uppgift att behandla frågor som rör svenskt språkbruk, svenska ortnamn m.m. Nämnden var den första egentliga språknämnden i Norden och fick senare efterföljare i de andra länderna. Svenska språkvårdsnämnden i Finland upphörde som ett specialorgan under Finlands svenska folkting 1976, då språkvårdsnämndens uppgifter övertogs av Svenska språknämnden i Finland, som verkade och fortfarande verkar vid *Forskningscentralen för de inhemska språken*. (Grönqvist 1992: 3ff.) Nämnden är i dag ett sakkunnigorgan som tar ställning till mer principiella språkfrågor.

Svenskfinland har i dag en rätt mångsidig språkvård och språkrådgivning, främst på grund av trycket från finskan. Man talar om att finlandssvenskan är ”i gungning” (Leinonen & Tandefelt 2000) och att finlandssvenskarnas språkkänsla överlag har försvagats och åtminstone i de större städerna starkt påverkats av finskan, bland annat av finskans lexikon och syntax. En stor del av de svenska texter som finlandssvenskarna läser är översättningar, om det så är reklam, affischer, broschyrer eller brev från myndigheter, och en del av dessa översättningar är starkt påverkade av den finska källtexten.

Svenska avdelningen vid Forskningscentralen för de inhemska språken har en språkvårdsenhet som går under namnet *Svenska språkbyrån*. Språkbyrån ger råd och rekommendationer om det mesta som rör svenskan i Finland. Rådgivningen ges av ett antal språkexperter över telefon eller per e-post, och dessutom verkar språkvårdarna som utbildare vid olika kurser och seminarier. Språkråd kan man också få via byråns tidskrift *Språkbruk* eller på dess hemsidor (www.kotus.fi/svenska). Därtill bedriver språkbyrån, i samarbete med olika enheter inom staten och kommunerna, språkvård för myndigheterna. Språkvårdarna på byrån är också som språkkonsulter engagerade i olika projekt; läsåret 2000–2001 reste till exempel Eivor Sommardahl runt i de finlandssvenska skolorna för att tillsammans med lärare, elever och föräldrar diskutera språkets roll i skolan.

Också vid massmedierna satsas det på språkvård; Rundradion (Finlands svenska radio och Finlands svenska television) och den största svenskspråkiga dagstidningen

Hufvudstadsbladet har egna språkvårdare. Också andra tidningar har visat intresse för språkvård; på initiativ av journalisterna själva startade våren 2003 projektet *Språk-örat*. Projektet sysselsätter två språkvårdare vid Svenska språkbyrån, som under det senaste året (2003) bland annat rest runt och arbetat med språkvård på olika tidningsredaktioner. (Landén 2003.)

Allmänheten nås också av språkråd via språkspalter i diverse tidningar och tidskrifter. Till exempel har Svenska avdelningens nuvarande föreståndare Mikael Reuter sedan 1986 gett råd i språkfrågor i språkspalten *Reuters rutor* i *Hufvudstadsbladet*.

Vid Svenska språkbyrån har språkvårdaren Charlotta af Hällström tillsammans med Mikael Reuter utarbetat en ordbok över ord och uttryck som används i finlandssvenskan, *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter, 2000a), och finlandssvenskarna har numera också möjlighet att utrusta sina datorer med ett särfinlandssvenskt textgranskningsprogram, *Svefix*, som utför stavningskontroll, grammatikkontroll och finlandismkontroll. *Svefix* har utvecklats av det finländska företaget *Lingsoft*. Den del av programmet som känner igen finlandismer bygger i huvudsak på *Finlandssvensk ordbok* och den har utarbetats i nära samarbete med Språkbyrån.

Utöver Språkbyrån och massmedierna utförs språkvård också på olika myndigheter; till exempel har statsrådet sedan 1988 en egen språknämnd, *Statsrådets svenska språknämnd*, till vars uppgift bland annat hör att

- ”1) vara ett samordnande organ i frågor som gäller de statliga myndigheternas svenska språkbruk, särskilt lagspråket,
- 2) arbeta för ett klart och begripligt svenskt lag- och förvaltningspråk i Finland, samt
- 3) ta initiativ och vidta åtgärder för de statliga myndigheternas språkbruk.”

(§ 1 i Statsrådets förordning om statsrådets svenska språknämnd
7.12.2000/1037)

8. *Handlingsprogram för svenskan i Finland*

På initiativ av Svenska språknämnden i Finland har ett handlingsprogram för svenskan i Finland nyligen utarbetats av språknämndens ordförande Marika Tandefelt (2003a). Målet med handlingsprogrammet är att höja kvaliteten på den svenska som talas och skrivs i Finland, så att den svenska som möter finlandssvenskarna i myndighetstexter och massmedier, i bruksanvisningar och reklambroschyrer skall vara en fullgod svenska. (Reuter 2002.)

Handlingsprogrammet publicerades hösten 2003 under titeln *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland* och kan ses som ett tillägg till det sverigesvenska handlingsprogrammet *Mål i mun* (2002). För att stödja och stärka svenskan i Finland presenteras följande tio centrala åtgärder i programmet:

”Blivande föräldrar behöver information om barns språkutveckling och betydelsen av språkfostran oavsett om hemmet är en- eller tvåspråkigt. Sådan information måste kontinuerligt utarbetas och spridas.

Varje region behöver en språkkonsult som kan stödja lärare och beslutsfattare i frågor som berör skolspråket.

Frågan om vilken färdighet i skolspråket som skall krävas av den som önskar börja i den svenska skolan måste diskuteras både nationellt och lokalt.

Produktionen och språkgranskningen av läromedel för den finlandssvenska skolan måste fortsättningsvis garanteras.

Varje universitet och högskola behöver en genomtänkt språkstrategi för rekrytering och antagning av studerande, examensstudier, forskning och förvaltning.

Varje kommun skall utarbeta en heltäckande språkstrategi. En modell för ett sådant strategiarbete skall tillhandahållas centralt.

Språkvården för de finlandssvenska medierna bör intensifieras och permanentas. Språkvårdsarbetet på Hufvudstadsbladet och Radion bör fortsätta. En tjänst som heltidsanställd språkvårdare med ansvar för övriga finlandssvenska medier måste inrättas.

Vi måste satsa på språkteknologi både i syfte att skapa hjälpmedel för språkbrukaren och för att bidra till forskning i språket. Textkontrollprogrammet Svefix måste utvecklas vidare.

En finlandssvensk text- och talkorpus, som både täcker dagens språkbruk och ger information om äldre skeden i språkets historia, måste utvecklas.

Behovet av professionella språkexperter på svenska är stort. Rekryteringen till modersmålsstudier i svenska och fortbildning i svenska språket för personer med andra studier bakom sig är därför a och o.”

(Tandefelt 2003: ix–x.)

Handlingsprogrammet fokuserar på individens språkfärdighet. Det dryftar inte svenskans juridiska eller politiska ställning i Finland, inte heller svenskan som en del av individens identitet. Tandefelt diskuterar språkkunskaperna inom de flesta samhällssektorer: familjen, skolan, universiteten, den offentliga sektorn, företagsvärlden, förlagen och massmedierna.

Tandefelt reflekterar också över engelskans position i Svenskfinland och konstaterar att engelska är den akademiska världens *lingua franca*. I det perspektivet är engelskan en fördel, men engelskan får naturligtvis inte ta över helt; studenterna måste kunna tala om sin verksamhet på sitt modersmål och man måste också kunna kommunicera mellan de olika vetenskapliga områdena. Engelskan får inte heller bli ett utestängande språk som är avsett enbart för den välutbildade eliten. Tandefelt föreslår därför att man borde göra upp en språkstrategi som skulle fastställa vilken roll de språk har som används inom undervisning, forskning och förvaltning. Denna bör behandla lärarnas språk, språket i de studerandes uppsatser, tentamina och magisteravhandlingar, engelska och svenska i kursutbudet osv.

Tandefelt konstaterar också att flerspråkigheten blivit en realitet inom företagsvärlden. Finska, engelska och svenska förekommer i företagsvärlden, i den ord-

ningen. Engelskan blir allt oftare concernspråk, speciellt i fusionerade företag, och används i offentliga samtal, medan främst finska används i privata samtal. Detta innebär att företagen fått en annorlunda tvåspråkig prägel, engelska – finska. Som en följd av detta trängs svenskan undan. Tandefelt påpekar att företagen borde värdesätta personalens språkkunskaper och förvalta den konkurrensfördel som modersmålskunskaper i svenska innebär för dem.

Svenskans rent språkliga ställning i Finland är svag, och hotet från framför allt engelskan (som inom vissa sektorer har ersatt svenskan) upplevs av Tandefelt som ganska stort. Hon uppmanar slutligen sina läsare att personligen införa åtminstone någon förändring i syfte att stärka svenskan i Finland.

9. Om behovet av en finlandssvensk normering

Den yttersta frågan kvarstår dock efter denna genomgång av vad som skett inom normeringen av finlandssvenskan under de senaste seklen: Behöver Svenskfinland ta sig an normeringen av det svenska språket? Eller är vår uppgift främst att tillämpa de regler och normer som utarbetas i Sverige?

Vi diskuterade i början av denna studie skillnaden mellan den explicita, officiella språknormen och den implicita, informella normen. Risken med att etablera en egen norm för finlandssvenskan ligger främst i att finlandssvenskan då skulle förlora det stöd som språknormeringen för sverigesvenskan kan erbjuda. Även om Melin-Köpilä (1996) och andra anser att finlandssvenskan snarast bör ses som ett eget språk till åtskillnad från sverigesvenskan, och även om finlandssvenskarna kanske ideologiskt ibland känner sig som en egen grupp är de politiska och samhällseliga realiteterna dock sådana att finlandssvenskan som minoritetsspråk inte har råd att försöka gå en egen väg, i synnerhet inte nu när majoriteten i Finland vänder svenskan ryggen till förmån för engelskan.

Redan innan Sverige förlorade Finland till Ryssland hade man börjat uppmärksamma skillnader mellan sverigesvenskan och finlandssvenskan; till exempel hade Sven Hof år 1753 noterat skillnader i uttal (Solstrand-Pipping 1989: 35). Till följd av den politiska situationen i Finland under 1800-talet och fram till Finlands självständighet hade det finlandssvenska standardspråket i många avseenden ytterligare fjärrmat sig från svenskan i Sverige. Insikten om detta blev alltmer påtaglig bland finlandssvenskarna i början av 1900-talet; det fanns således en klar samhällelig och språkpolitisk beställning på Bergroths *Finlandssvenska*. I detta avseende har situationen kanske inte förändrats så mycket under de senaste hundra åren.

Svenskan i Finland kräver således speciella satsningar. ”Även om vår svenska språkvård i stort sett följer allt som den svenska språkvården i Sverige rekommenderar, har vi i vårt sammanhang andra behov”, skriver Christer Laurén (1992: 16). Grünbaum (1992: 70–71) delar in de finländska dragen i tre kategorier: nödvändiga finlandismer (*skrinna* ’åka skridskor’, *leverlåda* ’korkvaka’, *ministerium* ’departement’); onödiga finlandismer (*skolningsstillfälle* ’utbildning; kurs’, *taltur* ’inlägg; anfö-

rande', *i medlet av* 'i mitten av'); och språkfel. Som sverigesvensk ser Grünbaum situationen utifrån; hon fortsätter: "Det är finlandssvenskarna som skall avgöra vad som är nödvändigt för känslan av hemmastaddhet i språket och vad som kan offras i strävan att hålla finlandssvenskan och rikssvenskan samman under den gemensamma benämningen *svenska*. Om denna strävan är önskvärd. Jag anser att den är det, att finlandssvenskan skall ha allmängiltighet som svenska."

Reuter (2003: 14) skiljer mellan finlandismer efter deras användbarhet och delar in dem i officiella ord och uttryck, som används i bl.a. författningstexter, och "vanliga" finlandismer. De vanliga finlandismerna delar Reuter in i tre grupper:

relativt etablerade

arkaismer: *gårdskar* 'portvakt'; *kännspek* 'karakteristisk'

ord som fyller en lucka i ordförrådet: *talko*; *flervåningshus*

mindre accepterade

gamla finlandismer: *remont* 'renovering'; *anefter* 'efter hand'

lån och översättningslån från finskan (s.k. fennicism): *dragare* 'ledare'; *tarra* 'klistermärke'

vardagliga uttryck och slang

t.ex. *roskis* 'soppåse', 'soptunna'; *håsa* 'jäkta', 'skynda'

Dessutom skapas ständigt nya ord och uttryck av nya generationer och nya subkulturer, både på landsbygden och i städerna. Här är det inte bara frågan om slangord utan även om syntaktiska och pragmatiska egenheter, som t.ex. ett annorlunda bruk av pragmatiska partiklar och diskursmarkörer eller det, att finlandssvenskan (i likhet med finskan) typiskt använder negativa hövlighetsstrategier (*int sku ja få låna din sax*), medan sverigesvenskan är känd för mera positiva hövlighetsstrategier (*va behändigt du*; jfr Saari 1992: 32, 1995).

Vi bör heller inte glömma dialekterna när vi diskuterar finlandssvensk språknormering. En stor del av den finlandssvenska befolkningen på landsbygden talar dialekt och bör ha rätt att få information om hur deras dialekter skiljer sig från standard(finlands)svenskan. Dialekterna tillfogar finlandssvenskan nya ord och uttryck (t.ex. i skönlitteratur och teaterföreställningar), ord som på Bergroths tid kallades provinialismer och som i dag oftast räknas till finlandismerna.

Normeringsarbetet för det finlandssvenska standardspråket har således en hel rad andra utmaningar än motsvarande arbete i Sverige. Målet för normeringsarbetet i Sverige och i Svenskfinland torde vara detsamma, men som vi sett i denna studie ställer finlandssvenskan speciella krav; detta gäller även påverkan från engelskan i och med att en (stor) del av de engelska importorden och -uttrycken får fotfäste i finlandssvenskan via finskan.

Noter

- 1 Ett varmt tack till Charlotta af Hällström, Christer Laurén, Mikael Reuter och Marika Tandefelt samt Helge Sandøy som alla läst artikeln i manuskript och gett oss värdefulla kommentarer och förslag till ändringar. Vi vill också rikta ett stort tack till alla dem som deltog i språknormeringsenkäten.
- 2 Man skall dock komma ihåg att ålänningarna själva inte alltid identifierar sig med Svenskfinland; jfr t.ex. Höckerstedt (2000: 224).
- 3 Vid samma tidpunkt var 103 682 utlänningar varaktigt bosatta i Finland, vilka utgjorde ca 2 % av hela befolkningen. Nästan en fjärdedel av dessa kom från Ryssland, ca 12 % från Estland och ca 17 % från EU-länder.
- 4 De svenskspråkiga orterna är Närpes, Korsnäs och Larsmo.
- 5 För en redogörelse för konflikterna kring utvecklingen av det finländska skolsystemet, se McRae 1997: 284ff.
- 6 I den finlandssvenska bokkatalogen finns för år 2002 310 titlar presenterade. (<http://www.bokkatalogen.net/>)
- 7 Med *korpusplanering* avses användningen av vissa specifika ord eller uttryck, ordböjning o. dyl. och med *statusplanering* avses frågor om finlandssvenskans status som ett språk i sig.
- 8 En översikt av hur kontakten mellan de fyra språken ryska, tyska, finska och svenska kunde se ut i Finland ges i Tandefelt (2002) om språksituationen i Viborg.
- 9 Kvantitetsregeln i svenska säger att endera vokalen eller konsonanten i en betonad stavelse är lång. I finlandssvenskan uttalas dock betonad stavelse ofta med såväl kort vokal som kort konsonant, t.ex. *bara* [bara] och *senap* [senap] (jfr [ba:ra], [se:nap]).
- 10 Denna diskussion är aktuell även i dag (2004), när den finska regeringen har beslutat slopa det andra inhemska språket som ett obligatoriskt ämne i studentskrivningarna.
- 11 Många av informanterna använder begreppen *rikssvenskar* och *rikssvenska* för det vi i artikeln benämner *sverigesvenskar* och *sverigesvenska*.

Referenser

- Ahlbäck, Olav. 1956. *Svenskan i Finland*. (Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård, nr 15.) Stockholm: Norstedts.
- Anon. 1922. Svenska språkets förfall. *Västra Nyland* 11/5 1922.
- Befolkningsregistercentralen. 2003. *Fickfakta 2003*. Helsingfors: Befolkningsregistercentralen.
- Bergroth, Hugo. 1917 & 1928. *Finlandssvenska.Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*. [1:a upplagan 1917; 2:a upplagan 1928; faksimiltryck 1992.] Helsingfors: Schildts.
- Ekholm, Hugo J. 1925. Strödda tungomålstankar. I: *Nya Argus* 1/1925, s. 5–7.
- Finnäs, Fjalar. Finlandssvenskarna inför 2000-talet – en statistisk översikt. *Finlandssvensk rapport nr 40*. Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Gellerstam, Martin. 2003. Anpassningen av lånord i Svenska Akademiens ordlista. I: Helge Sandøy (red.), *Med 'bil' i Norden i 100 år*, s. 64–72. Oslo: Novus.
- Grünbaum, Catharina. 1992. Mediespråket – överspråkligt eller regionalt? I: Sven-Erik Hansén & Christer Laurén (red.), *Finlandssvenskans framtid*, s. 65–72. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Grönroos, Marika. 1973. Vår språkvård ett dilemma. *Hufvudstadsbladet* 9/5 1973.

- Grönroos, Marika. 1974. Språknorm i massmedier. *Vasabladet* 23/11 1974.
- Grönqvist, Henrik. 1992. Svensk språkvård i Finland 50 år – en kort historik. I: *Språkbruk* 4/1992, s. 3–6.
- Hansén, Sven-Erik & Christer Laurén. 1992. Introduktion: Från språklig trapetskonst till språklig miljövård. I: Sven-Erik Hansén & Christer Laurén, (red.), *Finlandssvenskans framtid*, s. 7–12. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Hansén, Sven-Erik & Christer Laurén (red.). 1992. *Finlandssvenskans framtid*. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Herberts, Kjell (projektledare). 2003. *Barometern, Opinioner och trender i Svenskfinland, nov.–dec. 2002*. (Rapport från opinionsundersökning utförd vid institutet för finlandssvensk samhällsforskning, Åbo Akademi.)
http://www.vasa.abo.fi/barometern/, hämtad 29.9.2003.
- Hornborg, Eirik. 1952. Språkliga bekymmer. *Hufvudstadsbladet* 12/10 1952.
- af Hällström, Charlotta. 2002. Normeringen i Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 9, s. 51–62. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter. 2000a. *Finlandssvensk ordbok*. Esbo: Schildts.
- af Hällström, Charlotta & Mikael Reuter. 2000b. Svar till Kristina Nikula I: *LexicoNordica* 7, s. 262–264. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Höckerstedt, Leif. 2000. *Fuskfnnar eller östsvenskar? En debattbok om finlandssvenskhet*. Helsingfors: Söderströms.
- Ivars Ann-Marie. (Under utg.) Swedish in Finland in the 19th century. I: Oskar Bandle m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Vol. 2. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Josephson, Olle. 2002. Språknämndernas roll, framtid och uppgifter. En självvranskande språkvårdarenkät. I: *Språk i Norden 2002*, s. 7–22.
- Krogell, Pi. 2004. *Svensk- och tvåspråkiga kommuner* [www]. Hämtat från Finlands kommunförbunds webbplats, <http://www.kommunerna.net>. Publicerat 8.1.2004. Hämtat 28.1.2004.
- Landén, Charlotta. 2003. Språkörat språkvårdar finlandssvenska dagstidningar. I: *Språkbruk* 3/2003, s. 26–28.
- Laurén, Christer. 1985. *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal*. Helsingfors: Schildts.
- Laurén, Christer. 1992. Språkvården och traditionerna. I: Sven-Erik Hansén & Christer Laurén (red.), *Finlandssvenskans framtid*, s. 13–20. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.
- Leinonen, Therese & Tandefelt Marika. 2000. *Svenskan i Finland – ett språk i kläm? Unga finlandssvenskars modersmål*. Helsingfors: Svenska handelshögskolan.
- Lindström, Karl. 1885. Studier på svensk språkbotten i Finland I-II. I: *Finsk Tidsskrift* 1885: II, s. 264–273 och s. 452–462.
- Mattfolk, Leila. (Under utg.) Finlandssvenska attityder till modern språkpåverkan. I: Lars S. Vikør & Tore Kristiansen (red.), *Nordiske språkhaldningar 1. Ei mei-*

- ningsmåling*. Oslo: Novus.
- McRae, Kenneth D. 1997. *Conflict and compromise in multilingual societies: Finland*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- Melin-Köpilä, Christina. 1996. *Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter*. Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41. Uppsala.
- Mickwitz, Åsa. (Under utg.) ”Juice eller saft – samma smak?” Synonymitet och semantisk överlappning. I: *Svenskan i Finland* 8. Tammerfors universitet.
- Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för att främja svenska språket*. 2002. Statens offentliga utredningar 2002:27. Stockholm: Fritzes.
- Nikula, Kristina. 1988. Finlandssvenska – vad är det? I: Per Linell m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning* 16, volym 2, s. 370–385. Universitetet i Linköping.
- Nikula, Kristina. 2000. Finlandssvensk ordbok. I: *LexicoNordica* 7, s. 247–261. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Nikula, Kristina. 2002a. Är valet av norm för finlandssvenskan legitimt? I: Siv Björklund, Merja Koskela & Marianne Nordman (red.): *Språk som formar vär(l)den. Festskrift till Christer Laurén på 60-årsdagen*, s. 199–208. (Tutkimuksia 241. Språkvetenskap 40.) Vasa: Vasa universitet.
- Nikula, Kristina. 2002b. Användaren, normen och ordboken. I: *LexicoNordica* 9, s. 31–49. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.
- Orrman, Eljas. 2002. Kontinuitet eller diskontinuitet – konkurrerande teorier om den svenska bosätningens ålder i Finland. I: Ann-Marie Ivars & Lena Huldén (red.), *När kom svenskarna till Finland?*, s. 51–61. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Reuter, Mikael. 1973. Du sköna språk vårt bästa arv. *Hufvudstadsbladet* 27/4 1973.
- Reuter, Mikael. 1974a. Hur härligt sången klingar ... Något om de finlandssvenska språken. I: Gösta Ågren (red.), *Hurrarna*, s. 30–43. Vasa: Författarnas andelslag.
- Reuter, Mikael. 1974b. Vill vi ha en språknorm? *Studentbladet* 13/12 1974.
- Reuter, Mikael. 1992. *Reuters rutor. Svar på frågor om ord, ordanvändning och betydelse*. Esbo: Schildts.
- Reuter, Mikael. 1996. *Reuters rutor 2. Svar på frågor om svenska i allmänhet och finlandssvenska i synnerhet*. Esbo: Schildts.
- Reuter, Mikael. 2002. Ett handlingsprogram för svenskan i Finland. I: *Språkbruk* 1/2002, s. 3–4.
- Reuter, Mikael. 2003. *Översättning och språkriktighet*. [Version 2003] Helsingfors: Svensk Språktjänst AB.
- Reuter, Mikael. (Under utg.) Swedish in Finland in the 20th century. I: Oskar Bandle m.fl. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Vol. 2. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Saari, Mirja. 1992. Det kulturbundna språket. I: Sven-Erik Hansén & Christer Laurén (red.), *Finlandssvenskans framtid*, s. 27–37. Vasa: Svensk-Österbottniska Samfundet.

- Saari, Mirja. 1995. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. I: Ann-Marie Ivars & Peter Slotte (red.), *Folkmålsstudier* 36 (Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi), s. 75–108. Helsingfors.
- Selback, Bente. (Under utg.) *Omfanget av moderne importord i språka i Norden*. Oslo: Novus.
- Solstrand-Pipping, Helena. 1989. Om finlandismerna i Fänriks Ståls sägner. I: *Folkmålsstudier* 32 (Meddelanden från föreningen för nordisk filologi), s. 9–95. Åbo.
- Språkrensningen populär. 1975. *Hufvudstadsbladet* 23/3 1975.
- Tandefelt, Marika (red). 2002. *Viborgs fyra språk under sju sekel*. Esbo: Schildts.
- Tandefelt, Marika. 2003a. *Tänk om... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland*. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Tandefelt, Marika. 2003b. Språkvårdens marknad. I: *Språkbruk* 3/2003, s. 17–21.
- Thors, Carl-Erik. 1974. Språkvård och språklig frihet. *Vasabladet* 30/11 1974.
- Torvalds, Ole. 1974a. Om språkets förfall som samhällsspegel. *Åbo Underrättelser* 2/8 1974.
- Torvalds, Ole. 1974b. Engelska sjukan och det andra inhemska. *Åbo Underrättelser* 24/10 1974.
- Törnudd, Klaus. 1978. *Svenska språkets ställning i Finland*. [3e upplagan.] Helsingfors: Schildts.
- W. 1921. Språklig lyttethet. *Hufvudstadsbladet* 4/3 1921.
- Östman, Jan-Ola & Leila Mattfolk & Åsa Mickwitz. (Under utg.) Moderna importord i språken i Norden: Om språknormering i Svenskfinland. I: *Svenskan i Finland* 8. Tammerfors universitet.

Normering av främmande ord i finskan

Pirjo Hiidenmaa & Pirkko Nuolijärvi
Helsingfors

1. Inledning

Språk kan påverka varandra på olika sätt, och denna påverkan kan gälla vilken nivå som helst i ett språk. De vanligaste influenserna består av enskilda lånord, men också av översättningslån och lån av språkbilder, enskilda satsstrukturer, fraser eller idiom.

Påverkan av främmande språk kan också ses på en diskursiv nivå eller utgöra praxis i texter. Detta tar sig uttryck som textuella konventioner snarare än som enskilda strukturer. Exempelvis har den narrativa framställningen i ord eller bild på finskt håll utvecklats under inflytande av europeisk eller amerikansk litteratur. På samma sätt följer praxis inom vetenskapliga texter ofta modeller som är gemensamma också för flera andra språk. På många områden, bland annat i fråga om kläder, mode, matkultur och vetenskaplig verksamhet, kommer impulserna från främmande kulturer. Dessa influenser skapar en efterfrågan på lån av både enskilda ord och textuella framställningssätt.

Denna artikel handlar om hur främmande impulser, framför allt lånord, har diskuterats på finskt håll under olika tider. Av särskilt intresse är tiden för den planerade utvecklingen av språket från slutet av 1800-talet fram till vår egen tid. När man började vårda språket, fokuserade man på att utveckla skriftspråket, och då i första hand finskans ordförråd. Här bör dock även nämnas att behandlingen av vissa strukturer enligt svensk modell, såsom användningen av postpositioner och prepositioner i stället för kasus, fick en central ställning i många språkvårdande artiklar och handböcker i början av 1900-talet. Man hittar exempel på dessa strukturer i översatta texter (t.ex. *huoneisto parvekkeella* 'lägenhet med en balkong', *kahvi pullalla* 'kaffe med en bulle'). En betydande del av undervisningen i det skrivna språket i de finska skolorna på 1900-talet har gått ut på att bekämpa svenskinfluerade uttryck, s.k. svecismer. Samma tema har även behandlats i stora delar av handböckerna i språkvård under samma tid (se t.ex. handböcker av Saarimaa, av vilka det finns upplagor från åren 1947–1971). Denna artikel tar inte upp dessa anvisningar eller bakgrunden till dem, inte heller bruket av svecismerna i tal och skrift eller lånen av uttryck i sig. Denna artikel handlar i stället om hur forskarna och de som önskat utveckla språket har diskuterat främmande ord i finskan från slutet av 1800-talet fram till vår tid.

2. *Finska språkets ställning och dess relation till andra språk i 1800-talets och det tidiga 1900-talets Finland*

Även om man inte onyanserat eller alltför rätlinjigt bör betrakta relationen mellan förhållandena i samhället och det språk som talas där bör man beakta att språket inte är ett system utan kontakt med omvärlden som förändras enbart på sina egna villkor; det finns många yttre faktorer som inverkar på dess utveckling. Världen utanför är som mest närvarande när språket utvecklas och bearbetas medvetet, vilket var fallet när nationalismen började spira i Finland på 1800-talet. Det finska språket lyftes upp till ett språk bland andra språk, dvs. till ett användbart språk på alla samhällsområden, också inom vetenskapen. Många 1800-talsdrag inom den finska språkgemenskapen är alltjämt i början av 2000-talet föremål för livaktig forskning. Men även om flera intressanta detaljer ännu inte har klarlagts, är de allmänna drag som utvecklades på 1800-talet i det stora hela välkända. Detta gäller också huvuddragen i utvecklingen av ordförrådet (se t.ex. Häkkinen 1994: 407–433).

För att man skall kunna förstå det finska språkets normeringshistoria, liksom även normeringen av lånorden, måste man ta hänsyn till Finlands historia och dess inverkan på diskussionen om finskans ställning och karaktär.

Som bekant utgjorde Finland fram till 1809 den östra rikshalvan av det svenska riket. På finska utkom på den tiden huvudsakligen endast andlig litteratur, som till största delen bestod av översatta texter, samt lagtexter. Svenskan var det språk som användes av de bildade klasserna i Finland, och inom vetenskaperna användes därtill latin. Den finskspråkiga allmogen lånade in ord från svenska dialekter i sitt talspråk på samma sätt som man tidigare hade lånat ord ur baltiska, germanska och slaviska språk. Det fanns ingen normering av finskan eftersom de bildade klasserna vare sig skrev eller talade finska. Det offentliga Finland hade följaktligen inte något behov av att normera det finska språket.

Finland införlivades 1809 med det ryska riket och blev en autonom del av det, ett storfurstendöme. Svenskan bibehöll sin ställning som de bildade klassernas språk, även om ämbetsmannakåren under tsartiden i viss utsträckning använde sig av ryska. När den politiska situationen skärptes i slutet av 1800-talet förekom en del förryskningssträvanden, men trots detta intog ryskan aldrig någon central ställning. Det offentliga språkbruket i Finland var alltjämt i första hand svenskt, men så småningom i allt högre grad finskt.

Förändringen av finska språkets ställning på 1800-talet knöt an till det nationella uppvaknandet som å ena sidan hade starka band till allmäneuropeiska strömningar och å andra sidan till Finlands politiska ställning som en del av Ryssland. Då märkte man de facto att finskan inte utan vidare motsvarade de krav som samhällets olika sektorer ställde på språket. Man satte därför i gång med ett mycket energiskt och konkret arbete för att berika finskan; från och med 1870-talet framför allt för att utveckla terminologin i olika branscher. (Ikola 1989.) Utan överdrift kan man säga att finskan under några årtionden på 1800-talet formades till ett mångsidigt användbart språk. Detta arbete baserade sig förstas på det andliga och det juridiska språket;

utvecklingsarbetet startade sålunda inte helt från noll. En motsvarande övergång av ett språk från allmogens vardagsspråk till samhällsdugligt nationalspråk inom några årtionden finns knappast på något annat håll i världen, så snabbt blev språket mångsidigt och erövrade positioner såväl inom vetenskaperna som på andra håll i samhället.

Finska språkets allsidighet ökade både genom att man kompletterade ordförrådet och genom att språkbrukarna gjorde sitt val; många svenskspråkiga bytte modersmål och började använda finska i alla sammanhang, likaså de som studerat på svenska. Det språkbyte som icke-finskspråkiga högreståndsfennomaner genomförde på 1850- och 1860-talen är historiskt och internationellt sett en sällsynt företeelse (Lassila 2003: 47–51). Under denna process pågick en livlig diskussion om i vilken utsträckning det finska ordförrådet byggde på avledningar eller sammansättningar, och i vilken mån man i finskan skulle ta in ett anpassat inlånat ordförråd.

Att stärka det finska språkets roll var ett nationellt projekt i vilket stora delar av den unga intelligentian deltog. Att bredda utbildningen så att den nådde nya grupper hörde till de främsta sätten att höja finskans status och att kämpa för finskheten. Denna strävan hängde samman med behovet av finskspråkiga tjänstemän. Redan på 1840-talet hade man börjat diskutera grundandet av ett folkskolväsen. Det första finska lärarseminariet inrättades i Jyväskylä 1863, och en folkskolförordning gavs 1866. Även om lagen om allmän läroplikt trädde i kraft så pass sent som 1921, hade en stor del av finländarna gått i skola på finska eller svenska redan under 1800-talet.

Som språk i akademiska avhandlingar började finskan användas på 1830-talet. På 1800-talet var dock universitetets språk inom administration och undervisning i allmänhet fortfarande svenska. Från och med 1894 skulle universitetslärarna ge prov på sin förmåga att använda finska i tal och skrift. (Häkkinen 1994: 57–73.)

Många betydande finländska samhällsliga opinionsbildare på 1800-talet skrev och arbetade medvetet för att förbättra finska språkets ställning. Här bör nämnas statsmannen och Hegelexperten J. V. Snellman som verkade på olika områden, samt Elias Lönnrot, ordboks författare och professor i finska, som också var den som sammanställde nationaleposet *Kalevala*. Deras verksamhet avspeglar hur de dåtida strömningarna överfördes på praktiskt arbete.

I ett avseende är Snellman en typisk 1800-tals samhällsaktivist. Han krävde att finskan skulle få status av officiellt språk och invercade på ett avgörande sätt till att detta lyckades. Samtidigt publicerade han själv sina verk på latin, svenska och tyska. Detta berodde bland annat på att utbildningen på den tiden var svensk och att det till exempel inte fanns ett gångbart filosofiskt ordförråd på finska. (Oittinen 2001.) Snellman motiverade sina krav med en rättviseprincip, enligt vilken majoriteten av folket måste få framföra sina ärenden inför domstol och i ämbetsverk på sitt modersmål finska. Att ivra för det finska språket var dock mycket mer än enbart en fråga om språkpolitisk och språklig jämlikhet; om folkets eget språk inte användes i officiella och litterära sammanhang skulle en ändring av ämbetsspråket till ryska inte möta motstånd. Det fanns därför behov av en högkultur på folkets eget språk, en *nationallitteratur*, till vilken Snellman räknade vetenskaplig litteratur samt fack- och

skönlitteratur. Snellman ansåg att språkets livskraft var en förutsättning för folkets fortbestånd och uppkomsten av en nation. (Eskelinen 2001.)

I enlighet med Herder menade Elias Lönnrot att naturliga och kulturella förhållanden också inverkar på differentieringen av olika språk och kulturer. Kulturer och språk som till sin bildningsnivå är utvecklade kan berika andra språk och kulturer. Stora och mer utvecklade nationer strävar däremot efter att etablera ett språkligt övertag samt förstöra de outvecklade språkens och kulturernas vitalitet och utvecklingsförmåga. Lönnrot ansåg därför att begreppen inom ett skriftspråk måste finna sådana uttryck som återspeglar språkets karaktär, annars skulle det tränga in sådana lån i språket som inte har en kulturell funktion. (Karkama 2001: 159–171.) Lönnrot presenterade sina språkpolitiska bildningssträvanden 1857 (Lönnrot 1858). I sitt verk behandlar han framför allt lånord och han framhåller att lånen måste anpassas till ”språkets egen karaktär”.

I ljuset av Snellmans och Lönnrots arbeten kan vi bilda oss en uppfattning om vilka teman som har blivit föremål för diskussion när man under årtiondena har avhandlat finska språkets form och ställning. Dessa teman har haft en vittgående betydelse både inom den språkpolitiska diskussionen och i studiet av språkliga detaljer, såsom lånord. Även i dag återspeglar temat *eget eller främmande* med sin starka politiska bakgrund viktiga frågeställningar i Finland och i den finskspråkiga kulturen.

Diskussionen om relationen mellan finskan och svenskan fortsatte under de första årtiondena av 1900-talet, och efter att Finland hade blivit självständigt 1917 resulterade diskussionerna år 1922 i en lag om landets två nationalspråk. Även om båda språkens ställning sålunda hade befasts, förhöll sig den finskspråkiga bildade klassen, eller i varje fall en del av den, kritiskt till svenskan på 1920- och 1930-talen. Detta kom till uttryck också i fråga om finskans utveckling. Man försökte i det närmaste programmatiskt undvika svensk influens och andra ”ofinska” uttryck (se t.ex. Saarimaa 1930). Det hördes dock också andra röster i samhället. Professorn i slaviska språk J. J. Mikkola publicerade 1928 en skrift, *Suomen kirjakielen kriisi* (ungefär ’Kris i det finska skriftspråket’). Där påtalade han bl.a. att man i arbetet med att utveckla det finska skriftspråket alltför ofta hade hänvisat till folkspråket och i onödan börjat ersätta exempelvis internationella främmande ord med egenartade ord. Mikkolas artikel gav upphov till livliga diskussioner kring detta i slutet av 1920-talet. (Pulkkinen 1972: 62.)

Andra världskriget förpassade språkstriderna i skymundan, och efter fredsslutet var det viktigt att stärka såväl den finskspråkiga som den svenskspråkiga befolkningens självkänsla och kultur. Då organiserades språkvården och språkfrågorna fick mer allsidig och systematisk aktualitet än tidigare.

3. Från språkdebatt till organiserad språkvård

Främmande drag i finskan har tagits upp till diskussion under språkets hela litterära tradition. Till exempel har Martti Rapola (1963) visat att kyrkoherden Henrik Hoff-

man på 1600-talet rättade och kommenterade Mikael Agricolas finska bibelöversättning, framför allt genom att gallra ut främmande drag. Historikerna Tarkiainen & Tarkiainen (1985) har visat att en "språkstrid" uppstod omedelbart efter att de första finskspråkiga skrifterna utgavs; Agricolas språk kritiserades bl.a. för att vara influerat av främmande ord.

År 1831, efter att nationaleposet *Kalevala* hade utkommit, grundades sällskapet *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*¹ för att främja finskspråkig litteratur. Till sällskapets uppgifter hörde att samla in finsk folkdiktning, utge litteratur och utveckla det finska språket. För att odla det finska språket grundades i Helsingfors år 1876 även ett annat sällskap, *Kotikielen Seura*². Föreningarna hade samma mål: att vårda och utveckla finskan. I deras verksamhet bildade språkvetenskapen och språkbruket en samverkande enhet i syfte att utveckla det finska skriftspråket. I det nationalistiskt sinnade Finland var diskussionen i språkfrågor bred och mångskiftande, något som lämnade rum för ett flertal aktörer. Bägge sällskapen verkar alltjämt. I början verkade studenter, forskare och professorer i finska språket i Kotikielen Seura, och vid sidan av själva forskningen deltog många i diskussionen om språkvården. I slutet av 1900-talet utvecklades språkvården till en självständig sektor, och endast ett fåtal forskare i finska deltog längre i de diskussioner som fördes inom den.

Kotikielen Seura började år 1897 utge en tidskrift med namnet *Virittäjä*³. Den var i första hand en forskningspublikation, men nästan sedan utgivningsåret uppmärksammade den också styrningen av språket. Tidskriften hade en särskild spalt där man under nästan tre årtionden kritiserade språket i översättningar och i nyutkommen litteratur. Typiska bedömningskriterier var graden av finskhet och inflytandet från främmande språk. Ordförrådet och i synnerhet de främmande ordens ställning i finskan utgjorde en central fråga (se Paunonen 1976).

Den språkliga diskussion som fördes av forskare började anta allt mer systematiska verksamhetsformer. För att utveckla skriftspråket grundades år 1928 ett språkutskott inom *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*. Utskottet ersattes år 1945 av en språknämnd och en språkbyrå vid *Finlands Akademi*; i och med detta hade det grundats ett statligt organ för språkfrågor. År 1976 överfördes språknämnden och *Kielitoimisto* (den finska språkbyrån) till *Forskningscentralen för de inhemska språken* som lyder under undervisningsministeriet. Språknämndens verksamhet och sammansättning är i dag lagstadgad. Den finska språkbyrån *Kielitoimisto* ger ut tidningen *Kielikello*, som i dag är forum för språkvården. Däremot har tidskriften *Virittäjä*, som fortfarande ges ut av Kotikielen Seura, å sin sida koncentrerat sig på språkforskning; spalten om språkvård lades ner i början av 1990-talet.

Dessa organ har stått och står för den s.k. officiella språkvården. Utöver dem har nämndmedlemmar, flera professorer i finska samt enskilda forskare vid sidan av andra intresserade tagit ställning till finska språket. "Språkvårdens ställningstaganden" är dock inte någon entydig reserv av rekommendationer av en enda organisation. Under årens lopp har utspel i allmänt förekommande handböcker i språk tolkats som etablerade ställningstaganden från språkvården, även om frågorna inte har behandlats och godkänts officiellt.

Förutom de egentliga organen inom språkvården har också många vetenskapliga sällskap arbetat med ordförrådet på sitt eget område. *Läkarföreningen Duodecim* och den finska biologföreningen *Vanamo* kan nämnas i detta sammanhang. Läkarföreningen Duodecim grundades 1881 för att i första hand utveckla finskans medicinska språk. Sällskapet utger verket *Lääketieteen termit* ('medicinska termer'); fjärde upplagan utkom 2002. Biologerna å sin sida utger *Biologian sanakirja* ('biologisk ordbok'). För de tekniska vetenskapernas behov grundades 1974 *Centralen för teknisk terminologi (Tekniikan sanastokeskus)* med uppgiften att arbeta på tekniska termer och ordförråd på finska.

4. Lånord, främmande ord, internationella ord

Sedan årtusenden har man som en följd av kontakter med omgivande språk och kulturer lånat in ord i finskan. Gamla lån som kommit in under loppet av en lång tidsperiod har både till form och till betydelse anpassat sig så, att de i dag utgör en del av det frekventa centrala ordförrådet. De flesta lånen i den här kategorin kan man inte ens utan särskilda etymologiska studier känna igen som lånord: *sata* 'hundra', *napa* 'navel', *äiti* 'mor', *morsian* 'brud', *pappi* 'präst', *kirkko* 'kyrka'.

Språkgemenskapen har inte intagit någon bestämd ståndpunkt till detta slags lån. Man har använt orden, och de har blivit en del av det finska språket. De flesta av dem har dessutom lånats in före den skriftliga traditionen, vilket har gjort det omöjligt att medvetet styra inlåningen. En medveten styrning av språket blev möjlig först sedan man börjat undervisa i språket, framför allt i skriftspråket. Tack vare skriften blev också variationen och de språkliga valmöjligheterna uppenbara (se Joseph 1987). Likaså blev en omfattande diskussion om språket och dess särdrag möjlig i och med att skriftspråkets ställning stabiliserades, dvs. i och med att allmänheten blev läs- och skrivkundig (se även Rintala 1998).

När man på 1800-talet medvetet utvecklade finskan till ett skrift- och kulturspråk för att möta samhällets, kulturens och vetenskapens krav, behövdes en stor mängd nya ord. De aktuella behoven gällde ämnesområden inom utbildning och kultur. Det skapades därför ett ordförråd både med ord av finskt ursprung och med lån från främmande språk (se Hakulinen 2000). De medvetna lånen av ord gällde vanligen lärobegrepp av grekiskt och latinskt ursprung. Sådana lånord krävde särbehandling: de som utvecklade och använde skriftspråket behövde medvetna konventioner för ordens stavning och betydelse.

Dessa nyare lånord har brukat kallas *främmande ord* eller *ord av främmande ursprung*. De har också med en ideologisk anstrykning kallats *kulturoord*.⁴ I ordbokstitlarna har begreppen *ord av främmande ursprung* och *kulturoord* varierat. Ofta har de använts för att förklara eller definiera varandra. En klassiker från 1973 har titeln *Nykysuomen sivistyssanakirja* ('Den moderna finskans kulturoordbok') och undertiteln *Vierasperäiset sanat* ('Ord av främmande ursprung').

De främmande orden klassificeras som *allmänna lån* eller s.k. *speciallån* enligt vilket språkligt bruksområde de representerar. De allmänna lånen hör till allmänspråket

Konferenscentret "Sea and Mountain Adventures Safaritalo" i Noux nationalpark, Esbo

medan speciallån i regel representerar något speciellt kunskapsområde, fackjargong. Denna indelning går tillbaka till början av 1900-talet (Tunkelo 1907) och den har i årtionden tillämpats i olika former inom fennistiken. Förutom dessa typer av lån finns i finskan även regelrätta främmande ord eller så kallade citatlån som förekommer i den form i vilken de inlånats, såsom *de facto*, *after ski* (se t.ex. förordet i *Nyky-suomen sivistyssanakirja*).

Som allmänna lån anförs sådana ord som anpassat sig till finskan, exempelvis *appelsiini* 'apelsin', *moottori* 'motor', *sikari* 'cigarr', *pankki* 'bank' (Ikola 1978). Ord av det här slaget har etablerat sig i finskan både i fråga om uttal och om stavning, och de anpassar sig lätt till finskans böjningsmönster. De innehåller i allmänhet inte ljud eller ljudförbindelser som är främmande för finskans fonotax. Betydelsen behöver varken läras ut eller definieras. Det är likväl lätt att upptäcka det främmande ursprunget, särskilt om man känner igen motsvarande ord i andra europeiska språk. Ord i denna grupp har i motsats till ord i andra grupper inte styrts med avseende på fonetik och stavning. Orden ingår i det allmänna finska språkbruket, alltså i alla språkbrukares gemensamma ordförråd. Vissa nyare allmänna lån har dock diskuterats i handböcker i språkvård; diskussionen gäller då ordens stilvärde och huruvida de lämpar sig för sakprosa. Mera om denna diskussion i avsnitt 8.1.

Mest har diskussionen rört sig kring hur speciallånen skall anpassas till finskan (t.ex. *organisatiooni*, *organisatsioni*, *organisatio* eller såsom ordet numera skrivs: *organisaatio*). Speciallånen är vanligen s.k. internationella lån. De härstammar från nylatin och nygrekiska och strukturen uppvisar flera regelbundenheter, typiska avledningar och andra ofta förekommande delar. Speciallånen är i allmänhet lärobegrepp som hör till fackspråket inom olika studie- och forskningsområden. De som utvecklade finska språket på 1800-talet blev rätt snart eniga om behovet av speciallån, även om också förfinskningen hade sina förespråkare. Bland andra framhöll Elias Lönnrot i egenskap av professor i finska att de finska motsvarigheterna var lättare för läsarna än de främmande lånen (se Häkkinen 1994).

Det finns en rad vetenskapliga och allmänna artiklar om främmande ords ortografi, men ingen omfattande forskning om främmande ords ställning och funktion på olika språkliga nivåer (semantik, sociolingvistik osv.). Marko Pantemöller (2003) har nyligen analyserat främmande ord i finska textkorpusar; hans forskning behandlar alla slags äldre lånord, men däremot inte nya lånord i dagens perspektiv.

5. Två faser av inlåning: internationella lån 1880–1970 och anglicismer 1960–

I den finska språkutvecklingen förekommer två olika faser med hänsyn till inlåningen av främmande ord och den medvetna styrningen av språket. När utvecklingen av skriftspråket från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet var som livligast, accepterades en grupp rätt homogena ord av främmande ursprung; speciallån från nylatinet och nygrekiskan (t.ex. *homogeeninen* 'homogen' och *geologia* 'geologi').

Dessa ord förekommer med liknande form och funktion i de flesta europeiska språk och brukar därför kallas för *internationella lån* (se Thomas 1991).

Under årtionden behandlades principerna för stavningen av dessa ord i detalj. Orden och stavningsanvisningarna blev en del av språkvården och skolundervisningen. Det ansågs att dessa ord berikade finskan och knöt finskan till andra europeiska språk.

Den andra fasen i inlåningen av ord började på 1960-talet, och den förde med sig ord från engelskan och i viss mån även från andra språk (t.ex. *benchmarking, body lotion, pizza - pitsa, tapas*). Dessa ord förekommer inte nödvändigtvis på samma sätt eller har samma betydelse i andra språk. Lån av det här slaget har kommit in i finskan sedan 1950-talet. Man har inte systematiskt försökt anpassa stavningen av dessa ord till finskan, och de har inte heller ansetts berika språket. Tvärtom, både språkvårdare och särskilt s.k. amatörspråkvårdare har menat att man i stället för anglicismer borde utveckla egna ersättningsord.

5.1. *Internationalismer*

Den första fasen av lån till finskan varade från 1880-talet till 1970-talet. Då gällde den diskussion som fördes internationalismer, dvs. internationella lånord. Under den tiden befästes den finska stavningen av de internationella lånord som användes som speciallån. Det gäller alltså sådana ord som *instituutio* 'institution', *demagogia* 'demagogi', *fysiikka* 'fysik', *mikroskooppi* 'mikroskop', *matemaattinen* 'matematisk', *matematiikka* 'matematik' och *matemaatikko* 'matematiker'. Dessa ord ingick i allmänhet i de utbildades ordförråd, vanligen inom språkbruket på ett fackområde. Diskussionen om form och bruk i fråga om dessa ord upphörde när *Nykysuomen sivistysanakirja* utkom 1973. Denna ordbok anger enhetligt den finska formen av främmande ord. Förordet i ordboken är ett slags sammandrag och slutsats av all den diskussion om ordens form som experter hade fört under hela 1900-talet. Nyare handböcker hänvisar till dessa principer, som efter att ordboken kom ut inte har ifrågasatts.

Läroböcker i finska som modersmål har under hela 1900-talet – i vissa fall gäller detta alltjämt – tagit upp stavningen av främmande ord. Eleverna får i form av minnesregler lära sig vokallängd och böjning. Anvisningarna betonar dessa ords särställning i språket, liksom även betydelsen av att kunna dem. Vidare kanoniserar detta slags presentation undervisningen och diskussionen om språket i och med att reglerna och även exemplen upprepas oförändrade från bok och handbok till nästa.

Bruket av speciallån har alltid hört till fackspråken. Orden har alltid sanktionerats med att finskan skall bli mer europeisk och modern; finskan kan ansluta sig till den europeiska språktraditionen genom att språket anammar och anpassar de främmande orden. Diskussionen på 1900-talet handlade om att anpassa de främmande orden och foga dem till det finska uttrycksförrådet. Nästan varje år behandlade språkforskarnas tidskrift *Virittäjä* anpassningen av främmande ord. Styrningen av stavningen av främmande ord kom att spela en viktigare roll än utvecklingen av inhemska motsvarigheter.

5.2. Anglicismer

Engelska lånord började i viss utsträckning leta sig in i finskan redan på 1800-talet (se Pulkkinen 1984). De lån som då integrerades i språket har anpassat sig och blivit allmänna lån, dvs. ord som anpassats till finskans eget stavnings- och böjningssystem, såsom *kveekari* 'kväkare', *klubi* 'klubb', *ulsteri* 'ulster', *kroketti* 'krockett', *budjetti* 'budget'.

I 1950-talets Finland lanserade televisionen, filmbranschen och schlagermusiken framför allt underhållning och ungdomskultur på engelska (Aapola 2003). De hörde till de kontaktytor där engelska uttryck åtskilligt mycket mer än tidigare började inlånas i finskan. Inlåningen av engelska ord har tydligt hört hemma i den här typen av kommersiell kultur, i ordförrådet kring konsumtionsvaror och exempelvis ungdomsmode samt nuförtiden i ungdomstidningarnas språk.

En andra period av lån till finskan anses därför ha inletts på 1960-talet och denna pågår fortfarande. Under den här tiden har således framför allt de engelska ordens ställning i finskan i olika sammanhang varit föremål för intresset. Behandlingen av dessa moderna lån skiljer sig principiellt och ideologiskt från sättet att betrakta speciallån i början av 1900-talet.

De nya engelska lånorden har nämligen i den ideologiska diskussionen bemötts annorlunda och fått en diametralt motsatt hantering jämfört med inlåningen av 1900-talsorden av latinskt ursprung. De främmande influenserna har inte setts som representanter för en internationalisering utan som en fara som underminerar finska språket. Temat har upprepade gånger ventilerats på tidningarnas insändarsidor (se brev från läsarna i *Kielikello*, t.ex. Hölttä 1998). De inlånade orden har inte ansetts utgöra en förenande länk mellan finskan och en mer internationell språkgemenskap på engelska. Sedan 1960-talet har den språkliga diskussionen, i viss mån bland s.k. språkvårdare men i synnerhet hos den breda allmänheten, lett fram till en typ av resonemang där man försöker visa att de nya lånorden är komiska eller att författarna vill briljera: "nou pisnes laik soupisnes". Också i språkbeskrivande sammanhang har bruket av anglicismer karaktäriserats tendentiöst: "det engelska inflytandet är rentav aggressivt", och bruket av angloamerikanska uttryck anses höra hemma i "ett ytligt brus" (Pulkkinen 1984).

De engelska lånorden förkommer i finskan oftast som s.k. citatlån och då tillämpas engelsk ortografi – såvida det finns enhetliga ortografiska regler (t.ex. *stringit* 'stringtrosor', *hands free*, *take away* och *college-pusero* 'collegetröja'). Det har inte funnits någon strävan att anpassa uttrycken till finskans uttal och stavning såsom man tidigare gjorde med begreppen av latinskt ursprung, och språknämnden har aldrig under de gångna årtiondena utvecklat något ortografiskt tillämpningsprogram för dem. Enskilda uttryck har i sitt eget sammanhang kunnat anpassa sig (*tiiseri* 'teaser', *triggeri* 'trigger', *stylisti* - *stailisti* 'stylist', *brändi* 'brand'), men ofta har alternativet även varit citatlån eller en särskilt lanserad motsvarighet.

Allt eftersom de engelska lånorden har blivit allmännare, diskuterar språkvårdarna och forskarna inte längre i samma utsträckning som i början av 1900-talet

anpassningen av det inlånade ordförrådet eller över huvud taget attityden till det främmande ordförrådet. Det har inte skapats några enhetliga principer för anpassning eller behandling av engelska lån; inte ens frågan om huruvida sådana principer behövs har särskilt ofta tagits upp. När det har gällt textarter inom reklam eller underhållning, har man förhållit sig till lånen som till dagsländor: de är kortlivade och förblir enstaka fall.

Utöver kommersiella och ungdomskulturella lån har det kommit in rikligt med lån i de s.k. fackspråken, t.ex. på olika områden inom medicin och teknik. Då har det gällt att leta fram motsvarigheter, dvs. att utveckla särskilda finska uttryck. Arbetet med att skapa finska motsvarigheter till främmande termer syns särskilt tydligt i det finska terminologiarbetets historia (Kalliokuusi & Seppälä 1999).

Att skapa finska motsvarigheter har varit det vanligaste sättet att hantera lånord i fackmässiga sammanhang. Här nedan följer exempel från ganska nytt område. Inom IT-branschen ordnades i slutet av 1990-talet ett rätt stort arbetsgille där man utvecklade ett finskt ordförråd för informationstekniken. På Centralen för teknisk terminologis webbsidor (www.tsk.fi) presenteras den terminologi som arbetsgrupperna tagit fram. Denna terminologi (ca 540 poster) utgörs till ca 1 procent av citatord (*flashmuisti* 'flashminne', *online*, *offline*), till närmare 3 procent av anpassade ord (*lokalisointi* 'lokalisering', *mobiili* 'mobil', *netiketti* 'nätvett', *pikseli* 'pixel', *protokolla* 'protokoll'), till mer än 3 procent av akronymer bildade på engelska ord (*IP*, *GPRS*, *MP3*) och till över 90 procent av finska ersättningsord, mestadels sammansatta ord eller avledningar (*käyttötuki* 'användarhjälp' ~ 'användarstöd' (eng. *help desk*); *selain* 'webbläsare' från *selata* 'bläddra' (eng. *browser*)). För nästan 6 procent av posterna anges det främmande ordet i anpassad form eller som citatord men med en hänvisning till ett finskt ersättningsord (t.ex. *tägi se tunniste* 'tagg'; *banneri se mainospalkki* 'banner' ~ 'annonsruta'; *appletti se sovelma* 'appletprogram' ~ 'miniprogram'). Sättet att ange orden visar att båda uttrycken brukas i sammanhanget men att det finska alternativet är att föredra och att det är mer termanpassat. På så sätt har det uppstått ett stilvärde mellan det främmande och det finska ordet: det främmande är fackjargong, det egna är ett allmänt ord.

6. Etableringen av ordförrådet

6.1. Ordböcker som förstärkare av internationalismen

Det är i första hand ordböcker som har normerat stavningen av internationella uttryck. Ordböckerna hade ursprungligen en tudelad uppgift: att befästa ordens stavning och att erbjuda ordekvivalenter på finska. En etablerad stavning främjades av ordlistor över främmande ord som inte gav några finska motsvarigheter utan endast styrde stavning och kanske uttal.

Den första egentliga ordboken över främmande ord utkom 1883–90 (Meurman). Efter det har främmande ord tagits upp i mer än 20 ordböcker, ordlistor,

encyklopedier eller andra uppslagsverk. Flera ordböcker har blivit klassiker och har utgetts i ett flertal uppdaterade och utvidgade upplagor. *Jokamiehen sivistystyösanakirja* (ung. 'Lekmans ordbok över främmande ord') som utkom 1933 utgavs i 11 upplagor under 40 år, därefter ändrades namnet på verket som sedan utkom i ytterligare fem upplagor. Det har med andra ord funnits en beställning på hanteringen av främmande ord. Å andra sidan har denna efterfrågan skapats och befästs av ordböckerna.

I dag presenteras en stor del av de främmande orden i typiska allmänspråkliga ordböcker, t.ex. i *Suomen kielen perussanakirja* ('Basordbok över finska språket'). Det utges dock fortsättningsvis s.k. ordböcker över främmande ord, och det centrala ordförrådet i dem består av fackord på olika kunskapsområden. Men därtill förekommer också en rätt stor mängd vardagsord, bl.a. benämningar på klädesplagg (*push up, stay up*); de är visserligen ord av främmande ursprung men inte internationella ord i traditionell bemärkelse.

Lån av enbart engelskt ursprung presenteras i en ordbok, *Lokarista sponsoriin. Englantilaisia lainoja suomen kielessä*⁵ (Pulkkinen 1984). Där ges engelska citatlån, modifierade former av dem och översättningslån som huvudsakligen har förekommit i finska medier, närmast i tidningspressen. Enligt förordet är verket en inventering av anglicismerna i finskan. För flera av uppslagsorden ges dock beteckningen *par.* ('hellre'), vilket hänvisar till en gångbar finsk motsvarighet. Ytterligare rekommenderas rent allmänt i förordet att flera uttryck med fördel "beroende på sammanhanget kunde ersättas med mer finskljudande, i många avseenden mer ändamålsenliga uttryck". Författaren påpekar ytterligare att han med sitt verk inte rekommenderar bruket av anglicismer ens i de fall då det inte finns någon motsvarighet.

6.2. Tävlingar i att skapa ersättningsord för anglicismer

Finska ersättningsord för nyare lånord har skapats bland annat genom ytterst populära ordbildningstävlingar. Den första tävlingen av detta slag ordnades på 1920-talet då man ville finna en motsvarighet till ordet *reklam* eller dess förfinskade form *reklaami*. Resultatet av tävlingen blev ordet *mainos* som sedan har etablerat sig i språket. Tävlingarna har ordnats av Kielitoimisto, olika tidskrifter och vetenskapliga samfund (t.ex. Läkarföreningen Duodecim och en förening för databehandling). Den senaste tävlingen ägde rum 2002 då *Äidinkielen opettajain liitto* (de finska modersmållärares förbund), Forskningscentralen för de inhemska språken och Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ville få fram motsvarigheter till bl.a. *hands free, legging* och *cheer leader*. Ord tävlingarnas syfte har närmast varit att fästa folks – speciellt elevers – uppmärksamhet vid språket och väcka entusiasm för språkliga observationer. Responsen på tävlingarna har varit avsevärd, vilket visar finnarnas intresse för sitt språk. Vissa tävlingsförslag fortlever än.

Principerna för tävlingar i att bilda ord framgår t.ex. av en tävling som ordnades på 1970-talet. Då höll ordboken över främmande ord på att slutföras, och de inblandade parterna *Virittäjä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura och Kielitoimisto utlyste

en tävling. I följebrevet till tävlingen presenterades försöken att hitta finska motsvarigheter på följande sätt:

”När man söker motsvarigheter är avsikten givetvis inte att okritiskt bannlysa de främmande orden: valet mellan ett finskt och ett främmande ord avgörs i sista hand av språkbrukaren själv. I flera etablerade sammanhang är det onödigt att välja – det behövs inte när ett främmande ord till formen och uttalet (till exempel *kampus*, *kapseli*, *kemikaali*, *teoria*) helt saknar en konkurrenskraftig finsk motsvarighet. Inte heller behöver man välja när det gäller facktermer även om ordet har en besvärlig form (*differentiaali*, *formaldehydi*, *pluskvamperfekti*). Det är läsarens privilegium att själv avgöra i vilket sammanhang han önskar använda *filmi*, *ideaalinen* och *kampanja* och när han sedan väljer *elokuva*, *ihanteellinen* och *rynnäkkö*.” (Virittäjä 1971: 115.)

Också om tävlingsarrangörerna vill framhäva läsarens frihet, de olika krav som ställs i olika sammanhang och språkets etablerade funktioner framgår uppskattningen av de finska motsvarigheterna klart. Man vill ge ”klara inhemska alternativ för speciellt tungrodda svårsmälta speciallån - -”. Listan anses vidare än en gång antyda att man på ett smidigt sätt kunde byta ut de klumpiga *rationalisoiminen* ’rationalisering’ och *standardoiminen* ’standardisering’ mot *järkeistys* (< *järki* ’förnuft’) och *vakiointi* (< *vakio* ’konstant’, ’fast’).

Vid sidan av tävlingar i att bilda ord har *Institutionen för finska språket vid Helsingfors universitet* kommit med ett klart ideologiskt ställningstagande. Sedan 1999 har institutionen delat ut pris för finskt språkbruk: en språkgroda ges som klander av språkbruket och en språkpärla som beröm. Språkgrodan för 2002 tilldelades de branscher där språkbruket gynnar engelska yrkes- och tjänstebeteckningar: *product manager*, *key customer*, *account manager*.

7. Främmande ord och rättstavning: *internationella ord anpassas, anglicismer ersätts*

7.1. Anpassningsprinciperna för internationella ord: *från originalspråket till byggstenar i finskan*

Språkutskottet inom Suomalaisen Kirjallisuuden Seura behandlade ett flertal frågor i anslutning till språkbruk och stavning. I slutet av 1880-talet presenterade utskottet sina principer för anpassningen av främmande ord. Målet var uttalsenlighet: ”ortografen skulle vara fonetisk”, lydde principen redan tidigt (Tunkelo 1907: 53). Främmande ord skulle anpassas till finskan så att deras stavning motsvarade originalspråkets uttal. Sålunda skulle en lång vokal markeras med dubbelskrivning, en lång konsonant likaså. Denna definition av principerna inledde en etthundraårig utveckling, under vilken främmande ords ställning, bruk och stavning behandlades upprepade gånger.

När det gällde att definiera den finska ortografin användes källspråkets uttalsform således som utgångspunkt, även om denna inte alls var enkel att slå fast. Det kunde t.ex. finnas varieteter i källspråket. Orden kunde också ha kommit in i finskan på olika vägar via flera olika språk. Ett latinskt ord kunde t.ex. influeras av svenskt eller franskt uttal. Ett viktigt kriterium var då ordets ursprungliga uttal i originalspråket, ett slags idealiskt uttal. Sålunda skulle man anpassa exempelvis ordet *olympia* i denna form, även om finskt uttal på grund av språkets vokalharmoni hade stött en annan form (t.ex. *olumpia*).⁶

Samstämmigheten mellan uttal och stavning verkade i motsatt riktning: med stavningen styrde man uttalet. I detta sammanhang har ofta dubbelkonsonanten efter första stavelsen i svenskan omnämnts: man skall både skriva och uttala *insinööri* 'ingenjör', *alkoholi* 'alkohol' och *kantarelli* 'kantarell', även om man i svenskan kan höra en dubbelkonsonant på gränsen mellan första och andra stavelsen i dessa ord.

Också i fråga om böjningen av främmande ord har man försökt följa originalspråkets ordbildningsprinciper. Vid böjning av ord måste man i finskan veta vad som är ett sammansatt ord och vad som inte är det. Till exempel uppfattar de finskspråkigas språkkänsla ibland *parametri* och *hypoteesi* som sammansatta ord och använder en kasusändelse som enligt vokalharmonin rättar sig efter orden *metri* och *teesi* (*parametriä*, *hypoteesiä*). Eftersom ordet dock inte består av två sammansättningsleder lyder regeln att ordet skall böjas så att vokalharmonin rättar sig efter de bakre vokallerna i de första stavelserna (*parametria*, *hypoteesia*).

Det har varit viktigt att följa originalspråkets modeller så noga som möjligt. När det gäller latinska adjektiv som inlånats via svenskan har man därför till exempel försökt återföra deras form till den latinska modellen: avledningsändelserna *-ell* och *-är* i svenskan (t.ex. *aktuell*, *primär*) har ersatts med latinets avledningsändelser *-alis*, *-aris*, *-arius*. Således skulle man inte ta in svenskinfluerade former som *aktuelli*, *intellektuelli* och *primäärinen* utan förfinskade former från latinets: *aktuaalinen*, *intellektuaalinen*, *primaarinen* (Cannelin 1916).

Ordet *ooppera* var ursprungligen ett latinskt speciallån. Så sent som på 1920-talet försökte man återge ordet dess latinska form *opera* och bekämpa det svenskinfluerade uttalet som gett den etablerade stavningen. För dagens språkbrukare är *ooppera* likväl det vanliga.

Anvisningarna för anpassning gäller närmast vokallängden (*organisaatio* 'organisation'; *organisatorinen* 'organisatorisk'), slutvokalen och växlingen mellan dubbel och enkel konsonant (*hierarkia* 'hierarki'; *hierarkkinen* 'hierarkisk'). Det har också ansetts vara viktigt att identifiera ett ords ursprungliga morfologiska form. De latinska lånorden *media*, *data* och *fakta* går tillbaka på plurala former. De förekommer dock som singulara ord i finskan och vid behov förses de med ett pluralt kännetecken (*faktat*, *mediat*, *datat*). Ännu på 1970-talet letade man efter motsvarigheter till dem, inte så mycket på grund av den främmande formen som uppfattningen att det var olämpligt att låna in en latinsk pluralform i finskan.

Principen om respekt för originalspråkets morfologiska struktur har också tillämpats på lån av engelskt ursprung. Bakverket *muffini* har man försökt etablera i den formen,

En typisk första sida av den lokala, finskspråkiga tidningen Ykköset, som delas ut gratis till alla hushåll i 88 kommuner i västra Finland varje torsdag. Vi ser bland annat att främmande namn för finska ändelser.

även om ordet rätt allmänt används i formen *muffinssi* som baserar sig på den engelska pluralformen. Man har likväl inte kunnat tillämpa denna princip systematiskt, och den har ju också utformats under en period av internationalisering när språkbrukarna dels har förmått identifiera originalspråket, dels har haft tillräckliga kunskaper i det. Det italienska ordet *panini* har som sådant inlånats i finskan som en singularform även om det är pluralt i italienskan. På samma sätt står det främmande ordet *taleban* i pluralis i originalspråket, men det hindrar inte finskan att ytterligare böja ordet i pluralis. Att systematiskt studera lånordens ursprung har varit möjligt bara om långivaren är känd.

Främmande konsonanter och konsonantförbindelser har man inte försökt anpassa till finskan även om finskans fonetiska struktur skiljer sig väsentligt från konsonanterna i de flesta europeiska språken. Ursprungligen ingick inte tonande konsonanter i finskan; genom skriftspråket blev *d* vedertaget i böjningsformer på 1800-talet. I dagens finska förekommer *b*, *g* och *f* endast i främmande ord (*bingo*, *buffet*, *budjetti*, *graafinen*, *gorilla*, *faarao*, *fantasia*). Konsonantförbindelser i uddljud är också sällsynta för de flesta finska dialekter och det finska allmänspråket.

I början av 1800-talet diskuterade man särskilt i vilken form främmande egenamn skulle användas i finskan (Marjanen refererar diskussionen i *Virittäjä* 1944;

nyare forskning förs fram av Paikkala 2004). Elias Lönnrot föreslog att främmande namn skulle anpassas till finskans stavning, så att uttalet motsvarade stavningen. Man skulle alltså skriva *Lafonteeni* och *Didero* och inte enligt franskan *Lafontaine* och *Diderot*. Enligt E. A. Ingmans ännu mer långtgående förslag skulle de främmande bokstäverna ersättas med finska: *Aahkeni*, *Auhkanista* (*Aachen*, *Afghanistan*). Yrjö Koskinen intog däremot en nästan motsatt ståndpunkt, som sedermera har blivit förhärskande princip. Enligt Koskinen skulle personnamnen skrivas som de är utan anpassning till finskan, detsamma gällde de mest sällsynta ortnamnen. Kända och ofta förekommande namn, t.ex. namn på stater, kunde anpassas till finskan. Lika litet som gränsen mellan bekant och obekant i dag är problemfri var den det för Koskinen. Praxis i dag är att det är allt vanligare att respektera den ursprungliga stavningen, till och med så att de ursprungliga stavningssätten ersätter de förfinskade stavningarna: *Alattio* har blivit *Alta*, vid sidan av *Peking* förekommer *Beijing*. En rekommendation av FN går också i den riktningen.

Originalspråkets viktiga betydelse har också återverkat på hur man förhåller sig till s.k. nylatin eller konstruerat latin. De rätt nybildade (tagna i bruk på 1980-talet) yrkesbenämningarna *camponomi* (< lat. *campus+nomi*), *tradenomi* (< eng. *trade+nomi*), *iteronomi* (< lat. *iter+nomi*) och *restonomi* (*rest[aurang]+nomi*) har framför allt bedömts utifrån hur de passar in i latinets och grekiskans ordbildning. Eftersom det inte har gått att konstruera klara grundord och avledningar, har konstruktionerna mött motstånd och man har försökt finna andra uttryck. Den sociala beställningen på orden och behovet att t.ex. kunna jämställa en lärd grad med de traditionellt inlånade titlarna (*ekonomi* 'ekonom', *maisteri* 'magister', *insinööri* 'ingenjör', *merkonomi* 'merkonom') har inte ansetts vara ett kriterium.

7.2. Anglicismer: ersättningsord, inte anpassade lån

När det gäller anglicismer har det blivit allt svårare och onödigare att anpassa dem till finskan redan av den anledningen att finnarnas språkkunskaper har förbättrats. Nuförtiden behärskar folk engelska, och det känns inte nödvändigt, kanske inte ens möjligt att anpassa engelska lånord till finskan; en anpassning av främmande stavning har nämligen uppfattats som lantlig. Endast en liten del av de engelska lånorden har fått finsk stavning.

De engelska lånord som lättast har anpassats till finsk ortografi är de som har genererat nya avledningar i finskan: *aerobikata* 'att träna aerobic', *koutsata* 'att coacha', *liisata* 'att leasa', *hampurilainen* 'hamburgare', *lobbaus* 'lobbning'. För somliga ords del inverkar den engelska stavningen också på den finska ordformen (*brandata* 'att "branda"'). Hur orden uttalas och stavas på finska avgör sannolikt vilka anpassade ord som etablerar sig i språket. Om språkljudet *tʃ* förekommer i ett ord, är det svårt att anpassa: ordleden *chat* kvarstår också mer allmänt i avledningarna *chatata*, *chattailla* än i de anpassade *isätätä* eller *tsätätä* ('chatta'). Uppenbarligen är språkljuden och bokstäverna *ä* och *ö* svårare i anpassade former än övriga. Kunde förklaringen vara den att dessa språkljud ofta förekommer i deskriptiva ord, också i pejorativa betydelser?

Om ett främmande ord härstammar från något annat språk än engelskan är det sannolikt att det redan finns etablerade finska stavningar för det i ordböckerna. Det franska köket har bidragit med många termer och här förekommer både citatlån och anpassade former sida vid sida: *gurmee* - *gourmet*, *nugaa* - *nougat*, *bukee* - *bouquet*, *rakletti* - *raclette*. *Pitsa* och *spagetti* har troligen tjänat som föregångare här.

Anpassningen är lättare att genomföra eftersom språkbrukarnas kunskaper i franska, italienska och spanska, för att inte tala om utomeuropeiska språk, är mindre. Man har med andra ord inte vant sig vid att se dessa ord i främmande språkliga kontexter. Det är dock ingen hävdvunnen praxis att andra än de engelska orden anpassar sig till finskan. Anpassningen verkar slumpmässig; det finns inte en allmängiltig förklaring till varför stavningen *gurmee* passar i finskan men däremot inte "kaputsiino" ('cappuccino').

8. Valet mellan lån, anpassat uttryck eller ersättningsord

Den målmedvetna konsolideringen av stavningen av främmande ord i finskan skapade en tro på att inlån och anpassning av ord var till fördel för utvecklingen av språket. Men frågan löstes inte utan diskussioner, lika litet som den gör det i dag. Bruket av främmande ord kritiserades, och det ansågs att det var viktigare att skapa motsvarigheter på det egna språket. Å andra sidan uppmärksammade man också att egna särpräglade ord kändes oäkta. Språkvårdarna på 1800-talet påstod att "omanto, osanto ... och tosite är fel avledda eller annars rätt onaturliga hugskott – oftast förstås de av ingen annan än författarna själva och knappast ens av dem efter en längre tid" [*omanto* 'genitiv', < *oma* 'egen'; *osanto* 'partitiv', < *osa* 'del'; *tosite* 'verifikat', < *tosi* 'sann'] (Nieminen 1944).

Samma linjer konkurrerar fortfarande med varandra i finskan. Främmande ord anses vara en fördel för internationalisering. Samtidigt anses det omotiverat att de skulle överträffa finskans uttrycksmedel: "Varför använda det främmande när det finns egna alternativ?"

Däremot har man tyckt att det självklart är enklare att använda egna uttryck. *Kertolasku* ('multiplikation') är lättare än *multiplikaatio*. Å andra sidan kan grekiskans *sini* 'sinus' och *kosini* 'kosinus' heta så eftersom begreppen ändå måste läras in. Det är dock lättare att minnas ett inhemskt ord än ett främmande. Dessa uppfattningar om språket och dess funktioner togs upp i slutet av 1800-talet. Fortfarande motiveras användningen av en egen, ursprungligt finsk motsvarighet med att den på ett överlägset sätt är lättare, som om orden i sig själva vore lätta eller svåra.

8.1. Stilskillnader mellan ett finskt och ett utländskt uttryck

Tabellen nedan visar hur citatlån, anpassade former och ersättningsord lever sida vid sida. Somliga citatlån har helt ersatts med en finsk motsvarighet så, att man inte längre finner ett citatlån i dagens finska: *pace maker* har blivit *sydämentahdistin*.

College (i bet. 'collegetröja') har inte anpassats och det har inte fått någon motsvarighet. Ordet *dealer* har fått både en anpassad form och en motsvarighet, men de kännetecknas alla av en viss stilskillnad. *Performance culture* och *capacity building* som finns på de sista raderna i tabellen har inte fått vare sig anpassade former eller motsvarigheter utan endast beskrivande förklaringar.

Citatlån	Anpassning	Ersättningsord, översättning eller förklaring
<i>(bypass -leikkaus)</i>		<i>ohitusleikkaus</i> 'by-passoperation'
<i>(pacemaker)</i>		<i>sydämentahdistin</i> 'hjärtstimulator'
<i>college</i>		
<i>jazz</i>	<i>jatsi</i>	
<i>burn out</i>	<i>purnutti</i>	<i>työuupumus</i> 'utmattning i arbetet'
<i>dealer</i>	<i>diileri</i>	<i>valuutta-asiantuntija</i> 'valutaexpert'
<i>debriefing</i>		<i>henkinen jälkihoito</i> 'psykisk eftervård'
<i>exit poll</i>		<i>ovensuukysely</i> 'enkät i dörröppningen'
<i>leasing</i>	<i>liisaus</i>	<i>vuokraus</i> 'uthyrning'
	<i>banneri</i>	<i>mainospalkki</i> 'reklambalk' ~ 'annonsruta'
	<i>appletti</i>	<i>sovelma</i> 'appleprogram/miniprogram' (<i>< soveltaa</i> 'tillämpa')
	<i>autentikointi</i>	<i>todentaminen</i> 'bestyrkande'
<i>stepper</i>	<i>stepperi</i>	<i>askellin</i> 'steg/trappmaskin' (<i>< askel</i> 'steg', 'kliv')
	<i>briiffata</i>	<i>valmistella</i> 'förbereda', <i>esitellä</i> 'presentera'
<i>blazer</i>	<i>bleiseri</i>	<i>pikkutakki, jakku</i> 'liten rock, jacka'
<i>capacity building</i>		bl.a. "för tekniskt stöd och ökad beredskap i kommersiella sammanhang"
<i>performance culture</i>		"prestationsbaserad verksamhet i t.ex. företag"

Det har uppstått en tydlig skillnad i stil eller register mellan de finska och de främmande uttryck som lever sida vid sida. Orden har i språkets förråd av uttryck inte utvecklats till synonymer, utan det har uppstått en arbetsfördelning mellan dem. Ordet *mööpeli* 'möbel' av främmande ursprung är ett vardagsuttryck, medan det väl-

bekanta *huonekalu* är ett neutralt ord; samma stilskillnad finns mellan *kyökki* och *keittiö* 'kök' samt mellan *tampuuri* 'tambur' och *eteinen* 'hall'.

Ofta finns det en tydlig terminologisk skillnad mellan ett finskt och ett främmande ord: *mikrobi* är exakt, den finska motsvarigheten *pieneliö* 'mikroorganism' är å sin sida brett beskrivande. I reklambranschen verkar ordet *brändi* 'brand' mer exakt hänvisa till den sinnevärld som sammanhänger med varumärken. Det finska *tuotemerkki* 'varumärke' tolkas däremot som ett konkret märke. Inlåningen och arbetet med att skapa ersättningsord i det egna språket avslöjar att vår språkuppfattning gör att vi inte ser att ordens betydelse i sin kontext byggs upp av de syftningar och tolkningar som vi lägger in i dem. Vi tolkar orden som färdiga betydelsereserver. Ett främmande ord är lätt att ta i bruk som en färdig historielös betydelsereserv utan att man känner till hur betydelsen eventuellt förändrats och genomgått en differentiering.

I fråga om främmande inflytande finns det inte någon analys av olika register eller för övrigt någon studie av ordens nyanser. I flera sammanhang har ett ord ansetts vara endast en beteckning som syftar på referenten, inte något som skapar betydelse och identitet. Eftersom man har velat få en motsvarighet för referenten och inte undersökt vilka föreställningar språket skapar har man i stället för *brunssi* 'brunch' kunnat rekommendera *murkina* 'käk', och i stället för *restonomi* ordet *kestimestari* 'fest-/kalasmästare', utan att ta hänsyn till att de främmande orden beskriver en lätt festmåltid och en yrkesmässig status.

8.2. *Språkvårdare och språkbrukare*

Behandlingen av de internationella lånorden i finskan tjänade idén om både internationalism och nationalism. Genom att inlemma de internationella lånorden i finskan gav man finskan status av ett språk bland de övriga språken i Europa. Samtidigt stärkte finskan sin särprägel genom att skapa ersättningsord för sådana internationella ord som ofta förekommer i germanska och romanska språk. I ännu högre grad stärkte språket skapandet av en bildad klass på två sätt: de internationella lån som hade befast sin ställning i finskan förstärkte kulturen, de främmande orden och de som brukade dem förstärkte den bildade klassen.

Eftersom de internationella ordens betydelse och funktion förbestämdes av bruket inom europeisk utbildning och vetenskap, behövde de som ville befästa lånorden inte föra en diskussion om ordens betydelse. Styrningen av språket gällde i första hand hur orden skulle presenteras och läras ut. De typologiska skillnaderna mellan språken ställde inte hinder i vägen för anpassningen av orden.

Anglicismerna skiljer sig för sin del från finskans typologiska uppbyggnad. Deras stavelseinledande och -avslutande konsonantförbindelser, liksom även språkljuden, skiljer sig från finskans struktur. Därtill är skillnaderna mellan uttal och stavning större i engelskan än i latinet. Därför är ett lånord av engelskt ursprung i ett finskt sammanhang ett markerande uttrycksmedel.

En större skillnad mellan internationella lånord och anglicismer är att anglicis-

merna används i sådana texter som traditionellt inte har hört till det skrivna språket, i varje fall inte till det styrda språkbruket. De flesta anglicismerna förekommer i företags- och produktnamn, i tal samt reklam, medan endast en liten del förekommer i vetenskapliga texter eller tryckta medier.

De flesta uttrycken av engelskt ursprung i det talade språket består av diskursfraser (t.ex. *so what, who cares*) snarare än beteckningar på referenter. Citatlånen tjänar också identitetsskapandet: ett citatlån i det talade språket är en direkt intertextuell hänvisning till en annan texttyp och ett annat språkligt register. Till följd av de ställen där anglicismerna förekommer samt deras frekvens väcker de uppmärksamhet; man kan identifiera dem och reagera på dem på samma sätt som på flera andra uttryck i skriftspråket som skiljer sig från standarden. De som i dag allra ivrigast kritiserar bruket av anglicismer är de s.k. amatörspråkvårdarna som framför sin kritik i tidningarnas insändarspalter.

9. Avslutningsord

Eftersom anglicismer används så ofta, kan man anta att de uppfattas som uttrycksfulla. De gör det möjligt att skapa sådana kommunikativa roller och gemenskaper som man inte alltid kan uppnå med finskans egna uttryck.

Språkvården har tidigare främst intresserat sig för lånordens ortografiska, morfologiska och fonotaktiska aspekter, vilket har lett till att de typologiska skillnaderna har framhävts. Lånorden har således inte undersökts i relation till annan variation i stilvärde.

Ett tillägg till detta traditionella synsätt vore att man ser på framför allt de nya anglicismerna som en resurs och en diskurspotential, ett sätt att uttrycka sig på finska och signalera genre och diskurs, vilket gör att gränsen mellan olika diskurser, fackspråk och språkliga funktioner blir allt viktigare. Den typologiska språkgränsen är då endast en faktor bland andra.

Noter

- 1 'Finska litteratursällskapet'
- 2 'Sällskapet för studier av finska språket', ordagrant: 'Sällskapet för hemspråket'
- 3 ung. 'Impulsgivaren'
- 4 På finska *sivistyssana: sivistys* 'bildning, kultur, civilisation', *sana* 'ord'; begreppet översätts vanligen som *internationella ord* eller som *främmande ord*. Här används begreppet *kulturord* för att åskådliggöra nyansskillnaden mellan de finska begreppen.
- 5 ung. 'Från lokari ('skogshuggare') till sponsor. Engelska lån i finska språket'
- 6 Enligt vokalharmonin kan det i ett osammansatt finskt ord finnas antingen enbart främre eller enbart bakre vokaler (*e* och *i* är neutrala). Den vokal som finns i böjningsändelsen styrs således av vokalerna i stammen; i ett sammansatt ord styrs ändelsevokalen av de vokaler som finns i det senare ledet.

Referenser

- Cannelin, Knut. 1916. Eräitä mietteitä ja ehdotuksia vierasperäisten sanojen suomalaisesta asusta. I: *Virittäjä* 18, s. 132–138.
- Eskelinen, Heikki. 2002. J.V. Snellman – aikansa lapsi ja edellä aikaansa. [Sammanfattning: J.V. Snellman – ett barn av sin tid, före sin tid.] I: Raimo Savolainen, Sari Linnavalli & Jorma Selovuori (red.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväskelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*. S. 90–96, 144–146. Kuopio: Snellman-instituutti (C-sarja 6/2002).
- Hakulinen, Lauri. 1979 [1946]. *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4:e omarbetade upplagan. Helsingfors: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Häkkinen, Kaisa. 1994. *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsingfors, Borgå & Juva: WSOY.
- Hiidenmaa, Pirjo. 2003. *Suomen kieli – Who cares?* Helsingfors: Otava.
- Ikola, Osmo (red.). 1978. *Nyky-suomen käsikirja*. Helsingfors: Weilin & Göös.
- Ikola, Osmo. 1989. Suomen kirjakieli. I: Seija Aalto et al. (red.), *Kielestä kiinni*. (Tietolipas 113.) S. 165–185. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Joseph, John. 1987. *Eloquence and power: The rise of language standards and standard languages*. (Open Linguistics Series.) London: Pinter.
- Kalliokuusi, Virpi & Katri Seppälä. 1999. Vastinetyö sanastoprojektissa. I: *Toimikunnista termitalkoisiin. 25 vuotta sanastotyön asiantuntemusta*. S. 77–90. Helsingfors: Tekniikan Sanastokeskus.
- Karkama, Pertti. 2001. *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keksitäänkö hyviä vastineita? Kilpailu. 1971. I: *Virittäjä* 75, s. 115.
- Lassila, Pertti. 2003. *Ihanteiden isänmaa: Julius Krohnin romanttinen fennomania ja kirjallisuus*. Helsingfors: Yliopistopaino.
- Lönnrot, Elias. 1858. Suomalaisia kielenoppi-sanoja. I: *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen 1857*, s. 73–87. Helsingfors: Finska Litteratur-Sällskapet tryckeri.
- Nieminen, Kaarlo. 1944. 1800-luvun varhaisempia mielipiteitä vierasperäisten sanojen käytöstä. I: *Virittäjä* 48, s. 213–221.
- Nyky-suomen sivistyssanakirja. Vierasperäiset sanat*. 1973. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.) Borgå: WSOY.
- Oittinen, Vesa. 2002. Snellman, Hegel ja suomen kieli. [Sammanfattning: Snellman, Hegel och finskan.] I: Raimo Savolainen, Sari Linnavalli & Jorma Selovuori (red.), *Käännetty Snellman. Suomentajien syväskelluksia J. V. Snellmanin elämään ja toimintaan*. S. 60–67, 140–142. Kuopio: Snellman-instituutti (C-sarja 6/2002).
- Paikkala, Sirkka. 2004. Kotoista vai kansainvälistä? Keskustelu ulkomaisista nimistä 1800-luvun lehdistössä. I: Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (red.) *Yhteistä kieltä rakentamassa. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 979.) S. 73–135. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pantenmöller, Marko. 2003. *Zur orthographischen Integration von Fremdwörtern im Finnischen*. (Veröffentlichungen der Societas uralo-altaica.) Wiesbaden: Harrasowitz Verlag.
- Paunonen, Heikki. 1976. Kotikielen Seura 1876–1976. I: *Virittäjä* 80, s. 310–432.
- Pulkkinen, Paavo. 1972. *Nykysuomen kehitys. Katsaus 1800-luvun ja 1900-luvun kirjakielen sekä tekstinäytteitä*. (Tietolipas 72.) Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pulkkinen Paavo. 1984. *Lokarista sponsoriin. Englantilaisia lainoja suomen kielessä*. Helsingfors: Otava.
- Rintala, Päivi. 1998. Kielikäsitys ja kielenohjailu. I: *Sananjalka: Suomen kielen seuran vuosikirja* 40, s. 47–65. Åbo: Suomen kielen seura.
- Saarimaa, E. A. 1930. *Hyvää ja huonoa suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Borgå: WSOY.
- Saarimaa, E. A. 1947. *Kielenopas*. Helsingfors: WSOY.
- Thomas, George. 1991. *Linguistic purism*. London: Longman.
- Tarkiainen, Viljo & Kari Tarkiainen. 1985. *Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja*. Helsingfors: Otava.
- Tunkelo, E. A. 1907. Vierasperäiset sanat. I: *Virittäjä* 11, s. 53.

Om författarna

- Andersen, Margrethe Heideman – forskare vid Dansk Sprognævn
 Ari Páll Kristinsson – direktör för Íslensk málstöðð (Isländska språksekretariatet)
 Hansen, Erik – professor emeritus, Københavns Universitet, ordförande i Dansk Sprognævn 1985–2002
 Hiidenmaa, Pirjo – specialforskare vid Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors
 Jacobsen, Jógvan í Lon – adjunkt vid Fróðskaparsetur Føroya (Universitetet på Färöarna)
 Jarvad, Pia – seniorforskare vid Dansk sprognævn
 Mattfolk, Leila – doktorand vid Helsingfors universitet
 Mickwitz, Åsa – doktorand vid Helsingfors universitet
 Nuolijärvi, Pirkko – direktör för Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors
 Ransgart, Martin – medarbetare vid Svenska språknämnden
 Sandøy, Helge – professor i nordisk språkvetenskap vid Universitetet i Bergen
 Schack, Jørgen – seniorforskare vid Dansk Sprognævn
 Östman, Jan-Ola – professor i nordiska språk vid Helsingfors universitet